Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen

MENNEISYYDEN TUTKIJAT JA METODIEN VARTIJAT

KÄSIKIRJOJA 17:1

Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen

Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat

Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen

Luvun Linjoilla ja linjojen takana kirjoittanut Ilkka Herlin

Suomen Historiallinen Seura
Helsinki 1996

Kansikuva: Maantieteellisiä kuvia n:o 21: Suomen Pankki, Valtionarkisto ja Säätytalo. Kansanopettajain O.Y. Valistus. Museovirasto

© Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen

ISSN 0081-9417
ISBN 951-710-039-6

Vammalan Kirjapaino Oy 1996

Saatteeksi

Nyt käsillä oleva kirja on syntynyt Päiviö Tommilan johtamassa ja Suomen Akatemian kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnan rahoittamassa projektissa *Historioitsija ja yhteiskunta. Tutkimus ja tutkijan rooli 1800-luvun lopun ja 1900-luvun Suomessa*. Aihepiiriltään ja käsittelytavaltaan kirja liittyy luontevasti projektin vuonna 1994 ilmestyneeseen kokoomateokseen *Historia, sosiologia ja Suomi*. Niinikään tutkimus niveltyy kiinteästi projektin muiden jäsenten laatimaan, piakkoin valmistuvaan työhön *Historiantutkijan muotokuva*.

Tällainen tutkimus ei tietysti synny vain kirjastojen kätköissä, tutkijoiden omissa tieteelle pyhitetyissä skiitoissa eikä kirjoittajien yhteisessä aivoriihessä. Tahdommekin muistaa lämpimästi henkilöitä, jotka ovat lukeneet käsikirjoituksemme eri versioita ja auttaneet tekijöitä ideoiden kehittelyssä. Etenkin projektimme muut jäsenet, Päiviö Tommila, John Strömberg, Henrik Meinander ja Ilkka Herlin ovat pakottaneet kirjoittajat miettimään monet asiat uusiksi väliin hyvinkin tuimiksi yltyneissä keskusteluissa. Ilkka Herliniä haluamme kiittää erityisesti hänen tähän teokseen kirjoittamastaan luvusta *Linjoilla ja linjojen takana. Historioitsijat sodassa*. Luku toimii eräänlaisena case studyna historioitsijan ja ympäröivän yhteiskunnan läheisestä vuorovaikutuksesta, joka korostui sodan ankarissa poikkeusoloissa yhteisiin päämääriin pyrittäessä.

Kiitämme myös työn esitarkastajia Pertti Haapalaa ja Jorma Kalelaa varteenotettavista huomioista, Marketta Ahtiaista tekstin rakentavasta kritiikistä, kirjoittajien erimielisyyksien taitavasta sovittelemisesta ja kaikinpuolisesta myötäelämisestä, Suomen Historiallista Seuraa tutkimuksen hyväksymisestä seuran julkaisusarjaan sekä jälleen kerran seuran toiminnanjohtajaa Rauno Endéniä tarmokkuudesta ja mutkattomasta yhteistyöstä.

Rautalammin Nujuharju
Unikeonpäivänä 27.7.1996

Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen

Sisällys

SAATTEEKSI

PROLOGI 11

LINJAUKSIA 18

Ihminen, aika ja yhteisö 18
Historioitsija sosiaalisen olennon tutkijana 19
Historioitsija sosiaalisena olentona ja osana viite-ryhmäänsä 22
Visioista faktoihin 24
Totuudenetsijöiden veljeskunta 29
Ruotsin vallan koulu 31

HISTORIAN NÄKYMÄTÖN KÄSI 34

Topelius ja kansa 34
Jumala ja esivalta 36
Talous ja protestanttinen työmoraali 37
Topelius, fennomaani vastoin tahtoaan 39
Koskinen ja suomea puhuva kansa 42
Koulumestarista sosiaalireformistiksi 44

HISTORIA, LUONTO JA LAIT 48

Kaitselmuksesta Darwiniin 48
Uutta valoa tutkimukseen vai politiikkaa tieteen varjolla? Lamprechtilaisen kollektivismin rantautuminen Suomeen 51
Nimityskiistat kuumentavat tunteita. Tieteen ja politiikan kieli, mieli ja metodi 57

FENNOMAANISESTA HISTORIANKIRJOITUKSESTA SUOMALAISKANSALLISEEN HISTORIAN-KIRJOITUKSEEN 62

Historioitsijat pilvilinnan raunioilla. Kansalaissota ja petetty sivistyneistö 62
Myrskyn merkit ja enteiden lukijat 64
Revitty mutta itsenäinen Suomi etsii juuriaan ja rakentaa identiteettiään 66
Kuokan varresta kansakunnan huipulle 69
Miksi yhteiskunta järjestäytyy? 73
Sota ja suomalaisen valtion synty 76
Historioitsijat strategeina 81

LINJOILLA JA LINJOJEN TAKANA. HISTORIOITSIJAT SODASSA (Ilkka Herlin) 84

Sodan uhka ja keskitetyn tiedotuksen kehittyminen 84
Historiaa, politiikkaa, maantiedettä 85
Jalmari Jaakkola. Menneisyyden näkijä... 87
...ja tulevaisuuden tekijä 89
Eino Jutikkala ja ajanmukainen talonpojan menneisyys 93
Isänmaa kutsuu 96
Arvi Korhonen. Kyyninen romantikko ja realisti 101
Korhosen maailma ja tosisodat 104
Punainen surma ja Pentti Renvallin tieteellinen anteeksianto 111
Humanistin sotasaalis 112

HISTORIANTUTKIMUKSEN UUSI SUUNTA 120

Hävityn sodan trauma ja maantieteelliset realiteetit 120
Kieliryhmät hautaavat kirveensä 124
Renvall tieteellis-objektiivisen historiankirjoituksen airueena 126

TIETEEN JA AATTEEN RISTIAALLOKOSSA 131

Kuinka fennomaanit ja marxilaiset löysivät totuuden 131
Aatteen haaste ja jatkuvuuden voima 133
Säröjä objektiivisuusideaaliin ja Renvallin paradoksi 134
Nuijasodan monet kasvot 139
Umpioitu kehä avautuu? 140

AJAN AVAIMET JA OVI MENNEISYYTEEN 143

Uudistuvan tutkimuksen dynamiikka 143
Mies, aate ja tutkimus 147
Katkokset ja murrokset sivuutetaan 149
Käsitteet hämärtyvät 153
Ylilyöntejä ja varoituksen sanoja 157
Pienikin on suurta 158

PERSPEKTIIVEJÄ 161

Uudistumisen vaikeus 161
Hukattu perintö ja valtion kaikkivalta 164
Mikro- ja makrohistorian lupaus 168
Ajan hermolla raja-aitoja ylittäen 170

EPILOGI 174

KIRJALLISUUS 177

LIITE 197
Yliopistojen historian oppituolit, professorit ja apulaisprofessorit 1852-1994

LIITETAULUKOT 205

(1) Historian väitöskirjojen määrä yliopistoittain (perustuu John Strömbergin keräämään materiaaliin)
(2) Historian väitöskirjat aihepiireittäin ja ajallisten painotusten mukaan (perustuu John Strömbergin keräämään materiaaliin)
(3) Historiallisia Tutkimuksia -sarjan sisältö aihepiireittäin ja ajallisten painotusten mukaan
(4) Studia Historica -sarjan sisältö aihepiireittäin ja ajallisten painotusten mukaan
(5) Svenska Litteratursällskapet i Finland -sarjan (skrifter) historialliset tutkimukset ja kirjoitukset aihepiireittäin ja ajallisten painotusten mukaan
(6) Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk -sarjan historialliset tutkimukset ja kirjoitukset aihepiireittäin ja ajallisten painotusten mukaan
(7) Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia. Sarja B. Historialliset tutkimukset ja kirjoitukset aihepiireittäin ja ajallisten painotusten mukaan
(8) Commentationes Humanarum Litterarum. Societas Scientiarum Fennica. Historialliset tutkimukset ja kirjoitukset aihepiireittäin ja ajallisten painotusten mukaan
(9) Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Dissertationes Humanarum Litterarum. Historialliset tutkimukset aihepiireittäin ja ajallisten painotusten mukaan
(10) Kooste historiallisten ja yleishumanististen julkaisusarjojen historiallisista tutkimuksista ja kirjoituksista aihepiireittäin ja ajallisten painotusten mukaan
(11) Historiallisen Aikakauskirjan sisältö aihepiireittäin ja ajanmukaisten painotusten mukaan
(12) Historisk Tidskrift för Finland. Sisältö aihepiireittäin ja ajallisten painotusten mukaan

SUMMARY 221

HENKILÖHAKEMISTO 237

Prologi

Historian loputon moninaisuus on hämmentänyt niin suurta lukevaa yleisöä kuin tutkijoitakin. Jo historian puristaminen määritelmäksi on osoittautunut niin hankalaksi, että eräät tiedemiehet ovat epäilleet koko yrityksen mielekkyyttä. Oikeushistorioitsija, Suomen ja Skandinavian historian pitkäaikainen professori Yrjö Blomstedt tulkitsikin monien kollegojensa tuntoja historian täydennyskoulutuskurssilla vuonna 1979 pitämässään esitelmässä seuraavasti:

> *"Nykyajan ihmisellä on erinomainen usko määritelmiin, ts. jokainen asia tulee muka käsitettävämmäksi kun se ilmaistaan kiertoilmaisulla, joka itse asiassa kertoo vain saman asian uudestaan. Jokainen systematiikka, jokainen määritelmä tekee väkivaltaa todellisuudelle, ainakin silloin kun se koskee niinkin isoa asiaa kuin käsitettä 'historia'. Kun sana puetaan määritelmän muotoon tapahtuu tiettyä pelkistämistä, olennaisiakin asioita jää määritelmästä pois."*[1]

Lukuisia määritysyrityksiä on vaikeuksista huolimatta kuitenkin tehty. Useimmissa niissä korostuu historian kenties tärkein ulottuvuus, ihmisen halu ymmärtää itseään, yhteisöään ja yhteiskuntaansa pitkän ajallisen perspektiivin tarjoamasta näkökulmasta. Historiaa onkin luonnehdittu milloin inhimillisen toiminnan muodoksi, jossa kulttuuri tekee tiliä menneisyydestään, milloin kansakunnan kokemusvarastoksi, usein ihmiskunnan järjestäytyneeksi muistiksi, joskus peiliksi josta kansa tunnistaa itsensä osana esi-isiensä perintöä; ilman historiaa kansa olisi siis samassa asemassa kuin ihminen, joka koettaa päästä selville ulkomuodostaan ilman kuvastimen apua.

Yllä esitetyt hokeman luontoiset "määritelmät" ovat pönkittäneet historioitsijoiden itsetuntoa ja tehonneet iskevyydellään hyvin maallikoihinkin. Ihmisen itsetutkiskelun muotona historialle on suotu vissi paikkansa myös tieteiden perheessä - mutta usein suurella varauksella. Historian reaalinen kulku on nimittäin sinnikkäästi uhmannut tiedemiesten pyrkimystä valaa historia kehityslaeiksi, säännönmukaisuuksiksi ja ennustettaviksi, tulevaisuuteen viittaaviksi tapahtumasarjoiksi. Taloudelliset, sosiaaliset, valtiolliset ja aatteelliset murrokset ja mullistukset ovat kerta toisensa jälkeen hajottaneet tai modifioineet vallinneen menneisyyskäsityksen, saattaneet käsityksen ihmisen yhteisöllisestä ja yhteiskunnallisesta

---

1 Yrjö Blomstedt 1986, s. 317.

järjestäytymisestä uuteen valoon sekä korvanneet aikansa eläneet historiaan pohjanneet tulevaisuudenkuvat uusilla visioilla.

Muiden tieteenalojen edustajat, erityisesti luonnontieteilijät ovat monasti pitäneet tällaista mielivaltaisuutta ja konjuktuuriherkkyyttä epätieteellisyyden tunnusmerkkinä. Ja jos historioitsija on yrittänyt olla eksakti ja pitäytynyt vain tosiseikkoihin, hänet on helposti luokiteltu detaljinikkariksi, joka deskriptiivisellä otteellaan on nostanut historian tiedonalana vain jonkinlaiselle esitieteelliselle asteelle. Ranskalaisen Louis Halphenin kahden maailmansodan varjossa kirjoittama teos *Introduction a l'histoire* heijastaa osuvasti sitä huolta, jota historiantutkijat ovat kantaneet oppiaineensa tieteellisestä statuksesta:

> *"Milloinkaan ei ole kirjoitettu niin paljon historiateoksia kuin meidän päivinämme; milloinkaan ei ole myöskään siinä määrin tahdottu kiistää historiallisten tutkimusten hyödyllisyyttä kuin nykyään. On suoranainen muoti pilkata historiantutkijoita heidän ponnistelujensa turhuudesta ja kieltää heidän teoksiltaan niiden tieteellinen arvo... Historiantutkijoita on ryhdytty pitämään empiirikkoina. Heitä moititaan siitä, että he ovat pysähtyneet tasolle, joka jo aikoja sitten on muiden tieteenhaarojen alalla sivuutettu; heiltä vaaditaan laajempaa ja selkeämpää metodista ajattelua, joka on välttämätön jokaiselle tieteen nimen ansaitsevalle järjestelmälle."*[2]

Millä tavoin historioitsijat ovat sitten suhtautuneet oppiaineeseensa tieteenä, ja minkälaiset kriteerit he ovat historian tieteellisyydelle antaneet? Tutkijoiden ahdistusta kuvastaa hyvin alankomaalaisen historioitsijan Johan Huizingan kertoma tarina Walter Raleigh'sta, joka oli katsellut vankilansa sisäpihalla sattunutta mellakkaa. Kuultuan kuvauksen samasta tapahtumasta vartijalta, joka toi hänelle ruokaa, hän kauhistui kahden silminnäkijän havaintojen välistä eroa niin, että viskasi tuleen juuri valmistuneen maailmanhistoriansa.[3]

Näin dramaattiseen tekoon toki harvat historioitsijat ovat epätoivossaan päätyneet. Eräät historiantutkijat ovat kylläkin luopuneet etsimästä yhteismitallisia tieteellisyyden määräytymisperusteita. He ovat hyväksyneet näkemyksen, jonka mukaan valitun näkökulman puitteissa voidaan luoda lukemattomia totuudellisuuden "malleja", jotka ovat perusteluiltaan yhtä hyviä. Toiset taas ovat katsoneet, että tietyillä metodeilla ja niiden hallitsemisella on päästävissä tieteellisyyden puntarilla mitattuna korkeampaan ja kestävämpään tietoon kuin toisilla menetelmillä. Tässä katsannossa objektiivisuus on yksi tärkeimmistä ellei tärkein ominaisuus, joka tekee historiasta tieteen, ja kääntäen: objektiivisuuden puute riisuu tutkimukselta sen tieteellisen statuksen.

---

2 Louis Halphen 1951, s. 5.
3 Johan Huizinga 1967, s. 61.

Ongelmana on kuitenkin se, että objektiivisuuden olemuksesta ei ole päästy yksimielisyyteen eikä niistä metodeista, joilla objektiivisuus olisi tavoitettavissa. Jotkut historioitsijat ovat tarkoittaneet objektiivisuudella yksinkertaisesti asioiden ja tietojen paikkansapitävyyttä ja luotettavuutta (wie es eigentlich gewesen), joka on mahdollista saavuttaa lähdeteknisellä ammattitaidolla ja lähdekritiikillä. Kriitikoiden mielestä lähestymistapa johtaa helposti lähdefetisismiin.

Edellinen objektiivisuuden määritelmä onkin vajavainen, sillä se mahdollistaa vain yksinkertaisen kysymyksenasettelun. Yksittäisten tietojen totuudellisuus ei voi kantaa kovin pitkälle, sillä syvemmälle pyrittäessä on ensin perusteltava mitä lähteitä valitaan, millä kriteereillä niitä valitaan ja minkälaisen tutkimusongelman ratkaisemiseen niiden avulla pyritään. Detaljit ja lähdetiedot on tietysti myös ryhmitettävä ja nivottava toisiinsa historiallisen kuvauksen perustaksi. Tällöin astutaan jo selkeästi historiallisen selittämisen ja sen kautta tulkinnan alueelle. Niinpä monet historioitsijat ovat antaneet objektiivisuudelle toisenkin, täydentävän ulottuvuuden. Sen mukaan objektiivisuus edellyttää tutkijalta arvovapautta, asettumista tutkimusta ohjaavien emootioiden ja ideologioiden ulkopuolelle.

Arvovapauden julistaminen ja tutkijan käsityötaito eivät kuitenkaan voi olla patenttiratkaisuja tieteellisyyden ongelmaan, vaikka monet historianharrastajat ja tiedemiehet näin olettavat. Matti Viikari on havainnollistanut asiaa seuraavaan tapaan:

> *"Olen tavannut monia ihmisiä, jotka ovat vakuuttuneita siitä, että heidän historiankäsityksensä on periaatteessa ja usein yksityiskohdissaankin oikea. Mutta on myös monia, jotka ovat hämmentyneitä. Historiasta kun saatetaan esittää kovin erilaisia tulkintoja. Usein tulkintojen peruslinjatkin poikkeavat toisistaan niin vahvasti, että tulee kysyneeksi, puhutaanko eri tulkinnoissa lainkaan samasta historiasta. Selitykseksi tälle seikalle on saatettu – kovin yksinkertaisesti – esittää, että historiallinen tieto lisääntyy ja että tutkimusmenetelmät kehittyvät ja että sen vuoksi myöhemmät tulkinnat poikkeavat väkisinkin aikaisemmista. Tämä selitys voidaan esittää myös väitteenä, että historiantutkimus tieteellistyy."*[4]

Historiankuvan muutokset eivät pohjaudukaan ainoastaan lisääntyvään, kumuloituvaan tietoon. Tulkintojen vaihtelut ovat useimmiten vain välillisesti tai osittain johtuneet uusien lähdeaineistojen esiintuomisesta ja metodien kehittymisestä. Uudet lähteet ja aineistojen käsittelytavat ovat monasti olleet eräänlainen veruke uudelle tulkinnalle, vaikka tuon tulkinnan varsinainen kimmoke on löytynyt valtiollisista ja yhteiskunnallisista murroksista, niiden synnyttämästä debatista ja niiden tieteelle luomasta uudistumisen paineesta.

---

4 Matti Viikari 1987/1995, s. 485.

Arvojen kieltämistä ei olekaan aina katsottu tieteellisen tutkimuksen välttämättömäksi lähtökohdaksi, sillä historiallinen todellisuus on aina synnyttänyt tuota todellisuutta ilmentäviä arvoja. Vain nuo arvot tiedostamalla ja tunnustamalla, ei suinkaan puolueettomuuteen pyrkimällä, historioitsija voi päästä totuuden jäljille. Tästä perspektiivistä tarkasteltuna nykyaikana vallitsevat arvot ovat historiallisen kehityksen tuotteita, jotka avaavat tutkijan sosiaalisesti herkät silmät havaitsemaan menneessä sellaista, mitä aiemmat historioitsijapolvet eivät ole kyenneet näkemään. Usein pienet ja aikanaan vähäpätöisiltä vaikuttaneet tapaukset, esimerkiksi naisemansipaation varhaiset ilmaukset, ovat siis saattaneet olla oireita todella huomattavista historiallisista kehitysprosesseista, joilla on juurensa kaukana menneisyydessä ja jotka käyvät käsitettäviksi vasta vuosikymmeniä ja vuosisatoja, jopa vuosituhansia myöhemmin eläville ihmisille.[5]

Rankelainen "itsensä sammuttamisen" ideaali ja tutkijan puolueettomuus on esimerkiksi Jorma Kalelan mukaan "mahdotonta" ja "mieletöntä", sillä historioitsijan uurastuksen mieli on yleisön tietämykseen vaikuttamisessa. Itsensä sammuttamisen tilalle Kalela tarjoaakin "etäisyyden ottamista" tutkijan omiin tarkoitusperiin. Tällöin historioitsijan omat "taka-ajatukset" tulevat työtä organisoiviksi lähtökohdiksi, eksplikoiduksi osaksi tutkimusprosessia. Taka-ajatukset on toisin sanoen alistettava tutkimusprosessissa kriittisesti arvioitaviksi, niihin on otettava distanssia pohtimalla muun muassa kysymyksiä keille kirjoitetaan, missä tarkoituksessa ja mitä. Näin tutkijan tarkoitusperät eivät piilotettuna ala elää itsenäistä elämäänsä, vaan ne ovat työhön vaikuttavasta läsnäolostaan huolimatta jatkuvassa kontrollissa.[6]

Arvojen hyväksymistä historiantutkimuksessa edustaa muun muassa yhteiskuntahistoriallisten klassikkoteosten kirjoittaja Väinö Voionmaa, jonka tuotanto rakentui hänen fennomaanissävyisille kansallisille ideaaleilleen, sosialistisille ihmisyyden ihanteille ja sosialismin teoreetikkojen yhteiskunnalliselle analyysille. Mielenkiintoista on myös havaita, että metodioppaistaan tunnetuksi tulleen Pentti Renvallin, lähdetekniikan ja arvovapauden apostolin, teosten ja pohdintojen kiinnostavuus perustuu pitkälti siihen, että hänen valioyksilöiden merkitystä korostavissa töissään suomalaiskansallinen aate on tosiasiallisesti alituisesti läsnä ja toimii kittinä, joka muuraa tutkimukset eheiksi kokonaisuuksiksi. Samoin Eino Jutikkalan monumentaalisella ja kestävällä elämäntyöllä on tärkeä juonteensa, talonpoikainen arvomaailma ja sen soveltaminen historiantutkimukseen.

Historiantutkijoiden lähtökohdat ja linjaukset poikkeavat paljossa toisistaan. Tämä ei ole ihme, sillä "parasta" tai "oikeaa" historiaa ei liene olemassa. Sen sijaan on vakuuttavaa ja vähemmän vakuuttavaa, kestävää

---

5 Objektiivisuuden käsitteestä yhteiskuntaa tutkivissa tieteissä ks. esim. Pertti Hemánus ja Ilkka Tervonen 1980, s. 15-20.

6 Jorma Kalela 1993a, s. 19-20.

ja vähemmän kestävää tutkimusta, historiankirjoitusta joka ei sanottavasti kauhdu vuosikymmenien saatossa ja sitä, jonka pöly peittää muutamassa vuodessa.

Kestävä tutkimus ei edellytä tulosten kiistattomuutta tai kumoamattomuutta mutta kylläkin sitä, että sen tekijät ovat vakavasti pohtineet tieteenalansa periaatekysymyksiä, imeneet vaikutteita paitsi tieteellisestä myös yhteiskunnallisesta ympäristöstä ja sulattaneet ne ajan haasteisiin vastaamaan pyrkiviin tieteenvirtauksiin, kehittäneet menetelmiä pystyäkseen ylläpitämään ja lisäämään tieteenalansa uskottavuutta sekä pitäneet silmät auki naapuritieteiden suuntaan – tai sitten näitä polemisoidessaan pakottaneet historiayhteisöä miettimään historian sisältöä, rajoja ja suhdetta muihin tieteisiin. Eriseuraisinakin nämä tutkijat ovat panneet itsensä täysillä peliin, mutta samalla altistaneet itsensä kritiikille. Historian tehtävä ei heistä olekaan selittää ainoastaan sitä, mitä menneinä polvina on tapahtunut ja miksi, vaan samalla myös ylläpitää keskustelua menneiden polvien yksilöiden kanssa.

Hiljaisen tutkijan elämä on helpompaa, sillä matalana pysytellen ei joudu maalitauluksi. Mutta toisaalta historioitsijoiden, jotka ovat kulkeneet puristisesti lähteiden maailmassa sammutetuin lyhdyin, kohtaloksi on useimmiten koitunut unohdus, olkoonkin että heidän uurastuksensa on tuottanut suuren määrän faktista tietoa menneisyyden kuvan perustaksi.

Kysymyksenasettelultaan tämä tutkimus etenee kahdessa toisiinsa yhtyvässä linjassa. Ensinnäkin perehdytään siihen, miten historioitsijat ovat identifioineet tieteenalansa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun Suomessa. Tähän ongelmaan syvennytään esittämällä seuraavia kysymyksiä: Miten kunkin ajan tieteelliset virtaukset sekä valtiollinen ja yhteiskunnallinen tilanne ovat heijastuneet historioitsijan työhön? Miten historiankirjoittajat ovat sijoittaneet oppiaineensa yhteiskuntaa ja ihmistä tutkivien tieteiden kenttään? Miten he ovat koettaneet selittää historian luonnetta tieteenä ja millaisia metodeja he ovat pitäneet valideina? Mainittu problematiikka kiertyy, enemmän tai vähemmän alisteisena lopulta toiseen pääkysymykseen, siihen minkälaisen kuvan historiantutkimus on välittänyt lukijoilleen kansasta ja sen rakenteesta, kansakunnasta ja suomalaisesta valtiosta.

Tavoitetta lähestytään – osin kronologisesti, osin temaattisesti – pitkälti yksilöiden kautta. Akateeminen yhteisöanalyysi tarkkoine kieli-, regionaali- ja sosiaalirakennetaustoineen on jätetty sivuun. Ratkaisussa ei ole kyse ainoastaan työekonomiasta vaan siitä, että suomalainen historioitseva tiedepiiri oli aina 1960-luvulle asti kovin homogeeninen ja pieni. Yliopiston opettajat tulivat pappiloiden maailmasta, virkamiesperheistä tai hyvinvoivasta talonpoikaisesta elämänympäristöstä. Piirin pienuutta kuvastaa myös, että vuosien 1853-1959 välillä – ennen uusia yliopistoja ja yliopistolaitoksen "massoittumista" – historian väitöskirjoja valmistui Suomessa ainoastaan 172 kappaletta. Suuresta muutoksesta kielii, että vuodesta 1960 vuoteen 1989 historiasta tohtoroitui jo kaikkiaan 185 henkilöä (ks. liite-

taulukko 1). Kenties vasta tällöin on mahdollista puhua "kilpailevista koulukunnista", erilaisista tiedeyhteisöistä ja tohtoreiden sosiaalisesta jakautumisesta historiantutkimuksen suuntautumiseen olennaisesti vaikuttaneena tekijänä.[7]

Suomen kaltaisessa pienessä maassa yksittäisillä tutkijoilla, nimenomaan professoreilla onkin harvojen oppituolien suomalla vallalla ollut poikkeuksellisen suuri painoarvo kansallisen historiankuvan rakentajina ja vaalijoina. Tämä on työn hypoteesi ja lähtökohta. Esille nostetut historioitsijat ovat olleet linjaviittojen luojia, joiden vaikutus on ulottunut kaikille suomalaisen historiantutkimuksen alueille. Heidän avullaan vallinneet virtaukset on pyritty tunnistamaan ja erittelemään, sanalla sanoen ymmärtämään ne osana historiankirjoituksen kokonaisuutta. Historiankirjoituksen yleisiä kehitystrendejä, ennen kaikkea tutkimuksen ajallisia ja aiheenmukaisia painotuksia luodataan laajan taustamateriaalin avulla. Tätä tarkoitusta sekä vastaisen tutkimuksen tarpeita varten suoritettu systemaattinen luokittelu kattaa keskeiset valtakunnalliset tieteelliset julkaisusarjat ja historialliset aikakausjulkaisut, kuten teoksen taulukkoosiosta käy ilmi.

Yksilökeskeisyyden lisäksi tutkimus on tarkoituksellisesti Suomikeskeistä, mitä puolustaa se, että leijonanosa maamme historiankirjoituksesta, myös yleisen historian tutkimuksesta on tavalla tai toisella kiertynyt kotimaan vaiheiden selvittämiseen. Siksi oppihistoriallinen sukellus Suomen historian ydinkysymyksiin auttaa kartoittamaan koko historiantutkimuksen kentän pohjavirtoja.

Tarkastelun analyyttisessa keskiössä ovat kansakunnan kohtalonajoiksi mielletyt ja historiantutkimusta radikaalistikin muokanneet itsenäistyminen ja kansalaissota, toisen maailmansodan vuodet sekä toisen tasavallan syntyminen. Näitä dramaattisia ja osin traumaattisia kausia historioitsijat ovat vuosikymmenestä toiseen ja aina oman aikansa ja oman kasvuympäristönsä avaamista näkökulmista käsin käyttäneet eräänlaisina tieteellisen ja kansallisen itsetutkiskelun lähtökohtina tieteenalansa luonnetta ja suomalaisuuden olemusta määrittäessään – silloinkin kun varsinainen tutkimuskohde on ollut muualla kuin noissa suurissa murrosajoissa. Niinpä itsenäistyminen esimerkiksi johti tutkijat 20- ja 30-luvulla hakemaan Suomen valtiollisen historian juuria vuosisatojen takaa, "punakapina" sai monet tiedemiehet menettämään uskonsa joukkoilmiöiden varaan laskettuihin historiallisiin kehityslakeihin ja nuijasodalle saatettiin etsiä vertailukohtia toisen maailmanpalon jälkeisestä yhteiskunnallisesta levottomuudesta.

Viime aikoihin saakka on puhuttu paljon muun muassa vuoden 1918 tirkistysaukosta historiaan, siitä että menneisyyttämme jatkuvasti tarkastellaan enemmän tai vähemmän kansalaissodan kokemusten kautta. Tämä pitänee paikkansa, mutta varmasti näkökulma tai tirkistysaukko jatkuvasti

---

7 John Strömberg 1994.

heijastelee myös vuotta 1944 ja ehkä myös vaaran vuosien tapahtumia. Tai paremminkin voidaan sanoa, että vuoden -18 tirkistyskulmaa ei olisi syntynyt ilman sotakokemuksiamme, samoin kuin Risto Alapuro ja Heikki Ylikangas toteavat, ettei Lapuanliikettä olisi syntynyt ilman kansalaissotaa.[8]

Kirjan tärkeimmäksi tirkistyskulmaksi suomalaiseen historiankirjoitukseen onkin valittu juuri toinen maailmanpalo ja sen seuraukset kansalliselle tieteelle. Perustellusti on todettavissa, että sen jälkeinen lähteisiin kiinnittynyt ja osin valtiovaltaan sitoutunut historiankirjoitus selätti yhtäältä näkemyksellisen, kansallisia erityispiirteitä korostaneen suuntauksen ja toisaalta yksittäisen ihmisen tuntoja ja tunteita painottaneen tutkimusotteen. Uusien ulkoisten realiteettien puristuksessa historiantutkijoidemme oli etsittävä entistä "tieteellisempää", ympäröivään yhteiskuntaan vähemmän sitoutunutta "uutta tietä" ja samalla peiteltävä vanhoja jälkiään. Tuo murroksen kokenut sukupolvi vaikuttaa tieteenkäsityksellään oppilaittensa välityksellä vahvasti vielä tänäkin päivänä suomalaisessa historiayhteisössä, ja juuri siksi sen historiantutkimukseen tekemät linjaukset ovat osa myös nykyhetken historiatiedettä. Tuon polven töitten, niiden tieteellisten, yhteiskunnallisten ja valtiollisten taustavaikuttimien selvittäminen palvelee siten epäilemättä historian itseymmärrystä antaessaan muun muassa vastauksen kysymykseen, miksi toisen maailmansodan jälkeen syntyneellä lähdeperfektionistisella otteella on niin vahva asema aivan uusimmassakin tutkimuksessa, sellaisessakin joka ohjelmallisesti on lähtenyt täysin toiseen suuntaan kuin "toisen tasavallan" historiankirjoitus.

---

8 Ks. Risto Alapuro ja Heikki Ylikangas Suomen Kuvalehdessä n:o 40/8.10.1993. Kun Suomi sulkeutui. Vuosi 1918 (Reijo Rutanen); Risto Alapuro 1993 ja 1994; Heikki Ylikangas 1993a ja b. Ks. myös Historiallisen Aikakauskirjan teemanumero aiheesta Yksi vai monta totuutta. HAik 2/1993.

Linjauksia

Ihminen, aika ja yhteisö

Moni tutkija on suorittanut elämäntyönsä pohtimatta kertaakaan eksplisiittisesti historian tutkimuskohdetta teoreettisessa mielessä. Syynä on ollut ehkä pelko siitä, että abstraktit määritelmät ja pelkistetyt selitykset alkaisivat elää omaa elämäänsä, joka erkaannuttaisi tutkijan historian konkreettisista tapahtumasarjoista.

Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö kautta aikojen olisi myös nähty paljon vaivaa sen selittämisessä, mitä historia on ja mitä sen tulisi tutkia. Näin on saatu aikaan lukuisia määritelmiä, joskin ne harvoin sellaisinaan ovat löytäneet tietään käytännön tutkimusprosessiin. Mutta ovatpa asialla olleet teoreetikot ja määrittelijät tai historian arkirutiinien parissa puurtavat tutkijat, niin kolme seikka tuntuu yhdistävän heitä periaatteessa toisiinsa.

Ensinnäkin historian tutkimuskohteena on pidetty itsestään selvästi ihmistä. Ihminen on sekä subjekti että objekti, toimija ja toiminnan kohde. Toiseksi ihminen on asetettu aikajatkumolle. Ihminen ei ainoastaan elä ajan virrassa, vaan hänelle on lajityypillisesti ominaista myös kyky erottaa tietoisesti toisistaan ajan eri tasot, menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus. Ihminen on siis jo lajina itsessään historiallinen olento, joka rakentaa toimintaansa kokemusvarastolleen, lisää alituisesti tietojaan, suunnittelee vastaisuuttaan ja siirtää kokemuksensa ja tietonsa perintönä seuraaville sukupolville.

Kolmanneksi ihminen on tavallisesti sijoitettu laajempaan kokonaisuuteen. Maailmaa paennut erakko kallioluolassaan tai autiolle saarelle pelastautunut Robinson Crusoe eivät sinänsä herätä tutkijan tieteellistä uteliaisuutta. Täydelliseen yksinäisyyteen riuhtaistuina nämä yksilöt ovat astuneet historian ulkopuolelle. Historioitsijaa kiinnostaakin sama asia, joka sai Crusoen epätoivoisesti tähyämään merelle, kouluttamaan sittemmin itselleen alkuasukaspalvelijan ja perustamaan lopulta siirtokunnan – ihminen sosiaalisena olentona, ryhmän ja yhteisön jäsenenä, yhteiskunnan ja kulttuurin luojana, jatkajana ja kehittäjänä, hallitsijana ja hallittavana, vuorovaikutussuhteiden verkoston osasena.

Historioitsija sosiaalisen olennon tutkijana

Ihmisen sosiaalisuus on todettu historiantutkimuksen erääksi kantavaksi elementiksi. Saksalainen Ernst Bernheim on muotoillut sen lukemattomia kertoja siteeratuksi määritelmäksi klassikossaan *Lehrbuch der historischen Methode* (I painos 1889): "Historia on tiede, joka käsittelee ihmisten kehitystä heidän toiminnoissaan sosiaalisina olentoina."[1] Suomalaiseen yliopisto-opetukseen määritelmä samoin kuin koko teos juurtui välittömästi. Bernheim pysytteli kurssivaatimuksissa tieteellisen historiantutkimuksen auktoriteettina vuosikymmeniä aina Pentti Renvallin (1907-74) metodikirjoihin saakka.[2]

Bernheimin lähestymistapa soveltui hyvin vuosisadan taitteen akateemiseen ja yhteiskunnalliseen ilmastoon. Historia oli vielä eräänlainen emätiede, joka piti sisällään kansantaloustieteen, sosiaalipolitiikan sekä osittain sosiologian ja valtio-opin. Nämä kaikki sittemmin itsenäistyneet oppialat operoivat enemmän tai vähemmän ihmisen sosiaalisen toiminnan alueella. Toisaalta historialta kaivattiin laaja-alaisuutta ajan aktualisoimien ongelmien kasvavassa paineessa. Ihmisen sosiaalisuuden ja ryhmäkäyttäytymisen korostaminen bernheimilaisessa hengessä palveli niin tieteen kuin politiikankin tarpeita raivaamalla tietä joukkoliikkeiden esiintyöntymisen syihin ja eri yhteiskuntaryhmien välisten jännitteiden historiallisiin taustoihin.

Jo ennen Renvallin esiinmarssia Bernheimin määritelmän tai ennemminkin siitä tehtyjen poikkitieteellisyyttä painottavien johtopäätösten ylle alkoi kerääntyä mustia pilviä, osittain Bernheimin itsensä toimesta. Hän oli sosiaalisuuttakin korostaessaan alleviivannut historian erityistä, muista "sosiaalitieteistä" poikkeavaa luonnetta. Historioitsijan oli hänen mielestään selitettävä menneisyyttä ennen kaikkea lujalta, kriittisesti puntaroidulta lähdepohjalta. Historia oli toisin sanoen viime kädessä ainutkertaisiin tapahtumiin keskittyvä oppiaine, eikä suinkaan sosiaalisen käyttäytymisen lainalaisuuksia etsivä tiede.

Suomessa juuri tuo ainutkertaisuuden ajatus lisäsi 1920- ja 30-luvulla suosiotaan historioitsijoiden keskuudessa. Yhteiskuntatieteet olivat erkaantumassa omille teilleen, ja käsitys historiasta omana erityisenä tieteenä omine, vain sille kuuluvine menetelmineen alkoi voittaa alaa, varsinkin kun lähimenneisyys ennalta arvaamattomine mullistuksineen tuntui hajottaneen suuret yhteiskunta- tai sosiaalitieteellisesti sävyttyneet selitysmallit ihmisten toiminnasta ja historian kulusta.

---

1 "Die Geschichte ist die Wissenschaft von der Entwicklung der Menschen in ihrer Bethätigung als sociale Wesen." Leipzig 1894, s. 5.

2 Pentti Renvall, Nykyajan historiantutkimus. 2. painos. Juva 1983. Ensimmäinen painos vuonna 1965. Teos pohjautui Renvallin vuonna 1947 ilmestyneeseen metodioppaaseen Historiantutkimuksen työmenetelmät.

Paradoksaalista on, että Bernheimin klassinen määritelmä historiasta ja ihmisen sosiaalisuudesta sen keskeisenä elementtinä siirtyi tutkintovaatimuksissa oppihistorian lehdille toisen maailmansodan jälkeen aikana, jolloin sille olisi luullut löytyvän entistä enemmän kysyntää. Vaikutusvaltaiseksi tutkijaksi, opettajaksi ja metodiseksi auktoriteetiksi noussut Pentti Renvall halusi yhä selvemmin korostaa historian itsenäisyyttä. Miltei välittömästi sodan päätyttyä Renvall tosin vaati kriittisessä ja itsekriittisessä hengessä kuulussa artikkelissaan *Historiantutkimuksemme tie*, että historioitsijoiden oli hylättävä ajatus oppiaineestaan vain kertakaikkista ja toistumatonta tutkivana tieteenä. Kertakaikkisetkin ilmiöt oli sijoitettava kehityksen linjaan ja sosiaaliseen kokonaiskenttään siten, että tapahtumille voitiin antaa selitys suurempien kokonaisuuksien rakennetekijöistä käsin, "jotka luonteeltaan ovat yleisiä". Samalla kun historian, ollakseen tiedettä, oli paneuduttava "yleistävästi sosiaaliseen", samalla sen oli tunnustettava "sukulaistiede" sosiologian hedelmöittävä vaikutus historiantutkimukseen. Renvallin periaatteelliselle tasolle jäänyt kädenojennus oli kuitenkin ele kohti menneisyyttä, sillä sosiologialla hän ei suinkaan tarkoittanut uutta amerikkalaisperäistä sosiologiaa vaan sosiologianimikkeen puitteissa mailleen painuvaa antropologista tutkimussuuntaa.[3]

Renvallin kirjoituksen taustalla lienee ollut ainakin osittain hävityn sodan aiheuttama säikähdys ja tyytymättömyys historioitsijoiden kyvyttömyyteen hahmottaa tilannetta ja ennakoida sen kehitystä kriisin alla ja sen aikana. Tieteellistämällä historiaa yleistävää etsimällä Renvall kenties toivoi historiasta löytyvän jonkinlaista säännönmukaisuutta ja ennustettavuutta, jolla voitaisiin välttää karikoita politiikan mitalla mitattuna ja estää umpikujaan joutuminen historiantutkimuksen kriteereillä arvioituna. Historioitsijan olikin avattava silmänsä kehityksessä vaikuttaville voimille ja niihin sisältyville arvoille, "mikä voi tapahtua vain siten, että nämä voimat ja arvot osoitetaan".[4]

Mutta oli miten oli, pian Renvallin uuden tien linjaaminen suuntautui toisaalle kuin vuoden 1945 kannanotosta voitaisiin päätellä, nimittäin historiantutkimuksen omaa rajattua valtakuntaa kohti. Näin bernheimilaisetkin määritysyritykset joutuivat sittemmin hänen tulilinjalleen. Renvallin konseptiossa ne olivat omiaan puurouttamaan historioitsijoiden käsityksiä tieteensä erityisluonteesta:

> *"Nämä (määritysyritykset) saattavat olla monessa suhteessa osuvia, mutta niillä on se paha heikkous, että ne eivät riittävän selvästi erota historiaa monista muista tieteistä... Kielitiede ja taloustiede käsittelevät nekin selvästi sellaisia inhimillisen toiminnan ilmiöitä, jotka*

---

3 Pentti Renvall 1945b, erityisesti s. 333-334.
4 Pentti Renvall 1945b, s. 331.

ovat ajallisesti ja paikallisesti määrättyjä, jotka kuuluvat ihmisen sosiaaliseen toimintaan ja joissa vallitsevia syysuhteita pyritään paljastamaan. Ja samaa voi sanoa sosiologiasta tai psykologiasta tai monesta muusta humanistisesta tieteestä."[5]

Tapahtumain kulun geneettisyys oli Renvallin mielestä historioitsijalle se luja kallio, jolle historian omintakeisuus tieteenä tuli perustaa. Juuri geneettinen aikaperspektiivi kytki yksityiset tapaukset syy- ja vaikutusyhteyksien muodostamaksi kokonaisuudeksi, jonka selvittäminen oli historiantutkimuksen varsinainen tehtävä.[6]

Bernheimin määritelmän suhteen Renvall oli sikäli oikeassa, että se ei ollut ongelmaton eikä yksiselitteinen. Näkemys historiasta tieteenä, joka käsitteli ihmisten kehitystä sosiaalisina olentoina, avautui kieltämättä monelle taholle. Joka tapauksessa määritelmän elinvoimaisuus ilmentää ajatuksen keskeisyyttä. Useimmat nykyhistorioitsijatkin lienevät tutustuneet siihen ainakin kuuluisan kulttuurihistorioitsijan Johan Huizingan esittelemänä ja erittelemänä,[7] ja se on muodossa tai toisessa aina aika ajoin noussut esiin, esimerkiksi viimeaikaisessa pienryhmätutkimuksessa.

Renvallin kritiikki ei oikeastaan suuntautunut Bernheimiin, jota hän arvosti paljon. Bernheim joutui pikemminkin sijaiskärsijäksi kiistassa, jossa perinteisen "vanhoillisen" historiankirjoituksen kannattajat taittoivat peistä hämmästyttävän nopeasti itsensä läpilyöneen modernin "edistysmielisen" sosiologian[8] edustajien kanssa. Epäilyttävien arvojen ja kyseenalaisten menetelmien pelättiin leviävän yhteiskuntatieteiden puolelta historiantutkimuksen pyhitettyyn piiriin. Sosiologia toisin sanoen identifioitiin arvopohjaltaan tähän päivään ja huomisen odotuksiin, jolloin hengeltään radikaalitkaan ajatukset eivät sen näkökulmasta – päin vastoin kuin historiassa – näyttäytyneet uhkina, vaan paremminkin lupauksina. On siis perusteltua sanoa Pauli Kettusen tavoin, että historiantutkimus asettui sodan jälkeen kulttuurikonservatismin ja henkisen jälleenrakennuksen rintamaan vaalimaan kansallista jatkuvuutta ja että historiasta ja antropologiasta irtautuneet yhteiskuntatieteet asettuivat tuottamaan teollista modernisaatiota palvelevaa tietoa.[9]

Kaikki historioitsijat eivät toki kavahtaneet uutta sosiologiaa. Muun muassa Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalihistorian professori (1960-81) – tutkijayhteisön "enfant terrible"[10] – Sven-Erik Åström oli tehnyt vuonna 1957 ilmestyneessä teoksessaan *Samhällsplanering och regions-*

---

5 Pentti Renvall 1965/1983, s. 17.
6 Mikko Juva 1965, s. 313.
7 Johan Huizinga 1967, s. 80-89.
8 Sosiologian sisällä tapahtuneesta, vanhan antropologisen suuntauksen tappioon päätyneestä nopeasta muutoksesta ks. Ilmari Susiluoto 1994.
9 Tästä ks. Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen 1994; Antti Saloniemi 1994 sekä Pauli Kettunen 1994a, erityisesti s. 81.
10 Per Schybergson 1990.

bildning i kejsartidens Helsingfors suomalaiselle tutkimukselle tunnetuksi amerikkalaista kaupunkisosiologiaa samoin kuin kulttuurimaantieteellistäkin teoriaa. Åströmin varhaisperäinen kiinnostus sosiologiaan oli ilmennyt siinäkin, että hän oli hankkinut mainitusta oppiaineesta opintokirjaansa korkeimman arvosanan vasta perustetussa, vuonna 1946 toimintansa aloittaneessa valtiotieteellisessä tiedekunnassa – mikä tuolloin oli poikkeusellista korkealle tähyävien historioitsijanuorukaisten keskuudessa.

Historioitsija sosiaalisena olentona ja osana viiteryhmäänsä

Ihmisen yhteisyyden ja sosiaalisuuden korostaminen nostaa näkyvästi esille kysymyksen ihmisen yhteiskunnallisesta organisoitumisesta, sen muodoista, yllykkeistä ja taustoista sekä kaikista näihin liittyvistä tekijöistä, vallankäytöstä, intressien sovittelusta, törmäämisestä jne. Se on asia, jota ilman historia ei tule toimeen. Kysymys organisoitumisesta vaatii tietysti vastauksen, julkilausutun tai julkilausumattoman, tiedostetun tai tiedostamattoman, sillä ilman sitä on vaikea kuvitella jäsenneltyä esitystä historian kulusta, kuvattiin sitä millä tasolla tahansa. Näin on laita käsitelläämpä sitten asutusta ja sen leviämistä, kollektiivisen kaskitalouden väistymistä individuaalimman, yksityisomistusta painottaneen peltoviljelykulttuurin tieltä, kirkon otteen herpaantumista talonpoikaisesta paikallishallinnosta, sotilaallista joukko-osastoa ja sen päällikköä tai vaikkapa kansanedustuslaitoksen vaiheita ja yksittäisen poliittisen toimijan osuutta tuossa järjestelmässä.

Kysymys on sikäli arkaluontoinen, että käsitykset organisoitumisen syistä, perusteista ja organisaatiomuotojen kehityksestä ovat tutkijalle pitkälti se ajatuksellinen kehikko, johon hän sijoittaa niin menneisyyden kuin nykyisyydenkin tapahtumat. Tutkija on toisin sanoen sen saman kehikon sisällä, jota hän tutkii ja tulkitsee ja jonka puitteisiin hänen omat ihanteensa ja maailmankatsomuksensa rajautuvat. Samalla hän kantaa mukanaan henkilökohtaista kokemusmaailmaansa, elinpiiriään, kasvutaustaansa sekä työympäristöään ja sen ajatusmalleja, jotka ovat usein luovana pontimena hänen tieteelliselle toiminnalleen.

Tutkijan ammatillinen viitekehys – muita taustavaikuttimia väheksymättä – ja hänen historiaa linjaava näkemyksensä nivoutuvat havainnollisesti toisiinsa esimerkiksi Helge Seppälän, sotilaan ja tunnetun sotahistorioitsijan monissa, varsinkin Breznevin ja Kekkosen ajan töissä. Seppälän logiikka on sotilaan logiikka, joka ammentaa voimansa sotilaallisten organisaatioiden ja voiman rationaliteettien maailmasta. Suomen ja Neuvostoliiton suhteet pelkistyvät hänellä turvallisuuspoliittiseksi probleemiksi. Suomalaisten taitamattomuus erityisesti talvisodan alla saa karun tuomion. Seppälän mukaan maan poliittinen johto ajoi itsensä paitsioon sanoutuessaan irti marsalkka Mannerheimin geostrategisesta realismista.

Suomen ja Neuvostoliiton alue- ja tukikohtavaatimusten ympärille kietoutuneet neuvottelut "päättyivät tuloksetta, koska suomalaisilla ei ollut halua ymmärtää suurvallan turvallisuuskysymyksiä".

Historiasta voitiin kuitenkin oppia, ja niinpä Sotakorkeakoulun opettajana toiminut Seppälä verhoutuu koulumestarin mantteliin muun muassa 1978 ilmestyneessä puna-armeijan "rikasta historiaa" esittelevässä kirjassaan:

> *"Tämä kirja on tarkoitettu jokaiselle suomalaiselle lukijalle rauhanpuolustajasta sotilaaseen. Se pyrkii sisällöllään osoittamaan, mikä merkitys asevoimilla on ollut naapurillemme ja ystävällemme Neuvostoliitolle koko sen historian ajan... Tämä kirja on silloin tehnyt tehtävänsä, jos se on jossain määrin herättänyt lukijoissaan ajatuksia: tunne naapurisi sotilaallinen kehitys ja sen mahdollisuudet, niin ymmärrät entistä paremmin asemamme ja YYA-sopimuksen merkityksen."*[11]

Tuskin lienee myöskään sattuma, että toisenlaisessa ympäristössä vaikuttava pankinjohtajan poika ja sivistyssuvun vesa Matti Klinge, yliopistomies henkeen ja vereen ja yksi tunnetuimmista nykyhistorioitsijoistamme, on jättänyt tuotannossaan tyystin sivuun hänelle vieraan, palkkapussinsa varassa ja taloudellisten suhdanteiden armoilla elävän työväestön arkipiirin. Sen sijaan hän on kirjoittanut lukemattomia myötäeläviä sivuja itselleen läheisistä akateemisista yhteisöistä aktiivisesti toimivine eliitteineen, rituaaleineen ja tapakulttuureineen, samoin kuin siitä fyysisestä ja henkisestä miljööstä joka on muokannut yliopiston vaikuttajien maailmankuvaa ja ajattelutapaa.[12]

Jos Seppälä ja Klinge käyvät havaintoesimerkeistä ammatillisen sekä todellisen tai idealisoidun kasvu- ja elinympäristön vaikutuksesta tutkijaan ja tutkimukseen, siinä nuoremman polven tiedemiehen Juha Siltalan viimeaikaiset psykohistorialliset työt ovat keskittyneet ihmisenä olemisen ongelmaan oman minän, omien kokemusten ja omien ahdistusten inspiroimina. Ne ovat rikkoneet historiantutkimuksen raja-aitoja ja syventäneet nykyihmisenkin elämisestä ja olemisesta käytyä keskustelua. Siltala on muun muassa herännäisyhteisöä peilinä käyttäen eritellyt yhtäältä ihmisen symbioottiseen äitiyhteyteen palautuvaa turvallisuuden kaipuuta, hänen haluaan sulautua johonkin suurempaan kokonaisuuteen ja auktoriteettiin sekä toisaalta ihmisen pyrkimystä irrottautua tuosta symbioottisesta yhteydestä kohti yksilön suhteellista toiminnanvapautta.[13]

Siltalan lähestymistapa poikkeaa perusteiltaan lähes täydellisesti Renvallin näkemyksestä, jonka mukaan oman kokemusmaailman, oman

---

11 Helge Seppälä 1978, s. 5 ja 97.
12 Vrt. Jyrki Vesikansa 1995. Ks. myös Matti Klinge 1993.
13 Juha Siltala, Suomalainen ahdistus. Huoli sielun pelastumisesta. Keuruu 1992.

sosiaalisen ja yhteiskunnallisen viitekehyksen, oman sisäisen tunne- ja arvomaailman ottaminen mukaan tutkimusprosessiin tuhoaa salakavalasti historian tieteellisyyden. Renvall toki tunnustaa historioitsijan subjektiivisuuden, josta ei koskaan voi täydellisesti vapautua, mutta huomauttaa samaan hengenvetoon, että tutkija ei saa ohjelmallisesti hämärtää itsensä ja kohteensa välistä rajaa: "...historiantutkimuksen täytyy koettaa päästä eroon tunteista ja affekteista, koska ne helposti vääristävät kuvaa menneisyydestä".[14] Lääkkeeksi subjektiivisuuden vaaroille hän tarjoili tutkijan asettautumista ulkopuolisen tarkastelijan tasolle ja tiukkaa pitäytymistä lähteisiin ja lähdekritiikkiin. Historia olikin Renvallille "tiede, jonka kokemuspohjana olivat menneisyyden ihmisen toiminnasta jääneet *ja välittömästi havaittavissa olevat lähteet*".[15]

Visioista faktoihin

Renvallille tutkijan sosiaalisuuden, ryhmä-, yhteisö- ja yhteiskuntasidonnaisuuden asettaminen edes jossain määrin työtä inspiroivaksi ja sitä linjaavaksi tekijäksi merkitsi objektiivisuuden tuhoamista, objektiivisuuden, joka kurinalaisella ja kylmän analyyttisesti asennoituvalla tutkijalla oli nykyaikana "aivan käden ulottuvilla"[16].

Ajatus on kieltämättä kiehtova. Historiasta oli tulossa oikea tiede luonnontieteiden tapaan, kunhan vain historioitsija malttoi rakentaa menneisyydestä luomansa kuvan yksittäisten, konkreettisten lähdetietojen varaan. Tieteen oman dynamiikan ja sisäisen keskustelun oli luotsattava historiantutkimusta eteenpäin ulkotieteellisten sidonnaisuuksien karikoiden yli. Tässä Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian historian professori Pentti Renvall sai tukea yleisen historian professorilta Arvi Korhoselta (1890-1967), joka totesi historiayhteisön omassa piirissä ja sen omilla ehdoilla käytävän debatin sekä enenevän tutkimustiedon lisäävän historiantutkimuksen objektiivisuutta:

> *"...Eri tahoilta lähtenyt tutkimus voi lopulta henkilöiden, tapahtumien ja kehityssarjojen arvioinnissa tulla aivan lähelle toisiaan, kun vastakohdat oppiriidoissa ovat hioutuneet ja yhteisesti hyväksyttyjen tosiasiain ja arviointien lukumäärä on lisääntymistään lisääntynyt."*[17]

Renvall ja Korhonen olivat kuitenkin itse monien virkaveljiensä tavoin eläviä todisteita ajan ja ympäristön, niin tieteellisen kuin poliittisen ja

---

14 Pentti Renvall 1965/1983, s.46-48, erityisesti s. 48.
15 Sama, s. 16 (kurs. PA/JT).
16 Sama, s. 47.
17 Arvi Korhonen 1953b, s. 13.

yhteiskunnallisenkin elämän vaikutuksesta tiedemieheen. Toisen maailmansodan jälkeen historiantutkimuksen valtavirtaukseksi Suomessa nousseella, aiempaa selkeämmin alkuperäisen arkistomateriaalin kaikkivoipuuteen nojaavalla "puolueettomalla" tutkimusotteella oli nimittäin vahva sosiaalinen tilaus. Yleistysten, teorioiden, synteesien ja suurten näkemysten vierastaminen pohjautuivat osin uuteen ulko- ja sisäpoliittiseen tilanteeseen. Historian elintila pyrittiin varmistamaan poistamalla siitä tulkinnoille paljon tilaa antavat, toisen tasavallan ajan henkeen sopimattomat suomalaiskansalliset visiot, joissa Venäjä ja sen perillinen Neuvostoliitto oli monasti esiintynyt Suomen luontaisena periviholliseena. Tämä suuntautuminen sai voimaa myös lundilais-weibullilaisesta tutkimusotteesta. Siitä on sanottu, että lähdemereen uppoutuessaan se tappoi ruotsalaisesta historiankirjoituksesta kertomuksen pitkäksi aikaa.[18]

Historiantutkimuksen lähdekeskeistyminen oli tavallaan rinnakkaisilmiö yhteiskuntatieteiden "positivisoitumiselle". Uusi amerikkalainen sosiologia oli Suomessa hyvää vauhtia syrjäyttämässä epäajankohtaiseksi koetun antropologisen, primitiivisiin kulttuureihin kohdistuneen tutkimuksen. Modernin sosiologian aseina olivat kyselytutkimukset, mielipidemittaukset sekä erilaiset taulukointi- ja tilastointimenetelmät, sanalla sanoen eksakteiksi väitetyt metodit. Historiassa tuota eksaktiutta puolestaan ilmensi tutkimuksen sitoutuminen lähteisiin. Sitä pidettiin vahvana valttikorttina kilpailtaessa tieteellisestä tarkkuudesta yhteiskuntatieteiden kanssa.

Vuonna 1949 ilmestynyt, presidentti J.K. Paasikiven läheisen keskustelu-kumppanin Arvi Korhosen toimittama *Suomen historian käsikirja* (I-II) oli merkkitapaus entistä olennaisesti "realistisemman" historiankuvan juurruttamisessa suomalaisten mieliin. Korhonen, jota Renvallin ohella on pidetty visioista vapaamman historiantutkimuksemme tienraivaajana maassamme,[19] halusi kutsua luotettavat kollegansa yhteiseen projektiin "virallisen" Suomen historian luomiseksi. Päätoimittajan mielestä kirjoittajia sitoi tieteellinen ja kansallinen asevelvollisuus tilanteessa, jossa koko Suomen olemassaolo oli uhattuna voiman oikeuteen nojaavien kahden suurvaltablokin puristuksessa ja maan sisäisten ristiriitojen paineessa.

Kirjoittajakunnan kantavien voimien keskeisinä arvoina olivat kansalliset arvot, joiden pahimpina uhkina olivat luonnollisesti Neuvostoliitto ja kommunismi. Kansallisen tietoisuuden elinkysymys oli kiinnittyminen jatkuvuuden ajatukseen, sillä sen katkeamisen tai olennaisen heikentymisen pelättiin johtavan henkisen puolustuskyvyn murtumiseen, vanhojen instituutioiden hajoamiseen sekä maan joutumiseen Neuvostoliiton ja kotikommunistien syliin. Henkisen selkärangan säilyttäminen edellytti

---

18 Vrt. Tuula-Maria Mokko 1983; Päiviö Tommila 1989, s. 234.
19 Päiviö Tommila 1989, s. 201-203, 219-220 ja 228-230.

historiankirjoituksen näkökulmasta kuitenkin vanhojen, uskottavuuden menettäneiden käsitysten tarkistamista sekä modernilla käsitteistöllä ilmaistuna "uhkakuvien" kiihkotonta ymmärtämistä. Esimerkiksi Venäjän ja Neuvostoliiton Suomen politiikalle oli löydettävissä "legitiimejä" selityksiä, jotka olivat pienenkin valtion historiallisella tajulla varustetuille kansalaisille rationaalisesti ymmärrettävissä.

Tutkijoiden oli ensinnäkin iskostettava lukijoiden tajuntaan uudet poliittiset ja geostrategiset realiteetit. Omaa hovikelpoisuuttaan Suomen aseman ymmärtäjänä esimerkiksi Korhonen kohensi teokseen laatimallaan osiolla *Toisen maailmansodan aika*. Kuivuuttaan ratisevassa kirjoituksessa hän toi näkyvästi esille, kuinka Neuvostoliitto oli maailmansodan alla saattanut perustella aluevaatimuksiaan puolustuksellisilla argumenteilla. Tulkinta palveli Paasikiven ulkopoliittisen tarkoituksenmukaisuuden linjaa.

Toiseksi kirjoittajakunnan oli vaalittava kansan muistia ja valettava suomalaisiin sisäistä lujuutta historiallisen tietoisuuden avulla. Historiallisesta muistista ei ollut kuitenkaan mitään apua, ellei se perustunut tieteellisesti arvioituun ja esitettyyn tietoon. Siksi näkemyksellisyys oli karsittava pois, samoin ne historioitsijat joihin näkemyksellisyys oli lyönyt lähtemättömästi leimansa.[20] Näin suomalaisten omintakeinen keskiaika sai väistyä suoremman ruotsalaisen kulttuurivaikutuksen tieltä, Anjalan liiton suomalaisseparatistinen luonne häivyttyi, Venäjän vallan lopun sortovuosista oli tulossa routavuosia ja valloitushaluisesta itäisestä naapurista tavallinen suurvalta, jonka käyttäytymistä talvisodan alla saattoi hyvin ymmärtää jättiläisvaltakunnan turvallisuusintresseistä käsin.

Historiallista tietoisuutta oli siis modifioitava. Sen vakiinnuttamisella oli kuitenkin kiire. Muuten oman totuuden etsinnän tilalle asetettaisiin yksipuolisesti voittajan näkemys, voittajan jonka edustama valtiollinen ja yhteiskunnallinen järjestys ei suinkaan suosinut kriittisesti puntaroidun tiedon esille tuloa vaan sellaisen tulkinnan, joka suoraan palveli Neuvostoliiton sekä suomalaisen äärivasemmiston tarkoitusperiä. Jos näin pääsisi

---

20 Arvi Korhonen 1949a ja 1962a. –Voidaan otaksua, että kyse oli samansuuntaisesta asiasta kuin sotasyyllisyysoikeudenkäynnissä. Uhraamalla näennäisesti "syylliset" vältettiin koko historiayhteisön ja suomalaisen historiatieteen syyllistäminen. – Eino Jutikkala on todennut, että Korhosen ja Suomen historian käsikirjan kirjoittajakunnan päämotiivina oli Neuvostoliiton ja kommunismin pelko. Tavoitteena oli mahdollisimman nopeasti, ennen pelättävissä olevaa uutta komentoa ja uusia tulkitsijoita, saada yksien kansien väliin kaikki se, mitä Suomen historiassa pidettiin keskeisenä. Jutikkalan tulkinta pitänee paikkansa. Sitä ei kuitenkaan pidä ymmärtää niin, etteikö Korhonen "realistina" olisi ymmärtänyt, että "uutta historiaa" ei enää tarvittaisi, jos nyt kirjoitettava täyttäisi myös Neuvostoliiton intressit. Näin kävi, Korhosen käsikirja jäi henkiin ja siitä muodostui malli, eräänlainen kaava tulevalle Suomen historian käsittelylle. Eino Jutikkalan puheenvuoro seminaarissa Tutkimus ja tutkijan rooli 1900-luvun Suomessa. Helsingin yliopisto 27.10.1993.

tapahtumaan, se samentaisi nopeasti suomalaisten historiantajun ja itsekunnioituksen.[21]

Kiusallisena äänenä menneestä ajasta uudessa tieteellisyyden paratiisissa esiintyi keskiajan spesialistimme ja näkijämme, Suomen historian oppituolin (per. 1930) ensimmäinen haltija Jalmari Jaakkola (1885-1964). Hän halusi itsepintaisesti pysyttää historioitsijat osana ja osallisena sitä yhteiskunnallisen järjestäytymisen kansallista kehityskertomusta, joka ulottui pakanuuden ajoilta näihin päiviin. Jaakkola sai karvaasti maksaa sinnikkyydestään. Väistyneen kauden miehenä hän oli yksi niistä huomattavista tutkijoista, joita Korhonen ei kelpuuttanut käsikirjan tekijäkuntaan. Saman kohtalon olivat kokeneet muun muassa 1700-luvun tuntijamme ja *Suomen uusinta historiaa* (1943) analysoinut A.R. Cederberg samoin kuin Turun yliopiston professori, sotahistorioitsijana mainetta niittänyt Einar W. Juva. Lisäksi on huomattava kaksiosaisen teossarjan ajallinen painotus. Ensimmäinen osa käsitteli Suomen historian alkuvaiheet hamasta muinaisuudesta vuoteen 1809, eli pyöreästi katsottuna noin 1000 vuotta. Jälkimmäinen osa kattoi vajaat 140 vuotta alkaen *Suomen valtion perustamisesta*, siis autonomisen suuriruhtinaskunnan synnystä, ja päätyen *Toisen maailmansodan seurauksiin*. Suomalaiskansalliselta kannalta näkemyksellisimpään, kalevalaisimpaan aikakauteen eli keskiaikaan oli kirjoittajaksi valittu kaksi nuorta "kansallisesta intomielestä" vapaata arkistomiestä, Ragnar Rosén ja Kauko Pirinen.

Jaakkola katkeroitui, mutta toisaalta hän ei ehkä edes olisi halunnut olla mukana hankkeessa, joka soti hänen historiallista ajatteluaan vastaan. Jaakkola ei alkuunkaan hyväksynyt poliittisten ilmiöiden jyrkän kaavamaista erottamista kansallisista eikä kulttuurillisista tekijöistä. Hän ei myöskään hyväksynyt teoksen positivistista, näennäiseen objektiivisuuteen pyrkivää otetta, joka hänen mielestään ilmeni luettelomaisuutena, pikkutietojen ja sivuseikkojen "hengettömänä" ja suuremmista kokonaisuuksista erotettuna pikkutilpehöörinä sekä – mikä vielä pahempaa – kansallisten merkkisaavutusten, erityisesti vapaussodan opportunistisena väheksymisenä:

> *"Kirjan loppuluvuista, jotka ovat liiaksi historiikin tai luettelon luontoisia, eroittautuu Juhani Paasivirran esitys Suomen itsenäistymisestä, missä kirjoittaja aikaisempien tutkimustensa perusteella osoittaa perusteellista joskin samalla osittain yksipuolista itsenäisyyspolitiikan tuntemusta. Hämmästyttävää historiallisten realiteettien*

---

21 Arvi Korhonen: Nykyajan historiallista arviointia (1950a); Taisteleva Suomi. Omaa ja vierasta tarkastelua (1950b); Pienten kansojen ongelma (1951); Amerikkalainen Suomen sodanaikaisen politiikan tuomarina (1957); Paasikivi Moskovassa (1958); Suomi suurvaltapolitiikan kohteena (1965b); Rauhaton välirauhan aika (1967a) ja Vieläkin välirauhan ajasta (1967b). Asiasta tarkemmin Jukka Tervonen 1994.

tajun puutetta osoittaa sitävastoin nimenomaan juuri Suomen historian käsikirjassa vapaussodan l. 'sisällisodan' miltei täydellinen sivuuttaminen samoin kuin sen kaikkiin suuntiin kieltämättömän historiallisen merkityksen aliarvioiminen. Onko tarkoituksena kulkea sammutetuin lyhdyin Suomen kansan korkeimman saavutuksen ohi ja politisoimalla historiakin vakiinnuttaa määrätyn ideologian värittämä kuva tästä koko kansalle normatiiviseksi?"[22]

Jaakkola siis piti näkemyksellisyyteen kielteisesti suhtautuvaa ja lähteisiin ankarasti ankkuroitunutta uutta suuntausta vippaskonstina, jonka suojassa suomalaisille, ja siinä ohessa heidän naapureilleen tarjottiin toisenlaisia, vähintään yhtä tulkinnanvaraisia näkemyksiä kuin aiemmin. Olihan tutkijalla joka tapuksessa oltava jonkinlainen kokoava ajatus, jonka puitteissa hän etsi lähteensä, valikoi faktansa ja yhdisti ne toisiinsa. Myös juuri Åbo Akademista Helsingin yliopistoon ruotsinkieliseksi historianprofessoriksi siirtynyt Eric Anthoni pani merkille Suomen historian käsikirjassa esiintyneen tulkinnallisuuden, joka hänen mielestään ilmeni selvästi erityisesti Pentti Renvallin 1500-lukua ja 1600-luvun alkua käsittelevissä osioissa. Niissä Renvall, Anthonin mielestä, omista arvolähtökohdistaan käsin muun muassa saattoi puhua "suomalaisesta" aatelishenkilöstä, vaikka kyseessä tosiasiassa oli Itägöötanmaan tai Taalainmaan mies. Samoin Anthoni kiinnitti huomionsa siihen, kuinka kylmästi Renvall saattoi käsitellä suomalaista rahvasta ja nuijakapinallista.[23]

Lähdefetisismin ideaali muuttui, kuten Jaakkola ilmeisesti oli arvellutkin, paljolti käsikirjan ryydittämänä pian tieteen sisäiseksi normiksi, itseisarvoksi, jonka ulkoisia taustoja ei sen koommin ole udeltu, taustoja joista vielä muun muassa Renvall ja Korhonen olivat olleet täysin tietoisia. Mainitut tutkijat itse eivät olleet muuttaneet historiallisen ajattelunsa pohjaa kovinkaan olennaisesti, vaan lähinnä modifioineet sen ilmiasua. Lähteiden paljous ja lähdetekninen ammattitaito olivat toki olleet kunniassaan jo ennen sotia, mutta nyt ne nostettiin korostetusti historian objektiivisuuden ja tieteellisyyden takeiksi yleistysten kustannuksella. Tämä arvostus näkyi esimerkiksi Valtionarkiston (nyk. Kansallisarkiston) liepeillä 1950-luvun jälkipuolella ja 1960-luvun alkupuolella kokoontuneen nuoren, sittemmin merkittäviin asemiin nousseen tutkijajoukon, ns. Tannerin seminaarin ajattelussa ja tieteellisessä työssä.[24]

---

22 Jalmari Jaakkolan arvio Suomen historian käsikirjasta. Historiallinen Aikakauskirja 1950, s. 215-221, erityisesti. s. 216 ja 218. Ks. myös Arvi Korhosen vastine, s. 290-295, sekä Jaakkolan vastineen vastine, s. 295-296. Vrt. Pekka Ahtiainen 1994.

23 Eric Anthoni, En ny finskspråkig Finlands historia. Historisk Tidskrift för Finland 1949, s. 133-145; Renvallin vastine 1950, s. 82-88; Anthonin vastineen vastine 1950, s. 89-97.

24 Pentti Virrankoski 1991; Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen 1994, erityisesti s. 16-17.

Totuudenetsijöiden veljeskunta

Totuudenetsijöiden veljeskunnan mainioksi tulkiksi nousi kirkkohistorian professori, keskiajan tuntija Kauko Pirinen (s. 1915), joka vuonna 1964 julisti uudemman, tiukkaan lähdeapparatuuriin sitoutuneen tutkimuksen saavuttaneen merkittäviä voittoja matkalla objektiivisuuteen. Seuraava sitaatti kuvastaa hyvin, millaisiin edistysaskeliin näkemyksistä vapaassa, alkulähteisiin perustuvassa tutkimuksessa oli ylletty:

> *"Jos nykyisen ajankohdan uudet näkymät jossakin kohden ovat vaikuttaneet tutkimukseen herätteitä antavasti, niin sellaista odottaa lähinnä autonomian aikakauteen kohdistuvan poliittisen historian tutkimuksen osalta. Onhan Venäjän politiikka tullut entistäkin keskeisemmäksi kansallisen olemassaolomme ongelmaksi ja juuri tällä alalla on tapahtunut merkittävää uudelleen orientoitumista... –Sortovuosiin eli – jos tunneperäisiä nimityksiä vältetään – Venäjän yhtenäistämispolitiikan aikakauteen kohdistuvasta tutkimuksesta on toistaiseksi nähtävissä vasta jäävuoren huippu..."*[25]

Pirinen osui naulan kantaan. Termi sortovuodet unohdettiin tai pikemminkin todisteltiin juridisin ja valtio-opillisin argumentein paikkansapitämättömäksi samalla kun alettiin käyttää ilmauksia yhtenäistämispolitiikka, venäläis-suomalainen konflikti tms. Erityisesti nykyinen poliittisen historian professori Osmo Jussila on väitöskirjastaan (1969) lähtien pyrkinyt osoittamaan varhemman historiankirjoituksen näkemykset Suomen valtiosta muka vuonna 1809 syntyneenä vääriksi tai vähintään kyseenalaisiksi, samoin kuin ne lukuisat tarkoitushakuiset tulkinnat eri asiakirjoista, joilla maamme autonomian pysyvää ja jatkuvaa oikeutusta oli aikanaan perusteltu.[26]

Jussila ja kumppanit, joiden tietä muun muassa Päiviö Tommila ja Keijo Korhonen olivat tasoittaneet vuosina 1962 ja 1963 ilmestyneillä väitöskirjoillaan[27], rikkoivat yhden lujimmista suomalaiskansallisen historiankirjoituksen myyteistä, jonka elinvoimaisuus oli ilmentänyt sen käyttökelpoisuutta. Autonomian ajan lopulla ja itsenäisyyden alkukymmeninä sen avulla oli rakennettu kuvaa sinnikkäistä, länsimaisista ja oikeutta

---

25 Kauko Pirinen, Historiantutkimuksemme näköaloja. Valvoja 1964, erityisesti s. 125-126.

26 Osmo Jussila: Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808-1863 (1969); Nationalismi ja vallankumous suomalais-venäläisissä suhteissa 1899-1914 (1979); Finland´s Progress to National Statehood Within the Development of the Russian Empire´s Administrative System (1984) ja Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty (1987).

27 Päiviö Tommila, La Finlande dans la politique européenne en 1809-1815 (1962); Keijo Korhonen, Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811-1826 (1963).

rakastavista suomalaisista, joiden ominaisuudet kontrastoituivat epäluotettavien venäläisten itämaisempiin ihmisarvon ja oikeuden käsityksiin. Myytillä oli koottu suomalaisten rivejä yhteisten tunnusmerkkien alle[28] ja sillä oli haettu kansainvälistä tukea maamme ponnisteluille itäistä uhkaa vastaan.

Pullonhenki, Suomen aseman kriittinen ja tieteellinen arviointi, oli täytynyt pitää visusti vangittuna, sillä sen vaarallisuus oli tiedetty täällä jo autonomiakamppailun aikana. Suomen, Pohjoismaiden ja Venäjän historian professori E.G. Palmén (1849-1919) olikin ollut hieman ärtynyt kollegalleen, taistelukirjoillaan lähes kansallissankariksi nousseelle yleisen historian professorille J.R. Danielson-Kalmarille (1853-1933) siitä, että tämä oli eksynyt teoksessaan *Suomen sisällinen itsenäisyys* (1892) liian kauas historiasta systematisoivaan teoretisointiin, vaikka "historiallinen kehitys merkitsee enemmän kuin kaikki valtiotieteen tutkijain teoriiat". Maan olemassaolo oli Palménin mukaan heikoissa kantimissa, mikäli sen pätevyyden mittaaminen ulotettiin tällaiselle "subjektiivisen mielivaltaiselle" alueelle.[29] Hänen mielestään suomalaisten oli siis pysyttäydyttävä puolustustaistelussaan vahvasti historiallisella pohjalla, sillä muutoin autonomiakamppailun perusteet uhkasivat hämärtyä. Palménin ajattelussa autonomian puolustamiseksi käytetty laki- tai valtiotieteellinen teoria voitiin aina kumota toisella teorialla, sillä valitusta näkökulmasta riippumatta sellaisen ympärille oli mahdollista rakentaa aina looginen ja selitysvoimainen todisteluapparaatti. Teoria tavallaan selitti itseään itsellään, perusteli itseään itsellään ja oikeutti itseään itsellään, kun taas historiantutkimuksen osoittamia selkeitä, juridisesti puhkianalysoimattomia valtiotekoja ei hevin voitu kiistää, oli sitten kyse Porvoon valtiopäivistä, siihen johtaneesta kehityksestä tai sen jälkeisestä ajasta.

Lopulta pullonhenki kuitenkin vapautettiin, mutta samalla kun sortovuosia oltiin oikeus- ja valtio-opillisilla erittelyillä ja teorioinneilla häivyttämässä, samalla tuon aikakauden ihmisten omille emootioille ei enää annettu merkitystä historiallisina realiteetteina. Aikalaisten omat tunteet sorretuksi joutumisesta toisin sanoen sivuutettiin siitä huolimatta, että ne olivat kokemuksina reaalisia, todellisia historiallisia ilmiöitä, joilla sortokausi-käsitteen käyttöä voidaan hyvin perustella. Samoin sivuutettiin aiemman tutkimuksen sorto-termille antama historianfilosofinen ja historiallis-eettinen ulottuvuus, nimittäin se että venäläiset olivat Suomessa pyrkineet kääntämään kehityksen pyörää väen vängällä taakse päin. He olivat autonomialle välttämättömiä laitoksia murtaessaan koettaneet hävittää instituutiot, jotka olivat saamassa yhä enemmän uskottavuutta ja todellista omintakeista sisältöä dynaamisen yhteiskuntaelämän ja ripeästi etenevän kansallisen kulttuurin myötä.

---

28 Taimi Torvinen 1965, s. 201.
29 E.G. Palmén 1892.

Pirisen mainostama antidanielsonilainen ja antijaakkolalainen tieteellinen historia oli tunteita ja aatteellisuutta jahdatessaan siis armoton. Unohdus oli hyvää vauhtia leviämässä politiikan leimasimella nonsoleeratun fennomaanisen ja suomalaiskansallisen historiankirjoituksen ennen niin arvostettujen hengentuotteiden ylle. Objektiivisuudella ei silti nytkään tarkoitettu, että historiantutkimus olisi käytännön kannalta hyödytöntä. Hyödylliseksi muodostuakseen sen oli kuitenkin vapauduttava politiikan ja ideologioiden tutkimusta johdattelevasta vaikutuksesta. Vasta tämän jälkeen se saattoi lähempää ja kauempaa menneisyyttä valaistessaan tulla aidolla tavalla totuudelliseksi ja totuudellisuutensa kautta tarjota myös päättäjille oikeaa tietoa heidän toimiensa pohjaksi, kuten Pirinen on kiteyttänyt:

> *"Jotta historiankuvasta olisi jotakin apua asennoiduttaessa uusiin tilanteisiin, sen antaman kuvan on oltava totuudellinen... Romantiikka, jonka karkoittamisesta ennenkin paljon puhuttiin, näyttää vihdoinkin menettäneen otteensa historiantutkijoihin. Jo 1940-luvulla luovuttiin eräistä vanhan kansallisen historiankuvan tukipylväistä. Pentti Renvall teki paljon juhlitusta nuijasodasta sotaväsymysilmiön."*[30]

Pirisen jalustalle kohottama Renvall ei itsekään ollut pannut pahakseen käsitystä omasta aikakaudesta objektiivisuutta lähenevän tutkimuksen aikakautena – pitkän kehityksen jälkeen historiatieteestä oli tullut tieteellistä, kun se oli noussut objektiivisuutta hämärtäneen aikasidonnaisuuden ja poliittisen tarkoituksenmukaisuuden yläpuolelle. Niinpä hän oli esimerkiksi varustanut vuonna 1953 ilmestyneen kokoomateoksen *Historiankirjoitus* viimeistä edellisen luvun otsakkeella *Maailmankatsomuksellis-ideologinen historiankirjoitus*, minkä kautta hän oli päätynyt lopulta kirjan viimeiseen lukuun, oman aikansa *Tieteellis-objektiivisen historiankirjoituksen syntyyn ja kehitykseen.*

Sama ajatus ja sama ilmaus toistuvat Renvallin tuotannossa myöhemminkin, mitä muun muassa Mikko Juva on korostanut: "... (historiankirjoituksessa) edistys on ollut melkoinen, ja niin Renvall katsookin voivansa nimittää aikamme parasta tutkimusta nimellä tieteellis-objektiivinen."[31]

Ruotsin vallan koulu

Toisen maailmansodan jälkeen tunnettiin siis tarvetta irrottaa tieteellinen työ tutkijan sosiaalisista ja yhteisöllisistä kytköksistä ja kuolettaa näin historioitsijan yhteiskunnalliset ja poliittiset sympatiat ja intohimot,

---

30 Kauko Pirinen 1964, s. 122.
31 Mikko Juva 1965, s. 314.

tunteet jotka syövän tavoin riuduttivat tiedettä, kalvoivat sen elinvoimaa kerran siihen ujuttauduttuaan. Ajatus omaksuttiin nopeasti suomenkielisessä historiayhteisössä, joka nyt läheni ripeästi paitsi Suomen ruotsinkielistä historiankirjoitusta myös itse ruotsalaista tutkimusta, tosin lähinnä yksipuolisia myönnytyksiä tehden. Yhteinen nimittäjä löytyi primäärilähteiden korostuksesta. Tätä affektiivien tukahduttamisen ja tieteellisyyden merkeissä tapahtunutta lähentymistä on markkinoitu seuraavaan tapaan:

> *"Jo Suomen historian käsikirjassa Eino Jutikkala siirtyi suurin piirtein suomenruotsalaisten tutkijain kannalle. Käsitystä Anjalan liiton suomalaisseparatistisesta luonteesta on jo kotvasen pidetty mielipiteenä, jolla voi hankkia tentistä varmat reput... Vahva pölykerros näyttää laskeutuneen jo Danielson-Kalmarin nidosten ylle, joista kansallisen historiankuvan perusteita haettiin sodanedellisinä vuosina. –Ruotsin vallan ajan arviointia ei sävytä enää minkäänlainen kauna vanhaa emämaata kohtaan. Pikemminkin historiantutkijamme enemmän kuin mikään kulttuurityön tekijäin ryhmä edustaa meillä käytännössä skandinaavista suuntausta ja on vastuussa siitä, että käsitys Suomen ja Ruotsin kulttuurien yhteisistä aineksista säilyy elävänä. –Ei uumoilla enää sortoa eikä tähyillä kansallisen politiikan harvinaisia tähtihetkiä, vaan asetetaan aivan realistisesti kysymys, mitä* ***Ruotsin vallan koulu*** *on merkinnyt kansamme kehitykselle."*[32]

Mitä Ruotsin valta[33] oli jättänyt perinnöksi? Ainakin tiedettiin, että paikallisen itsehallinnon ohessa demokratiamme juuria oli etsittävä ennen kaikkea valtiopäivätoiminnasta: "Loppujen lopuksi on kysymys suomalaisten totuttamisesta mukautumaan muualta tuotuihin laitoksiin ja vieras-

---

32 Kauko Pirinen 1964, s. 122-123 (lihavointi PA/JT).

33 Ruotsin valta (ruotsinvalta) tai Ruotsin vallan (ruotsinvallan) kausi (aika) on paljon käytetty mutta vähän määritelty käsite. Termillä on viitattu Suomen historian siihen periodiin, johon liittyy kiistely, onko Suomella ollut lainkaan omaa historiaa sanan varsinaisessa merkityksessä. Sisällöllisesti Ruotsin vallan kaudella on tarkoitettu sitä ajanjaksoa, jonka alkukohtana on ollut suomalaisten väkivaltainen liittäminen, vapaaehtoinen liittyminen tai rauhanomainen kiinnikasvaminen – aina tulkitsijasta riippuen – Ruotsin kruunun alaisuuteen. –Löyhyydestään huolimatta tuo kokonaisuus oli liittämis/liittymisvaiheessa yhteiskunnalliselta organisoitumiseltaan pidemmälle kehittynyt kuin suomalaisten luomat yhteisöllisen järjestäytymisen muodot. Tästä pisteestä kehitys vei sitten lujempaan valtioyhteyteen, jossa myös suomalaiset esiintyivät aktiivisina toimijoina mutta jossa vallan ja vallakäytön keskus oli meren ja kielen erottamana Pohjanlahden länsipuolella; seurauksena oli että valtakunnan läntisen osan todelliset tai oletetut tarpeet määräsivät puitteet valtakunnan sisä- ja ulkopolitiikalle, oikeudenkäytölle ja hallinnolle. Ts. vallan ja vallankäytön muotojen ja tapojen puolesta voidaan puhua Ruotsin vallan kaudesta, joka päättyi vasta autonomisen Suomen syntyyn ja Haminan rauhaan.

sävytteiseen virkavaltaan." Karuudessaan näkemys oli valtiollis-hallinnoiva ja ruohonjuuritasoa hylkivä. Tarkastelukulma ei tarjonnut suomalaisille ja kansalle ylipäätään muuta kuin vierestä seuraavan, hieman yksinkertaisen ja nöyrän alamaisen osan. Tässä konseptiossa rahvaalle ei yksinkertaisesti suotu omintakeista ajattelukykyä.

Omanarvontuntoisesta kansallisesta historiankirjoituksesta, jopa uhosta, oli siirrytty lähes täydelliseen kansallisen menneisyyden erityispiirteiden kieltämiseen. Alamaisnäkemys rahvaasta sivistettävänä, pohjoismais-länsimaisille tavoille opetettavana massana on epäilemättä ruokkinut käsityksiä suomalaisten heikosta itsekunnioituksesta. Mutta miten tähän oli päädytty? Kuinka suomenkielinen sekä toiselta puolen ruotsinkielinen ja ruotsalainen tutkimus saattoivat päästä aivan toistensa tuntumaan tavalla, joka olisi tuntunut mahdottomalta autonomiakauden lopun tai sotien välisen ajan Suomessa? Kysymykseen vastaaminen vaatii vauhdin ottamista edelliseltä vuosisadalta, aina Topeliuksen tuotannosta asti.

Historian näkymätön käsi

Topelius ja kansa

Zachris Topelius (1818-1898), Helsingin yliopiston historian professori (1863-78), kirjailija ja suomikuvan kenties merkittävin muotoilija kirjoitti vuonna 1872 runon *Alkuperäinen velkakirja*, jonka alaotsikko oli kuvaava – *Eräälle valtiopäivämiehelle, joka halusi nähdä alkuperäisen todistuksen Suomen kiitollisuudenvelasta Ruotsille.*[1] Runossaan Topelius luonnehti Ruotsin vallan kautta kouluksi, jossa suomalaiset olivat kohonneet länsimaisen sivistyksen piiriin. Hänen mielestään Suomi oli saanut Ruotsin kautta merkittävän perinnön: läntisen arvomaailman ja sitä kannattavat yhteiskunnalliset instituutiot – kirkon muurit, lakituvan pöydän ja koulun penkin. Yhdessä ne toimivat autonomian vahvana suojakilpenä venäläistymistä ja sen erottamatonta seuralaista taantumista vastaan. Tältä pohjalta suomalaisille oli auennut tilaisuus luoda omaa historiaa ja kansallista tietoisuuttaan vuoden 1809 jälkeen.[2] Suomalaisten kiitollisuudenvelka Ruotsille havainnollistui, mikäli heidän asemaansa verrattiin Venäjän valtakunnan muiden suomensukuisten kansojen asemaan ja oloihin. Läntisen kulttuurivaikutuksen puutteessa ne olivat jääneet paikoilleen tai pikemminkin taantuneet ja elelivät Venäjän puristuksessa puolitarkoituksetonta varjoelämää "pää vailla inhimillist´ aivoitusta".

Ruotsin vallan merkityksen arvioijana Topelius liittyi monessa suhteessa paitsi toisen maailmansodan jälkeisenä aikana vaikuttaneisiin useisiin suomenkielisiin virkaveljiinsä, myös pitkään ruotsinkielisen tutkimuksen tulkintatraditioon. Mutta eräissä suhteissa hän oli sysännyt historiallista ajattelua suuntaan, jota viimeksi mainitun piirissä pidettiin arveluttavana. Tuotteliaana ja paljon luettuna kirjailijana sekä yliopiston opettajana Topelius oli nimittäin korostanut kansan historiallista merkitystä tavalla, jonka katsottiin muokanneen maaperää otolliseksi fennomaanisten aatteiden kylvölle.

Topeliukselle kansa oli monitasoinen ja samalla yliyksilöllinen käsite. Kun hän puhui Suomen kansasta, hän tarkoitti (i) laajimmassa mielessä maan asujainten muodostamaa kokonaisuutta, (ii) suppeammassa mielessä työtä tekeviä kansanluokkia eli porvaristoa ja talonpoikia ja (iii) suppeim-

---

1 Zachris Topelius 1931, s. 466-468.
2 Zachris Topelius, Onko Suomen kansalla historiaa? Luettu Pohjalaisen osakunnan vuosijuhlassa marrask. 9 p:nä 1843. Porvoo 1949, s. 489-516.

massa merkityksessä talonpoikien johtamaa alempaa kerrostumaa. Ruotsin vallan kautta käsittelevässä tuotannossaan Topelius operoi silti mieluiten säädyillä ja kuninkaalla. Hallitsija oli kokoava prinsiippi, alamaisyhteisön ruumiillistuma, johon rahvas takertui koko uskollisuutensa kiihkolla.[3] Kansa tuli hänen mielestään kansaksi sanan korkeimmalla tasolla vasta tajutessaan säätyrajat ylittävän ykseytensä, ja ennen 1800-lukua tästä ei voinut olla puhettakaan.

Topeliuksen kansankäsityksessä talonpoikaistolla ja talonpoikaisuudella oli tärkeä sija. Tuo kieleltään enimmiten suomalainen kansanosa oli, kuten muun muassa kuulut *Välskärin kertomukset* (1851-66) opettavat, jääräpäistä ja hidasliikkeistä, mutta ansaitsi kaiken kunnioituksen, sillä se arvosti uskollisuutta, perinteitä ja jatkuvuutta sekä mittasi asioita omahyväistä järkeä paremmalla mittarilla, tunteellaan, sydämellään ja uskollaan Jumalaan. Sellaista oli Suomen kansa, joka sanan kerran saatuaan piti sitä kalleimpana aarteenaan.[4] Topeliuksen vaa´assa nuo ominaisuudet olivat kaikkein painavimpia, jos kohta porvariston kekseliäisyys ja uutteruus sekä aatelin palvelukset valtioelämässä, hallinnossa ja armeijassa olivat myös kiitoksen arvoisia. Viimeksi mainituilla säädyillä oli kuitenkin myös varjopuolensa. Moni porvari oli valmis myymään sielunsa vaikka paholaiselle saadakseen lisää mammonaa ja aatelistoon oli puolestaan pesiintynyt ylpeyttä, muita säätyjä hyljeksivää itsekkyyttä ja ennen kaikkea vallanhalua.

Valtiollisen, yhteiskunnallisen ja taloudellisen kehityksen edellytyksenä Topelius piti privilegioiden ja sosiaalisten raja-aitojen kaatamista, jolloin sitkeälle, kärsivälliselle ja elinvoimaiselle, ytimeltään talonpoikaiselle kansalle avautuisi mahdollisuus edetä ylempiin luokkin. Näin eri arvomaailmat ja ympäristöt saattoivat lyödä veljen kättä, omaksua toistensa parhaita puolia sekä oppia arvostamaan tai ainakin ymmärtämään toinen toistansa.

Kauan oli työtätekevä ja työteliäs kansa odottanut astumistaan historian parrasvaloihin. Topeliukselle vuosi 1809 oli tässä mielessä taitekohta. Kansa oli menettänyt yhteisen isänmaansa ja kuninkaansa. Venäläinen, puoliaasialainen yhteiskunta oli suomalaisille niin vieras, ettei siitä voinut muodostua heille isänmaata. Venäjä ei kyennyt tarjoamaan sitä yhteydentuntoa, joka oli syntynyt Ruotsin kanssa pitkän yhteisen taipaleen ja yhteisten länsimaisten arvostusten tuloksena. Suomalaisilla oli enää yksi isänmaa, Suomi. Keisarista ei voinut tulla yhtälailla kokoavaa hahmoa kuin ruotsalaisesta kuninkaasta, jonka olemuksesta, toimista ja tavoitteista kansa oli tunnistanut itsensä, ja jonka yhteys talonpoikaiseen rahvaaseen oli Topeliuksen tulkinnassa saanut suorastaan mystiset mittasuhteet.[5]

---

3 Zachris Topelius, Tähtien turvatit (ruots. 1899). Porvoo 1930, s. 463.
4 Zachris Topelius, Voltairen sydän (ruots. 1865). Porvoo 1931, s. 358.
5 Vrt. Matti Klinge 1988.

Jumala ja esivalta

Topeliuksen arvomaailmassa lojaalisuus Jumalaa ja esivaltaa kohtaan kuului ihmisen korkeimpiin hyveisiin. Näin keisarinkin asema hierarkian huipulla oli selvä. Hänelle tuli osoittaa alamaisuutta ja kuuliaisuutta. Suomalaisille keisari ei kuitenkaan ollut Venäjän itsevaltias, jolla oli oikeus sulattaa heidät jättiläisvaltakunnan vieraaseen kulttuuriin, vaan Suomen sisäisen itsenäisyyden takuumies, joka oli sanallaan vahvistanut maan autonomian ja sen kautta länsimaisen kehityksen mahdollisuuden.

Ajatusta voitiin loogisesti viedä eteenpäin tavalla, jota Topeliuskin tavoitteli mutta joka formuloitiin selkeästi vasta fennomaanisessa historiantulkinnassa. Tässä katsannossa Suomen elinkysymykseksi muodostui välttää itäisen kulttuurin hivuttava vaikutus tyhjiötä muistuttavassa tilanteessa. Siinä maan asukkailta puuttui selkeä samaistumisen kohde, toisin sanoen sellainen hallitsija, jossa kansa olisi nähnyt olemuksensa ja tarpeidensa inkarnoituman, sen yhteiskuntajärjestelmän ylivartijan, joka Ruotsin vallan kautena oli rahvaan ja valtakunnan onneksi muun muassa padonnut yhden säädyn feodaaliset pyrkimykset. Eri kerrosten muodostaman kansan oli toisin sanoen tultava oman itsensä herraksi, huomattava maantieteen, luonnon ja historian luoma ykseytensä.

Ruotsin vallan aikaisesta säätyjen historiasta oltiin Topeliuksenkin mielestä astumassa faktisesti uuteen vaiheeseen. Kansa oli muotoutumassa yhä selvemmin kokonaisuudeksi, jossa yhteiskuntaryhmien väliset rajat olivat madaltuneet. Aatelin merkitys itseoikeutettuun ylemmyyteen nojautuvana säätynä oli jo ollut laskussa ja muut säädyt olivat alkaneet vaatia paikkaa sen rinnalla. Suomen kansa oli ryhtynyt luomaan omaa historiaansa sanan korkeimmassa merkityksessä tavoitteenaan poliittinen täysi-ikäisyys.[6]

Varsinainen rahvas ei kyennyt kohoamaan ylös omin voimin, eikä se saanut toimilleen selkeitä linjaviittoja niin kauan kuin vanhoillisuus, virkavaltaisuus ja jäykkyys vallitsivat maassa. Yliopiston ja suurmiesten rooli isänmaan kehittämisessä sekä pohjimmaltaan oppia kunnioittavan ja opinhaluisen kansan herättämisessä muodostuikin Topeliuksen tulkinnassa merkittäväksi. Yliopisto oli paitsi sivistyksen kannattaja ja eurooppalaisen kulttuurin välittäjä myös kansallisen kulttuurin eteenpäin viejä ja säätyjen sulatusuuni.[7] Täkäläinen sivistys korkeakulttuurisessakin muodossaan oli näin pitkälti kansasta lähtöisin ja siitä voimansa ammentava.[8]

---

6 Topelius kuvaa väistyvän sääty-yhteiskunnan ja nousevaan yritteliäisyyteen perustuvan porvarikulttuurin välistä konfliktia osuvasti novellissa Linnaisten kartanon viheriä kamari (ruots. 1857). Porvoo 1953, s. 219-385.

7 Zachris Topelius, Vinsentti Aallonhalkoja. Porvoo 1953, s. 387-475, erityisesti s. 396 ja 461-462.

8 Zachris Topelius, Pietari Brahe (ruots. 1880). Porvoo 1931, s. 533.

Yhteiskunnan dynaamisuuden vaatimus ei Topeliukselle merkinnyt esivallan väheksymistä, sillä sivistyksen ja kansallisen tietoisuuden leviäminen päin vastoin liitti kansan ja esivallan – jonka edustajia yliopisto koulutti – entistä lähemmin toisiinsa. Myöskään keisaria Topelius ei halunnut uhmata; hänen mielestään kansan pysyttäminen alhaisella tietämättömyyden tasolla ei voinut hallitsijan näkökulmasta olla valtakunnalle ja sen voimalle hyödyksi. Ja mitä Jumalaan tuli, hänen luomistyölleen oli vain kunniaksi, kun ihminen käytti hänelle suotua järkeä pyrkiessään ymmärtämään Luojan luomistekojen suuruutta ja koettaessaan kehittää sitä yhteiskuntaa, jonka jäseneksi hänet raamatullisista ajoista asti oli asetettu.

Talous ja protestanttinen työmoraali

Maa ei kuitenkaan kulkenut eteenpäin pelkällä hengen voimalla. Taloudellisilla tekijöillä ja protestanttisella työmoraalilla oli tärkeä sijansa. Työtä pidettiin yleisesti paitsi talouden edellytyksenä ja henkisen sivistyksen kohoamisen pohjana, myös Jumalan ihmiselle asettamana velvollisuutena. Suomessa oli viimeistään 1840-luvulle tultaessa oivallettu, mikä kehityspotentiaali piili näennäisesti seisahtuneen yhteiskuntalaitoksen pinnan alla.[9] Paljolti ulkomailta tulleiden yrittäjien ja uudenlaisen teknologian myötä alettiin kasvavassa määrin kiinnostua teknisen kehityksen avaamista mahdollisuuksista. Esimerkiksi Saimaan kanavan valmistumisen aikalaiset kokivat osoituksena ihmisen kyvystä hallita ympäristöään. Kanava elvytti kauppaa sekä tempasi metsä- ja järviseudut mukaan teolliseen kehitykseen – "kansan kannikka" ja "pettu" vaihtuivat leiväksi ja viljaksi.

Topeliukselle suuri taitekohta oli vuonna 1862 avattu Helsingin ja Hämeenlinnan välinen uusi rautatie. Se merkitsi "entisyyden ja nykyisyyden vaihdosta, Suomen Matin jättiläisharppausta eteenpäin ajan hämärään ilmaan". Kyse oli hetkestä jolloin "työnnettiin maailman melkein hitain kansa yhdessä silmänräpäyksessä kuukausia pitkistä arvelemisista minuutin täsmällisyyteen". Uusi teknologia opetti uuden aikakäsityksen, se opetti kurinalaisuutta, jota ilman teollistuva ja kehittyvä yhteis-kunta ei tullut toimeen.[10]

Topeliuksella uuden aikakauden airut oli suoraviivainen ja kursailematon insinööri. Tälle vanha säätyajattelu oli aikansa elänyt. Ainoastaan

---

9 Pertti Haapala 1990, s. 9-16.

10 Zachris Topelius, Mirabeau täti (ruots. 1863). Porvoo 1953, s. 661-806. Ks. myös John Strömberg 1989, s. 314. –Samansuuntainen "ylistyslaulu" teknisen kehityksen ja uuden elämänsykkeen vaikutuksesta ihmisen tajuntaan löytyy, tosin täysin toisenlaisissa olosuhteissa, vasta Olavi Paavolaisen teoksesta Nykyaikaa etsimässä (1929).

mieskohtaiset ansiot tuli tunnustaa yhteiskunnallisen etenemisen perusteeksi kieleen, sosiaaliseen asemaan ja sukupuoleen katsomatta. Rationaalisuus, kyvykkyys ja vapaa yritteliäisyys olivat menestyksen avaimia. Insinööri palveli "kansan pyrintöjä", hän kuului etujoukkoon, joka veti perässään väestön syvät rivit. Teknologian ja teollisuuden voittokulku sekä edellytti että ruokki entistä liikkuvampaa yhteiskuntaa, lähensi eri kansankerroksia toisiinsa ja tasoitti tietä kansanvallalle.

Suuret nälkävuodet (1866-68) aiheuttivat särön yleiseen optimismiin.[11] Luottamus katkeamattomaan vaurastumiseen horjui, ja nähtiinpä noissa kuolonajoissa jonkinlainen Jumalan varoitus siitä, että ihmiset olivat liiaksi ylpistyneet. Vuosisadan loppua kohti tultaessa rikkauksien kasaantuminen ja sosiaalisen kysymyksen aktualisoituminen synnyttivät niin ikään epäluuloa tekniikan edistysaskeliin. Topelius tulkitsi asian siten, että ahneus oli vallannut ihmiset – metsiä raiskattiin ja luontoa tuhottiin surutta. Kyse oli nimenomaan koko teolliseen kehitykseen ja maailmankaupan laajenemiseen liittyvästä rakenteellisesta epäkohdasta, eikä yksistään jonkin säädyn tai joidenkin kansankerrosten lyhytnäköisyydestä, esimerkiksi talonpoikien harjoittamasta metsänhaaskauksesta.[12] Teollistuminen syvensi Topeliuksen mielestä yhteiskunnallista juopaa ja muokkasi maata yhteiskuntaa hajoittaville ateistisille aatteille.[13]

Topeliuksen toiveena oli ollut kansojen sisäinen ja välinen sopusointuinen kehitys, jossa vanha ja uusi, teesi ja antiteesi olisivat kohdanneet toisensa rakentavassa hengessä ja sulautuneet kansakuntaa ja kansojen yhteisöä eteenpäin luotaavaksi synteesiksi. Tässä kehityksessä kansat – kulttuurikansoina – olivat hänelle kenties tärkeämpiä kuin ne valtiolliset laitokset, joissa kansat elivät. Taustalla vaani kuitenkin jo Herderin esittämä pelko modernisoitumiskehityksen nurjasta puolesta, joka uhkasi viedä kansojen alkuperäisen ominaislaadun.[14] Topeliuksen katsannossa nopeasti teollistuva ja teknistyvä yhteiskunta ympäristöä muokatessaan saattoi vieraannuttaa myös suomalaiset siitä "alkutilaista herkkyyttä" huokuvasta luonnosta ja luonnontunteesta, joka oli tehnyt suomalaisista sellaisia kuin he olivat – antaneet heille muista kansoista ja kansakunnista selkeästi erottuvan luonteensa. Korostaessaan luonnon vaikutusta kansan luonteeseen sekä painottaessaan maantieteen ja historian läheistä yhteyttä Topeliuksella oli Herderin lisäksi muitakin ulkomaisia esikuvia kuten ruotsalainen kirjailija ja historioitsija Erik Gustaf Geijer ja saksalainen filosofi G.W.F. Hegel.[15]

---

11 Ajanjaksoa voidaan hyvällä syyllä kutsua "kuoleman aikakaudeksi" - 270 000 suomalaista kuollutta (1866-68) väkiluvun ollessa vuonna 1865 1 843 000. Ks. Oiva Turpeinen 1986.

12 Vrt. Heikki Mikkeli 1992, s. 202-203.

13 Topeliuksen ajattelun kehitystä pessimistisempään suuntaan voi seurata hänen runoistaan: Saimaan kanava (1856), Syyskuun yö (1867), Kärsiville kansoille (1868), Metsän haaskaus (1874) ja Kommunismin kehto (1884). Kootut teokset XI.

14 Matti Viikari 1983/1995, s. 375.

15 Mauri Noro 1978.

Topeliaaninen dilemma oli siinä, että suomalaisuudelle annetut attribuutit eivät käyneet yhteen maailman muutoksen kanssa. Taloudellisen, sosiaalisen ja fyysisen miljöön kehitykseen sekä sivistyksen leviämiseen, joiden innokkaana puolestapuhujana Topelius oli toiminut, sisältyi ennakoimattomia piirteitä, särmäkohtia ja suomalaisen mielenmaiseman mullistuksia, jotka eivät mahtuneet Topeliuksen parhaimmin ehkä *Maamme kirjassa* maalaamaan ideaalikuvaan Suomesta ja sen asukkaista. Siintävien vaarojen kauneus ei yksinkertaisesti riittänyt häivyttämään todellisuutta, muun muassa maanomistusoloihin liittyviä epäkohtia sekä kasvavassa, yhä selkeämmin oman asemansa tiedostavassa tilattomassa väessä kytevää kapinamieltä.

Kaupunkien hyörinä ja taloudellisesta toimeliaisuudesta kielivät tehtaan savupiiput eivät puolestaan kyenneet kätkemään alleen "jättiläisharppauksen" maaseudulta kaupunkiin tehneen työläisen lisääntyvää luokkatietoisuutta. "Suomen Matti" ei lopulta suostunutkaan olemaan se sävyisä ja jumalinen, sokeasti esivallalle uskollinen ja lainkuuliainen ihanteellinen kansanihminen, joka Välskärin kertomusten todistuksen mukaan mieluummin kuoli nälkään viljamakasiinin portilla kuin otti kirveen käteensä ja kajosi toisten omaisuuteen. Topeliaaninen utukuva tulevaisuudesta muuttuikin selvetessään odotettua rumemmaksi. Kansa, joka oli sysätty uneliaisuudesta aineellisen ja henkisen kehityksen tielle, kääntyi viimein väärälle jalalle heränneenä valistajiaan vastaan niillä aseilla, jotka sen käsiin oli annettu.

Topelius, fennomaani vastoin tahtoaan

Ruotsinkielisen väestönosan perspektiivistä topeliaanisella kansaidealismilla oli epäilyttävät puolensa, ei niinkään sen vuoksi että vuoden 1918 veljesvihan veriset ajat olisivat profetiallisesti kangastelleet sen mielessä vaan siksi, että tuohon näkemykseen liittyi suomenmielisiä kiehtovia ulottuvuuksia, jotka saatettiin muuntaa kielellisen ja poliittisen kamppailun välineiksi. Sitä paitsi Topeliuksen historiankäsitys näyttäytyi ruotsinkielisen historiankirjoituksen, samoin kuin toisen maailmansodan jälkisen suomenkielisenkin tutkimuksen silmissä spekulatiivisena kokonaisuutena, jossa kirjailijan vapaus, ulkotieteelliset ja ideologiset lähtökohdat monasti syrjäyttivät objektiivisena pidetyn tarkastelun.

Topelius olikin helppo nähdä tulkinnallisuudesta moititun fennomaanisen historiankirjoituksen ja suomalaiskansallisen tieteen ja kulttuurin valmisteluvaiheen edustajana.[16] Sen piirissä hänet luokiteltiin "herättäjä-

---

16 Suomalaisen historiankirjoituksen vaiheita kuvattaessa on usein puhuttu kansallisesta historiankirjoituksesta, jolla on tavallisesti tarkoitettu niitä tutkijoita, jotka tulkinnoissaan ja teorioissaan asettavat etusijalle historian "suomalaiset" elementit kuten oman kielen ja sitä ilmentävän kansallisen hengen samoin kuin Suomen maantieteellisen erityisaseman idän ja lännen välissä eurooppalaisen kulttuurin

polven" mieheksi[17] siitä huolimatta, että hän oli korostanut Suomen kansan ykseyttä kieleen katsomatta[18], samoin kuin Ruotsin ja Suomen kohtalonyhteyttä, jota ei edes vuosi 1809 ollut kyennyt katkaisemaan. Tätä pidettiin vain pienenä syntinä sen rinnalla, että Topelius oli edistänyt suomalaisen itsetietoisuuden muotoutumista virittämällä yhtäältä sivistyneistön kiinnostusta kansaa ja suomalaisuutta kohtaan, sekä toisaalta saamalla "tavallisen" kansan ymmärtämään omia juuriaan, paikkaansa ja asemaansa suomalaisessa kehityskertomuksessa.

Topelius oli myös antanut kansallisen kulttuurin käyttöön ajatusmallin, josta historiayhteisö 1940-luvulta lähtien yritti parhaansa mukaan puhdistautua, katsomuksen historian kulun teleologisesta, enemmän tai vähemmän ennaltamäärätystä luonteesta. Topeliuksen historianfilosofiassa kansojen kohtaloita ohjasi kaitselmus, jolla hän tarkoitti Jumalan ylläpitävää ja hallitsevaa huolenpitoa luomakunnasta. Kaitselmuksen Topelius arveli saattelevan myös suomalaisia kohti heille tarkoitettua tulevaisuutta.[19] Tässä näkemyksessä yksilöiden mahdollisuudet vaikuttaa kehityksen suuntaan rajautuivat kapeiksi. Suurmiehistäkin tuli vain kaitselmuksen välikappaleita, joilla oli tarkoin määrätty rooli ja tehtävä kansan vaiheissa. Tämän tietäen Turun Akatemian professori ja suomalaisen tieteenhistorian merkkihahmo H.G. Porthan, jolta "Suomen kansa sai katseen nähdä kauas menneisyyteen", lausuu Topeliuksen runossa ihailevan oppilaansa intoa tyynnytellen: "minussa vuossadat puhkes kukkaan". Sama vaatimattomuus ja nöyryys oli Topeliuksen tulkinnassa luonteenomaista myös J.L. Runebergille, joka sieti itseensä kohdistuneen juhlinnan vain siksi, että hän koki toimivansa kansan syvimpien tuntojen tulkkina, sen riemujen ja toiveiden ruumiillistumana:

> *"Hän lyyran pyhitti. Hän ties/ näät että kansallensa kuuluu mies,/ suurmiehissään hän kansan tään/ ties ihannoivan itseään."*[20]

Ruotsinkielisen historiankirjoituksen näkökulmasta Topelius oli vaarallisilla vesillä. Yksilöiden individuaalisen merkityksen häivyttäminen ja yksilöiden alistaminen historian välikappaleiksi, usko korkeampaan voimaan historiaa selittävänä tekijänä sekä olettamus Suomen kansan

---

sillanpäänä. Mm. nämä piirteet antoivat Suomelle sille ominaisen roolin ja tehtävän ihmiskunnan historiassa. Ajallisesti ja sisällöllisesti kansallinen historiankirjoitus on toisinaan jaettu fennomaaniseen (n. vuoteen 1918) ja suomalaiskansalliseen (n. vuoteen 1944) historiankirjoitukseen, mitä jaotusta myös tekijät ovat käyttäneet tekstissä esitetyistä syistä. Jaottelu on melko karkea, sillä fennomaanisen ja suomalaiskansallisen historiankirjoituksen raja on häilyvä, eikä kansallinen historiankirjoitus laajasti ymmärrettynä suinkaan kuollut toisen maailmansodan loppuselvittelyihin.

17 Ks. esim. Rafael Koskimies 1944, s. 7-11.

18 Zachris Topelius, Maamme kirja. Porvoo 1982, s. 13.

19 Mauri Noro 1968, s. 207.

20 Runot vuosilta 1873 ja 1878. Kootut teokset XI, s. 472-474, 503-506.

historiallisesta tehtävästä muuttuivat väärissä käsissä pelottavaksi aseeksi, joka voitiin kääntää ruotsinkielisten yhteiskunnallista hegemoniaa ja viime kädessä koko ruotsinkielistä kulttuuria vastaan.

Zachris Topeliuksen ja Keisarillisen Aleksanterin-Yliopiston toisen, nuoremman historianprofessorin ja fennomaanien poliittisen johtajan Yrjö Koskisen (1830-1903) ajattelussa olikin monia yhtymäkohtia samoine oppi-isineen, kuten Koskisen vastaus ylioppilaiden Yrjön-päivätervehdykseen vuonna 1881 osoittaa:

> *"...jos historia meille jotain opettaa, niin se opettaa sen, ettei maailman meno ole korkeampaa johtoa vailla. Luulisipa toisinaan, että ihmisten intohimot, ihmisten itsekkäät tarkoitukset, pienet juonet ja vehkeet saavat suuria toimeen, ja kuitenkin on loppupäätös se, että ne hyvin vähiin raukeavat. Ja mitä meidän omiin oloihimme tulee, niin se on mielestäni varminta varmempi, että meidän kansamme kohtalossa on Jumalan käsi ollut johtajana, ja että tämä johto ei meistä luovu vastaisinakaan aikoina... Me voimme olla siitä vakuutetut, että Hän, joka on nähnyt meistä niin paljon vaivaa, ei jätä tekoansa keskeneräiseksi. –Minä aivan hyvin tiedän, että se kunnianosoitus, jonka olette tehneet minulle, ei tarkoita minua persoonallisesti, se tarkoittaa tietysti niitä kansallisia tarkoituksia, joiden työssä minä muiden muassa olen ollut."*[21]

Puhe sijoittui hyvin Hegelin ajattelun raameihin, jossa maailmanhistorian kulun määräsivät yksinomaan maailmanhengen asettamat päämäärät ja jossa maailmanhistoriaa, ja kansojen historiaa sen osana, ohjaava voima käytti välineinään yksilöiden pyyteitä, tavoitteita ja intressejä.[22] Tämän kaltainen ajattelutapa pitää sisällään ongelman, jonka Matti Viikari on kiteyttänyt Hans-Dieter Kittsteinerin analyyseihin viitaten: "Ihmiset tekevät historiaa eivätkä kuitenkaan sitä tee."[23]

Sekä Topeliuksen että Koskisen ihmisellä oli paikkansa, kansalla tehtävänsä, historialla ennaltamäärätty tarkoituksensa ja kaikella tällä lopulta johtajansa ja luotsaajansa, nimitettiinpä sitä kaitselmukseksi, luojaksi tai Jumalaksi. Kehityksen suunnasta heidän käsityksensä eivät kuitenkaan enää käyneet yksiin, sillä Koskisen historiallinen skenaario oli toisenlainen kuin häntä lähes 13 vuotta aiemmin syntyneen Topeliuksen. Vaikka Topelius oli korostanut sosiaalisen liikkuvuuden merkitystä, hän edusti perimmältään sittenkin vanhaa maailmaa ja sen arvoja. Yhteiskunta ei saanut muuttua repivien taistelujen näyttämöksi. Jokaisella sen jäsenellä oli arvo-

---

21 Uusi Suometar 25.4.1881.

22 Maailmanhistoriaa ohjaavaa voimaa Hegel nimitti maailman hengeksi tai samaa tarkoittaen Jumalaksi, kaitselmukseksi, järjeksi, absoluutiksi, absoluutiksi hengeksi, absoluutiksi ideaksi tai vain ideaksi.

23 Matti Viikari1983/95, s. 382.

kas roolinsa köyhimmästä päiväläisestä hallitsijaan asti. Hierarkian eri kerrosten tuli elää sopusoinnussa keskenään toisiaan suvaiten, lakia kunnioittaen ja Jumalan tahtoa noudattaen.[24] Koskinen sen sijaan eli täysillä mukana siinä prosessissa, jossa oltiin luomassa "modernin politiikan" ajatusmalleja ja menettelytapoja. Hänen yhteiskuntansa oli omia etujaan ajavien osapuolten yhteiskunta, keskenään törmäävien aatteiden näyttämö, jossa fennomanian voitto nähtiin historiallisena välttämättömyytenä.

Koskinen ja suomea puhuva kansa

Koskisen ajattelussa ei enää voinut olla sijaa topeliaaniselle kielelliselle suvaitsevaisuudelle. Koskiselle Suomen kansa oli ennen kaikkea suomea puhuva kansa. Suomi oli kansan yhteisessä ajatusahjossa taottu kieli, joten juuri se ilmaisi puhtaimmin kansan henkeä. Tätä ei saanut samentaa liiallisella suvaitsevaisuudella ruotsin kieltä ja tuota kieltä ilmentävää henkeä kohtaan. Politiikan olennaiseksi puoleksi tuli, kuten Ilkka Liikanen on todennut, kansan hyväksyntä ja julkisuudessa ja kansalaisyhteiskunnan tasolla käyty ideologinen taistelu "kansan tahdon" edustamisesta.[25] "Ruotsi" sai kyllä olla oma syrjäkulttuurinsa Suomessa, mutta sen varaan ei voitu rakentaa suomalaista valtiota, yhteiskuntaa eikä sivistystä. Kansallisen päämäärän palvelukseen saattoi omistautua ainoastaan omaksumalla suomen kielen ja suomen mielen.

Velkakirjasta Ruotsille, jolle suomalaiset olivat tehneet lukemattomia palveluksia pitkän yhteisen taipaleen aikana, Koskinen ei halunnut kuulla puhuttavan. Hänestä muinaisuuden ja nykyisyyden todistuskappaleet paljastivat, että Suomen kansa oli halunnut ja halusi itselleen omaa erillistä historiaa, joten sillä tämän tulevaisuutta ennakoivan tahtonsa vuoksi myös oli oma historiansa jo ennen sisäisen itsenäisyyden saavuttamista Porvoon valtiopäivien yhteydessä.[26]

Koskinen myönsi, että Ruotsin valta oli saattanut Suomenmaan eurooppalaisen sivistyksen piiriin tuomalla tänne kristinuskon ja että pitkä valtioyhteys oli myös koulinut suomalaisia kulttuurikansaksi. Suomalaisilla oli kuitenkin oma tehtävänsä. Heräävän kansallistunnon vaikutuksesta he alkoivat vähitellen vaatia itselleen valtiollista asemaa. Ruotsalaisten ja suomalaisten tien eroaminen oli Koskiselle sallimuksen aikaansaama "luonnollinen edistysaskel", jonka "ulkonaisena välikappaleena oli Venäjän valtakunta".[27]

---

24 Zachris Topelius 1982, s. 391-393.
25 Ilkka Liikanen 1995, s. 22. Ks. myös Irma Sulkunen 1977, 1983, 1986, s. 47-51 ja 84-93 sekä 1987. Vrt. Henrik Stenius 1983.
26 Yrjö Koskinen, Onko Suomen kansalla historiaa? Puhe Suomen Historiallisen Seuran ensimmäisessä vuosijuhlassa 9.11.1875.
27 Yrjö Koskinen 1881, s. 544-545.

Venäjän helmassa suomalaiset kykenivät vapautumaan ruotsalaisen ylivallan tukahduttavasta otteesta sekä rakentamaan taloudellisen, kulttuurisen ja valtiollisen sivistyksensä omintakeiselle kansalliselle pohjalle. Vapautumispyrkimykset olivat Koskisen mielestä purkautuneet näkevimpien suomalaisten toimesta esiin jo 1700-luvulla, eikä vähiten siksi, että Ruotsi koettiin pidemmän päälle kyvyttömäksi puolustamaan valtakunnan itäistä osaa. Kahdesti Venäjä oli tuolla vuosisadalla anastanut kappaleen kaakkoista Suomea, ja pirstoutuminen näytti jatkuvan, minkä seurauksena Suomi oli kadottanut ja kadottamassa alueellista ja väestöllistä ykseyttään, kansallisen elinkykynsä välttämättöntä perustaa. Suomalaisissa olikin Koskisen mukaan kytenyt, eräänlaisen näkymättömän käden voimasta,[28] toive maan palautumisesta eheäksi, enemmän tai vähemmän itsenäiseksi kokonaisuudeksi uuden isännän alaisuudessa: "Joku luonnollinen vetovoima pyrki jälleen yhdistämään noita erotettuja kappaleita; mutta siihen oli vaikea keksiä muuta keinoa kuin Suomenmaan irroittaminen Ruotsin valtakunnasta."[29] Näin Koskinen antoi valtiollis-fennomaanisen mausteen ajatukselle maantieteellisesti eheästä ja elinkykyisestä Suomesta, jonka ääriviivoja Topeliuskin muun muassa *Maamme kirjassa* kartoitti.[30] Sittemmin Suomen "luonnollisia rajoja" pyrittiin useaan otteeseen määrittämään tieteellisesti, perustelemaan poliittisesti sekä saavuttamaan ja puolustamaan sotilaallisesti.

Kansan kielen ja kansan historiaa luovan tahdon ympärille rakentunut tulkintamalli siirsi Suomen historiaa valtiollisten ja valtakunnallisten virstanpylväiden takaiseen aikaan, ohi Porvoon valtiopäivien, ristiretkien

---

28 Jo Adam Smith puhui kehitykseen vaikuttavasta "näkymättömästä kädestä" (hidden hand), Hegel taas "järjen viekkaudesta" (die List der Vernunft). Kumpikin painotti omalla tavallaan sitä, että vaikka yhteiskunnallisesti merkittävät laitokset ja rakenteet useissa tapauksissa olivat ihmisen tietoisen toiminnan kantamia, niin siitä huolimatta ne poikkesivat kaikista tietoisista inhimillisistä suunnitelmista. Ks. Matti Viikari 1983/95, s. 367. –Topeliukselle ja Koskiselle näkymätön käsi merkitsi kaitselmukseen, Jumalaan tms. palautuvaa maailmanhistoriallista "käsikirjoitusta", joka piti sisällään – elettiinpä mitä aikakautta hyvänsä – sekä menneen että tulevan; mennyt oli tapahtunut niin kuin käsikirjoitus oli edellyttänyt, ja tulevaisuus oli tapahtuva niin kuin sen tuli tapahtua. Tässä konseptiossa kehitys kulki kohti ennalta määrättyä tarkoitusta. Tarkastelemalla menneisyyttä ja nykyisyyttä historioitsija saattoi päästä selville maailmanhistoriallisen käsikirjoituksen punaisista langoista, historiallisen kehityksen keskeisistä tekijöistä, joiden ymmärtäminen raotti verhoa myös vastaisuuteen. Tiedemiehen tehtävä oli ottaa selvää historian keskeisistä kehitystekijöistä osana käsikirjoitusta, yhteiskunnallisen vaikuttajan taas tuli toimia tulevaisuuteen tähyävästi toteuttaakseen omalta osaltaan sen, mihin käsikirjoituksen ymmärtäminen hänet velvoitti. –Myöhemmässä fennomaanisessa historiankirjoituksessa näkymätön käsi "maallistui", eikä se palautunut enää Jumalaan, henkeen tms. vaan reaalisesta historiasta itsestään lähtevään lainalaisuuteen, joka loi suurina linjoina, ei siis yksityiskohtina, ilmenevät puitteet koko ihmiskunnan kehitykselle. Tässä katsannossa menneisyys ja tämä päivä olivat tulevaisuuden alkioita; ts. historiaan kuului aina periaatteessa ennustettavuus, jos kohta tulevaisuuden "lukeminen" tunnustettiin vaikeaksi.

29 Yrjö Koskinen 1870, s. 15-16.

30 Vrt. Allan Tiitta 1994.

ja ohi varhaisimpien suomalaisten vaiheita valaisevien kirjallisten lähteiden. Niinpä ns. kulttuurihistoriallisen koulukunnan tuleva voimahahmo Väinö Voionmaa ei joutunut teoksestaan *Suomen kansan esihistoriasta* (1894) syytettyjen penkille enää siitä syystä, että hän historioitsijana olisi eksynyt väärään aikaan, vaan siksi että hän vallalla olleen, Koskisenkin esittämän näkemyksen vastaisesti oli asettunut niin sanotun jatkuvan asutuksen teorian kannalle.[31] Voionmaan mielestä kulttuurimuutokset eivät olleet merkinneet väestön siirtoja, vaan voimakkuudeltaan vaihdelleita yhteyksiä ulospäin. Hän oli päätynyt olettamukseen, että jo kivikaudella Suomen asujaimisto oli suomalaisperäistä, sitä samaa kansaa joka eri vaikutteiden keskellä loi historiaansa jo ennen historiallista aikaa, toisin sanoen ennen Ruotsin vallan kautta. Voionmaa jäi näkemyksineen pitkäksi aikaa lähes yksin.[32] Vaikka Voionmaan teorian perusidea on vasta viime vuosikymmeninä osoitettu oikeaksi, niin silti hänen lähestymistapansa ja visionsa olivat jo aikanaan tärkeä rengas siinä fennomaanisen ja kansallisen tutkimuksen ketjussa, jossa suomalaisten omintakeista menneisyyttä työnnettiin kauas taakse päin, aina esihistorian hämärään asti.

Koulumestarista sosiaalireformistiksi

Kansa oli Koskiselle Suomen kielen ja suomalaisen hengen yhteenpunoma jakamaton kokonaisuus. Vaikka se oli hänen historianfilosofiansa keskeisimpiä elementtejä, niin käsitteellisesti hän ei missään vaiheessa määritellyt kansan rakenteellisia ainesosia eikä suhteuttanut niitä eksaktisti toisiinsa. Viime kädessä kansa identifioitui Koskisella maaseutuväestöksi, talonpoikaistoksi, jota hän kansalliseen eliittiin noustuaankin tarkasteli ikään kuin pappilan näkökulmasta – kasvattajana ja valistajana. Kansa ei voinut olla se joka opetti, vaan se jota opetettiin.[33]

Talonpoikaiston kautta sekä alemmat että ylemmät yhteiskuntakerrokset saattoivat tunnistaa suomalaisuutensa. Tuosta oikeakielisestä, maataomistavasta ja vähäisempää kansaa paikallisissa puitteissa kontroloivasta sekä sitä osin hallitsevasta säädystä tuli koskislaisessa fennomaniassa poliittisen valtataistelun väline, kansan etujoukko, jonka parhaimmistosta kyettiin nopeimmin rekrytoimaan uutta suomalaistavaa verta ruotsin-

---

31 Voionmaan teos ja siinä esitetty jatkuvan asutuksen teoria muodostuikin rasitteeksi hänen hakiessaan Suomen ja Skandinavian historian professuuria vuonna 1911. Asiakirjoja yliopistoasioissa. Handlingar i universitetsärenden 1913, n:o 2a ja 2b. –Yrjö Koskisen näkemyksestä suomalaisten heimojen maahanmuutosta keskisen Volgan varsilta Suomeen ks. Oppikirja Suomen kansan historiasta (2. p. 1881), s. 6-24.

32 Tästä ks. Päiviö Tommila 1989, s. 115 ja 268-269.

33 Vrt. Pirkko Rommi ja Marita Pohls 1989, erityisesti s. 89.

kielisten dominoivaan virkamieskuntaan. Näin oli luotavissa myös luja, kansakuntaa ja valtiota stabiloiva side virkamiehistön ja rahvaan välille.

Tässä katsannossa kansa, lähinnä siis talonpoikaisto oli materiaa, jonka muokkaamisessa ei pelkällä lempeydellä menestytty. Koulumestarin käreydellä ja ankaruudella Koskinen luonnehti kirkkoherraisänsä hämeenkyröläistä katrasta: "Enimmät laitokset pitäjän hyväksi ovat pappien toimittamia, sillä itse talonpoikaset eivät näy pitävän suurta huolta yhteisistä asioistansa." Mutta kansallisen kasvatustyön otollisin ja luonnollisin kohde talonpojat olivat. Heitä alempia maaseudun asujaimia kuvattaessa sanoja ei säästelty: Itselliset ja palkolliset laistoivat velvollisuuksistaan minkä kerkesivät ja "laiskoina makaavat" loiset ja koturit pyrkivät eläteiksi parhaansa mukaan.[34]

Koskisen ajattelua leimasi viime kädessä idea kansanyhteyden korkeimmasta ilmenemismuodosta valtiosta, jota fennomaanisen sivistyneistön tuli johtaa. Asetelma ei ollut helppo. Risto Alapuron sanoin: Samalla kun oltaisiin vallanpitäjiä, "samalla rakennettaisiin identiteettiä vallanalaisten varaan. Hallittaisiin kansaa, mutta oltaisiin myös sen armoilla: hauraaksi ja haavoittuvaksi tunnettu omakuva ja sen lujittaminen riippuivat kansan solidaarisuudesta 'omaa' sivistyneistöään kohtaan".[35] Valtiossa koettavaa täyttymystä kohden etenevä kansa oli Koskiselle kasvoton määre, jolle yksilöt olivat alisteisia. Hegeliaanis-snellmanilaisessa hengessä se toteutti historiallista tarkoitustaan, jossa yksittäisten ihmisten vapaa tahto tukahtui suurten kehityslinjojen alle. Kuvaava esimerkki yksilön painoarvosta Koskisen ajattelussa löytyy hänen vuonna 1860 Mehiläiseen kirjoittamastaan artikkelista, jossa hän kritisoi väkevästi julkista, alempia väestökerroksia passivoivaa pakkohuollonpitoa köyhistä – "joka ei itseänsä voi eikä tahdo elättää on valtiontalouden kannalta katsoen liikana maailmassa, ja jos se kuolee ei ole tuosta valtiolle mitään vahinkoa".[36]

Kiinnostus köyhän asiaan tai paremminkin julkisen vallan harjoittamaan sosiaalireformismiin heräsi Koskisella myöhemmin, vasta kun hän näki kuinka radikaali työväenliike oli lisäämässä merkitystään teollistuvan Euroopan politiikassa ja yhteiskunnallisessa elämässä.[37] Sosialistiset aatteet vetosivat niihin elinehtojensa parantamista vaativiin väestönosiin, jotka olivat jääneet fennomaanien talonpoikaisen konseption ulkopuolelle. Ne uhkasivat murtaa suomalaisen puolueen voittokulun sekä vaarantaa kansalliseen eheyteen tähtäävän kansallisuusaatteen toteutumisen.

Johtopäätös oli selvä. Sosialismin leviäminen oli padottava sosiaalisella reformipolitiikalla. Näin alimmatkin yhteiskuntaryhmät oli voitettavissa fennomaanien taakse. Samalla kansan käsitettä oli poliittisessa ja histo-

---

34 Yrjö Koskinen 1852, s. 53-55.
35 Risto Alapuro 1993b, s. 7.
36 Leo Harmaja 1930.
37 Yrjö Koskinen, Työväenseikka. Kirjallinen Kuukauslehti 1874.

riallisessa tarkastelussa laajennettava maaseutuköyhälistön ja teollisuustyöväestön suuntaan. Koskinen olikin vuonna 1884 perustetun, saksalaiseen esikuvaan pohjautuneen ja sosiaalisille kysymyksille omistautuneen Kansantaloudellisen Yhdistyksen innokkaimpia puuhamiehiä ja sen ensimmäinen puheenjohtaja. Yhteiskunnalliset uudistukset ja nouseva kansanvaltaisuuden aate oli valjastettava suomalaisuuspolitiikan välikappaleeksi, jolla kansakunta hitsattaisiin yhteen ja muokattaisiin kypsäksi kantamaan valtiollista asemaa ja täyttämään sille kuuluvaa maailmanhistoriallista tehtävää.

Koskisen tieteellisen ajattelun ja poliittisen käytännön yhteennivova historiankäsitys ei luonnollisesti miellyttänyt hänen ruotsinmielisiä aikalaisiaan mutta ei myöskään myöhemmän, sotien jälkeisen niin sanotun objektiivisen tutkijakoulun edustajia. Olihan Koskinen heidän näkemyksessään pannut historian puhumaan oikeaksi oletetun aatteen kieltä, jolloin lähteet oli valikoitu ja tulkittu subjektiivisilla kriteereillä. Näin ajateltuna on kuitenkin helposti päässyt unohtumaan, että juuri Koskinen historianfilosofiallaan ja politiikallaan tasoitti tietä "tavallisen" kansan historialle ja näkökulmalle suomalaiseen menneisyyteen ennen vuotta 1809 ja siten pohjusti maaperää myöhemmin merkittäväksi nousseelle kokonaisvaltaiselle kulttuurihistorialliselle tutkimussuunnalle, jolle historian nimettömät massat olivat kiinnostuksen kohteina yhtä arvokkaita kuin valtiolliset mahtimiehet ja sotapäälliköt.

Koskisen näkemyksellisyyttä on kautta vuosikymmenien arvosteltu, mutta hänen elämäntyönsä on sovittavasti sijoitettu hänen oman aikansa yhteyteen. Paljon kovakouraisemmin on kohdeltu maineikkaan kulttuurihistorioitsijamme Gunnar Suolahden räätälöimän Helsingin yliopiston Suomen historian oppituolin ensimmäistä haltijaa (1932-54) Jalmari Jaakkolaa,[38] 20- ja 30-luvulla kuuluisuuteen kohonnutta Suomen varhaishistorian näkijää ja Koskisen osin tallaaman polun kulkijaa, joka tätä paljon myöhemmin eläneenä "tulkitsijahistorioitsijana" ja poliittisten suhdanteiden muutoksiin sopeutumattomana tutkijana muodosti haasteen paitsi ruotsinkielisille, myös toisen maailmansodan jälkeen lähdefetisismiin päin kääntyneille suomenkielisille historioitsijoille.

Kun fennomaanien johtaja Yrjö Koskinen vielä oli kiitellyt ruotsalaisia kristinuskon tuomisesta Suomenniemelle, Suolahden arvostama Jaakkola näki laajassa keskiaikaa käsittelevässä tuotannossaan länsimaisuuden tunkeutuneen maahan suoraan Keski-Euroopasta suomalaisten kaupallisten ja opillisten yhteyksien myötä jo ennen "ruotsalaisvalloitusta". Suomi oli siis omatoimisesti ottanut paikkansa idän ja lännen välisessä taistelussa.[39] Jaakkolan näkemystä oli ymmärrettävästi vaikea sijoittaa

---

38 Pekka Ahtiainen 1994, s. 22-23; sama 1991, s. 162.

39 Jalmari Jaakkola, Suomen varhaishistoria. Heimokausi ja "Kalevala-kulttuuri". Suomen historia II (1935); sama, Suomen varhaiskeskiaika. Kristillisen Suomen synty. Suomen historia III (1938). Ks. myös Jaakkola, Suomen sydänkeskiaika. Itämaan synty ja vakiintuminen. Suomen historia IV (1944).

siihen "skandinaaviseen suuntaukseen", josta historiantutkijatkin hakivat tukea sodan runtelemalle ja voittoisan neuvostovallan uhkaamalle maalle.[40]

40 Sotien jälkeen Jaakkolan visiot koettiin sikälikin vaarallisiksi, että hän ensinnäkin oli ollut työntämässä Suomen "luonnollisia rajoja" kauaksi itään. Esimerkkeinä voidaan mainita hänen välirauhanaikana hahmottelemansa teokset Suomen historian ääriviivat (1940) ja Suomen idänkysymys (1941). Vrt. Ilkka Herlin kirjoittama luku Linjoilla ja linjojen takana. Toiseksi Jaakkola oli keskieurooppalaisia yhteyksiä painottaessaan sitonut Suomen kohtaloita siihen geostrategiseen alueeseen, johon YYA-sopimuksessakin viitattiin Neuvostoliiton turvallisuuden uhkana. Suomen vähittäinen lähestyminen kohti keskistä ja läntistä Eurooppaa sekä lopulta liittyminen EU:n jäseneksi ovat kenties nostamassa Jaakkolan tulkintojen mielekkyyden uuteen valoon. Esimakua tästä visioillekin tilaa antavasta, muinaisen Suomen ulkoisia yhteyksiä korostavasta ja merellisyyttä tähdentävästä näkökulmasta antaa Matti Klingen teos Muinaisuutemme merivallat. Kuvitettu historiallinen luonnos. Keuruu 1983.

Historia, luonto ja lait

Kaitselmuksesta Darwiniin

Aiempaa parempien työmenetelmien etsiminen ja uusien näkökulmien soveltaminen tutkimukseen kuuluu olennaisena osana kehittyvän tieteen dynamiikkaan. Koskislainen lähestymistapa historiaan alkoi 1800-luvun lopulla vaikuttaa vanhentuneelta. Kaitselmus tai Jumala historian viimekätisenä selittäjänä ei enää tyydyttänyt fennomaanien nuorempaa polvea, joka pelkäsi kansallisen historiankirjoituksen joutuvan kriisiin ellei sen piirissä suhtauduttaisi avoimesti uusiin tieteenvirtauksiin. Merkittäväksi haasteeksi nousi luonnontieteellisen tiedon karttuminen ja sen myötä leviävä rationaalinen ajattelutapa. Yhdessä ne uhkasivat eristää topeliaanis-koskislaisen idealistisen historiantulkinnan uskottavuuden paitsi modernin tieteellisen ajattelun myös reaalisen poliittisen käytännön ulkopuolelle. Koska historia oli fennomaanisen aatemaailman peruspilareita, sen oli mukauduttava kehitykseen.

Luonnontieteiden voittokulku oli tehneet suuren vaikutuksen Yrjö Koskisen Suomen ja Pohjoismaiden historian oppituolin vuonna 1884 perineeseen E.G. Palméniin, joka oli omaksunut darwinistisen maailmankatsomuksen jo 1860-luvun lopussa pitkälti vanhemmalta veljeltään, sittemmin kuuluksi eläintieteilijäksi tulleelta J.A. Palménilta.[1] Selkeimmin darwinilaisesti sävyttyneen evolutionismin sovelsi historiaan E.G. Palménin kollega ja puoluetoveri, yleisen historian professoriksi Topeliuksen jälkeen vuonna 1880 nimitetty J.R. Danielson-Kalmari, joka Yrjö Koskisen kuoltua vuonna 1903 nousi fennomaanisen liikkeen johtoon. Osin suomalaisen puolueen vanhoillisuutta vastaan suunnatussa niin sanotussa Valvojan-ryhmässä toimiessaan hän oli joutunut 1870-luvun loppupuolella läheisiin tekemisiin paitsi E.G. Palménin, myös eräiden muiden nuorten darwinistisesti asennoituneiden tiedemiesten kanssa (Valfrid Vasenius, O.E. Tudeer, Woldemar Porkka).

Danielson-Kalmarilla vuosikymmenien hapuilevat pohdinnat jäsentyivät 1900-luvulle tultaessa lopulta teoriaksi, jossa hän nivoi kehitysopin aiemmin omaksumaansa hegeliläisen, snellmanilaisen ja koskislaisen ajattelun värittämään historiankäsitykseen. Edistyminen historiassa ja luonnossa olivat saman asian eri ilmenemismuotoja, kuten hän totesi

1 Eero Vallisaari 1982.

Snellmanin syntymän 100-vuotisjuhlassa vuonna 1906 pitämässään puheessa:

> *"Hegel teroitti, että hengen maailmassa ei ole hetkenkään seisahdusta, kaikki on vaihtelua, liikuntaa, kehitystä. Darwin osoitti myöhemmin samaa luonnonvaltakunnasta... todistaen, että nykyajan rikkaat, moninaiset muodot ovat kehittyneet yksinkertaisista alalajeista."*[2]

Kehitysopista tuli tavallaan kaitselmuksen ja Jumalan maailmaa ohjaavan käden tieteellinen vastine. Menneisyydestä kertovien eksaktien lähteiden ja hämärämpien tiedonmurusten merkitys ja mielekkyys kävivät ilmi vasta, kun ne johdonmukaisesti (i) ryhmitettiin, (ii) suhteutettiin keskenään ja (iii) tulkittiin evoluution logiikan näkökulmasta. Empiirisistä lähtökohdista suoritetun päättelyn oli siis täydennettävä se, mihin empiria ei suoranaisesti yltänyt. Näin ymmärrettynä kehitys näyttäytyi selektion ohjaamana yhteiskunnallisen organisoitumisen historiana. Siinä kuhunkin kehitysvaiheeseen parhaiten soveltuvat yhteisöllisen järjestäytymisen ja elämän muodot pääsivät valtaan ja jättivät kestävimmät perintöaineksensa seuraavan jakson pohjaksi.[3]

Evoluutio muodosti kulttuurisillan, joka yhdisti alkuihmisen nykyihmiseen. Kuvatunlaisesta perspektiivistä historia oli helppo nähdä yksiviivaisena edistymisenä, lineaarisena jatkumona, jossa katkokset ja murrokset kyettiin häivyttämään ohimenevinä poikkeamina historian valtavirrasta. Niinpä historioitsija saattoi selittää vaikkapa Ranskan vallankumouksen häiriöksi, synnytystuskaksi uuden uljaamman aikakauden kehityskertomuksessa. Historian luonnollinen pyrky oli itsevaltiuden ja ylimpien säätyjen itsekkyyden kangistamassa maassa keinotekoisesti padottu, mikä vei historiaan ohjelmoituneen luonnollisen kehityksen, vapaus- ja siihen liittyvän kansallisuusaatteen etenemisen hetkeksi sivuraiteelle. Tavoitetta oli vaikeamman kautta kuitenkin lähestytty. Uudet kansankerrokset, jotka ennemmin tai myöhemmin olisivat joka tapauksessa nousseet esille, olivat melskeiden laannuttua astuneet valtiollisen ja yhteiskunnallisen elämän näyttämölle ottamaan vastuuta lujittuvan kansallisvaltion rakennustyössä.[4]

Katkosten ja murrosten merkityksen häivyttäminen sekä kehitykseen liittyvän jatkuvuuden ajatuksen korostaminen oli siis tyypillistä fennomaaniselle historiankirjoitukselle, mutta leimallista se on ollut myös monien muiden suuntausten ja tutkimustraditioiden edustajille. Kyse on

---

2 J.R. Danielson-Kalmari 1911, s. 9. Danielson-Kalmarin ajattelusta sekä kehitysaatteesta suomalaisessa historiantutkimuksessa lähemmin ks. Jukka Tervonen 1991.

3 Yleistä kulttuurihistoriaa. Luento keväällä 1907. J.R. Danielson-Kalmarin kokoelma, kansio 19. Kansallisarkisto; J.R. Danielson-Kalmari 1915.

4 Jukka Tervonen 1991, s. 194-203.

ollut, kuten Jorma Kalela toteaa, eräästä historiantutkijoiden ajatuksellisesta peruspilarista:

> *"Jatkuvuus on piirre, joka historiantutkijoiden* ***tavanomaisessa*** *ajattelussa erottaa heidän edustamansa alan muista tieteistä. Historiantutkimuksen erityisyys on siinä, että se tarkastelee tutkimiaan ilmiöitä ajan ulottuvuudella. Tapahtumasta tai asiaintilasta tulee historiantutkimuksen alaan kuuluva heti, kun huomio kohdistuu sen yhteyksiin sitä edeltäviin ja sitä seuraaviin tapahtumiin tai asiantiloihin. Katkokset ovat historiatieteen näin määritellyn erityisyyden näkökulmasta itse asiassa uhka alan identiteetille."*[5]

Saattaa tuntua oudolta, kuinka vaivattomasti luonnontieteellisen evolutionismin terästämä kehityksen ajatus omaksuttiin nuorten fennojen keskuudessa, papillisen kristillisyyden muutoin sävyttämässä suomalaisessa puolueessa.[6] Ainakin osin tämä selittyy sillä, että Darwinin teoria nivoutui luontevasti sekä hegeliläis-snellmanilaisen valtiofilosofian teesi-antiteesi-synteesi -rakenteeseen että saksalaisen historismin viitoittamaan geneettisen historiankirjoituksen perinteeseen. On tuskin sattuma, että evolutionismin oppia levittivät puolueen keskuudessa juuri nuoremman polven fennohistorioitsijat J.R. Danielson-Kalmari ja E.G. Palmén. Paitsi että luonnontieteellisen evolutionismin soveltaminen historiantutkimukseen koettiin välttämättömänä historiatieteen sisäisen uudistamisen kannalta, niin samalla sen oivallettiin palvelevan fennomaanien käytännön poliittista toimintaa.

Luonnontieteellinen evolutionismi sekä sen mukanaan tuomat iskusanat – taistelu, valinta, elinkykyisyys – valoivat yhteiskuntaan sovellettuina uskoa fennomaanisen aatteen voittokulkuun monellakin tasolla. Ensinnäkin ne vahvistivat näkemystä kansallisvaltiosta siihenastisen kehityksen korkeimpana luomuksena. Tämä päämäärä ei ollut saavutettavissa ilman samankaltaista taistelua, jota käytiin luonnonvaltakunnassa. Kansojen kilpakentillä selvisivät ne, jotka kykenivät kokoamaan voimavaransa ja valjastamaan kansan syvissä riveissä piilevän potentiaalin yhteisten tavoitteiden hyväksi. Myös Suomelle, oikeusjärjestelmältään ja yhteiskunnalliselta ajattelultaan länsimaiselle maalle näytti lopulta avautuvan mahdollisuus irtautua tavalla tai toisella itsevaltaisen, kansallisesti ja kielellisesti hajanaisen Venäjän valtakunnan otteesta.

Toisaalta luonnosta omaksutun selviytymistaistelun logiikka auttoi näkemään myös yhteiskunnallisten ristitiitojen ja kielikiistojen luonnetta uudesta näkökulmasta. Vuosisadan taitteessa näytti jo itsestään selvältä,

---

5 Jorma Kalela 1993b, s. 264 (lihavointi PA/JT).

6 Nuoremman fennopolven darwinistissävytteisen ja vanhemman meurmanilaisen suunnan kristitillisväritteisen ajattelutavan yhteentörmäyksestä ks. Jukka Tervonen 1991, s. 204-215.

että määrältään suurempi, kulttuurisen luomisvoimansa sekä elin- ja lisääntymiskykynsä osoittanut suomenkielinen rahvas tulisi jo vahvemman oikeutuksella nujertamaan kapean ruotsinkielisen eliitin valtaaseman.

Mutta entä tämän jälkeen? Suomenkielisen enemmistönkin keskuudessa oli havaittavissa eri yhteiskuntakerrosten välisen selviytymistaistelun ja valtakamppailun alkeita, mikä Venäjän kasvavan painostuksen alla uhkasi hapertaa kansakuntaa sisäisesti. Samalla intressiristiriidat luonnollisesti uhkasivat "opettajan", vahvistuneen fennomaanieliitin itseoikeutettua ohjaajanroolia kehittymässä olevan kansakunnan pyhässä vallanjaossa. Kielikysymys ei enää voinut olla ainoa intressiryhmiä erottava rintamalinja eikä talonpoikaisto ainoa "tavallista" kansaa edustava yhteiskuntaluokka.

Yhteiskunnan raadollisuuden ja monikerroksisuuden oivaltaminen auttoikin suomenmielisiä omaksumaan nopeasti ja tehokkaasti modernin poliittisen järjestäytymisen pelisäännöt ensimmäisten eduskuntavaalien alla. Uudenmalliseen puolueajatteluun liittyi jo sellaisenaan taisteluulottuvuus, jossa puoluejohto toimi esikuntana ja hyvin hiottu puolueorganisaatio taisteluvälineenä. Yhteiskunnalliset ristiriidat olivat todellisia, mutta uudenaikaisen politiikan keinoin ne olivat myös taltutettavissa. Houkuttimeksi, porkkanaksi tuli aineellisen ja henkisen hyvän lupaaminen, radikaalin sosiaalipoliittisen ohjelman luominen, jolla – darwinistista selviytymisstrategiaa mukaillen – alemmille kansankerroksille pyrittiin todistelemaan kuinka niiden etuja palveli parhaiten repivän kamppailutilanteen välttäminen ja yhteistoiminta. Propagandassa ei enää pyritty vetoamaan niinkään johonkin vaikeasti käsitettävään ja epämääräiseen kansallistuntoon, kuin aivan konkreettisiin, ihmisten jokapäiväiseen toimeentuloon liittyviin argumentteihin.[7]

Uutta valoa tutkimukseen vai politiikkaa tieteen varjolla? Lamprechtilaisen kollektivismin rantautuminen Suomeen

Luonnontieteiden voittokulku yhdistyneenä industrialismin etenemiseen ja sen mukanaan tuomiin ongelmiin edesauttoi, että myös yhteiskunnallista kehitystä ja tätä kautta historiallisia tapahtumia alettiin aikaisempaa määrätietoisemmin tarkastella empiirisestä näkökulmasta: etsittiin syyyhteyksiä, selitettiin asioita aineellisten yhteyksien pohjalta ja suunnattiin

7 Suomenmielisten omaksuma, saksalaisen sosiaalireformismin inspiroima porkkanalinja kiteytyi vuosina 1905-07 uudelleen organisoidun suomalaisen puolueen ohjelmassa, jossa kielikysymys vanhassa koskislaisessa muodossaan sai astua syrjemmälle mm. radikaalin sosiaalipoliittisen ohjelman tieltä. Suomalaisen puolueen uudelleenorganisoitumisesta ks. Hannu Salokorpi 1988, s. 58-100.

katse ainutkertaisuuksista tyypillisyyksiin. Monissa Euroopan maissa historioitsijat keskustelivat siitä, mille historiankirjoituksen osa-alueelle olisi annettava keskeisin sija historiallisten tapahtumien selittäjänä. Tulisiko etusija antaa poliittiselle historialle, talous- ja sosiaalihistorialle vai ehkäpä kulttuurihistorialle? Tähän kysymykseen liittyi läheisesti toinen kysymys. Mitä yhteiskunnan sfääriä tulisi pitää rakenteellisesti tai kausaalisesti perustavanlaatuisimpana? Matti Viikaria lainaten:

> *"Voidaanko yhteiskunnallisesti merkittävimmät ilmiöt selittää poliittisen toiminnan ja valtiollisten instituutioiden vaikutuksen kautta? Pitäisikö talouden olla kaikkien muiden yhteiskunnallisten rakennesfäärien perusta? Määräävätkö kulttuuriset arvot ja normit tilan, jossa yhteiskunnallinen liike tapahtuu?"*[8]

Saksalaisessa historiayhteisössä kuvatunlaiset pohdinnat johtivat suoranaiseen oppikiistaan, "Methodenstreitiin". Kiistan päähahmoksi kohosi Leipzigin yliopiston historian professori Karl Lamprecht (1856-1915), joka monessa vuosisadan taitteessa ilmestyneessä metodikirjoituksessaan ja kolossaalisessa teoksessaan *Deutsche Geschichte* (1891-1909) kritisoi väkevin sanoin "vanhaa" invidualistista suuntaa, rankelaista historismia, sen metodeja ja tutkimuspainotuksia sekä sen vahvoja poliittisia sidoksia Preussi-Saksan predestinoituun "tehtävään", valtakunnan yhdistämiseen ja vahvistamiseen eurooppalaiseksi "Machtstaatiksi".

Lamprechtille olivat keskeisiä talous-, sosiaali- ja kulttuurihistoria, samalla kun hän korosti kaikkien tieteiden metodien yhtäläisyyttä. Vanhan yksilökeskeisen koulukunnan edustajat puolestaan painottivat poliittisen historian ensisijaisuutta. Heidän mielestään historiantutkimuksella oli erityiset, ainoastaan sille ominaiset metodit. Lamprecht ja muut "kollektivistit" taas katsoivat metodien olevan yleispätevämpiä: myös historiantutkijat saattoivat käyttää luonnontieteille ominaisia tutkimusmenetelmiä. Kollektivistisen, kokonaisvaltaisen suunnan edustajille yhteiskunnan ja yhteisön kehitys oli lainmukaista ja yksilöistä riippumatonta. Historistit puolestaan korostivat yksilön ratkaisevaa merkitystä ja historian tapahtumien ei-kausaalisuutta.[9]

Saksassa käyty Lamprecht-keskustelu välittyi nopeasti myös Suomeen.[10] Edellytykset uusien käsitysten omaksumiselle olivat suotuisat. Perinteisen yksilökeskeisen poliittisen historian, samoin kuin antikvaarisen kameraalissävyisen taloushistorian koettiin meilläkin ajautuneen kriisiin, niiden ei katsottu enää kykenevän vastaamaan ajan haasteisiin: Venäjän painostuksen aiheuttamaan problematiikkaan eikä taloudellisten ja sosiaalisten prosessien mukanaan tuomiin ongelmiin. Ja aivan kuten

---

8 Matti Viikari 1984/1995, s. 291.
9 Matti Viikari 1970 ja 1977. Vrt. Gerhard Oestreich 1969.
10 Tästä ks. Pekka Ahtiainen 1991, s. 22-45.

Saksassa, myös Suomessa uuden kokonaisvaltaisen tutkimusotteen tienraivaajana toimi historiallinen taloustiede. Mutta toisin kuin Saksassa lamprechtilaisuudeksi luokiteltavien oppien kiivaimmat vastustajat eivät maassamme löytyneet "konservatiivien", kansallisen aatteen ja enemmän tai vähemmän pragmaattisen tiedekäsityksen sävähdyttämän historioitsijakunnan puolelta, vaan "liberalismin viittaan" pukeutuneen ruotsinkielisen tutkijajoukon keskuudesta. Miksi näin? Olihan Karl Lamprechtiin henkilöityneen kollektiivisen tutkimussuunnan leimallisena pyrkimyksenä juuri tieteellistää historia ja vapauttaa tutkimus tarkoitushakuisista aineksista ja tulkinnoista.

Arveluttavaa oli jo se, että nuorten saksankävijämaistereiden, Lamprechtin kiitollisten kuuntelijoiden ja vastaisuudessa hänen oppiensa levittäjien kuten Gunnar Suolahden, U.L. Lehtosen, Ernst Nevanlinnan ja Väinö Voionmaan tukijoukkoina ja matkaan yllyttäjinä olivat molemmat fennomaaniprofessorit, suomalaisen puolueen eliittiin kuuluneet E.G. Palmén ja J.R. Danielson-Kalmari. Kuriositeettina mainittakoon, että kaikista heistä tuli sittemmin paitsi professoreita, niin U.L. Lehtosesta Danielson-Kalmarin vävy, Gunnar Suolahdesta ei ainoastaan Historiallisen Aikakauskirjan, vaan myös ns. vanhasuomalaisten kravattisosialistien Raataja-lehden kuten myös nuorsuomalaistuneesta Valvojasta irtaantuneen aikakauslehti Ajan perustaja sekä päätoimittaja, Nevanlinnasta Uuden Suomettaren (sittemmin Uuden Suomen) päätoimittaja ja yksi kansallisen kokoomuspuolueen perustajista, Voionmaasta puolestaan huomattava kansanvalistus- ja raittiusmies sekä merkittävä sos. dem. -poliitikko.

Oleellisempi syy ruotsinkielisten tutkijoiden Lamprechtin metodeja kohtaan osoittamaan ynseyteen löytyy silti lamprechtilaisuuden keskeisinä pidettyjen opinkappaleiden sisällöstä: joukkoilmiöiden korostamisesta, talous-, sosiaali- ja kulttuurihistorian ensisijaisuudesta, käsityksestä tutkimusmenetelmien oppiainerajat rikkovasta yleispätevyydestä sekä olettamuksesta yhteiskunnan kehityksen yliyksilöllisestä lainmukaisuudesta. Kaikki nämä elementit muodostivat yhdessä kokonaisuuden, joka "oikein" tulkittuna mahdollisti suomenmielisten poliittisiinkin konseptioihin hyvin luontuvan näkökulman Suomen ja suomalaisten historiaan. Olihan nyt ensinnäkin saatu tieteellisiksi väitetyt välineet ja perustelut maamme historian työntämiselle kauas vuoden 1809 taakse eli aikaan, jonka yhteydessä ei voitu puhua Suomen varsinaisesta poliittisesta tai valtiollisesta historiasta.[11]

---

11 Matti Viikari on todennut, että Suomessa kiista tutkijoiden välillä, jotka halusivat tutkia ensisijaisesti poliittista historiaa ja niiden välillä, jotka korostivat kulttuurihistorian merkittävyyttä, oli ratkennut – ainakin ohjelmallisella tasolla – jo 1800-luvun puolivälissä: "Suomalaiset tutkijat eivät kuitenkaan halunneet tehdä mitään periaatteellista ratkaisua kulttuurihistorian puolesta; he vain olivat yksinkertaisesti sitä mieltä, että Suomen kansan historia voitiin esittää ainoastaan kulttuurihistoriallisesti, koska kansalla ei koskaan ollut ollut omaa valtiotaan.

Toiseksi oli hankittu, kuten ruotsinkielisellä puolella aiheesta epäiltiin, apuneuvo jolla kyettiin luomaan tieteellisesti pyhitetty, Jumalan tai metafysiikan rasitteista vapautettu fennomaaninen tulevaisuudenvisio. Tarkoittihan joukkoilmiöiden historiallisen merkityksen tähdentäminen, samoin kuin joukkoilmiöihin suoranaisimmin liittyvien talous- ja sosiaalihistoriallisten kehityspiirteiden korostaminen sitä, että massat eli väestön "suomalainen" valtaenemmistö asetettiin ensiarvoisen tärkeänä historiallisena toimijana historiallisen kiinnostuksen parrasvaloihin. Tästä oli vain kukonaskel päätelmään, jolla oli myös vahva poliittinen ja poliittishistoriallinen ulottuvuus: kansakunnan voima ja sen kyky edistyä lepäsivät viimekädessä juuri massojen eli suomenkielisen väestön ominaisuuksien varassa, ominaisuuksien jotka kansallisen heräämisen, koululaitoksen laajentamisen, sosiaalipolitiikan ja sosiaalisen liikkuvuuden lisääntymisen sekä poliittisen elämän kansanvaltaistumisen myötä voitiin mobilisoida koko Suomen käyttöön, aivan kuten suomalaisen puolueen ohjelmassa (1905-07) julistettiin.

Näin hahmoteltuna koko rakennelma oli helppo muurata kiinni käsityksellä historian lainomaisuudesta, sillä sattumanvaraisuuden hyväksyminen historian kulkua ohjaavaksi tekijäksi olisi vienyt pohjan pois uskolta massojen mahtiin ja kansallisuusaatteen, so. suomalaiskansallisen aatteen vääjäämättömään etenemiseen. Luottamus historiassa vallitseviin kehityslakeihin kietoutui siis erottamattomasti joukkoilmiöiden painottamiseen, koska vain joukkoilmiöihin katsottiin voitavan soveltaa kehityksen ajatusta. Joukkojen tiedostettuja tai tiedostamattomia tarpeita inkarnoivien suurmiesten suuruuskin perustui tässä ajattelussa siihen, että he vahvoilla yksilöllisillä tiedoillaan ja taidoillaan, tahdollaan ja vaistollaan olivat ryhtyneet edistämään asioita ja aatteita, joiden voittokulku näytti olevan vastustamattomien historiallisten voimien sanelemaa. On tuskin sattuma, että vanhasuomalaisvetoiseen tiedekäsitykseen jo sangen varhain

---

Sen sijaan valtiota ylläpitäneissä kansoissa poliittisella historialla oli perustavanlaatuinen asemansa." (Viikari 1984/1995, s. 293). –Tällöin on kuitenkin pidettävä mielessä keskustelun lähtökohta, Zachris Topeliuksen vuonna 1843 esittämä kuuluisa kysymys: "Äger finska folket en historie?" Topelius itse päätyi siihen, ettei Suomella voinut olla todellista historiaa ennen autonomian kautta. Vaikka Topelius sittemmin laimensi näkemyksiään ainoastaan valtiollista historiaa koskevaksi, sai "lopulliseksi luonnehdittu" vastaus kysymykseen odottaa vuosia. Vuonna 1869 Yrjö Koskinen osoitti Oppikirjassaan Suomen kansan historiasta, että puutteellisuuksistaan huolimatta suomalaisella maaperällä elävällä kansalla oli aina ollut oma erikoinen menneisyytensä ja hänen tulkintansa mukaan myös tahto luoda omaa historiaa. Tämä oli kuitenkin ainoastaan tulkinta tulkintojen joukossa, jonka aluksi omaksuivat lähinnä vain Koskista itseään seuranneet fennomaanihistorioitsijat. –On hyvä huomata, että Topeliustakin aikoinaan arvostelleet ruotsinkieliset kriitikot olivat sitä mieltä, että Suomen liittäminen Venäjään oli tosin käännekohta Suomen historiassa, mutta kyseessä oli käänne pahempaan suuntaan, ei suinkaan parempaan, kuten Topelius oli asian ilmaissut. Siinä Suomi reväistiin irti vapaudentahtoisten ruotsalaisten instituutioiden suojasta, ja maa joutui venäläisen despotismin alaisuuteen. Vrt. Olof Mustelin 1957, s. 232-241.

juurtui myös käsitys tilastojen mahtiin yhteiskunnan selittäjänä. Pertti Haapalaa lainaten: "kalkyleeraus oli merkki yhteiskunnan kehittymisestä ja hallittavuudesta."[12]

Lamprechtilaisuudessa samoin kuin siihen Suomessa limittyneessä niin ikään saksalaisperäisessä kansantaloustieteessä oli siis aineksia, joiden pelättiin mainostetusta tieteellisyydestään huolimatta saavan suomenmielisten historioitsijoiden käsissä poliittisia dimensioita. Epäilyksiä oli omiaan ruokkimaan se, että kun Lamprecht kotimaassaan oli hyökännyt myös historiallisen kansantaloustieteen ulkotieteellistä, kansallisvaltiollista ja sosiaalireformistista pragmatismia vastaan, niin suomenmielisten tutkijoiden keskuudessa näiden (lamprechtilainen kollektivismi / historiallinen kansantaloustiede) ajatussuuntien keskinäiset ristiriidat sivuutettiin tai niitä ei edes huomattu.

Ruotsinkielisellä puolella ristiriita oli havaittu varhain. Ylioppilaiden Historiallisessa Yhdistyksessä ruotsinmielisten historioitsijoiden keulahahmo professori M.G. Schybergson (1851-1925) puuttui Lamprechtin ja hänen vastustajiensa väliseen "kynäsotaan" jo keväällä 1897. Esitelmä alkoi yleisellä julistuksella: Historiantutkimusta ja -opetusta ei saa valjastaa puoluepolitiikan apuvälineeksi! Varoittavaksi esimerkiksi hän nosti Saksan, etenkin Preussin, jossa historiantutkimus oli ns. piensaksalaisen koulun ja katederisosialistien myötävaikutuksella alistettu palvelemaan "preussilaista patriotismia" ja "hohenzollernilaisten ruhtinaiden" ennaltamäärättyä tehtävää päämääränään yhtenäinen ja voimakas Saksa. Schybergsonin kritiikki kohdistui epäilemättä epäsuorasti myös fennomaaneihin ja heidän historiallisesta taloustieteestä ammentamiinsa sosiaalireformistisiin oppeihin, jotka hän mielessään yhdisti piensaksalaisen koulukunnan pragmaattiseen patriotismiin.

Schybergsonin mukaan Lamprechtin suurin ansio olikin juuri siinä, että hän oli onnistunut paljastamaan Preussi-keskeisen historiankirjoituksen nationalistisen luonteen. Samalla Schybergson kuitenkin vastusti järkähtämättömästi Lamprechtin ja hänen myötäilijöidensä "yksipuolisia" teoriarakennelmia, talousluokituksia ja kausaalipäätelmiä:

> *"En kausalitet sådan som den hvilken naturvetenskaperna funnit i naturlagarna skall aldrig kunna uppvisas på det historiska området. Buckle och andra hafva tidigare misslyckats i uppställandet af historiska lagar och så skall äfven framdeles ske."*[13]

---

12 Pertti Haapala 1995a, s. 49-50. –Tässä konstellaatiossa elää voimakkaana usko tilastoinnin mahtiin yhteiskuntapolitiikan välineenä. Vuosisadan taitteessa varttuneen tutkijapolven keskuudessa luotiin aina nykyhetkeen asti vaikutuksensa ulottanut ajattelumalli, jossa yksilön ja yhteisön toimintaa tarkasteltiin ohjattavuus silmämääreenä näiden yläpuolelle asetetun ja asettautuneen kansallisvaltion kautta. Vrt. Pekka Haatanen 1992.

13 Historiallisen Yhdistyksen ptk. 19.3.1897 sekä 12.10.1900 ja 27.11.1903. Helsingin yliopiston kirjasto. Ks. myös Schybergsonin puheenvuorot Tor Carpelanin alustusta Historianopetus kouluissa seuranneessa keskustelussa. Hist. Yhd. ptk. 7.4. ja 21.4.1893; M.G. Schybergson 1897 ja 1899.

Suomenmielisten historioitsijoiden käsissä ensin Jumala, sitten kaitselmus ja lopulta tieteelliset teoriat Darwinista Lamprechtiin näyttivät kaikki siis muuttuvan aatteellisiksi aseiksi, joita pyrittiin hyödyntämään valtiollisessa ja yhteiskunnallisessa elämässä sekä poliittisessa taistelussa. Siksi on ymmärrettävää, että ruotsinkieliset historioitsijat halusivat linnoittautua ankaran lähdepohjaisen, yleistyksiä välttävän tutkimuksen suojiin. Kyse oli paitsi tutkimusotteesta, myös puolustusasenteesta, jolla historiankirjoitusta koetettiin varjella fennomanisoitumiselta ja politisoitumiselta. Samalla koetettiin luoda arvovapaa tieteellinen vyöhyke, joka olisi hillinnyt hyökkäyksiä ruotsinkielistä kulttuuria ja kulttuuriperintöä vastaan. Taustalta löytyi myös maantieteellisiä suuntautumiseroja kuten Max Engman on todennut. Kun suomenkieliset tutkijat suuntasivat opintomatkansa mieluiten Saksan yliopistoihin, niin ruotsinkielisten historioitsijoiden ulkomaanmatkat kohdistuivat ennen kaikkea Ranskaan ja osin Italiaan. Ranskasta he saivat vahvistusta positivistiselle, tarkan analyyttiselle lähdetutkimuksen ihanteelleen.[14]

---

14 Max Engman 1990a, erityisesti s. 41. –Maantieteellistä suuntautumista ei kuitenkaan pidä yliarvostaa tai yksipuolistaa. Ensinnäkin positivismin tiukka, laajoja synteesejä karttava tutkimustraditio on ollut hallitseva myös Ruotsissa. Aina ei tarvitse siis lähteä selkämerta tai Pohjanlahtea edemmäs kalaan. Toiseksi huomattava osa ruotsinkielisistäkin opiskelijoista ja tutkijoista haki metodisia valmiuksiaan Saksasta – yksinkertaisesti siksi, että vuosisadan taitteen Saksa oli historiantutkimuksen johtava maa Euroopassa. Toisaalta ei suomenkielistenkään tutkijoiden saksapainotteisuus ollut niin voimakas kuin mitä Engman antaa ymmärtää. Esim. "fennohistorioitsija" Danielson-Kalmarin kiinnostus saksalaiseen taloustieteeseen oli osin herännyt hänen Englannin historiaa käsitelleen väitöskirjatyönsä teeman kautta (Tervonen1991). Lamprechtin "akatemian" kasvateista Gunnar Suolahden tuotantoa on puolestaan mahdotonta ymmärtää, ellei sitä suhteuteta Suolahden tutkimusten peruslähtökohtaan, eli siihen miten ranskalainen valistusajattelu levisi ja muokkasi muun Euroopan, myös perifeerisen Suomen kulttuuria (Ahtiainen 1991). Myöskään Väinö Voionmaan teokset, varsinkaan Karjalaisen heimon historia eivät aukene, ellei niitä aseteta hänen Englantiin tekemäänsä opintomatkaa (1911) vasten (Halila 1969a ja Raumolin 1981). – Kärjistäen voisi sanoa, että siinä missä ruotsinkieliset tutkijat olivat kiinnostuneita ranskalaisesta, eurooppalaisesta historiankirjoituksesta yleensä an sich, siinä johtavat suomenkieliset historioitsijat hakivat uusia metodisia valmiuksia myös historian ulkopuolelta: Danielson-Kalmari kansantaloustieteestä, Suolahti mm. ranskalaisisesta valistusfilosofiasta ja sosiologiasta Auguste Comtesta Emile Durkheimiin ja Voionmaa anglosaksisesta ja venäläisestä ("emigrantit") antropologiasta. –Ja mikäli tarkastellaan maantieteellisesti itse tutkimuskohteita, painotuserot eivät juurikaan jakaantuneet akselille yleinen historia/Suomen historia – "puhdasta" yleistä historiaa harrastettiin rintamalinjojen molemmin puolin melko vähän – vaan olennaisempana tekijänä oli, miten "yleisen" ja "kotimaisen" suhde käsitettiin. Ruotsinkielisten tutkijoiden keskuudessa "yleinen" näkyi ennen kaikkea Suomen historian sijoittamisena tiiviisti valtakunnan historian, so. Ruotsin historian ja sen jättämän perinnön yhteyteen, mikä puolestaan nivoutui läheisesti läntisen Euroopan vaiheisiin ja sivistys-traditioon. Suomen"mielisten" tutkijoiden puolella "yleinen" taas merkitsi, että pohdittiin maamme menneisyyden erityispiirteiden ja muun Euroopan historian yhteyttä. Skandinavian ulkopuolisiinkin maihin kohdistunutta tutkimusta alettiin yhä enemmän problematisoida suomalaisten linssien läpi eli sen mukaan, miten se auttoi valottamaan Suomen omaa kansallista ja valtiollista kehitystä.

Nimityskiistat kuumentavat tunteita. Tieteen ja politiikan kieli, mieli ja metodi

Tutkimusotteiden ja tiedekäsitysten erilaisuus ilmenivät näkyvästi professorinnimityskiistoissa, jolloin kilpahakijoiden mutta myös heidän arvioijiensa oli otettava julkisesti mittaa toisistaan. Eräs Helsingin yliopiston raadollisimmista mittelöistä kautta aikain käytiin 1870-luvun lopulla yleisen historian oppituolista, Zachris Topeliuksen siirryttyä vuonna 1878 täysin palvelleena eläkkeelle mainitun oppiaineen vakinaisesta professuurista. Avoimeksi tullutta virkaa tavoittelivat suomenmielisten tuleva johtaja J.R Danielson-Kalmari sekä nuorten ruotsinkielisten historioitsijoiden keulahahmo M.G. Schybergson. Taistelu sai alusta alkaen poliittisia ulottuvuuksia. Lehdistön välityksellä ja avustuksella kamppailu kuumensi tunteita koko Suomen pituudelta ja leveydeltä kielirintamien törmätessä toisiinsa.[15]

Syytökset halpahintaisen politikoinnin työntymisestä tieteeseen sinkoilivat puolin ja toisin, eikä ilmapiiriä ollut omiaan viilentämään se, että hakijoiden opinnäytteitä opponoinut Yrjö Koskinen ei ainoastaan pitänyt Danielson-Kalmarin opinnäytettä ansiokkaampana, vaan kertakaikkisesti hylkäsi Schybergsonin työnäytteen, vaikka muun muassa tanskalainen historioitsija J.A. Fridericia oli arvioinut tutkimuksen myönteisesti. Koskisen lausunnon mukaan Schybergson oli syyllistynyt lukuisiin asiavirheisiin ja osoittanut puutteellista historiallista arvostelukykyä, minkä lisäksi hänen tutkimuksensa perustui jo aiemmin tunnettuun ja hyväksikäytettyyn aineistoon.[16]

Danielson-Kalmarin professorinväitöskirja *Bidrag till en framställning af Englands socialpolitik och ekonomisk-sociala utveckling under XIII-XVI århundradet* käsitteli aihettaan pitkällä, satojen vuosien periodilla. Teoksessa nivottiin peittelemättä yhteen keskiaika, uuden ajan alku ja tämän päivän Euroopan suuret talous- ja sosiaalipoliittiset kysymykset. Schybergsonin 30-vuotisen sodan aikoihin sijoittunut työ puolestaan

---

15 Yliopisto kasvatti maan korkeimman sivistyneistön ja ylemmät virkamiehet. Suomenmielisten mukaan kansakunnan ylin opinahjo ei voinut täyttää tehtäväänsä kansan ja valtion palvelijana, ellei se muuttuisi hengeltään suomalaiseksi. Edes matematiikka ja luonnontieteet eivät jääneet tämän kamppailun ulkopuolelle saati "maailmankatsomuksellinen" tiede historia. Historianprofessori jos kuka oli helppo nähdä yhteiskunnallisena vaikuttajana, joka siirsi poliittisen vakaumuksensa värittämiä tulkintoja oppilaisiinsa. Vrt. Matti Klinge 1978, s. 39-40.

16 G.Z. Forsman (Yrjö Koskinen), Ex officio opponentens utlåtande angående Docenten Filos. Doktorn M.G. Schybergsons akademiska afhandling / Ex officio opponentens utlåtande angående Docenten Filos. Licentiaten Joh. Rich. Danielsons akademiska afhandling. Helsingfors 1880; J.A. Fridericia, Arvostelu M.G. Schybergsonin teoksesta Underhandlingarne om en evangelisk allians åren 1624-1625. Finsk Tidskrift 1880, s. 221-227.

ulottui vain kahdelle vuodelle. Se oli pikkutarkka kuvaus evankelisen allianssin vaiheista vuosina 1624-25. Ruotsinkielisten tiedemiesten silmissä Danielson-Kalmarin väitöskirja ei täyttänyt tieteellisen tarkkuuden kriteerejä: (i) tutkimuksen aikarajat olivat liian kaukana toisistaan ja (ii) tutkimus oli lähtökohdiltaan pragmaattinen. Suomenmielisten tutkijoiden mielestä Schybergsonin kapoiselle sektorille ulottunut opinnäyte puolestaan avautui merkityksettömänä näpertelynä. Lisäksi kritiikkiä aiheutti se, että Schybergsonin katsottiin arvioineen tapahtumia yksipuolisesti valtiollisen ja poliittisen historian perspektiivistä. Näkökulmien välistä eroa konkretisoi osuvasti seuraava lainaus Yrjö Koskisen Danielson-Kalmarin opinnäytteestä antamasta lausunnosta:

> *"Koska se aika on jo kaukana takana päin, jolloin puhdasta poliittista historiaa pidettiin tutkimuksen ainoana tärkeänä tehtävänä, ja koska meidän päiviemme sosiaalinen kysymys vaatii yhä enemmän osakseen myös historioitsijan huomiota, niin kirjoittajan aihe on kieltämättä tieteellisesti huomattavan mielenkiintoinen."* (suom. JT)

Tiukan kädenväännön jälkeen tiedekunta asettui lopulta Danielson-Kalmarin taakse hylkäämällä Schybergsonin väitöskirjan yhden äänen enemmistöllä. Uusi yleisen historian professori astui virkaansa joulukuussa 1880.[17] Jonkinlaisen korvauksen Schybergson sai kaksi ja puoli vuotta myöhemmin, kun hänet nimitettiin yleisen historian ylimääräiseksi professoriksi. Näin oli luotu tapa, jota sittemmin on sovellettu "vastaavanlaisissa" tilanteissa (vrt. liite).

Samantapainen, useita vuosia kestänyt mittelö käytiin 1910-luvun ensi puoliskolla, kun leegio hakijoita tavoitteli E.G. Palménilta vapautunutta Suomen ja Skandinavian historian professuuria. Taiston keskiöön vastapareiksi kohosivat "suomenmielinen sosiaalidemokraatti" Väinö Voionmaa sekä ruotsinkielinen Carl von Bonsdorff. Molemmat olivat ansioituneet muun muassa kaupunkitutkijoina, joten luontevaa oli, että Voionmaan joukkoilmiöitä painottava, pitkäperiodinen, poikkitieteellinen ja teoreettissävyinen Tampereen kaupungin historia asetettiin Bonsdorffin 1600-luvun Turkua käsitelleen, huolellisesti rajatun ja eksaktin teoksen rinnalle. Yliopistoväen suhtautuminen mainittuihin hakijoihin noudatteli jälleen pääsääntöisesti kielirajoja linjalla, joka nytkin kulki osapuilleen eri tutkimusotteiden ja tiedenäkemysten - yksilökeskeisen "positivismin" ja joukkoilmiöitä korostavan "syntetivismin" - välillä. Tällä kertaa oli ruotsinkielisen historioitsijan vuoro voittaa. Loppuvuodesta 1915 von Bonsdorff sai lopulta professuurin. Voionmaa oli kuitenkin todettu päteväksi tehtävään, samoin kuin virkaa hakenut toinen suomenkielinen

---

17 Kanslerinviraston kirjeakti 4/1880. Helsingin yliopiston keskusarkisto. Sisältää asian käsittelyvaiheet. Vrt. Matin kirje Helsingistä. Uusi Suometar 30.4.1880.

"kollektivisti" Gunnar Suolahti. Muutamaa vuotta myöhemmin sekä Voionmaa että Suolahti kiinnitettiin ylimääräisinä professoreina yliopistoon.[18]

Ruotsinkieliselle tutkimustraditiolle on ollut ominaista tarkan, suorastaan perfektionistisen lähdetekniikan ja tutkimuksen samaistaminen. Tätä on tavallaan pidetty historian itsestäänselvänä lähtökohtana, jolloin kaikenlaista tämän yli käyvää metodikeskustelua on pidetty joltisenkin tarpeettomana. Näin on tapahtunut osittain siksi, että periaate- ja menetelmädebateilla on ollut taipumus nousta pintaan voimakkaiden yhteiskunnallisten murrosten myötä, usein samanaikaisesti erilaisten poliittisten ja aattellisten virtausten esiintyöntymisen kanssa ja niiden kytkyessä. Historian kokemukset, muistot suurten aatteiden ja fennomanian ajoilta ovat saaneet ruotsinkieliset tutkijat varovaisiksi. Jo alan kotimaisten ammattilehtien Historiallisen Aikakauskirjan ja Historisk Tidskriftin sisältöjä vertailtaessa on selvästi havaittavissa ruotsinkielisen tutkimusperinteen vastahakoisuus prinsiippikysymysten pohdintaan (ks. liitetaulukot 11a ja 12a).

Vastahankaisuus teoretisointia kohtaan oli loogisessa yhteydessä yliyksilöllisyyden ja historiallisten lakien vastustamisen kanssa. Fennomaanista tutkimusta opponoiden ruotsinkielinen historiankirjoitus alleviivasi yksilöiden vaikutusmahdollisuutta historiassa ja vapaan valinnan merkitystä kehityksen kulkuun. Kollektiivisia tekijöitä – joukkoja ja kansaa – ei koettu ruotsinkielisellä taholla niin tärkeiksi historiassa kuin suomenkielisten keskuudessa – varsinkin kun väestön valtaosa oli suomea puhuvaa rahvasta. Näin ruotsinkielinen vähemmistö julistautui selektiivisesti sellaisten läntisten kulttuuriarvojen kuten vapauden, liberalismin ja individuaalisuuden vaalijaksi Suomessa.

Lähteisiin sitoutuneesta objektiivisuusideaalistaan huolimatta ruotsinkielinenkin historiankirjoitus oli siis loppujen lopuksi hyvinkin arvopohjaista. Sen piirissä harrastettiin yleisesti yksilökeskeistä eliittihistoriaa, oli sitten kyse politiikasta tai korkeakulttuurista, nimenomaan siksi että tuolta alueelta he löysivät oman kulttuuri-identiteettinsä. Niinpä esimerkiksi von Bonsdorff ja M.G. Schybergson selvittelivät yhtälailla Turun akatemian vaiheita kuin poliittisten vaikuttajienkin historiaa. Kyseessä olivat siis paitsi metodiset erimielisyydet, niin myös erilainen lähestymistapa historian ilmiöihin. Kun ruotsinsuomalaiseen kulttuuriperinteeseen lukeutunut Hj. Chrons yleisen historian virkaanastujaisesitelmässään vuonna 1916 puolusti kollektiivisten ja sosiaalipsyykkisten seikkojen merkitystä historiassa, niin toisin kuin suomenkieliset kollegat,

---

18 Asiakirjoja yliopistoasioissa. Handlingar i universitetseranden 1913, n:o 2a ja 2b sekä Matti Klinge 1974. –Suomenkielisten "kollektivistien" ja ruotsinkielisten "positivistien" välinen kiista metodien paremmuudesta heijastui luonnollisesti myös yliopiston "apurahamarkkinoille". Tästä ks. Pekka Ahtiainen 1991, s. 100-104, 118-126 ja 143-146.

hän ei suinkaan tähdentänyt näiden tekijöiden merkitystä tutkittaessa joukkoja, yhteistä rahvasta, vaan lähinnä johtavia kerroksia, eliittiä. Samalla hän peittelemättä pyrki alistamaan Lamprechtin kulttuurihistoriaa korostaneen kokonaisvaltaisen metodin palvelemaan poliittisen, tai paremminkin Ruotsin vallan kauden merkittävyyttä tähdentävän yleisvaltakunnallisen historian tarpeita.[19]

Lähestymistavan eroja ilmentää hyvin Lamprechtin oppilaan Gunnar Suolahden kritiikki Chronsin myötämielisesti arvioimasta P.O. von Törnen kirjoittamasta teoksesta *Finlands riddarhus*, jota Suolahti piti puutteellisena juuri metodisilta sovellutuksiltaan:

> *"...von Törne ei nimeksikään puutu kysymyksen varsinaisesti sosiaaliseen puoleen: sukujen sosiaalinen alkuperä, säätykierto ja ryhmien suhde muihin sosiaalisiin ryhmiin jää tutkimatta."*[20]

Ruotsinkielisen sivistyneistön oli chronsilaisesti helppo nähdä itsensä kulttuurisena voimakeskuksena, jonka piiristä lähteneet henkilöt olivat vuosisatoja vaalineet ja ylläpitäneet niitä Ruotsin yhteydessä ja Ruotsin välityksellä omaksuttuja eettisiä ja oikeudellisia arvoja sekä yhteiskunnallisia instituutioita, jotka olivat liittäneet Suomen läntiseen sivistystraditioon ja muodostaneet muurin vierasperäisen itäisen kulttuuripiirin vaikutusta vastaan. Menneisyyden koettiin siis tavallaan antavan oikeutuksen pienen kielivähemmistön suhteettomankin suurelle merkittävyydelle ja edustukselle maan huipulla.

Kansatieteellissävytteisellä kulttuurihistorialla on tosin ollut sijansa myös ruotsinkielisessä historiankirjoituksessa, ja etenkin Åbo Akademin professori Gabriel Nikander (1884-1959) kirjoitti historiaa hyvinkin

---

19 Hjalmar Crohns, Till frågan om den individualistiska och den socialpsykologiska uppfattningar av historien. Föredrag vid tillträdandet av professuren i allmän historia den 29 mars 1916.

20 Gunnar Suolahden arvio von Törnen pätevyydestä yleisen historian professuuria täytettäessä. Hist.-kielit. osastossa 1.3.1930. Historiallinen Aikakauskirja 1930, s. 234. -Käsiteparia individualismi contra kollektivismi ei historiografiassa saa samaistaa käsitepariin poliittinen historia contra kulttuurihistoria kuten usein on tehty. Ensiksi mainitussa kyse on lähinnä tutkimusmetodista ja jälkimmäisessä lähinnä tutkimusalueesta. Ruotsinkielisen tutkimustradition omaksuma individualismi ei ts. tarkoita sitä, että tutkimus sen piirissä olisi yksipuolisesti keskittynyt poliittiseen historiaan. Päinvastoin tarkasteltaessa esim. Svenska Litteratursällskapet i Finland -sarjan (skrifter) historiallisiksi luokiteltavia tutkimuksia vuosilta 1886-1989, huomataan että peräti 46 prosenttia niistä voidaan luokitella kulttuurihistorian puolelle ja vajaat 22 prosenttia poliittiseen historiaan kuuluviksi. Huomionarvoista on, että ainoastaan kahdeksan prosenttia sarjan julkaisuista käsitteli talous- ja sosiaalihistoriaa (ks liiteteulukko 5a). Kulttuurihistoria on SLS-tilaston ehdoton ykkönen ilman, että pitäisi edes tarkemmin tutkia tuon kulttuuriharrastuksen intensiteetin vaihteluita eri vuosikymmeninä. Yleiskuvaa ei muuttuisi toiseksi edes se, että tarkemman sisältöanalyysin jälkeen osa tämän kategorian teoksista luokittuisi kirjallisuuden tutkimukseen, sillä tässäkin aineksessa on havaittavissa vahva kulttuurihistoriallinen ulottuvuus.

suolahtelaiseen tapaan. Kokonaisuutena ottaen hänen elämäntyönsä on kuitenkin painanut jälkensä enemmän etnografiaan ja "rannikkoruotsalaiseen" tietoisuuteen kuin akateemiseen historiantutkimukseen ja "valtakunnanruotsalaiseen", eurooppalaisuuteen kytkeytyneeseen identiteettiin. Niinpä Nikanderin varaan vuonna 1924 perustettu oppituoli *Nordisk kulturhistoria och folklivsforskning* muutettiin lopulta vuonna 1974 muotoon *Nordisk etnografi och folkloristik*.[21]

Suomenkielisten historioitsijoiden suhde länsimaiseen sivistysperinteeseen ja eurooppalaisuuteen oli kompleksisempi ja kahtiajakoisempi kuin heidän liberalististen ruotsinkielisten kollegojensa. Yhtäältä he korostivat, että kansallisella kulttuurilla ei voinut olla tulevaisuutta, mikäli sillä ei ollut tukenaan vuosisatain eurooppalaista sivistystä, jonka se saattoi sulattaa omiin kansallisiin muotoihinsa. Suomi siis tarvitsi kehittyäkseen suurten valtakuntien henkisiä ja aineellisia voimavaroja. Toisaalta jos Suomen kansalta puuttui vahva kulttuuria luova kyky, niin sen omintakeinen sivistyselämä tukahtuisi helposti eurooppalaisen vaikutuksen alle. Tässä tapauksessa suomalaisille ei olisi avautunut mahdollisuutta kansakuntien väliseen kanssakäymiseen tasavertaisuuden perustalta, mikä olisi vienyt pohjan pois Suomen eurooppalaisuudelta; olihan eurooppalaisuudessa kyse vuorovaikutuksesta, jossa kunkin kansakunnan oli annettava oma panoksensa maanosan kulttuurikehitykselle.

Omaleimaista panosta eurooppalaisuuteen tulikin hakea kansasta, jonka olemusta niin tieteen kuin taiteenkin oli etsittävä ja esiteltävä kaikilla niillä metodeilla ja keinoilla, jotka luontuivat tähän tarkoitukseen. Suomenmielisten ideologia näkyi esimerkiksi maailmannäyttelyiden tiimoilla käydyissä keskusteluissa. Uusi Suometar muun muassa oli vuonna 1898 todennut, että "teollisuuden annettakoon jäädä rauhassa kotiin", ja nostanut sen sijaan esiin vanhasuomalaisten vanhat keppihevoset: kansansivistyksen, koulutuksen, terveydenhoidon, taiteen ja "suomalaisen kulttuurin".[22] Edustivathan nämä parhailta osin kansallisia sektoreita kun taas teollisuus, niin tarpeellinen kuin se olikin, edusti omistuspohjaltaan ruotsalaisuutta.[23]

---

21 Max Engman 1990a ja Oscar Nikula 1991.

22 Kerstin Smeds 1996, erityisesti s. 327.

23 Suomalainen puolue tavoittelikin määrätietoisesti ruotsinkielisten valta-aseman murtamista tai ainakin kaventamista talouselämässä. Näissä merkeissä perustettiin Kansallis-Osake-Pankki vuonna 1889 sekä henkivakuutusyhtiö Suomi ja palovakuutusyhtiö Pohjola vuosina 1890-1891. Hannes Gebhardin suomalaisen puolueen tuella eduskunnassa tekemä aloite yhtiöiden metsämaan hankinnasta ajoi samoja tarkoitysperiä. Vuonna 1908 kaatunut aloite olisi toteutuessaan rajoittanut ratkaisevasti metsäyhtiöiden maanhankintaa. Taustalla oli pelko maitten ja metsien joutumisesta pitkälti juuri ruotsinkielisten omistamien sahayhtiöiden käsiin, minkä pelättiin horjuttavan talonpoikaisväestön ja yleensäkin maalaisväestön asemaa. Aloitteella haluttiin siis suojella sitä ihmisjoukkoa, jonka varaan suomalainen puolue paljolti rakensi ideologiansa ja kannatuksensa. Tästä ks. Jukka Tervonen 1991, s. 159-166.

Fennomaanisesta historiankirjoituksesta suomalaiskansalliseen historiankirjoitukseen

Historioitsijat pilvilinnan raunioilla. Kansalaissota ja petetty sivistyneistö

Suomenkielistenkin historioitsijoiden keskuudessa luottamus historian yliyksilölliseen, enemmän tai vähemmän lainmukaiseen perusjuonteeseen koki ankaran kolauksen vuoden 1918 tapahtumien myötä. Tähän saakka kaikki munat oli tavallaan pantu samaan koriin sidottaessa kehityslait kansallisuusaatteen etenemiseen, jonka oletettiin ilmenevän eri kansankerrosten lisääntyvänä valtiollisena tietoisuutena sekä ennemmin tai myöhemmin sisäistettynä rationaalisena oivalluksena yhteiskunnallisten ryhmien etujen yhteisyydestä, käsityksenä että "yhteiskunta on kaikkien yhteinen äiti, joka sulkee syliinsä niin köyhät kuin rikkaat".[1]

Suomalaiselle yhteiskunnalle on ollut luonteenomaista, kuten Pertti Haapala toteaa, että sitä on rakennettu ylhäältä alaspäin. Esimerkiksi vapaassa, fennomaaniseen liikkeeseen kytkeytyneessä kansalaistoiminnassa aloitteet käytännössä kulkivat pitkälti eliitiltä kansalle. Kansallisvaltion hierarkkisina rakennuspuina käytetyt suomenkieliset järjestöt olivat keskusjohtoisen luonteensa vuoksi helposti valjastettavissa valtiollisille pyrinnöille. Nämä yhdenmukaisuuden ja yhden kansakunnan ideaan pohjanneet pyrinnöt saivat käytevoimaa siitä tosiseikasta, että Suomi todella oli poikkeuksellisen yhtenäinen maa rodullisesti, etnisesti ja uskonnollisesti. Yhdenmukaisuuden painetta ja fennomaanien poliittisia odotuksia olivat ruokkineet vielä tietty yksilöllisyyden vähättely, oletettu alistumisen ja valistumisen perinne, viranomaisten laajat kurinpitovaltuudet sekä käsitys Suomesta yhdenvertaisuuden periaatteelle rakentuvana oikeusvaltiona.[2]

Punakapina romahdutti tämän yhtenäisyyden utopialle perustetun pilvilinnan, jossa valtiokoneiston oli katsottu edustaneen yleistä mielipidettä. Samalla romahtivat myös fennomaanisen historiankäsityksen

---

1 J.R. Danielson-Kalmari 1907.
2 Pertti Haapala 1995a, s. 41 ja 98-99.

tukipilarit. Moraalisten ja kansallisten arvojen sijasta ihmisten identiteetit näyttivät kiinnittyneen heidän sosiaalisiin ryhmiinsä ("luokkatietoisuus"), heidän omaisuuteensa (tai sen puutteeseen) sekä heidän yhteiskunnalliseen asemaansa (tai sen vähäpätöisyyteen). Vaikea oli käsittää, kuinka niin harvat olivat kyenneet näkemään arkipiirinsä ulkopuolelle ja kuinka niin monet olivat olleet valmiita tallaamaan kaiken perityn ja arvokkaan poliittisia ja taloudellisia tuulentupia tavoitellessaan.

Risto Alapuron ja Pauli Mannisen kiteytyksen mukaan kansalaissota oli ollut sivistyneistön kansan luottamukselle rakentuneelle identiteetille käsittämätön ja loukkaava isku, jota tutkimus ja tutkijat eivät pitkään kyenneet kohtaamaan.[3] Esimerkiksi J.R. Danielson-Kalmari, Runebergin Vänrikki Stoolin tarinoita historiaksi kirjoittanut tiedemies, sosiaalireformisti sekä työväestöä aiemmin sympatisoinut ja jopa sen itsenäisiä toimintamuotoja kannustanut poliitikko vaati sodan jälkeen kapinallisia leppymättömästi tilille rikoksistaan sekä vastusti johdonmukaisesti kaikkia armahdushankkeita.

Danielson-Kalmarin taistelutoveri E.G. Palmén taas totesi masentuneena Suomen Historiallisessa Seurassa, aseiden tuskin vaiettua, että "meillä on tänään loitompana kuin koskaan se kansallinen yksimielisyys ja yhteistoiminta, joiden horjumattomuuteen aikaisemmin uskalsimme luottaa". Hänen mielestään kapina nosti "häpeän punan jokaisen isänmaataan rakastavan suomalaisen kasvoihin". Parasta olisi, jos tragedia voitaisiin "ainiaaksi unohtaa".[4] Unohtaminen oli kuitenkin mahdotonta, ja toisaalta asevoimin lunastettu vapaus elähdytti mieliä. Jo konfliktin kestäessä ja välittömästi sen jälkeen alettiin järjestelmällisesti luoda idealisoitua valkoista vapaussotatulkintaa. Niinpä nuoremman polven historioitsija Arvi Korhonen nosti laajassa itsenäisyyskirjallisuutta käsittelevässä artikkelissaan jääkäriliikkeen suomalaisten omaa historiaa luovan voiman ja tahdon ilmaukseksi samalla kun hän sivuutti miltei kokonaan saksalaisten panoksen vapaustaistelussa, puhumattakaan riikinruotsalaisten vapaaehtoisten "vähäpätöisestä" avusta, jonka vastaanottaminen oli ollut "suuri virhe".[5] Historiayhteisössä tapahtuneen asennemuutoksen kauaskantoisuutta kuvastaa hyvin se, että sankaritarun kohteeksi alkoi nousta sota, joka oli jakanut suomalaiset syvästi kahtia!

Myös kaunokirjallisuudessa noiden kohtalonaikojen moderni tarkastelu tukahtui pitkäksi toviksi Frans Emil Sillanpään *Hurskaan kurjuuden* (1919) ja Joel Lehtosen *Putkinotkon* (1919-20) jälkeen, paljolti kirjallisuuskriitikoiden ja kirjallisuudentutkijoiden toimesta. Sillanpääkin, punavankien puolustaja, kelpasi sivistyneistölle vasta kun hän alkoi tarkastella

---

3 Pauli Manninen 1990, erityisesti s. 317.

4 E.G. Palménin puhe Aleksanteri II:n syntymän satavuotispäivän johdosta. Suomen Historiallisen Seuran kokous 29.4.1918. Historiallinen Arkisto XXVIII. Helsinki 1920.

5 Arvi Korhonen 1919.

suomalaista kansaa ja maisemaa pappilan ristikkoikkunoiden lävitse.[6]

Myrskyn merkit ja enteiden lukijat

Myrskyn merkit olivat kuitenkin olleet näkyvissä jo aikaisemmin. Vuosisadan taitteen yhteiskunnallinen muutosprosessi sosiaalisine ongelmineen ja nousevine työväenliikkeineen oli alkanut murtaa kuvaa esivallalle lojaalista, poliittisten ja sosiaalisten reformien sekä sivistyksen avulla taltutettavasta kansasta. Erityisesti vuoden 1905 suurlakko ja sen jälkeinen repivä poliittinen taistelu ensimmäisine eduskuntavaaliodotuksineen havahduttivat eräät historioitsijat, poliitikot ja kulttuurielämän vaikuttajat näkemään murroksen syvyyden.

Esimerkiksi nuori historioitsija Gunnar Suolahti ja Päivälehden skribentti Eino Leino kadottivat uskonsa sekä säyseään ja ohjailtavaan rahvaaseen että kaikkitietäviin johtajiin. Edellisen tyytymättömyys kohdistui ennen kaikkea sivistyneistöön ja sen epärealistiseen kansankuvaan, joka arvostusskaalassa (hyvä-huono -asteikolla) saattoi häilähtää äärilaidalta toiselle historiallisten murrosten myötä. Jälkimmäisen pettymys taas suuntautui ensisijaisesti itse kansaan ja toissijaisesti sivistyneistöön, joka oli hyväuskoisuudessaan luottanut valistuksen ja uudistusten voimaan. Vuonna 1906 Leino kirjoitti:

> *"Kansa seisoi loitompana korven rajassa, maalauksellisena, ikäänkuin taitavan teatterinjohtajan kädellä järjestettynä statistiryhmänä, sillä aikaa kun maan sivistynyt sääty etualalla teutaroi, deklamoitsi, ojenteli käsiään, osoitti vuoroin vettä, vuoroin rantaa ja lauloi paljastetuin päin Runebergin Maamme-laulua."*

Orgaanista yhteyttä kansan ja sen oman sivistyneistön välillä ei siis Leinon mielestä ollutkaan. Leino tavallaan edusti sitä pettyneistöä, joka Suolahden konseptiossa ei ollut malttanut pysyä realiteettien rajoissa.

Kaiken kaikkiaan topeliaanissävytteisen kuvan rinnalle alkoi nousta näkymä riitaisasta, sivistymättömästä ja uppiniskaisesta kansasta, joka ei ollut sen paremmin yksi ja jakamaton, mystisen kansanhengen läpitunkema kokonaisuus kuin eri yhteiskuntaluokkien kirjokaan, jonka osaset olisivat olleet voitettavissa kansallisen eheyden taakse konkreettisiin, järkiperäisiin hyötynäkökohtiin vetoamalla. Niinpä Suolahti, Palménin ja Danielson-Kalmarin oppilas, saattoi sittemmin realistina analysoida kansalaissodan tapahtumia miltei kliinisellä tyyneydellä ja

---

6 Aarne Laurila 1979 ja Heikki Ylikangas (toim.), Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede. Tampere 1993.

seurata saksalaisten hyökkäystä Helsinkiin lauttasaarelaisen rantahotellin korkeasta tornista ilman mielen kuohua. Suolahden kohdalla herääminen ei merkinnyt rahvaan hylkäämistä, vaan pikemminkin totuutta silmiin katsovan näkemyksen omaksumista. "Tavalliset" ihmiset, kansa ei voinut olla moitteetonta marmoria, eivätkä kansakunnan johtajat valaistuneita taiteilijoita, joiden taitavissa käsissä raaka-aine muotoutui ideaalisesta utukuvasta silminnähtäväksi todellisuudeksi. Kansa eri kerrostumineen toimi ainoastaan mahdollisuuksiensa ja inhimillisten edellytystensä mukaisesti.[7]

Suolahti (s. 1876) kuului tavallaan suomenmielisten väliinputoajasukupolveen samoin kuin esimerkiksi Hannes Gebhard (s. 1864) ja laajemmassa mielessä Väinö Voionmaa (s. 1869). Tuo polvi oli osittain irtautunut edellisen fennomaanipolven optimistisesta kansankuvasta, mutta kykeni myös tuntemaan vähäväkisiä kohtaan myötätuntoa, joka kantoi punakapinan yli. Suolahden yleistä suvaitsevuutta korostavaa asennetta kuvasti hyvin välikohtaus, johon hän joutui Hämäläis-osakunnan inspehtorina vuonna 1929. Hän marssi ulos eräästä osakunnan tiheätunnelmaisesta kokouksesta ja uhkasi erota toimestaan, ellei yliopistoa suomalaistava, poliittisesti intomielinen nuoriso osoittaisi tahdikkuutta myös niitä kohtaan, jotka eivät jakaneet heidän kielellistä tai aattellista vakaumustaan tai hyväksyneet heidän jyrkkiä menettelytapojaan.[8]

Siinä missä Suolahti opetti tapoja nuoremmilleen, osuustoimintamies, historioitsija ja kansantaloustieteilijä Hannes Gebhard rauhoitteli opettajaansa Danielson-Kalmaria, Lapuan liikkeen liepeille ajautunutta kansallista kunniavanhusta, joka kävi edelleen veljesvihan aikaista jaakopinpainiaan. Entiselle oppilaalleen lähettämässään kirjeessä Danielson-Kalmari ei enää halunnut tyytyä kommunismin hävittämiseen, vaan vaati myös sosiaalidemokraattien sulkemista laillisen yhteiskunnan ulkopuolelle. Vastauksessaan Gebhard katsoi, että työväenliike oli historiallinen realiteetti. Sillä oli modifioituneessa muodossaan edelleen tärkeä yhteiskunnallinen rooli, sosialismi oli vain puettava länsieurooppalaiseen asuun.[9] Gebhard siis edusti näkemystä, jonka katkeroitunut Danielson-Kalmari oli hylännyt.

---

7 Pekka Ahtiainen 1991, s. 170-183; Risto Alapuro 1993b; Ilkka Turunen 1982 ja Annamari Sarajas 1962.

8 Pekka Ahtiainen 1991, s. 180 ja siinä mainitut lähteet. Osakuntalaisten ja Suolahden välille saatiin lopulta sopu aikaan mm. Eino Jutikkalan toimiessa välitysmiehenä. Jutikkalalla oli sikäli hyvät mahdollisuudet onnistua tehtävässään, että hän Suolahden tavoin vältti kielipoliittisia ylilyöntejä sekä korosti ja arvosti pohjoismaista yhteyttä ja tuon yhteyden tärkeää peruselementtiä, ruotsin kieltä.

9 Jukka Tervonen 1991, s. 260.

Revitty mutta itsenäinen Suomi etsii juuriaan ja rakentaa identiteettiään

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen näyttämölle oli astumassa maailmanpalon liejuisten kalmankenttien ja Suomen poliittisen järjestelmän pettämisen kyynistämä historioitsijakunta, joka ei ollut kasvanut sen paremmin kansaidealismiin kuin nuoremman suomenmielisen polven sillanrakentajahenkeenkään. Sen silmissä massojen kehityskelpoisuuden ja joukkoilmiöiden lainmukaisuuden varaan rakennettu, enemmän tai vähemmän fennomaaninen historiankuva oli tiensä päässä. Kansalaissodan katsottiin antaneen kouriintuntuvan opetuksen alimpien kansankerrosten häilyvyydestä, kypsymättömyydestä, taipumuksesta seurata petollisten seireenien houkutuksia sekä kyvyttömyydestä ymmärtää omien ryhmäetujensa ja kansakunnan kokonaisetujen yhtenevyyttä.

Kehityslakien "poistumisen" jättämä tyhjiö täytettiin historiankirjoituksessa toisenlaisilla selitysperusteilla. Menneisyys ja nykyisyys alkoivat nyt näyttäytyä valintojen ja erilaisten ratkaisujen historiana, vastakkaisiin suuntiin vetävien, keskenään kamppailevien tahtojen, rationaalisuuden ja irrationaalisuuden välisen taistelun historiana, jonka lopputulos ei ollut valmiiksi ohjelmoitunut historialliseen kehitykseen. Tuossa kamppailussa historioitsijatkin olivat mukana. Heidän oli kerrottava, ketkä olivat menneisyydessä luotsaamassa Suomea – tietäen tai tietämättään – kohti lähellä tai kaukana häämöttävää, mutta ei itsestään selvää valtiollista suveniteettiä; ketkä tai mitkä ryhmät olivat olleet tuon taistelun eturintamassa ja mille arvoille nuo tähän päivään ja tulevaisuuteen tietä viittovat ponnistelut olivat pohjautuneet. Samoin oli paljastettava, ketkä olivat Suomen historian tärkeissä risteyksissä pyrkineet väärälle tielle ja mitkä ryhmät muodostivat edelleen uhan kansakunnan elinvoimaisuudelle ja olemassaololle. Toiminnan ensisijaisena suuntaajana näyttäytyi siis nuoren valtion kansallinen identiteetti.

Viime vuosikymmeninä hahmottuneessa standarditulkinnassa on toistettu, että suomalainen yhteiskunta ja tiedemaailma umpeutuivat vuosien 1917-18 jälkeen. Siihen on haettu syytä eritoten kansalaissodasta sekä juuri itsenäistyneen valtion itseriittoisuudesta. Vastaus lienee osin oikea, mutta kaipaa täydennyksekseen yksinkertaisen ja arkipäiväisen huomion: taloudelliset mahdollisuudet tehdä vaikkapa opintomatkoja ulkomaille heikkenivät olennaisesti inflaation syötyä stipendien arvon.

Joka tapauksessa fennomaaninen, kansallisen yhtenäisyyden mahdollisuuteen uskonut ja yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisussa kansainvälisten tieteenvirtausten vetoapuun turvautunut historiankirjoitus oli muuttumassa suomalaiskansalliseksi historiankirjoitukseksi. Kehitystä voidaan havainnollistaa asettamalla rinnatusten kahden eri historioitsijapolven edustajan lausumat. Vuonna 1899 Uudessa Suomettaressa julkaistiin mailleen painuvan vuosisadan tilinpäätös, historiallisiin kehitys-

trendeihin pohjaava näkymä lähitulevaisuudesta, jossa valtiollisessa elämässä vaadittaisiin kaikkien väestökerrosten osallistumista yhteiseen päätöksentekoon:

> *"(Jo) Snellman harrasti valtiollista vapautta ... sen tähden, että ilman sitä kansan henki ei pääse luomaan valtiota oman luontonsa mukaisesti."*[10]

Vuonna 1922 Historiallisen Aikakauskirjan sivuilla kansan syvien rivien valtiollinen kelpoisuus nähtiin lähimenneisyyden kokemusten nojalla kokonaan toisessa valossa:

> *"Kun kehitys kertakaikkiaan on johtanut siihen, että määräysvalta on siirtynyt suurten joukkojen edustajille, joiden enemmistöllä ei ole mitään traditsiooneja ja jotka usein käsittävät velvollisuuksiinsakin kuuluvan kaiken traditsionaalisen vastustamisen ja hävittämisen, ei historiantutkimuksen passiivinen ja konteplatiivinen suhtautuminen oman ajan elämänilmiöihin ole puolustettavissa ... Mutta voidakseen muodostua käytännön tarkoituksia palvelevaksi, täytyisi historiantutkimuksen tavalla tai toisella tinkiä jotakin pois teoreettisesta luonteestaan."*[11]

Suomalaisen historiankirjoituksen maineikkaampiin edustajiin lukeutuva Pentti Renvall (1907-74), kailalaiseen loogiseen empirismiin ja ehkä jopa keskieurooppalaiseen "yli-ihmisoppiin" suuntautunut tiedemies rakensi tässä tilanteessa psykologisoivine otteineen "teorian" yksittäisten johtajayksilöiden merkittävyydestä maamme kehityksessä. Korostus kulkee punaisena lankana läpi hänen tuotantonsa ja kirjoitustensa.[12]

---

10 Uuden sataluvun kynnyksellä. Uusi Suometar 30.12.1899.

11 Arvi Korhonen 1922.

12 Pentti Renvall: Keskitetyn hallintolaitoksen kehitys. Murroksen vuosisata – Kustaa Vaasasta Kustaa Adolfiin (1934a); Kuningas Sigismund kulttuurihistoriallisena henkilönä (1934b); Jaakko Ilkka. Katkeroitunut pienviljelijä vai pohjalainen suurtalonpoika? (1935). Ks. myös Historiallinen Aikakauskirja 1936 s. 77-95 ja 249-256; Milloin Klaus Fleming sai Suomen käskynhaltijan valtakirjan? (1937); Klaus Fleming und der finnische Adel in den Anfangsphasen der Krise der neunziger Jahre des 16. Jahrhunderts (1939); Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa (1949a); Kuninkaanmiehiä ja kapinoitsijoita Vaasakauden Suomessa (1949b); Ruotsin vallan aika (1962); Kysymys ns. kulttuuriradikaaleille (1945d); Suurten koettelemusten muistoja. Nuijasota ja suuret nälkävuodet (1946); Nuijasodan legenda ja historia (1947b); "Vastuuton" virkamieslakko (1947c); Erään nykyaikaisen elämänkatsomuksen piirteitä (1948); Säätyvalta, kansanvalta ja luokkavalta uusimmassa historiassamme (1955); Vanhat ja uudet voimat ja niiden sosiaalinen tausta (1965); Historian arvoista ja arvoista historiassa. Esitelmä Historianopettajain tieteen päivillä 8.1.1964. Historiallinen Aikakauskirja 1964, s. 6-18. Vrt. Kleio 1/1964, s. 4-5.

Renvallin tulkinnassa, joka esiintyi vahvana jo hänen vuonna 1939 ilmestyneessä väitöskirjassaan *Klaus Fleming und der finnische Adel*, jokaisesta yhteiskunnasta löytyi kapea kärki, joka psyykkiseltä tasoltaan nousi irrationaalisesti käyttäytyvien massojen yläpuolelle. Kyse oli lähinnä vallankäyttäjistä ja tulevaisuuden tarpeita ymmärtävistä vallantavoittelijoista, sanalla sanoen päättävästä ja hallinnoivasta eliitistä. Nimenomaan aateli oli se kansanosa, joka oli parhaiten kyennyt kehittyvään individuaalis-rationaaliseen ajatteluun, se ohut väestökerros, jota yhteiskuntaa eteenpäin luotsaavat murrokset ensimmäisinä olivat kouraisseet. Siksi Renvallin katsannossa historiankirjoituksessa oli perusteltua kiinnittää huomio pikemminkin juuri aatelin pyyteisiin, tarkoituksiin ja historialliseen merkitykseen kuin "massa-ajattelun" sumentamiin joukkoilmiöihin. Individuaalisuuden korostus näkyi myös Renvallin suhtautumisessa uskonelämään, jonka taloudelliset ja sosiaaliset ulottuvuudet hän sivuutti. Protestanttisuus edusti edistystä, sillä se ilmensi "uskon yksilöitymistä". Katolisuus sen sijaan oli luonteeltaan kollektiivista ja staattista, pohjoismaiselle ajattelulle vierasta. Sillä saattoi tosin olla välinearvoa, esimerkiksi silloin kun se oli palvellut puolalaiseen Sigismundiin liittyneen suomalaisen aatelin ja sen ilmentämän suomalaiskansallisen erityisintressin asiaa.

On siis johdonmukaista, että Renvall kuvattua tulkintamallia noudattaen keskittyi tieteellisessä työssään juuri valtiollisiin ja oikeushallinnollisiin kysymyksiin. Kansalle, hallituille, on Renvallin mallissa jäänyt auttamatta statistin osa; edustihan se psyykeltään vanhaa, paikoillaan polkevaa ajattelua eikä kehitystä eteenpäin vievää edistyksen aatetta. Talonpojan Renvall vapauttaa kehittymättömyydestään vasta hiljalleen Ruotsin vallan kauden kallistuessa iltapuoleensa. Vielä nuijasodan aikoina ja pitkään sen jälkeenkin tuo sääty huippuyksilöitä myöten oli toiminut välittömien vaikuttimien ja lyhytnäköisten emotionaalisten virikkeiden varassa. Vähitellen talonpoikaistostakin kehittyi jatkuvuutta ja perinteitä kunnioittava, yhteiskuntaa stabiloiva voimatekijä, jonka huiput, nimenomaan valtiopäivämiehet olivat viimeistään 1700-luvulla alkaneet ymmärtää ryhmäintressejä korkeampia päämääriä. He oppivat tuntemaan etenkin idän uhkan todellisen merkityksen suomalaisen olemassaolon kohtalonkysymyksenä. Nyt myös "heitä johti Suomen kansan käsitys siitä mitä puolustustahdon kehittäminen vaati".[13]

Kuriositeettina Renvallin yksilöajattelusta mainittakoon, että jatkosodan aikaisissa Historiallisissa Aikakauskirjoissa hän ylisti estoitta nimimerkki Pekka Peitsen, myöhemmän presidenttimme Urho Kekkosen realistisia ja ennakkoluulottomia teoksia. Osoittihan Kekkonen näissä kirjoituksissa kykynsä ja taipumuksensa nousta massoja korkeammalle individinä, joka ymmärsi kansakunnan ja kokonaisuuden edun maanmiehiään paremmin.[14]

---

13 Pentti Renvall 1962, s. 439.

14 Pentti Renvallin arvostelut Pekka Peitsen teoksista Suomen kansan eheytymisen tie ja Kansa taistelee elämästään. Historiallinen Aikakauskirja 1942b, s. 128-130 ja 1943, s. 139-141.

Pian sodan jälkeen Renvall totesikin, aivan kuin myös tulevaisuutta ennakoiden:

> *"Yksilölliset tavoitteet, esiintyivätpä ne uskonnon tai oikeuskatsomusten alalla ja koskivatpa ne taloutta tai politiikkaa, luovat samalla entistä selväpiirteisempiä yksilöllisiä henkilöhahmoja, ja niin historiassa persoonallisia erikoispiirteitä omaavat yksilöt alkavat näytellä entistä huomattavampaa osaa."*[15]

Kuokan varresta kansakunnan huipulle

Renvallilainen valioyksilö-ajattelu tyydytti kansallisen historiankirjoituksen tarpeita vain osittain. Kansakunnan katsottiin kyllä tarvitsevan tiennäyttäjiä, mutta jos kehityksen tulkittiin kulkevan eteenpäin ensisijaisesti suurmiesten ja merkkihenkilöiden varassa, sattumanvaraisuus olisi saanut liian suuren sijan maan historiassa. Vaikka Suomen historiaa ei pyrittykään näkemään historian lain täyttymyksenä tai Jumalan suunnitelman toteutumana, niin sittenkin menneisyydestä haluttiin etsiä tulevaisuutta luotaavaa, joidenkin laajempien kansankerrosten kannattamaa suomalaisuutta, joka pystyi selviytymään vaikeiden aikojen yli ja kestämään historian vaihtelevat konjuktuurit.

Jos jyvät oli erotettava akanoista ja munat jaoteltava eri koreihin laatunsa mukaan, niin mistä sitten oli löydettävissä Suomen historian kantava pohjavire ja mistä kansanosasta suomalaisuuden sydänäänet olivat kuuluneet puhtaimpina? Talonpoikaisuudesta, vastasi moni historioitsija. Vapaussodassa kuntoisuutensa osoittanut talonpoikaisto olikin helppo nostaa "tavallisen" kansan valiojoukoksi, jonka ominaisuuksille kansallista identiteettiä saattoi rakentaa. Sen sijaan harhaantuneille punakapinallisille, ja vähäväkisemmille yleensä, myötätuntoa ei paljon herunut. Kansa oli tavallaan kunnianimi, joka laajasti ottaen kattoi kaikki ne ihmiset ja yhteiskuntakerrokset, joita elähdytti kansakunnan edun ajatus. Kapinalliset eivät tuota nimeä ansainneet. Heitä ja välillisesti heidän sosiaalisia viiteryhmiään saatettiin luonnehtia eläinkuntaan viittaavalla termillä "laumoiksi", joiden "sokeita vaistoja" kapinan johtajat olivat käyttäneet hyväkseen.[16]

Talonpoikaisen historiantulkinnan kursailemattomaksi puolestapuhujaksi kohosi Arvi Korhonen, talonpojan poika itsekin. Hän niitti mainetta muun muassa massiivisen *Hakkapeliittain historian* (1939, 1943) kirjoittajana. Juuri sotahistoria oli Korhoselle keino konkretisoida, mitä hän tarkoitti talonpoikaisella suomalaisuudella ja sen historiallisella merkityksellä. Suomalaisten maanpuolustushenki, taistelutahto ja taistelijan-

---

15 Pentti Renvall 1949b, s. 6.
16 Arvi Korhonen 1919, erityisesti s. 382-383.

ominaisuudet – sanalla sanoen kyky vaikuttaa ratkaisevasti niin kansakunnan tai valtakunnan kuin omiinkin kohtaloihin – olivat hänen mielestään läheisessä yhteydessä suomalaisen sotilaan, kansanihmisen siviiliympäristöön ja elinkeinoon. Kymmenien sukupolvien kamppailu karua luontoa vastaan ei ollut suosinut äkillisesti purkautuvan nopeuden kehittymistä. Sen sijaan se oli tehnyt suomalaisista sitkeitä ja synnyttänyt heissä sellaisen kiintymyksen viljelemäänsä maahan, että sitä ei hevin luovutettu vieraalle valloittajalle.

Suomalaisten sotilasominaisuuksia ja niiden taustaa Korhonen käsitteli lukuisissa kirjoissa ja artikkeleissa, joiden perusvire oli samansuuntainen. Kirjailija Väinö Linnan loihtima säröisempi ja ristiriitaisempi soturityyppi sai tosin Korhosen myöhemmissä teksteissä aiempaa suuremman painon. Niinpä suomalainen sotilas Korhosen mukaan muun muassa halveksi tarpeetonta sotilaskoreografiaa ja "unohti" asetakkinsa rintataskun napin usein auki. Näin hän vertauskuvallisesti nousi sitä vapauden ja siviiliidentiteetin juurimista vastaan, joka tapahtui sotilaallisen tarkoituksenmukaisuuden nimissä.

Korhosen mielestä tuolle sotilaalle oli ominaista illuusiottomuus ja realiteettien taju sekä vaatimus, että toiminta oli aina järkisyillä perusteltavissa. Jos syyt olivat selvät ja kouriintuntuvat, suomalainen sotilas taisteli sitkeästi ja taitavasti ilman propagandan mieltennostatustakin tai peräti siitä huolimatta. Historioitsijat toisin sanoen omaksuivat Linnan tulkinnan tuntemattomasta sotilaasta viiveellä, mutta kaikkiaan melko kivuttomasti, paljon kivuttomammin kuin suomalainen kulttuuriestablishmentti yleensä. Alikersantti Rokka sopi perimmältään hyvin samaan ruotuun kuin Lützenin urho ja Siikajoen sankari.[17]

Linnamaisesta näöstään huolimatta korhoslainen sotilas toisaalta myös erosi kaunokirjallisesta virkaveljestään. Siinä missä Linnan tai kenties vielä enemmän sosiologi Knut Pippingin taistelija oli yksilöllisyydessään reaalinen olento ja ennen kaikkea ryhmän jäsen,[18] siinä Korhosen soturi ääriyksilöllisyydessään kohosi pelkistyneeksi ideaalihahmoksi, joka lopulta sulautui sotakoneistoon ja sitä ylläpitävään kansallisvaltion perim-

---

17 Ks. erit. Arvi Korhonen, Suomalaisten sotilasperinteet (1943e) sekä Suomalaiset sotureina (1962b). Vrt. Pauli Mannninen 1990. –Linnan soturikuva niveltyi hyvin historiankirjoituksen valtalinjaan. Myös hänen taistelijansa olivat kotoisin agraariyhteisöstä, jota historioitsijat olivat viljalti tutkineet. Eräs olennainen ero kuitenkin löytyy. Muonamiestaustaisen Linnan kansanmies ei ollut manttaaleilla itsetuntoaan pönkittävä isäntä, eikä läntisen Suomen mahtitalonpoika ja isänmaan tukipylväs kuten esim. Eino Jutikkalalla (Suomen talonpojan historia), vaan eri puolilla Suomea asustava "tavallinen" maamies, pienviljelijä ja maaseudun eläjä. Mutta mikä tärkeintä, tämä pieneläjäkin puolusti konkreettisesti maitaan ja kontujaan – laajemmassa mielessä sitä yhteiskuntaa, joka oli suonut hänelle mahdollisuuden omistaa tilkkunsa ja harjoittaa ammattiaan rauhassa.

18 Knut Pipping, Komppania pienoisyhteiskuntana. Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941-1944 (Kompaniet som samhälle..., 1947). Keuruu 1978.

mäiseen tavoitteeseen, kansalliseen eloonjäämiseen. Historioitsija Korhosen sotilas oli toisin sanoen ristiriitainen konstruktio – samalla kertaa erittäin ja hyvin vähän individuaalinen ihminen.

Talonpoikainen, tai rekrytointiorganisaation kautta talonpoikaiseen elämänpiiriin liittynyt sotilas oli Korhosen konseptiossa myös lujasti kiintynyt vallitsevaan, perimmältään hänen omia etujaan palvelevaan yhteiskunnalliseen järjestysmuotoon. Eurooppalaisessa mitassa se oli pitänyt poikkeuksellisen hyvää huolta hänen oikeuksistaan ja ihmisarvostaan. Tässä Suomen sotahistoria kulki käsi kädessä kansanvallan historian kanssa, joka olennaiselta osaltaan oli talonpoikaisvapauden historiaa. Motivoituneella, realiteettien tajuisella sotilaalla olikin hyvä syy taistella viimeiseen asti vapaudestaan takapajuista itäistä vihollista vastaan, olipa kyse mistä vuosisadasta hyvänsä.[19]

Edellä esitetyssä valossa ei olekaan ihmeellistä, että Korhonen suhtautui, päin vastoin kuin suomalaisseparatismin merkkejä menneisyydestä suurennuslasin kanssa etsineet fennomaanihistorioitsijat tai monet suomalaiskanskansallisen historiankirjoituksen edustajat, nuivasti valtiollisen vehkeilijän G.M. Sprengtportenin ja 1700-luvun lopun Anjalan liiton aikaisten itsenäisyysmiesten puuhiin. Aatelisvallan Suomessa talonpojat olisivat hänen mukaansa joutuneet sorronalaiseen asemaan, eivätkä he olisi katsoneet tällaista suomalaista valtiota puolustamisen arvoiseksi. Voimakas valtio ei voinut syntyä ilman talonpoikaista kansaa ja sen myötävaikutusta.[20]

Siinä missä pohjalaisen Arvi Korhosen talonpoika oli leimallisesti selviytyjä ja taistelija, siinä hämäläisen, kartanotaustaisen Eino Jutikkalan (s. 1907) syvällä asiantuntemuksella luonnostama maamies oli ennen kaikkea rakentaja, asuttaja ja raivaaja. Gunnar Suolahteen ja Väinö Voionmaahan henkilöityneen kulttuurihistoriallisen koulun kasvattina Jutikkala pyrki luomaan eheän kokonaisuuden tutkimastaan säädystä ja sen elämänympäristöstä.[21] Käytännön saralla hän oli siirtämässä talonpoikaista maailmankuvaa pääkaupungin sivistyspiireihin yhtenä niin sanotun asfalttikukkaeliitin jäsenenä. Tuohon maaseututaustaisten intellektuellien joukkoon kuuluivat Jutikkalan lisäksi muun muassa Esko Aaltonen, Martti Haavio, Lauri Hakulinen, Lauri Posti ja Kustaa Vilkuna.[22] Muun ohella Jutikkala on ollut paljon muutakin kuin talonpoikaishistorioitsija. Teollistumisen ja kaupungistumisen tutkijana ja tuntijana hän on esimerkiksi halunnut puhdistaa industrialisaatiota syytöksistä, jotka hänen mukaansa

---

19 Kansanvallan ja puolustustahdon suhteesta Arvi Korhonen 1956/1965.

20 Arvi Korhonen 1929.

21 Jutikkalan esikuvista voidaan Suolahden ja Voionmaan ohella mainita myös Ruotsin osin lähdeperfektionistinen weibullilainen "koulu" sekä Eli F. Heckscherin edustama taloushistoria ja K.G. Casselin anglosaksissävytteinen kansantaloustiede.

22 Ilkka Herlin 1993, s. 13. –Myös Urho Kekkonen kuului eräänlaisena ulkojäsenenä asfalttikukkaeliittiin.

aiheutuivat vanhasta yhteiskunnasta periytyneiden ongelmien virheellisestä asettamisesta teollistumisen tiliin – teollistuminen itse ratkaisisi sosiaaliset ongelmat luonnollista tietä.[23]

Suomen historian keskeiseksi tutkimusongelmaksi Jutikkalan ja sittemmin useitten hänen oppilaittensa töissä muotoutui kuitenkin maaseutu ja agraarinen vuodenaikojen kierto – ei palkansaajan tiliväli. Lähtökohta on ymmärrettävä. Säilyttihän suomalainen yhteiskunta agraarisen luonteensa pitkään, mikä heijastui myös kulttuuriin. Niinpä Jutikkalan Talonpoikaiskulttuurisäätiön (per. 1937) tuella kirjoittamaa klassikkoteosta *Suomen talonpojan historiaa* (1942, uusi laitos 1958) voidaan lukea kaikenkattavana suurena kertomuksena asutuksen leviämisestä, yhteiskunnan kehittymisestä sekä homogeenisesta talonpoikaisesta elämänmuodosta. Sivussa sen sijaan on isäntien ja emäntien varjoon jäänyt vähäisempi väki, tilaton kansa ja maalaisköyhälistö, joka oli pysytetty visusti syrjässä paikallisesta ja valtakunnallisesta päätöksenteosta ja jonka paikka maataloudellisissa uudistuksissa oli ollut takarivissä.

Aiempi, epämääräinen ja kaiken kattava tai monelle taholle rönsyävä kansankäsite, topeliaaninen kangastus "kaikkien yhteisestä yhteisöstä" ei Jutikkalalle kelvannut. Samoin hän hylkäsi fennomaanissävytteisen kuvan talonpoikaistosta, joka oli mielletty passiiviseksi, ylhäältä tulevan ohjauksen otolliseksi kohteeksi, jonka juurevan suomalaiset perusominaisuudet oli jalostettava ja jäsennettävä koko kansakunnan henkiseksi voimavaraksi. Ensimmäisenä tutkijana Jutikkala alkoi tarkastella talonpoikaistoa selkeärajaisena ja tunnistettavana, muusta maaseutuväestöstä erottuvana kokonaisuutena, jolla luokkana oli oma historiaa luova aktiivinen roolinsa.[24] Valitulle, tietyssä mielessä luokkakantaiselle näkökulmalle hän haki painavuutta tuon säädyn tärkeästä valtiollisesta ja historiallisesta roolista. Pitkälti nimenomaan Jutikkalan tieteeseen juurruttamassa tulkinnassa talonpoika nostettiin eturintamaan läntisen ja pohjoismaisen demokratian puolustajana sekä itsenäisyyden toteuttajana ja ajajana. Jutikkalan sanoin:

> *"Ja kun Suomi oli saavuttanut itsenäisyytensä ja kansanvalta voitiin kaikilla valtioelämän aloilla täydellisesti toteuttaa, ovat talonpojat esittäneet valtion johdossa osaa, jolle mistään maasta ei voitane löytää vastinetta ja joka huipentui pohjalaisen talonpojan Kyösti Kallion nousuun tasavallan presidentin istuimelle."*[25]

---

23 Pauli Kettunen 1994a, s. 82-83.

24 Yleisessä kielenkäytössä ja jopa tutkimuksessa talonpoikaistolla oli tarkoitettu pitkään maaseutuväestöä (=rahvas), johon talollisten ohella oli laskettu myös maanvuokraajat sekä palkolliset - piiat, rengit yms., koko se elämänpiiri joka muodosti tietyn epämääräisen toinen toisistaan riippuvan taloudellis-sosiaalisen yksikön ilman selkeitä omistus- ja valtasuhteita.

25 Eino Jutikkala 1958, s. 417.

Suomen historiaan on näin iskostunut käsitys vapaasta, itsenäisestä, maata omistavasta, yksityistä omistusoikeutta kunnioittavasta, vakaasta ja yhteiskunnallista kehitystä stabiloivasta talonpojasta, joka pitkällä tiellään historiassa kohosi lopulta kuokan varresta kansakunnan huipulle. Se on ainutkertainen menestystarina maanraivaajista hamasta menneisyydestä näihin päiviin, kertomus suomalaisen talonpoikaiskulttuurin jatkuvuudesta ja korkeasta iästä. Kyseessä oli Ruotsissa 1800-luvun lopussa voimiinsa tulleen agraarisen liikkeen aatemaailmalle sukua oleva kansallinen historiankuva, jota tavallaan täydensi kansatieteilijä Kustaa Vilkunan ja valokuvaaja Eino Mäkisen niin ikään Talonpoikaiskulttuurisäätiön siipien suojissa valmistama teos *Isien työ. Maan ja veden viljaa* (1943).[26]

Asetelman taustana olivat sinertävät järvenselänteet, sauna, vihta, koivu ja tähti. Keskiössä oli maaseutu elinkeinoineen, sen ajattelumaailma ja tottumukset: "Visioon kuului muun muassa kansallisen omavaraisuuden edistäminen. Kehiteltiin kuvaa agraarista ja teollista edistystä yhdistävästä kansallisen yhteishyvän kehästä, jonka kiertoa oli määrä vauhdittaa sekä maatalouden että teollisuuden rationalisoinnilla."[27] Näkymä on alkanut murentua vasta 1960-luvulla yhteiskunnallisen murroksen sekä sittemmin kansallisen maatalouden harjoittamisen eteen kasaantuneiden ongelmien myötä.

Miksi yhteiskunta järjestäytyy?

Sotien välillä tutkimus nosti valtion Suomen historian keskeiseksi toimijaksi, vaikkakin jo automian aikaisessa fennomaanisessa historiankirjoituksessa sillä oli tärkeä asema. Tuona kautena Suomelta, jättiläisvaltakunnan pieneltä kylkiäiseltä puuttui kuitenkin täydellinen suvereniteetti, eikä maalla ollut edes omaa, vain kansallisia tarkoitusperiä palvelevaa armeijaa. Ulkoista itsenäisyyttä ja oikeaa sotavoimaa vailla oleva "kansallisvaltio" Suomi tuntui siis savijalkaiselta kummajaiselta, jolta puuttuivat keinot puolustaa oletettua valtiollista statustaan.

Fennomaaninen tutkimus etsikin kansallisen ja valtiollisen identiteetin aineksia pitkälti sisäisestä, rauhanomaisesta kehityksestä, jonka yllä ja tukena häälyi voittoisa kansallisuusaate "historian näkymättömänä kätenä". Suomalaisilla oli vahva kansallinen kulttuurinsa historiaa luovan tahtonsa ilmauksena, heillä oli omaleimainen talouselämänsä sekä omat valtiolliset ja yhteiskunnalliset instituutionsa. Samoin heillä oli eri elämänaloja tutkiva tieteensä, ei ainoastaan historiantutkimus vaan sen lisäksi ja siihen kietoutuen myös antropologia, kielitiede, lakitiede ym., joilla

---

26 Vrt. Ilkka Herlin 1993, s. 114.
27 Pauli Kettunen 1994a, s. 84.

saatettiin tarvittaessa todistaa vaikka koko maailmalle suomalaisen valtion ja sen sisäisten edellytysten olemassaolo. Sanalla sanoen suomalaiset olivat fennomaanien mielestä näyttäneet, kuinka kansojen ja valtioiden välisessä ja sisäisessä kamppailussa kuokka, jakoavain, kynä ja sana saattoivat olla miltei yhtä tehokkaita aseita kuin kivääri ja tykki – varsinkin kun Suomen hyvinvointi, rauhallisuus ja vakaus palvelivat myös Venäjän etuja.

Sotien merkitystä kansallisuusaatteen etenemisessä, esim. Saksan ja Italian yhdistymisissä ei kielletty, mutta niitä ei pidetty välttämättöminä tavoitteeseen, kansallisvaltiolliseen statukseen pääsemisessä. Sitä paitsi fennomaanisessa historiallisessa ajattelussa taustalla häämötti vihjauksenomainen lupaus siitä, että väkivaltaisten konfliktien vitsaus oli pidemmällä tähtäimellä voitettavissa kaikkialla. Kansallistunteen syveneminen oli ensinnäkin yhdistävä ja rauhoittava kansoja sisäisesti. Toiseksi kansainvälisissäkin suhteissa siinsi sopusoinnun mahdollisuus: kun Euroopan valtioiden rajat muotoutuisivat melskeisten välivaiheitten jälkeen noudattamaan eri kansallisuuksien luontaisia elin- ja asuinsijoja, merkittävä osa valtioiden välisten selkkausten syistä poistuisi.

Fennomaanien piirissä rauhanajatuksen vei kenties pisimmälle Hannes Gebhard, joka arvosteli jopa suomenmielisiä kollegojaan ihmisten ja yhteisöjen kilpailun liiallisesta esiin tuomisesta. Hänen mielestään historiantutkimus oli pönkittänyt katteetonta uskoa ihmisen luontaiseen pahuuteen keskittymällä kehityksen väkivaltaisten elementtien kuvaamiseen. Darwinin ajattelua venyttämällä ja sitä luovasti tulkitsemalla Gebhard luuli löytäneensä olemassaolotaistelun ytimen – luonnollinen valinta etsii kamppailussa ne tiet, joilla avoin taistelu voitaisiin välttää. Ihmisen kyky tehokkaaseen järjestäytymiseen ja rauhanomaiseen yhteistyöhön, ei suinkaan aggressiivisuus, oli taannut hänelle lajina parhaat edistymisen edellytykset. Juuri erilaiset, kulloisiinkin historiallisiin oloihin muovautuneet yhteistoimintainstituutiot olivat ihmiselle, etäisten aikojen villistä nykykansalaiseen, luonteenomaisia elin- ja työskentely-ympäristöjä, ja juuri niiden varassa kulttuuri kulki eteenpäin. Gebhardin mukaan ihminen oli historian kuluessa ulottanut yhteistuntonsa yhä laajemmalle, heimosta vähitellen omaan kansaan ja valtioon ja viimein, ainakin periaatteessa, muihinkin kansoihin saakka.[28]

Itsenäistyminen ja vapaussota, samoin kuin maailmansota ja sen jälkiselvittelyt ylipäänsä tekivät tylysti lopun fennomaanisista ja gebhardilaisista, silloisiin olosuhteisiin räätälöidyistä rauhanutopioista. Tosin esimerkiksi Väinö Voionmaa varoitteli vaipumasta liioiteltuun pessimismiin. Rauhanaatteen vankkumattomana kannattajana hän puolusti muun muassa Kansainliittoa ja aseistariisuntaa poliittisin, taloudellisin ja ennen kaikkea eettisin argumentein. Voionmaa siteerasi mielellään senkaltaisia

28 Jukka Tervonen 1985, erityisesti s. 75-80.

iskulauseita kuin "sota on rikos ihmiskuntaa kohtaan" ja "samaan sivistysmaailmaan kuulumme kaikki". Hänen oli vaikea ymmärtää suomalaistenkin ajatuksiin ujuttautuneita sotaisia käsityksiä, joiden mukaan väkivalta kuului ihmisen ja kansainvälisen toiminnan luontoon. Ihmetystä lisäsi suomalaisissakin ilmenevä lyhyttuumaisuus: Olivatko autonomian kaudella kansakuntaa yhdistäneet, oikeudentajuun vedonneet moraaliset arvot sekä olemassaolon kilveksi nostetut lakikirja ja oikeusperiaatteet vain haipuva muisto vailla historiallista ja eettistä merkitystä? Oikeiston piirissä Voionmaan rauhaa tähdentävissä ajatuksissa nähtiin, Aimo Halilan sanoin, paitsi haihattelua myös "passiivista pasifismia", minkä ei katsottu olevan paikallaan 1920- ja 30-luvun oloissa.[29]

Uusien totalitarististen ja militarististen, häikäilemättömästi menettelevien valtioiden nousu, pienemmissäkin kansakunnissa ilmennyt saalistushalu, Kansainliiton voimattomuus sekä lopulta kaikki hävityksen henget irti päästänyt maailmansota romahduttivat historioitsijakunnassakin uskoa sanan, humanitaaristen periaatteiden ja yleisten oikeuskäsitysten mahtiin. Kansan oli, kuten nyt tulkittiin, keinoja kaihtamatta raivattava tiensä valtioksi, sillä muutoin se historiaa luovana kokonaisuutena oli tuomittu ennen pitkää vajoamaan mitättömyyteen. Ja valtiokin olisi pian entinen valtio, ellei sillä ollut asettaa valtiollisen olemassaolonsa takeeksi riittävää asevoimaa ja puolustustahtoa, ja ellei se kyennyt tarvittaessa valjastamaan kaikkia elämänaloja yhteisten päämäärien saavuttamiseen. Modernille "kansavaltiolle" nähtiinkin tyypilliseksi voimavarojen tavattoman tehokas hyödyntäminen, mikä yhdessä teknologisen kehityksen kanssa teki aseelliset selkkaukset aiempaa paljon tuhoisammiksi ja katkerammiksi.

Suomalaiskansallisten historioitsijoiden maailmankuva oli ymmärrettävästi paljon raadollisempi kuin fennomaanisten edeltäjiensä, jotka olivat eläneet pääosan elämästään – kuten Eino Jutikkala totesi –humaanilla 1800-luvulla. Jutikkalan vuonna 1943 osin propagandistisesti luonnostama maailma olisi esimerkiksi Yrjö Koskisen silmissä epäilemättä näyttäytynyt apokalyptisena, ilmestyskirjamaisena painajaisunena:

> *"Jos emme anna toiveajattelun sumentaa silmistämme tosiasioita, näyttää siltä, että mitä pitemmälle kulttuurikehitys edistyy, sitä keskeisemmäksi ilmiöksi valtion elämässä sota muodostuu, sitä totaalisemmin kansa joutuu vedetyksi sodan pyörteisiin, ja sitä ankarampi on sodan tuottama taloudellinen rasitus. Sama kehitys, joka näyttäytyy historian aamuhämärässä, siirryttäessä rauhallisista luonnonkansoista sotaisiin sivistysvaltioihin, jatkuu edelleen... Kuin ilkkuen*

---

29 Väinö Voionmaa: Kansainliitto. Kansan Lehti 1922a, n:o 250; Rauhan puolesta. Sos. dem. Eduskuntaryhmän lehtisiä I. Helsinki 1922b; Isänmaallisuus ja kansainvälisyys. Suomen Sosialidemokraatti 1933, n:ot 125, 126 ja 128; Talous – rauha – kansanvalta. Suomen Sosialidemokraatti 1935, n:o 197 ja Työmiehet maailmanrauhan rakentajina. Kansan Lehti 1937, n:ot 270 ja 271. Aimo Halila 1969a, s. 241-243.

niille, jotka puhuvat ikuisesta rauhasta, historia näyttää kuljettavan ihmiskuntaa ikuista sotaa kohti. Mutta siitä, että nyt sotia käyvät ja valloituksia suorittavat kansat eivätkä ruhtinaat, sodan julmat kasvot saavat vielä uuden ankaran... piirteen...; nykyisin kansan kukistuminen sodassa saattaa merkitä sen täydellistä tuhoutumista, sen fyysillistä kuolemaa. Ei edes meidän sotahistoriamme, jota on kuitenkin leimannut raja-asemamme länsimaisen kulttuurin reuna-alueella, tunne aikaisemmalta ajalta sellaista vaellusta kuin karjalaisten siirtyminen Moskovan rauhan jälkeen Tynkä-Suomeen. Ja kuitenkin se oli ainoa tapa luovutetun alueen asukkaille pelastaa olemassaolonsa."[30]

Itsenäistyneessä ja itsenäisessä Suomessa kansallista historiankuvaa ei enää haluttu pohjata autonomian ajan rauhanomaista edistystä painottavalle, silloisia poliittisia tarkoitusperiä palvelleelle mallille. Nyt korostettiin, kuinka suomalaiset – valtiollisen olemassaolonsa lopulta hurmekentillä lunastaneina ja kohtalonsa omiin käsiin ottaneina – saattoivat katsoa historiallisia vaiheitaan kavalkadina, toisiinsa loogisesti liittyvien kuvien sarjana, joka huipentui täydellisen suvereniteetin saavuttamiseen ja vapaussotaan. Useimpien tiedemiesten oli helppo yhtyä vanhan valtioneu-voksen ja historioitsijan J.R. Danielson-Kalmarin vuonna 1919 lausu-maan, historiantutkijoita velvoittaneeseen johtopäätökseen edellisvuosien tapahtumista: itsenäiseksi valtakunnaksi kohonneen Suomen historia ei ollut ajateltavissa "ilman että itsenäisyyden saavuttaminen esitetään tähänastisen kehityksen loppumaaliksi".[31]

Sota ja suomalaisen valtion synty

Valtiosta tuli näin historiantutkimusta konstitutioiva peruslähtökohta, ja esimerkiksi Pentti Renvall uuden polven edustajana korvasi termin kansallinen valtiollisella. Ensin oli ollut maa, sitten Suomen kansa sekä lopulta valtio ja demokratia, joka kaikkine puutteineenkin antoi valtiolle ikään kuin oikeuden edustaa kansalaisia. Historiallisena projektiona tämä käsitys merkitsi sitä, että luonnonkansojen elämä tai kirjoitettujen lähteiden takainen aika ei sanan varsinaisessa merkityksessä ollut enää historiaa. Selkeästi ajatuksen puki sanoiksi Eino Jutikkala: Historiasta saadaan "sen ensi lehdiltä lähtien lukea sodista, mutta historia alkaakin muinaisajan juuri suurista valtioista, jotka olivat syntyneet valloitusten tietä".[32]

---

30 Eino Jutikkala, Sota kansojen ja erityisesti oman kansamme historiassa. Forssa 1977, s. 80. –Artikkeli julkaistu alunperin Aseveljien Kalenterissa vuonna 1943.
31 J.R. Danielson-Kalmari 1919, s. 88.
32 Eino Jutikkala 1943/1977, s. 75.

Historiallinen lähteistö, historioitsijan työn raakamateriaali, oli siis syntynyt valtion tarpeista, minkä loogisena johtopäätöksenä historiantutkijan apriorisena viitekehyksenä oli valtio.

Käytännön tasolla ajatuksen omaksuminen vaikutti siihen, että (i) historioitsijoiden kiinnostus naapuritieteisiin ja niiden menetelmiin alkoi laimeta ja että (ii) historiantutkimuksen kaikkien osa-alueiden katsottiin yhä selkeämmin palvelevan valtiollista historiaa. Kuuluisassa *Suomen historian käsikirjassa* (1949) historian valtiollinen ulottuvuus laajeni suorastaan ohjelmanluontoiseksi julistukseksi siitä, mikä Suomen historiassa ja sitä seuraten suomalaisessa historiankirjoituksessa oli keskeisintä:

> *"Väheksymättä suinkaan kulttuurihistoriallisen kehityksen merkitystä on kuitenkin syytä katsoa, että Suomen kansan vaiheissa on valtiollista kehitystä pidettävä yleisen kehityksen edellytyksenä ja keskuksena."*[33]

Koska Suomenkin historian keskuksena voitiin itsenäisen kansakunnan näköalapaikalta pitää valtiota, niin tästä seurasi että historioitsijoiden oli tutkittava myös valtioksi tulemisen edellytysten historiaa. Näin käsitettynä Suomen valtiollinen historia ulottui eräänlaisena valtiollisena esihistoriana paitsi täydellistä valtiollista itsenäisyyttä edeltävään autonomian aikaan, vielä sitäkin varhempiin periodeihin, Ruotsin vallan kauteen ja sen esinäytökseen. Suomalaiskansallisessa historiankirjoituksessa huomautettiin, aivan samoin kuin autonomiakaudenkin tutkimuksessa, että kansana suomalaisia oli perinteisesti liittänyt yhteen kieli, maantiede ja historialliset kokemukset. Näiden ei kuitenkaan enää katsottu riittävän laajemman yhteiskunnallisen organisoitumisen perustaksi.

Yhteiskunnallisen järjestäytymisen perimmäisenä syynä alettiin korostaa, niin Suomen kuin koko ihmiskunnan mitassa, ihmisten konkreettista

---

33 Arvi Korhonen 1949a, s. VI. –Valtiollisesta historiasta muotoutui siis eräänlainen yläkäsite, johon historiantutkimuksen muut lohkot viime kädessä palautuivat. Tällainen lähestymistapa oli omiaan sekä kaventamaan että myös hämärtämään historian eri osa-alueiden välisiä raja-aitoja. Seurauksena oli historiantutkimuksen kentän käsitteellinen puuroutuminen, jossa politiikkaa, taloutta ja kulttuuria käsiteltiin herkästi kyllä rinnakkain, mutta silti toisistaan jyrkästi eriävinä lohkoina. Yhteisenä nimittäjänä näyttäytyi valtio, sen oletettu tarkoitus ja tarpeet. Sotien jälkeen alkanut historiatieteen jakautuminen uusiin tiedekuntiin ja uusiin yliopistoihin on nyttemmin selkeyttänyt tilannetta. Näyttääkin siltä, että esim. poliittinen historia sekä talous- ja sosiaalihistoria ovat erkaantuneet "suorasta" valtiollisesta kytköksestään samalla kun niiden piirissä on viime aikoina kehitelty uusia metodeja ja tarkastelukulmia. Tässä tilanteessa monet vanhat vastakkainasettelut ovat menettämässä merkitystään ja historian eri osa-alueille on avautunut uusi valtiollisesta linkistä vapautunut yhteistyömahdollisuus. –Viitteenä tämänsuuntaisesta kehityksestä voidaan mainita vuonna 1987 ilmestynyt, Suomen Akatemian rahoittaman projektin yhtenä tuotoksena syntynyt Kansa liikkeessä -teos. Teoksen kirjoittajakunta koostui humanisteista, yhteiskunta- ja valtiotieteilijöistä sekä teologisen tiedekunnan kasvateista.

ja kouriintuntuvaa tarvetta suojautua vihollista vastaan ja halua vallata etuja itselleen. Kansallisen historiantulkinnan tirkistysaukosta nähtiinkin jo suomalaisten varhaisimmissa yhteenliittymissä valtiollisen sarastuksen merkkejä, halua ja kykyä alistua yhteisen johdon alaiseksi ennen kaikkea sotilaallisten tavoitteiden saavuttamiseksi. Eino Jutikkalan kiteytyksen mukaan:

> *"Vaikka onkin liioiteltua väittää sodan luoneen valtion, se on ollut eräs tärkeimpiä yhteenliittymistä edistäviä tekijöitä... näemme omassakin varhaishistoriassamme, ensimmäisen ja toisen vuosituhannen levottomassa taitteessa, sodan merkityksen valtiota luovana tekijänä. Ilman ulkonaista uhkaa ei suomalaisten korvenraivaajien keskuudessa olisi syntynyt sitäkään yhteiskunnallista järjestäytymistä, joka ennen kristillisen kirkon vaikutuksen alkua 12. vuosisadalla ehti tapahtua."*

Valtiota luova sotaisuus oli ilmennyt suomalaisissa paitsi haluna puolustaa kontujaan myös haluna käydä hyökkäyssotaa. Sen seurauksena muinaissuomalaiset olivat orjuuttaneet lappalaiskansan, "koska se ei kyennyt muodostamaan alkeellistakaan valtiota". Varsinaista valtiota suomalaiset eivät olleet kuitenkaan ennättäneet muodostaa ennen Ruotsin vallan kautta, mutta lannistumattoman henkensä ansiosta heille kävi mahdolliseksi liittyä Ruotsin kuningaskuntaan "tasavertaisina sen vanhojen maakuntien kanssa".[34]

Kiinteimmin sotahistorian ja valtiollisen historian kytki toisiinsa Arvi Korhonen. Hänelle, kuten niin monelle muullekin historioitsijalle, ulkoista uhkaa edusti nimenomaan itäinen vaara, joka sai suomalaiset hakeutumaan tiiviimmin läntiseen kulttuuriyhteyteen. Ruotsinyhteyden alkuna olikin Korhosen mukaan pääosiltaan vapaaehtoinen, suomalaisten turvallisuustarpeita palveleva liittosuhde. Kyse oli, hieman samaa tapaan kuin keskiajan tutkijalla Jalmari Jaakkolallakin, enemmän tai vähemmän tietoisesta valinnasta eikä ruotsalaisesta valloituksesta.[35]

Korhosen lähtökohtana oli illuusioista vapaa valtiollinen realismi, valtioiden armoton kamppailu etuuksista. Sen mukaisesti hän riisui esimerkiksi eräässä vuonna 1932 kirjoittamassaan artikkelissa tunteisiin vetoavan romantiikan Suomen ja Ruotsin pitkältä yhteiseltä taipaleelta. Korhosen

---

34 Eino Jutikkala 1943/1977, s. 75-77.

35 Arvi Korhonen, N.s. ensimmäinen ristiretki Suomeen Ruotsin edellytysten kannalta katsottuna (1926); sama 1935. Sodan ja yhteiskunnallisen organisoitumisen suhdetta Korhonen tarkastelee useissa esityksissä, ks. esim. Sodan vaikutus valtion syntyyn (1939). –Myös Pentti Renvallin katsannossa suomalainen ihminen oli kaukaisessa menneisyydessä orientoitunut Eurooppaan. Tämän vuoksi suomalaisilla oli jo ristiretkiaikoina valmius liittyä tiiviimmin läntiseen kulttuuripiiriin, jolta he odottivat saavansa suojaa itäistä uhkaa vastaan. Kyse ei siis ollut valloituksesta tai Ruotsin lahjasta Suomelle, kuten monet hänen oppilaistaan sittemmin väittivät. Pentti Renvall 1963 ja 1967a.

mielestä tämän liittosuhteesta kehittyneen valtioyhteyden lopun alku sijoittui 30-vuotisen sodan ja sankarikuninkaana palvotun Kustaa Aadolfin aikoihin. Suurvaltaideologian sokaisemana ruotsalaiset kadottivat olennaisuuden tajun, kyvyn ymmärtää maantieteellisiä tosiseikkoja ja voimavarojen järkevää suuntaamista. He eivät, Korhosen suomalaiskansallisessa tulkinnassa, käsittäneet että Venäjän suunnan ratkaisut olivat valtakunnan kohtalonkysymyksiä eivätkä keskisen Euroopan ongelmat. Jälkimmäiset nostettiin kuitenkin etualalle, minkä seurauksena Suomi jätettiin oman onnensa nojaan samalla kun sen miehet vuodattivat vertaan toisarvoisilla taistelukentillä. Myöskään Ruotsin vallan loppuaikoina Suomi ei saanut riittävää huomiota osakseen.[36]

Koska kamppailu yhteisten etujen puolesta yhteistä vihollista vastaan tulkittiin valtiota synnyttäväksi ja sitä primääristi koossapitäväksi voimaksi sekä asujainten yhteenkuuluvuuden lähteeksi, Ruotsin laiminlyöntien Suomen suunnalla koettiin nakertaneen historiallisen yhteiselon pohjaa ja mielekkyyttä. Suomalaisten intressit olivat olleet toisaalla kuin ruotsalaisten, mikä oli johtanut suomalaisten vähittäiseen erkaantumiseen emämaasta. Suomen kaukaa menneisyydestä lähtevästä turvallisuusongelmasta, nimenomaan idänkysymyksestä ja sen ratkaisuyrityksistä tuli näin tutkimuksen silmissä Suomen historian ydin, joka oli ilmennyt valtiota kohden etenevänä kehityspyrkynä.

Menneisyyttä alettiin siis tarkastella leimallisesti "Suomen turvallisuuskysymyksenä"[37]. Tutkijoiden vaa´assa historian henkilöitä arvioitiin sen perusteella, olivatko he ymmärtäneet itäisen vaaran merkityksen ja olivatko he toimineet tuon vaaran minimoimiseksi tai eliminoimiseksi. Näkyvästi tämä asennoituminen tuli ilmi idän uhkan väsymättömän apostolin, sotahistorioitsija Einar W. Juvan oppilaan Pentti Renvallin Ruotsin vallan aikaa käsittelevässä tuotannossa. Siinä kansallisen merkkihenkilön kunniaviitta ansaittiin "Suomen erityiskehitykselle" tehdyistä palveluksista, joiden pohjana oli ollut "omien suomalaisten poliittisten näkökohtien nouseminen yhä hallitsevampaan asemaan valtioelämää johtavien suomalaisten mielissä". Tässä tulkinnassa Suomen sota ja Por-

---

36 Arvi Korhonen, Kustaa Aadolfin sotien suomalaista arviointia. Historiallinen Aikakauskirja 1932. Artikkelin pohjana oli puhe, joka liittyi Lützenin taistelun 300-vuotismuistoon ja Hakkapeliitta-juhlaan. Ruotsinkielisellä puolella vuoden juhlahumu keskittyi taistelussa kaatuneen Kustaa II Aadolfin henkilöön (esim. Eric Anthoni ja Bruno Lesch). Kunnioitus haluttiin valaa patsaaksi Suomen maaperälle. Suomenkieliset historioitsijat puolestaan viittasivat kuninkaan "ulkomaisuuteen" ja korostivat Lützenin koitosta osana suomalaisten kunniakasta, patsaan arvoista sotilasperinnettä (Eino Jutikkala, Yrjö Nurmio, Erkki K. Osmonsalo). Suomenkielinen historioitsija A.R. Cederberg hämmensi kiihkeää patsasdebattia omalla ehdotuksellaan: "Mikäli patsas pystytettäisiin, tulee sen olla Suomen suuriruhtinaalle eikä Ruotsin kuninkaalle." Max Engman 1990a, s. 56-57 ja Engman 1990b sekä Hist. Yhd. ptk. 29.1.1932. Helsingin yliopiston kirjasto.

37 Pentti Renvall 1949b, s. 9.

voon valtiopäivät menettivät osan aiemmasta hohdostaan, kun valtiollisenkin historian rajapyykkiä siirrettiin kauemmas menneisyyteen – Renvallin tapauksessa uuden ajan alkupuolelle asti, jolloin "kansallisvaltion synnylle sukua ollut kehitys" oli himmeänä piirtynyt myös Suomen historian sivuille.[38] Näin suomalaiskansallinen historiankirjoitus oli laajentamassa suomalaisten kollektiivista historiantajua "valtiokansan" suuntaan, niin että Suomi kansakuntana tavallaan astui samaan ruotuun muiden uuden ajan taitteessa muotoutuneiden kansallisvaltioiden kanssa.

Suomen ja Venäjän/Neuvostoliiton, lännen ja Aasian raja sai Renvallin katsannossa syvemmänkin merkityksen. Itäisessä naapurimaassa, jossa itsevaltiuden perinne oli yhtynyt uskonnolliseen mystiikkaan, eurooppalaiselle kehitykselle ominainen yksilöllisyyden idea ei ollut saanut juuri lainkaan historiallista kantovoimaa. Vuonna 1942 Renvall totesi:

> *"Yksilöllisyyden saamasta heikosta korostuksesta johtuen koko aitovenäläisellä elämällä on aina ollut määrätynlainen kollektivistinen sävy: työ, ilo, kärsimys, juhlahumu ja hurmos on aina koettu massoina, eikä edes omistusoikeuden käsite ole venäläisen mielessä saavuttanut eurooppalaista selvyyttä."*

Erilaisten kulttuurien ja mentaliteettien, kollektiivisuuden ja individuaalisuuden, idän ja lännen raja oli siis Renvallille, samoin kuin Jalmari Jaakkolalle, Arvi Korhoselle ja monelle muulle historioitsijalle, ennen kaikkea uskontojen välinen valtaraja. Tällä rajalinjalla asustivat jossain määrin epäluotettavat karjalaiset, jotka olivat saaneet hapatusta venäläisesti sävyttyneeltä ortodoksisuudelta. Siksi he Renvallista edustivat muita suomalaisia heimoja alempaa kehitysastetta. Taistelu itäisen uskon ja siihen kietoutuneen venäläisen elämänmenon harhaannuttamien karjalaisten "sieluista" oli tärkeää, sillä heidän alueittensa kautta venäläiset olivat vuosisadasta toiseen käyneet Suomen kimppuun. Venäläisten muodostama, historiallisesti ikimuistoinen uhka puolestaan oli liittynyt ja liittyi olennaisesti heidän kehittymättömyyteensä, heidän mielenlaatuunsa, jota leimasi kansan "puolivalveisen passiivisuuden" tila:

> *"Venäjän ulkopolitiikassa alituisesti esiintynyt valloituspyrkimys on ilmaus venäläiselle kansalle jatkuvasti ominaisesta paimentolaispiirteestä... Siksi Venäjän laajentumispolitiikka ei kuulu järkeisajattelun vaan vaistoelämän piiriin."*[39]

---

38 Pentti Renvall 1949b, erityisesti s. 5-9; sama 1962.

39 Pentti Renvall 1942c, erityisesti s. 238. –Tämä jo aiemmalta ulkomaiselta, lähinnä saksalaiselta (esim. Karl Lamprecht) ja siitä vaikutteita ammentaneelta suomalaiselta (esim. Gunnar Suolahti) tutkimukselta ponnistava näkemys liittyi karjalaisuuteenkin soveltuvaan kulttuuriperiferian ja historian kertautuvuuden ideaan. Tästä ks. Pekka Ahtiainen 1991, s. 77-81 ja 151-152. Karjalaisuus mielletiin eräänlaiseksi kehittymättömäksi "syrjäsuomalaisuudeksi", joka kuitenkin

Historioitsijat strategeina

Strategeina ja sotilasmaantieteellisten, valtion merkitystä korostavien linjaviittojen vetäjinä historiantutkijoiden eturiviin nousivat sotien välisellä ajalla juuri Arvi Korhonen, vuonna 1940 Helsingin yliopiston yleisen historian professoriksi nimitetty tiedemies sekä vuodesta 1928 Turun yliopiston Suomen historian professorina toiminut Einar W. Juva (vuoteen 1935 Juvelius). Viimeksi mainittu piti eräänlaisina itäisinä ihannerajoina tai optimaalisena turvallisuuspiirinä Täyssinän ja Stolbovan rauhoissa voitettuja rajoja (1595, 1617):

> *"Se puristava rengas, joka uuden ajan alkaessa oli lujana kiertynyt Ruotsi-Suomen ympärille, oli nyt eräiltä tärkeiltä kohdilta saatu väljenemään ... Valtakunta oli avartunut kaakkoisella ja Suomesta katsoen eteläiselläkin suunnalla, missä Viro ja Inkeri nyt olivat sen rajojen sisäpuolella. Näin oli saavutettu tärkeä maayhteys Suomenlahden kahden puolen. Suomenlahdesta oli tullut valtakunnan sisämeri. Suomen kannalta katsoen tämä tulos oli edullinen, vaikkei sitä vielä voinut pitää lopullisena. Kuitenkin se osoittautui suurimmaksi saavutukseksi, mihin Ruotsin valtakunta milloinkaan pystyi itäisellä suunnalla pääsemään."*[40]

Sotahistorioitsijana Juva etsi Ruotsin vallan kaudelta historiallisia opetuksia, joiden yhtymäkohdat itsenäisen Suomen alkukymmeniin olivat ilmeiset. Ensinnäkin maalla, pienelläkin, oli oltava kunnollinen sodankäyntipotentiaali, sillä sitä ilman konjuktuurialtista ja omia käsiä liiaksi sitovaa turvaa oli haettava vieraalta valtiolta. Toiseksi maan oli ulkoisissa suhteissaan käytettävä joustavia, kuhunkin tilanteeseen parhaiten soveltuvia keinoja. Päämäärä, valtion etu, oli tärkeintä, ja sen saavuttamiseksi piti turvautua olosuhteiden mukaan joko hyökkäykseen tai puolustukseen, vihollisuuteen tai ystävyyteen. Niinpä Juva ylistikin estoitta katastrofaalisesti päättyneen Pohjan sodan lopussa Ruotsin johtoon tarttunutta suomalaista Arvid Bernhard Hornia, jota oli väärin perustein syytetty liiallisesta venäläisystävällisyydestä:

---

oli jalostettavissa kehittyneemmäksi "oikeaksi" suomalaisuudeksi. Näin siksi, että lainattavan tai omaksuttavan suomalaisen kulttuurin arveltiin olevan karjalaisen kulttuurin näkökulmasta pohjimmiltaan tavoittelemisen ja saavuttamisen arvoinen asia. Kulttuurin omaksumisen edellytyksenä siis oli, että lainattava kulttuurimuoto oli jollain lailla sopusoinnussa vastaanottavan kulttuurin kanssa. Tässä kehikossa suomalaisuuden ja karjalaisuuden yhtymäkohdat nähtiin perimmältään vahvemmiksi kuin karjalaisuuden ja venäläisyyden väliset kytkökset, minkä katsottiin antavan mahdollisuuden sulattaa karjalaisuus vähitellen yhä olennaisemmaksi osaksi suomalaisuutta. Kuvattua taustaa vasten on helppo ymmärtää, miksi mm. Jalmari Jaakkola siirsi Kalevalan maisemat Satakuntaan ja Pirkkalaan. Vrt. Kaarle Krohn, Kalevalastudier. Helsinki 1924-1928 ja Matti Klinge 1983.

40 Einar W. Juvelius 1927, s. 363.

"Oli onni Ruotsille (lue: ennen kaikkea Suomelle. -PA/JT), että sillä tänä aikana oli valtiolaivan peräsimessä sellainen mies... Hänellä oli kyllä se oikea käsitys, että vain Venäjä oli ainoa valtakunnan vihollinen... Niin kauan kuin Ruotsilla ei ollut mitään mahdollisuuksia voittaa Venäjää oli taistelua (kuitenkin) vältettävä; mutta milloin kaikki konjuktuurit ennustivat sodalle menestystä, oli sotaakin käytettävä."

Kolmanneksi valtion tuli Juvan konseptiossa turvallisuusvyöhykettä luodessaan pitää mielessä, kuinka vaikea hyökkäyksellä mahdollisesti saavutettuja alueita oli hallita ja säilyttää hallussa, mikäli valtaajat ja valloitetut eivät väestöltään, kieleltään, kulttuuriltaan ja maantieteeltään millään tavoin liittyneet toisiinsa.[41]

Näissä strategisissa, hieman machiavellimäisissä visioissa Suomen ja Neuvostoliiton, bolshevismia levittävän ja turvallisuustarpeitaan vaalivan valtion tuleva sotilaallinen yhteenotto ei ollut kaukainen ja mahdoton ajatus. Suomi oli nyt itsenäinen valtakunta sekä lännen etuvartio erilaista kulttuuria ja yhteiskuntajärjestelmää edustavaa itää vastaan, itää joka oli historiallisesti muotoutunut yhtäältä Suomen luontevaksi laajenemissuunnaksi ja toisaalta alituiseksi turvallisuusriskiksi.[42] Naapurusten välillä vallitsi siis tämän tulkintamallin mukaan alituinen jännite. Suomen näkökulmasta se poistuisi vasta kun Neuvostoliitto olisi luhistunut tai ratkaisevasti heikentynyt. Vastaavasti Suomikin oli Neuvostoliitolle potentiaalinen uhka, joka voitiin yrittää eliminoida liittämällä maa takaisin jättiläisvaltakuntaan.

Ei olekaan sattuma, että historioitsijat saattoivat joutua hyvinkin läheisiin tekemisiin maanpuolustusproblematiikan kanssa aivan reaalisellakin tasolla. Einar W. Juva muun muassa työskenteli vuosina 1925-27 Sotahistoriallisen toimiston apulaisjohtajana, ja hänen jälkeensä tointa hoiti Arvi Korhonen muodollisesti aina vuoteen 1945 asti. Molempien työ oli näin kytköksissä sotatieteelliseen tutkimukseen ja Sotakorkeakoulun toimintaan. Esimerkiksi V.A.M. Karikosken diplomityössä ja sen laajennetussa julkaistussa versiossa Juvan käden ja ohjauksen jälki oli selvästi nähtävissä. Vaikka Ruotsi-Suomen sotilaspoliittista ja strategista asemaa käsitellyt opinnäyte haki vauhtia 1100-luvulta asti, tekijä ei epäillyt sen käytännöllistä merkitystä. Sotilaallisen karusti hän pelkisti tutkielmansa motossa sen, mistä koko suomalaisessa sotahistoriallisessa tai siihen liittyvässä tutkimuksessa pitkälti oli kysymys: "Historia viitoittaa tietä tulevaisuudelle."[43]

Sota, valtio ja historia limittyivät siis kuvatunlaisessa näkökulmassa tiukasti toisiinsa. Arvi Korhonen korostikin vuonna 1936 saksalaiseen historioitsijaan ja poliitikkoon Hans Delbrückiin viitaten, kuinka hedel-

---

41 Einar W. Juvelius 1919, s. 1-7; sama 1921, s. 3-6.
42 Arvi Korhonen 1932, s. 251 sekä 1935, s. 186.
43 V.A.M. Karikoski 1930, s. 5-9.

mällistä sotilaan ammattitaidon ja historiallisen tietämyksen, tai kääntäen historioitsijan ammattitaidon ja sotilaallisen tietämyksen, yhdistyminen samassa persoonassa saattoi olla. Entinen jääkärivärväri Korhonen oli tämän ohjelman mukaisesti hankkinut itselleen sotilaallista koulutusta ja ylennyt lopulta jatkosodan aikana majuriksi. Näin hänen katseensa kansakunnan menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen oli historioitsija-sotilaan katse, jossa kulloisetkin valtiolliset ja yhteiskunnalliset olot, niiden sotalaitokselle rajaamat ja määrittämät puitteet, resurssit ja tavoitteet selittivät clausewitziläisittäin sodankäyntiä, sen muotoja, taktiikkaa ja päämääriä. Sotalaitos ja sota – siihen valmistautuminen ja siihen varautuminen – olivat toisin sanoen valtiollis-yhteiskunnallisten olojen, arvojen ja tavoitteenasettelujen eräs tärkeä ulottuvuus. Kyse oli koko valtion ja sen asukkaiden, ei ainoastaan sotilaiden ponnistuksista.[44]

Vaikuttavimman ilmauksensa historioitsijoiden ja valtion kädenlyönti sai toisen maailmansodan aikana. Osa suomalaisista tutkijoista täytti asevelvollisuutensa kieleen katsomatta armeijan harmaissa rintamalla, osa rekrytoitiin propaganda- ja tiedotustehtäviin ja osa laati muuten vain sodanpäämääriä palvelevia teoksia ja artikkeleita historioitsijan ammattitaidolla. Arvi Korhonen esimerkiksi värvättiin Päämajan tiedustelutoimistoon ja puolustusvoimien tiedustelujaokseen, Eino Jutikkala työskenteli Valtion Tiedoituslaitoksessa ja Pentti Renvall ahersi Itä-Karjalan sotasaalisarkiston päällikkönä. Jalmari Jaakkolan sarkana puolestaan oli, presidentti Risto Rytin pyynnöstä, tutkia Suomen suurentumishaaveiden historiallista ja maantieteellistä pohjaa.[45]

Visionäärisen suomalaiskansallisen tutkimuksen viimeinen suuri ponnistus rikastutti historiankirjoitusta monilla töillä, joita niiden kirjoittajat eivät sittemmin ymmärrettävästi halunneet kelpuuttaa meriittilistojensa kärkipaikoille – eivät sittenkään vaikka osalla niistä on ollut tutkimuksellisesti kestävääkin merkitystä ja vaikka ne jälkimaailman silmissä oli laadittu sovittavasti isänmaan hyväksi ankarissa poikkeusoloissa. Tämän "sotakirjallisuuden" tunnetuimpiin tuotoksiin kuuluvat Jalmari Jaakkolan *Suomen historian ääriviivat* (1940) ja *Suomen idänkysymys* (1941), Eino Jutikkalan yhdessä maantieteilijä Väinö Auerin kanssa kirjoittama vetäväniminen *Finlands Lebensraum* (1941), Einar W. Juvan *Suomen taistelu itää vastaan* (1942) sekä A.R. Cederbergin *Suomen uusinta historiaa* (1943).

---

44 Arvi Korhonen 1936.
45 Ks. Ilkka Herlinin kirjoittama luku Linjoilla ja linjojen takana.

Linjoilla ja linjojen takana. Historioitsijat sodassa

(Ilkka Herlin)

Luvussa kysytään, miten suomalaiset historiantutkijat Jalmari Jaakkola, Eino Jutikkala, Arvi Korhonen ja Pentti Renvall sovittivat näkemyksensä tieteestä ja maailmankuvansa ylipäänsä sodan aiheuttamiin oloihin. Mainittujen tiedemiesten käsitykset historiasta eivät käyneet kaikilta osin yhteen, mutta jokainen heistä ammensi tutkijana voimaa isänmaallisuudesta. Näin heidän sodanaikaiset työnsä täydensivät luontevasti toisiaan sekä tukivat ja tietyssä mielessä myös loivat Suomen sodan päämääriä.

Historiantutkimus on siis poikkeusoloissakin aikansa tuotetta, ja kun tutkimustuloksia yleensä aina yritetään käyttää tapahtumien ohjaamiseen ja tulevaisuuden määrittelyyn lähestyy historiantutkimus näiltä osin politiikkaa ja historioitsijan teksti siten politiikan kieltä. Näin oli tavallista selkeämmin sota-aikana, jolloin julkista sanaa valvottiin ja ohjattiin virallisesti ja epävirallisesti. Tämä asetelma on tässä luvussa analyysin taustana ja lähdekritiikin perustana. Näin sota-aika näyttäytyy selventävänä esimerkkinä historioitsijoiden ja muun maailman vuorovaikutuksesta.

Sodan uhka ja keskitetyn tiedotuksen kehittyminen

Sodan uhkan jatkuvasti lisääntyessä vuonna 1939 oli Suomessakin muiden valmistelujen lomassa ryhdytty valmistelemaan propagandaa ja sensuuria sekä armeijan että siviilien parissa. Lailliset perusteet sensuurille antoi 6.10.1939 voimaan astunut tasavallan suojelulaki.

Siviilit olivat perustaneet Valtioneuvoston Tiedoituskeskuksen (VT), jonka alaisuuteen tiedotusasioiden lain mukaan tuli kuulua. Näin ei käynyt, vaan päämaja otti sensuurin hoitoonsa talvisodan alettua. VT:n rooli talvisodassa oli pieni, eikä se ollut merkittävä myöhemminkään. Mutta sen puitteissa hahmoteltiin Valtion Tiedoituslaitosta (VTL), joka tuli jatkosodassa merkittäväksi tekijäksi. Talvisodan kokemuksien nojalla VT:n ja myöhemmän VTL:n päällikkö, Kustannus-oy Otavan toimitusjohtaja majuri Heikki Reenpää alaisineen kehittelivät tiedotukseen erään-

laista ennakkovalmistelulinjaa. Tavoitteena oli virallisen tiedotuksen – propagandan ja sensuurin – yhdistäminen vapaaseen tiedonvälitykseen. Tämä tarkoitti yhteisten päämäärien korostamista erilaisten tiedonvälittäjien keskuudessa sekä vapaaehtoista vaikenemista ristiriitaisista asioista. Sensuurin toiminta jatkui myös välirauhan aikana tärkeimpänä tehtävänään puolueettomuuspolitiikan varjelu.

Kun jatkosota vuonna 1941 aloitettiin, propagandalle ja sensuurille oli hyvät valmiudet. VTL perustettiin asetuksella 22.6. ja sensuuri eli Tiedotustoiminnan tarkastusvirasto liitettiin siihen 2.7. Näin sananvalvonta ja -ohjaaminen oli keskitetty pääministerin alaisuuteen.

Alkuun sodan luultiin kestävän vain lyhyen aikaa. Silloin VTL oli suuri ja mahtipontinen laitos. Sodan pitkittyessä sen organisaatiota muokattiin ja kevennettiin jatkuvasti. Toiminnan menetelmiä ja tavoitteita kehitettiin ja muutettiin olosuhteiden mukaan.

Sensuurin ja propagandan alaisissa oloissa kehittyi eräänlainen epäsuora kirjoitustyyli ja aiheiden käsittelytapa. Kirjoittajat toivat näkemyksensä esiin kautta rantain. Tämä on lähdekritiikin pohja historiantutkijoidenkin sodan ajan kirjoituksia tarkasteltaessa. Asian merkitys korostui sodan venyttyä ja asetelmien muututtua, jolloin tutkituissa töissä alkoi ilmetä eri suuntaisia kannanottoja.[1]

Historiaa, politiikkaa, maantiedettä

Kun talvisodassa oli kärsitty tappio, niin jatkosodassa luontevasti pidettiin isänmaan parhaana rajan työntämistä mahdollisimman pitkälle itään. Näin saataisiin turvaa periviholliista vastaan. "Lyhyt raja, pitkä rauha" keksittiin iskulauseeksi tätä ajatusta tukemaan. Karjalan kannaksella oli otettava takaisin talvisodassa menetetty alue ja rajan lyhentämiseksi oli myös Itä-Karjala vallattava. Yhtä lailla ihmisten mielissä väikkyivät romanttinen karelianismi ja Suur-Suomi, "Pohjolan johtava suurvalta", joka olisi onnellinen, vahva ja turvallinen sekä riippumaton niin Venäjän kuin Keski-Euroopankin keskuksista. Onpa jonkun mielessä saattanut liikkua Itä-Karjalasta irrotettava taloudellinen hyötykin.

Itä-Karjalan valtaaminen ei kuitenkaan strategisesti ollut yksiselitteinen asia. Niinpä sodan jälkeen ja jo sodan aikana kysyttiin, miksi Itä-Karjalaan piti hyökätä. Kun Saksalle esitettäviä yhteistyövaihtoehtoja punnittiin ennen jatkosodan alkua, Mannerheim esikuntineen ajatteli tilannetta luontevasti Saksan ja Neuvostoliiton välisen voimatasapainon kannalta, mihin liittyi kysymys Suomen puolustettavuudesta ja sen johdannaisena yritys eliminoida idän hyökkäysuhka. Mikään näistä näkökohdista ei

1 Tiedotuksen roolin kehkeytymisestä tarkemmin Ilkka Herlin 1993, s. 141-203.

sellaisenaan tukenut Itä-Karjalan valloittamista. Neuvostoliiton intresseissä olivat Leningradin turvallisuus sekä yhteydet Jäämerelle. Näitä Suomen ei ollut syytä uhata muuta kuin siinä tapauksessa, että Saksa kerta kaikkiaan paloittelisi Neuvostoliiton. Toisaalta piti ottaa huomioon, että Venäjä jossain muodossa säilyisi - ainakin sen toistasataamiljoonainen kansa.

Mutta jos Saksa valtaisi Leningradin ja Baltian, olisi Itä-Karjalasta hyötyä rakentamattomana suoja-alueena. Se näet hidastaisi hyökkääjää tai estäisi kokonaan sen toiminnan Suomen itärajalla ja varjelisi siten Suomen ydinalueita. Mutta mikäli strateginen ydinalue, Leningradin piiri, pysyisi Neuvostoliitolla, valloitettu Itä-Karjala olisi pikemminkin rasite vaarantaessaan Neuvostoliiton yhteydet. Kenraali A.F. Airon laatimissa rajavaihtoehdoissa raja oli vedettävä siten, että Neuvostoliiton hyökkäystä varten jäisi riittävä suoja-alue korpea ja että pysyviä intressiristiriitoja Neuvosto-Venäjän kanssa vältetäisiin.[2]

Hyökkäyssodan merkitys muuttui kun huomattiin, etteivät saksalaisten operaatiot menneet suunnitelmien mukaan. Kenraali A.E. Heinrichsin myöhemmän muistelun mukaan Mannerheim oli varoittanut Itä-Karjalan valtaamisesta: "Meidän naapurinamme idässä pysyisi aina venäläinen suurvalta eikä se milloinkaan tyytyisi täten syntyneeseen tilanteeseen." Rytin kysyttyä miksi sitten ylipäänsä hyökätä Itä-Karjalaan, oli Mannerheim vastannut: "Eikö se ole kansamme tahto?"[3] Pohtimatta enempää Heinrichsin motiiveja muistelun kirjoitusajankohtana, riittää kun todetaan että Itä-Karjalan valtaaminen oli ristiriitainen kysymys.

Tähän ongelmaan niveltyy myös monien suomalaisten historioitsijoiden toiminta kriisiaikana. Kun Itä-Karjalaan hyökkäystä alettiin suunnitella, oli teko perusteltava. Varsinkin "paneurooppalainen"[4] Jalmari Jaakkola oli perustellut sitä jo etukäteen. Toisaalta Arvi Korhonen oli hakkapeliittatutkimuksissaan loogisella järjellä oppinut, että pienvallan ratkaisuilla ei ole suurtakaan merkitystä suurissa mittapuissa. Keskinäisistä näkemyseroistaan huolimatta miehet olivat ulkopoliittisesti kuitenkin samaa mieltä: Suomi oli lännen etuvartio itää vastaan. Molemmat olivat tutkimuksillaan ankarasti todistaneet Suomen läntisyyttä. Nuoremmilla Eino Jutikkalalla ja Pentti Renvallilla asia ei tullut esille näin pelkistetysti. Heidän taustansa ja lähtökohtansa olivat hieman toiset, eikä heidän tieteellinen ajattelunsa ollut yhtä voimakkaasti sitoutunut poliittis-alueellisiin lähtökohtiin kuin Jaakkolan ja Korhosen.

---

2 Ohto Manninen 1980, s. 65-68.
3 Sama, s. 72.
4 Ensimmäisen ja toisen maailmansodan välissä Euroopassa vaikutti paneurooppalainen liike, joka korosti Euoroopan yhtenäisyyttä kaikkinaisen kulttuurisen moninuotoisuuden keskellä. Tämän ajattelun mukaan Venäjä oli eurooppalaisuudelle vieras alue. Tästä ks. Heikki Mikkeli 1994, s.108-112.

Jalmari Jaakkola. Menneisyyden näkijä...

Alasatakuntalainen Jalmari Jaakkola oli lähetetty talosta vakiintuneen tavan mukaan opintielle Rauman kautta Helsinkiin. Opinnoissaan hän otti heti laajan perspektiivin opiskelemalla muun muassa Rooman kirjallisuutta. Tutkijana hän eteni talonpoikaisen luonnollisesti tyvestä puuhun keräämällä ylioppilaana kotipitäjänsä Eurajoen paikannimiä ja merkitsemällä muistiin satakuntalaista perimätietoa. Niinpä on havaittu, kuten Armas Luukko toteaa, "että näiden keruumatkojen kokemuksista on osaksi lähtöisin Jaakkolan metodi yhdistää perimätieto ja paikannimiainekset niukkoihin asiakirjatietoihin mahdollisimman täydellisen kokonaiskuvan luomiseksi tutkittavana olevasta asiasta".[5] Kotiseudustaan Jaakkola laajensi tutkimuskohteensa Satakuntaan, Suomeen sekä itäiseen ja läntiseen Eurooppaan.

Jaakkolan painoarvo sotien aikana perustui hänen pitkään päivätyöhönsä ja laajoissa piireissä nauttimaansa arvovaltaan. Tutkijana hän oli menneisyyden näkijä. Hän oli jo 1920-luvulla lähtenyt selkeästi siitä, että Suomi oli osa laajempaa kokonaisuutta, läntistä Eurooppaa. Kautta historian Suomi oli yhtäältä ollut arveltua itsenäisempi suhteissaan naapureihin, ja toisaalta taas maan siteet keskiseen Eurooppaan olivat olleet vahvemmat kuin siihen mennessä oli oletettu.[6] Sitoessaan Suomen menneisyyden keskemmälle Eurooppaa ja sitä kautta välittyneeseen läntiseen traditioon, Jaakkola samalla pyrki murentamaan maamme historian Ruotsi-keskeisyyttä.

Jaakkola totesi muun muassa vuonna 1926 Suomen historian yleisen merkityksen olevan siinä, että idän ja lännen raja täällä oli syvä, selvä ja konkreettinen: "Idän ja lännen raja Suomessa merkitsee täten kunakin aikana myöskin yleisessä historiassa itämaisen ja länsimaisen kulttuuripiirin ja orienteerauksen vaihekohtaa. Tässä mielessä kysymys Suomen vanhimmista valtarajoista sisältää kappaleen Europan yleistä kulttuurihistoriaa."[7] Käsitykset Venäjän eurooppalaisuudesta ovat vaihdelleet aikojen kuluessa, mutta bolsevikkivallankumous sai läntisen Euroopan asukkaat näkemään Venäjässä lähinnä kielteisiä piirteitä.[8] Tähän virtaan Jaakkolakin asettui.

Jaakkolan teemat käsittelivät idän ja lännen taistelua Suomesta, mikä on ymmärrettävää 1920-luvun näkökulmasta. Suomessa taas Satakunnan, Jaakkolan kotimaakunnan merkitys oli hänen tulkinnassaan keskeinen,

---

5 Armas Luukko 1965, s. 201.

6 Em. artikkelia lisäksi käsitykset Jaakkolan työstä nojaavat lähinnä seuraaviin lähteisiin: Päiviö Tommila 1989; Pekka Ahtianen ja Jukka Tervonen 1992, s. 318. Myös FT Pekka Ahtiaisen ja prof. Mauno Jokipiin kanssa käydyt keskustelut ovat syventäneet käsitystä Jaakkolasta.

7 Jalmari Jaakkola 1926, s. 192.

8 Heikki Mikkeli 1994, s. 154-155.

jos kohta muillakin maakunnilla oli tärkeä historiallinen rooli. Hämäläisillä esimerkiksi oli johtava osa Karjalan synnyssä. Jaakkolan tutkimusotetta arvosteltiin aikanaan siitä, että hänen visionsa osuivat yksiin vain osittain arkeologien, kielitieteilijöiden ja kansatieteilijöiden luomien menneisyyden kuvien kanssa.[9]

Aivan kuten kollegansa Arvi Korhonen Jaakkolakin arvioi menneet tapahtumat sen mukaan, miten ne olivat Suomen etujen kannalta asettuneet. Kustaa II Aadolf esimerkiksi oli huono mies, koska hän oli jättänyt idänkysymyksen rempalleen ja suunnannut tuhoisan aktiviteettinsa Saksan suuntaan.[10] Pietari Suuri taas oli hyvä ja viisas länsimaistaessaan mystistä Venäjää. Suomen kannalta kehitys oli kylläkin arveluttavaa. Tsaarin perustaessa Pietarin Venäjän pääkaupungiksi, "uudestaan... järjestynyt ´itä´ oli perinnäistä tasapainoa järkyttävällä tavalla tullut ´lännen´ ikivanhaa, pohjoista etuvartiota, Suomea lähemmäksi".[11]

Vuonna 1938 ilmestynyt *Suomen varhaiskeskiaika* terästi ajan henkeä kuvaamalla Suomen vähittäistä nousua läntisen kulttuurin etuvartioksi. Teos valmisti tietä Jaakkolan osallistumiselle sodanaikaisen propagandan luontiin.[12]

Talvisodan jälkeen Jaakkola värväytyi luontevasti perustelemaan Suomen asemaa maailmankartalla historian avulla. Hän laati tutkimuksistaan tiivistelmän *Suomen historian ääriviivat* (1940) "tuskallisen tietoisena" siitä, ettei laajoilla kansankerroksilla ollut käytettävissään lyhyttä yleiskatsausta maansa historiaan. Kirja on nähtävissä välivaiheena Suomen siirtyessä talvisodan puolustuksesta jatkosodan hyökkäykseen. Jaakkola esitti, että kaikilta ominaisuuksiltaan Suomi kuuluu ns. Fenno-Skandiaan – leijonan rintana ja etukäpälinä. Eheä kokonaisuus rajoittui Neva - Vienanmeri-vesistölinjaan.[13] Kirjoitusvaiheessa Suomi oli puolueeton valtio, eikä Saksan aikeista Neuvostoliiton suunnalla ollut kuin toive ja hämärä aavistus olemassa.

Jo menneisyydessä Suomi mahtavana kulttuuriprovinssina oli Jaakkolan konseptiossa saanut vaikutteensa sieltä mistä vallitseva tuulikin puhalsi, lounaasta. Suomella oli aina ollut kiinteä yhteys länteen, mutta kukoistuksen tänne oli luonut idän kauppatie.[14] Kalevala todisti, että ennen kristillistä aikaa "itse voimakas elämä on luonut Suomen kansan aateliskirjan länsimaisten kansojen suuressa kulttuuripiirissä". Se osoitti, että Suomi monipuolisesti kehittyneenä kulttuurikansana oli valmis astumaan kristillisen Länsi-Euroopan yhteyteen. Jaakkola toki myönsi, että Suomessa oli ennen englantilaissyntyisen Tuomas-piispan kontinentaaliselle

---

9 Ks. esim. Jaakkolan ja prof. A.M. Tallgrenin debatti Historiallisessa Aikakauskirjassa 1936, s. 138-155 ja 231-249.
10 Esim. Jalmari Jaakkola 1941a, s. 22.
11 Jalmari Jaakkola 1940, s. 56.
12 Päiviö Tommila 1989, s.187.
13 Jalmari Jaakkola 1940, s 7.
14 Sama, s. 18 ja 23.

näkemykselle perustuvaa työtä "barbaarikristillistä hapatusta". Idästä oli siis tullut vaikutteita, mutta ne olivat huonompia kuin läntiset, eivätkä suomalaiset niihin kiinnittyneet kuin korkeintaan harhaan johdettuina.[15] Myös lännestä tulleen kristillisen vaikutuksen, joka ei perustunut kanonisen järjestyneen kirkon toiminnalle, Jaakkola näki hapatteeksi, joka korkeintaan valmisteli Suomea ottamaan voiton järjestäytymättömästä idästä.[16]

Suomen historian ääriviivat kertasi Jaakkolan tutkimusten tärkeitä teemoja ja yltyi loppua kohti, etenkin vapaussotaa kuvatessaan, jaakkolalaisittainkin runolliseen paatokseen: "Samoja teitä joita muinaiset kainulaiset ja pirkkalaiset asejärjestöt tuhatkunta vuotta takaperin olivat tehneet retkiä pohjanperille, samosi nyt Mannerheimin johtaman talonpoikaisarmeijan pääosa etelää kohti." Voittoa tosin joudutti saksalainen retkikunta. "Vieras asevalta houkutuksineen ja niiden aiheuttamine traagillisine veljesuhreineen oli näin pyyhitty Suomen maan kamaralta." Suomen kansan "patoutuneet pohjavoimat" olivat saaneet tämän aikaan. Nyt Suomen vuosituhantisen itsenäistymiskehityksen saavutettua määränpäänsä "avautui kaikilla tahoilla suuri kiehtova elämä".[17]

... ja tulevaisuuden tekijä

Toukokuun seitsemäntenätoista päivänä 1941 Suomen Saksan-suurlähettiläs T.M. Kivimäki välitti presidentti Risto Rytille saksalaisten pyynnön saada tietää kaikki mahdollinen Suomen suurentumishaaveista idän suunnalla. Työhön oli saatava Väinö Voionmaa tai Jalmari Jaakkola, kumpi vain oli "suurempi Suur-Suomen ystävä".[18] Voionmaa ja Jaakkola olivat tunnetuimmat topeliaanisen maantieteellis-historiallisen suuren Suomen idean lipunkantajat. Tämä suunta oli ollut voimakas 1800-luvun jälkipuoliskolla, mutta hiipunut sittemmin. Topeliuksen Maamme kirjan välityksellä se oli kyllä pysynyt ihmisten tajunnassa. Jokainen lukutaitoinen suomalainen oli siihen koulussa perehtynyt.[19] Satakuntalaisena Ryti kehotti satakuntalaista Jaakkolaa työhön. Henkilökohtaisesti operaation käynnistämisestä vastannut Ryti kokosi tehtävään muitakin heimohenkisiä Suur-Suomen ystäviä, jotka yleensä olivat Akateemisen Karjala-Seuran johtomiehiä: esimerkiksi heimojärjestöjen liiton puheenjohtajan tekniikan tohtori Reino Castrénin, Karjalan kielen sanakirjan toimittajan filosofian

---

15 Sama, s. 56, 57 ja 69.
16 Prof. Mauno Jokipiin huomautus 16.2.1996.
17 Jalmari Jaakkola 1940, s. 188.
18 Ohto Manninen 1980, s. 59.
19 Allan Tiitta 1994, s. 332-333.

maisteri Eino Leskisen sekä Heimoarkiston hoitajan filosofian maisteri Keijo Loimun.[20]

Jaakkola toteutti kiireellä saamaansa tehtävää perustella Suomen laajeneminen itään, ja kesäkuun puolivälissä muistio *Itä-Karjalan ja Kuolan kysymys* olikin suurin piirtein valmis.[21] Olkoonkin, että heimohenkiset aks-laiset keräsivät "asiatiedot", muistio perustui Jaakkolan jo ennen sotia tekemään esityöhön. Osoittautui, että menneisyyden näkijä osasi visioida myös tulevaisuutta. Jaakkolan mukaan Suomi kuului elimellisesti Fennoskandian itälaitaan, joka taas kuului yhtä luonnollisesti keskieurooppalaiseen yhteyteen. Euroopassa dominoi Saksa.

Näistä lähtökohdista ei ollut vaikeaa osoittaa, että mahdollisimman suuri Suomi yhteistyössä Saksan kanssa olisi luisin nyrkki vieraille aineksille Fennoskandiassa. Yhdysvaltojen, Englannin tai Neuvostoliiton vaikutus oli näin torjuttavissa, mutta myöskään Norjaa ei saanut päästää paisumaan luonnottomasti. Vuorten maasta oli nimittäin kantautunut huolestuttavia tietoja, että ne norjalaiset, jotka olivat asettuneet saksalaisten kanssa yhteistoimintaan, havittelivat aluelaajennuksia pohjoisessa.[22]

Ainekset olivat samat kuin Jaakkolan muissakin töissä, mutta muistiossa oltiin selvemmin samalla linjalla kuin Saksa: "Maantieteellisesti ja geopoliittisesti yhteenkuuluvassa Fenno-Skandiassa ovat suomalaiset pian parin vuosituhannen aikana suorittaneet samantapaista koko Euroopalle, Itämeren parrasmaille ja Pohjoismaille perustavan tärkeätä rakennustyötä, jota saksalainen asutus on tehnyt pitkäaikaisessa taistelussaan slaaveja vastaan."[23]

Muistio olikin suunnattu pelkästään saksalaisille, ja siitä muokattiin kirja *Die Ostfrage Finnlands* (1941), kun taas myöhempi muille "sivistyskielille" käännetty *Suomen idänkysymys* (1941) perusteli myös liittoutuneille Suomen osallistumista sotaan ja hyökkäystä Itä-Karjalaan, joten näitä laitoksia muokattiin sen mukaisesti.[24] Muuten muistio oli historiaosiltaan tiivistelmä Jaakkolan yleisesityksestä *Suomen historian ääriviivat*. Jaakkola selosti melko tarkoin yrityksiä vapauttaa itäkarjalaisia ja inkeriläisiä, jotka olivat elimellisesti suomalaisia. Myös Muurmannin alue kuului perustellusti Suomelle.

Jaakkolan työ liikenneyhteyksien luomisineen, talouden kehittämissuunnitelmineen ja väestönsiirtoineen ulottui päämajan kaavailuja kauemmas: "Hallitessaan Itämerta ja Jäämerta eroittavaa kannasmaata Skandinavian ja Euraasialaisen mannermaan välissä, Suomi täyttää sen valtioiden

---

20 Ohto Manninen 1980, s. 64.
21 Muistio. Itä-Karjalan ja Kuolan kysymys 12.6.1941. Risto Rytin kokoelma, kansio 34. Kansallisarkisto.
22 Ohto Manninen 1980, s. 169-173.
23 Muistio. Itä-Karjalan ja Kuolan kysymys 12.6.1941.
24 Ohto Manninen 1980 s. 241. Jaakkolalla oli myös henkilökohtainen kytkös Itä-Karjalaan. Edvard Gylling oli Jaakkolan osakuntatoveri ja ystävä. Ks. Mauno Jokipii 1988, s. 718.

sarjan, joka etelästä pohjoiseen ulottuen muodostaa uuden Euroopan rungon." Venäläisten aiheuttama "epäterve rotusekoitus" kyettäisiin hoitamaan väestönsiirroin.[25]

Suomi oli Jaakkolan visiossa "manner-Euroopan rungon muodostavien valtioiden sarjan koillisen eurooppalaisen kulttuurin vartija",[26] mutta sillä oli myös mahtava taloudellinen menneisyys. "Vuosisatainen kauppayhteys Suomen ja Keski-Euroopan välillä" voitiin palauttaa entiseen suuruuteensa ja oikaista tämäkin epäkohta. Suomi voisi näin tarjota kauppatien Venäjän pohjoisosiin ja kykenisi siten vähentämään Keski-Euroopan (eli Saksan) riippuvuutta Pohjanmeren kulloisestakin tilanteesta. Suomalaisille avautuisi mahdollisuus kohottaa uusien äärialueiden taloudellista tilaa, jos he vain saisivat pääomaa muualta, toisin sanoen Saksasta.

Jaakkolan luonnostelmien taustalla voi tässäkin ajatella piilevän Topeliuksen ajatusmaisemat Itämerestä muinaisena mahtimerenä ja Suomen kohtalon avaimena niin kaupallisesti kuin sotilaallisestikin.[27] Tällaisen menneisyyden panoraaman tenhovoimaa ja ajattomuutta osoittaa esimerkiksi professori Matti Klingen teos *Muinaisuuden merivallat* (1983). Myös Virossa on menneisyyttä käytetty tähän tapaan aseena olemassaolon taistelussa. Kirjailijapresidentti Lennart Meri on taitavasti faktaa ja fiktiota yhdistellen luonut kauniin kuvan Viron menneisyydestä Itämeren partaalla kirjassaan *Hopeanvalkea* (1983).

Oikeastaan Suomi itsessään ei Jaakkolan tulkinnassa ollut idän ja lännen kiistakenttä, niin itsestään selvästi Suomi kuului länteen, vaan kiistaa oli käyty enimmäkseen Karjalassa. Mutta sielläkin oli voittoisa länsi, selvimmin hämäläiset, ollut niskan päällä, minkä perusteella Karjalakin tuli liittää läntiseen kulttuuripiiriin. Kauppatien avautuminen hyödyttäisi kaikkia.

Sotatoimien edettyä Jaakkola laajensi muistionsa toistasataasivuiseksi kirjaksi, jossa – kuten edellä todettiin – oli uusia päämääriä. Siinä terästettiin erillissotateesiä ja turvallisuusnäkökohtia, mutta myös lisättiin perusteluja Kuolan liittämiseksi Suomeen. Mikäli Saksa ratkaisisi Pietarin kysymyksen edullisesti, tulisi myös Inkerin pohjoiset osat yhdistää Suomeen. Nyt alkoi Jaakkolaakin vauhti huimata ja tätäkin kauaskantoisemmat suunnitelmat hän torjui nimissään olevasta kirjasta.

Rytin myöhemmät keskustelut saksalaisten kanssa osoittavat, että Satakunnan miehet pysyivät yksissä tuumin luomallaan linjalla niin menneisyyden kuin tulevaisuudenkin suhteen.[28] Linja oli elegantti. Vikana oli vain, ettei se osunut tulevaisuuden kanssa yksiin.

Karjalan asemaa hämäläisten alusmaana Jaakkola perusteli erikseen vuonna 1941 artikkelissaan *Muinaisen ´Karialan´ – Karjalan – alku.*

---

25 Muistio. Itä-Karjalan ja Kuolan kysymys 12.6.1941.
26 Ohto Manninen 1980, s. 113.
27 Allan Tiitta 1994, s. 333.
28 Ohto Manninen 1980, s. 258-260 ja Wipert von Blücher 1950, s. 257 ja 315.

Sen tuli täyttää tieteen vaatimukset, koska se julkaistiin Historiallisessa Aikakauskirjassa. Artikkelin mukaan kaikki viittasi siihen, että Karjala liittyy länteen ja erikoisesti hämäläisiin. Karjalaisuus oli siis Jaakkolalle suomalais-länsimaisen kulttuurin alalajii. "´Karialan´ karulta, kotoiselta pohjalta leimahtaa pelkäämättömän suomalaisen työn ja yritteliäisyyden sekä idäntien poikkeuksellisen kiitollisesta vaikutuksesta nopeasti ilmi ´karialaisten´ rikas ja korkea muinaiskulttuuri." Karjalan vaakuna puolestaan todisti alueen tragiikkaa idän ja lännen ikuisen taistelun vyöhykkeenä. Suomi oli ylempää järjestäytynyttä läntistä kulttuuria. Karjala oli puolestaan Suomen (erikoisesti hämäläisten) siirtomaa, jonka olemassaolon perustaa itä uhkasi pelottavassa järjestäytymättömyydessään.[29] Nämä tekijät näkyivät selvinä paitsi Jaakkolalla myös Renvallilla, eivätkä ne olleet vieraita Korhoselle eivätkä Jutikkalallekaan. Suomalaiset olivat – ainakin hetken – isäntäkansa, vaikkakin pieni. Sitä he olivat olleet myös Jaakkolan visioimassa menneisyydessä.

Sodan jälkeen Jalmari Jaakkola sai havaita, kuinka katoavaista mainen kunnia oli. Kun vuonna 1941 esimerkiksi Kaarlo Blomstedt oli kiitellyt hänen *Suomen historian ääriviivoissa* maalaamiaan näkymiä – "kirkkaana kohoaa eteemme (teoksessa)... Suomen kansan *oma* ratkaiseva osuus kohtalojensa ohjaamisessa"[30] – niin vuonna 1949 ilmestyneessä *Suomen historian käsikirjassa* Jaakkolan näkemykset vaiettiin kuoliaiksi. Hänestä tuli antiteesi vallitsevalle historiankäsitykselle laajemminkin. Uusien kasvojen politiikka näkyi omalla tavallaan teoksen kirjoittaja- ja aihevalinnoissa.[31] Suomen sodanjälkeinen asema muutti käsityksiä myös menneisyydestä. Arvioidessaan käsikirjaa Historiallisessa Aikakauskirjassa Jaakkola näkikin, että tämä "yleispiirteiltään hahmoton kompilaatio" oli esimerkki "välirauhakauden sovelletusta historiallisesta käsitystavasta".[32] Hänen mielestään uusien kasvojen politiikka siis muokkasi välittömästi historiankuvaa. Vailla "herkempää tieteellistä omaatuntoa" oli julkisuuteen laskettu "epäkypsää ja sulamatonta" kirjoitusta. Jaakkola lienee todella nähnyt kyseisen luomuksen opportunistisen historian alkuna Suomessa, koska hänen elämäntyönsä oli kärrätty tunkiolle. Jaakkolaa pelotti näkymä historiattomasta Suomesta. Sellainen maa ei kenties tulisi kestämään suurvallan painetta.

---

29 Jalmari Jaakkola 1941c.

30 Kaarlo Blomstedt 1941, s. 163. –Suomen valtion kehittymisestä historioitsijoiden katsannossa subjektiksi Ilkka Herlin käsittelee toistaiseksi julkaisemattomassa käsikirjoituksessa Suomi-neidon kadotettu maine. Ajopuuteoria suomalaisessa historiantutkimuksessa.

31 Päiviö Tommila 1989, s. 202.

32 Jalmari Jaakkola 1950.

Eino Jutikkala ja ajanmukainen talonpojan menneisyys

Ennen kuin Jaakkola kutsuttiin perustelemaan Suur-Suomen luontia, oli presidentti Ryti toiminut vastaavanlaisen hankkeen hyväksi muuallakin. Huhtikuun lopulla 1941 hän oli kehottanut maantieteilijä Väinö Aueria laatimaan tieteelliset perusteet Itä-Karjalan kuulumisesta Suomelle. Toukokuun puolivälissä 1941 tehtävään värvättiin Auerin lisäksi sujuvakynäinen historian dosentti Eino Jutikkala.[33] Ajatus oli sama kuin edellä: varmistaa Suomen saalis Saksan mahdollisesti voittaessa tulevan suursodan. Sitäkin mahdollisuutta pidettiin silmällä, että Saksa neuvottelemalla onnistuisi kiristämään Neuvostoliitolta maa-alueita, jolloin myös Suomen tuli saada hyvitystä.

Akateemikko Eino Jutikkala (vuoteen 1931 Rinne) oli aikanaan lähtenyt Jutikkalan kartanosta opintielle, veljen jäätyä viljelemään kotitaloa. Tämä oli ollut myös Jalmari Jaakkolan ja Arvi Korhosen kohtalo. Talosta lähtemisestä oli muodostunut henkilökohtainen ongelma monelle 1900-luvun alkupuolen sivistyneistön edustajalle, mikä on osaltaan ollut vaikuttamassa siihen, että talonpoikainen maailmankuva tuli aikanaan tärkeäksi ja jopa idealisoiduksi poliittisen ja tieteellisen ajattelun ainesosaksi konkreettisesta maayhteydestä irtaantuneille. Niinpä Eino Jutikkalan työ ennen sotia oli satoisinta kartanotutkimuksen ja suomalaisen talonpojiston tutkimuksen saralla, kuten esimerkiksi vuonna 1932 julkaistu väitöskirja *Läntisen Suomen kartanolaitos* osoittaa.[34]

Teos noudatti Gunnar Suolahden papistotutkimuksen perinnettä. Kahden muunkin Suolahden merkittävän oppilaan Heikki Wariksen ja Esko Aaltosen tutkimukset kulkivat samoja teitä. Sodan aikana kaikki kolme joutuivat samankaltaisin tehtäviin, Suomen Huollon, Valtion Tiedoituslaitoksen sekä Suomen Aseveljien Tuki -järjestön palvelukseen. Heillä oli jo ennen sotaa ollut taipumus nähdä yhteiskunta luokkien muodostamana kokonaisuutena, jossa sulautuminen ja sosiaalinen liike olivat kuitenkin olennaisia tekijöitä isänmaan toimiessa erityisenä yhteenliittäjänä.

Traditioon sisältyvä oma kokemus- ja tunnetausta on ollut Jutikkalalle huomattava voimavara. Tämä näkyy monissa hänen tutkimuksissaan, kuten kotipaikan *Sääksmäen pitäjän historiassa* (1934) ja klassikoksi luokitellussa vuonna 1942 ilmestyneessä *Suomen talonpojan historiassa*, jonka laatimista jo oppi-isä Gunnar Suolahti oli suunnitellut. Talonpoikaiskulttuurisäätiön ehdotuksesta Jutikkala lisäsi teokseensa laajahkon katsauksen talonpoikien asemasta muissa maissa. Sen katsottiin selventävän suomalaisen talonpoikaiston erikoisasemaa ja Suomen ainutlaatuisuutta suoran talonpoikaisen demokratian maana.[35] Sodan aikana ajatusta

---

33 Ohto Manninen 1980, s. 49.
34 Päiviö Tommila 1989, s. 159.
35 Esko Aaltonen 1942, s. 109.

hyödynnettiin mahdollisimman laajasti. Näin teki Jutikkala itsekin muun muassa esitelmässään *Suomalaisen talonpoikaisvapauden historiallinen pohja.*[36]

Jutikkalan Talonpojan historia oli pääosin laadittu jo ennen sotaa. Työn tuloksiin tukeutuen Jutikkala kritisoi vuonna 1939 Historiallisessa Aikakauskirjassa aiempaa tutkimusta siitä, että se oli omaksunut ulkomailta olettamuksen yhteisomistuksesta sarkajakoa edeltävänä omistusmuotona.[37] Maanomistusolot olisivat siten vanhentuneen tulkinnan mukaan kehittyneet vähin erin yhteisomistuksesta kohti yksityisomistusta ja yksityisyritteliäisyyttä. Tiedemiehiä harhaan vieneinä tekijöinä Jutikkala viittasi marxilaisuuden vaikutukseen, Ranskan vallankumouksen iskulauseisiin sekä romantiikan ajan muinaisuuden ja luonnontilan ihannointiin. Jutikkala kritisoi myös saksalaista heimomystiikkaa samasta asiasta.

Suomessa tätä Jutikkalan mielestä vanhentunutta käsitystä oli edustanut fennomaanihistorioitsija ja -poliitikko Yrjö Koskinen. Hänkin oli lähtenyt yhteisöllisyydestä ja päätynyt lisääntyvään yksilöllisyyteen kehityslinjalla, joka oli kulkenut metsästyksestä ja kalastuksesta paimentolaisuuden kautta maanviljelykseen. Kun perhe oli asettunut paikoilleen viljelemään maata, syntyi vähitellen kylä jne. Samassa suhteessa yksilön merkitys kasvoi.

Jutikkala katsoi, että monipuolisen lähteiden käytön ja kehittyneen lähdekritiikin ansiosta oli vihdoin saatettu hylätä aiempi hatariin lähteisiin ja deduktiiviseen teoreettiseen "spekulatsioniin" perustunut näkemys yhteisomistuksesta maanomistuksen alkumuotona. Jutikkalan mukaan Väinö Voionmaakin oli osoittanut, että Karjalassa oli esiintynyt rinnan yhteis- ja yksityisomistusta, ja näin näytti olleen myös Skandinaviassa. Venäläistä mir-järjestelmää Jutikkala puolestaan luonnehti pikemminkin maaorjuudeksi kuin yhteisomistukseksi.

Yrjö Koskisen olettaman "heimon yliomistusoikeuden" Jutikkala arveli paremmin kuuluvan valtiolliseen kuin agraarihistoriaan. Käsitys yhteisöomistuksesta maan alkuperäisenä omistusmuotona oli siis kumottu. Alunperin ulkomailta maahan tuotu oppirakennelma oli hylättävä, samoin kuin olettamukset joita ei voitu omin tiedoin ja lähtein todistaa oikeiksi. Toisaalta Jutikkala ei pitänyt välttämättömänä tulkintojen valamista samaan muottiin: "Päinvastoin, jokaisella maalla, vieläpä sen eri osilla on oma yksilöllinen kehityksensä, ja siitä millä tavoin tämä kehitys on tapahtunut poikkeavat mielipiteet monissa yksityiskohdissa jyrkästi."[38]

Fennomaanissävyisen valtiohistorian rinnalle kasvoi siis aiempaa "tieteellisempi" tutkimustraditio, jonka edustajat katsoivat vapauttaneensa historiankirjoitusta suorista valtiollisista kytköksistä. Tieteen ja poliittisen

---

36 Hämeenlinnassa Henkisen huollon neuvottelukokouksessa 16.1.43 pidetty esitelmä. Eino Jutikkala 1943.

37 Eino Jutikkala, Yksityis- ja yhteisomistus maanomistuksen varhaisimpina kausina (1939b).

38 Sama, s. 259.

käytännön napanuora ei kuitenkaan ollut noin vain katkaistavissa, ja niinpä sodan koittaessa henkinen kynnys astua historian asein propagandan palvelukseen ei ollut korkea. Jutikkalakin oli isänmaallinen ihminen, yhtälailla kuin visionäärinen deduktikko Jaakkola, heroois-pessimistinen Korhonen ja syvähenkiseen ihmisen tietoisuuden jalostumiseen uskonut Renvall.

Jutikkalan hengenheimolaisia olivat Talonpoikaiskulttuurisäätiön piirissä toimineet kansallisen kulttuurin edistäjät kuten sosiologian ja sosiaalipolitiikan piiriin siirtyneet Esko Aaltonen ja Heikki Waris sekä kansatieteilijä Kustaa Vilkuna. Heitä kaikkia yhdisti isänmaallisuus, joka perustui nimenomaan tieteen kautta saavutettuun suomalaisuuden erikoislaadun ymmärtämiseen. Heidän ajattelunsa vieroksui menneisyyden käyttöä katteettomiksi koettujen ihanteiden luomiseen, edustivatpa ne sitten valtiota, sotilaita tai tuohikulttuuria. Modernin tieteen tuli riittää suomalaisuuden historian ylläpitämiseen ja kehittämiseen. Toki on selvää, että jokainen heistä kantoi omaa arkadiaansa tiedekäsityksessään joko tietäen tai tietämättään. Se vain suodattui uusien opillisten virtausten läpi.[39]

Jutikkalan arkadia oli Sääksmäen Jutikkalan kartano Hämeessä, niin kuin Vilkunalle Vilkunan talo Keski-Pohjanmaalla. Tällaisten tiedemiesten ajattelussa oman menneisyyden tärkeät ja läheiset arvot painottuvat. Se ei tarkoita etteikö kullakin olisi tiedossa lapsuuden laitumiensa varjokohdat. Niitä vain harvoin tuodaan esille.

Suolahden oppilaana Jutikkalalle eivät valtiollis-poliittiset lähtökohdat siis riittäneet, vaan hän omaksui historiallisten ja yhteiskunnallisten olosuhteiden selittäjiksi uusia tekijöitä. Vuonna 1934 hän totesi: "Historiallisen kehityksen johtavat voimat eivät ole löydettävissä kabinettien juonitteluista, hallitusten kirjeenvaihdoista ja valtiopäivien äänestyksistä, vaan ensi sijassa massoissa ilmenevistä valtavista ja lainalaisista muutoksista."[40] Sittemmin Jutikkala lievensi "yltiökollektivismiaan", joka alunperinkään ei hänellä tarkoittanut uskoa vääjäämättä tiettyihin päämääriin vieviin kehityslakeihin. Lainalaisuudella hän tarkoitti historian kulkuun vahvasti vaikuttaneita joukkoilmiöitä ja pohjavirtoja kuten maanhallintasuhteiden ja maatalousteknologian muutoksia, sosiaalista mobiliteettia jne.[41]

---

39 Talonpoikaiskulttuurisäätiön piirissä vallinneesta ajattelusta ks. Ilkka Herlin 1993, s.109 -114 ja siinä mainitut lähteet.

40 Eino Jutikkala 1934b, s. 235-236.

41 Keskustelut Pekka Ahtiaisen ja Jukka Tervosen kanssa.

Isänmaa kutsuu

Jatkosodan alettua Eino Jutikkala rekrytoitiin sensuurin palvelukseen, mistä hänet siirrettiin Valtion Tiedoituslaitoksen kotimaan osastolle tuottamaan kirjallista aineistoa, jolla oli tarkoitus vaikuttaa kansalaisten mielipiteisiin sodanpäämäärien hyväksi. Tätä tiedon tavoitehakuista esittämistä ja kansantajuistamista kutsuttiin tuolloin propagandaksi. Sana sai kielteisen latauksen vasta sotavuosina.[42]

Enimmäkseen Jutikkala käytti tutkimustensa johtopäätöksiä sen vakuuttamiseen, että pohjoismainen talonpoikaisuuteen perustuva vapaus ja siitä versonut demokratia on suoranainen vastakohta venäläiselle järjestelmälle, jossa feodalistiset piirteet olivat nähtävissä selvemmin kuin missään muualla Euroopassa. Ne olivat jopa lyöneet Venäjän asukkeihin orjan leiman, joka ilmeni aloitekyvyttömyytenä ja alistuvaisuutena.

Suomalaiset olivat toista maata. Aleksanteri II:n kruunaukseen osallistunut Suomen talonpoikien edustaja veti Jutikkalan kuvauksen mukaan suuriruhtinaan huomion puoleensa sillä, että venäläisten talonpoikien polvistuessa maahan keisarin edessä suomalainen vain hiukan taivutti isoa rusthollarin ruhoaan. Pohjoismainen talonpoika oli aina ollut vapaa ja erikoisesti individualistinen omine mielipiteineen. Yksityistä mielipidettä oli aina myös suuresti kunnioitettu. Tässä Jutikkalan käsitys poikkesi esimerkiksi Pentti Renvallista, jonka mielestä talonpoika ei esimodernina aikana kyennyt luomaan yhteisöstä poikkeavaa kantaa ja senkin jälkeen vain heikosti.[43]

"Joka härjillä ajaa se härjistä puhuu". Jutikkalan osuus Väinö Auerin kanssa laaditussa *Finnlands Lebensraum* -teoksessa (1941) vahvistaa tämän. Jutikkalan osana oli kirjoittaa Itä-Karjalan historiasta ja väestöstä. Jutikkala osoittautui kylmiltään taitavaksi propagandistiksi. Hän kirjoitti saksalaisille saksalaisittain painottamalla nimenomaan suomalaisten elinpiirin laajentamista, jos kohta kirjan lopullinen nimi oli saksalaisen

---

42 Kesällä 1942 sotasensuurin piirissä havaittiin, että sotilaat kutsuivat huonoa saksalaista tupakkaa "ropakantaksi". Mielialaraportit. L9/2. Tasavallan Presidentin Arkistosäätiö. Orimattila. Myös Pentti Haanpään kirjoituksessa Hirvenhiihto vuodelta 1943 korpisoturi sanoo luullessaan toisen valehtelevan: "Mitä, ethän vain puhu ropakantaa." Ennen sotaa sanaa käytettiin positiivisessakin merkityksessä; esim. aseveljillä oli yhdistys Propaganda-aseveljet ry. Luonnollisesti Iitin Tiltu ja muut neuvostopropagandan välittäjät muokkasivat käsitystä propaganda-termin sisällöstä.

43 Eino Jutikkala 1943. –Suomen siirryttyä Paasikiven linjalle Jutikkala hiukan muutti ja tarkensi kuvaustaan rusthollarin Moskovan matkasta. Nyt tämä talonpoika, Kaarle Kustaa Tavela nimeltään, oli kyllä itsenäinen ja omanarvontuntoinen, mutta myös julkilausutun lojaali keisaria kohtaan. Keisarinnan kysyessä, mitä hän olisi tehnyt jos vihollinen (tällä kertaa englantilainen) olisi ns. itämaisessa sodassa ilmaantunut hänen kotikyläänsä, mies vastasi: "Olisi ajettu takaa samaa kyytiä sinne mistä oli tullutkin." Eino Jutikkala 1952, s.323.

kustantajan ehdotus. Kaikkiaan Jutikkalan teksti vaikuttaa enemmän asianajotempulta kuin Jaakkolan vastaava työ, joka perustui tämän luomalle menneisyyden suurelle linjalle. Onkin ilmeistä, että Jutikkala oli vakuuttavampi kirjoittessaan pohjoismaisesta talonpoikaisesta vapaudesta ja yksityisomistuksesta kuin alueellisista laajennuksista.

Sopivasti tosiasioita valikoimalla Jutikkala todisteli "Fennokarelian" suomalaisuutta ja sen eroavuutta venäläisestä kulttuurista. Väestöhistorioitsijana hän kiinnitti huomiota siihen, että tulevaisuudessa Suomi tarvitsisi elintilaa, koska asukasluku lisääntyi nopeasti. Suomen syntyvyys oli Pohjoismaiden suurin ja noudatteli Saksan lukuja, mistä oli hyvä saksalaisia muistuttaa. Tämän Jutikkala osoittikin huolellisesti ja havainnollisesti.[44]

Jutikkala tunsi asiansa ja sitä ajaessaan menetteli ovelasti. Suomen väestönlisäys oli kyllä ollut suurta 1700-luvulta aina 1900-luvulle asti ja totta oli sekin, että Suomessa syntyvyys noudatteli Saksan lukuja. Mutta Saksassa tiedemiehet olivat laskeneet, että Saksan väestömäärä oli jo kääntynyt laskuun. Sen hetkisten tietojen ja laskutavan perusteella se olisi vuoteen 1970 mennessä pudonnut 65 miljoonasta alle 50 miljoonan. Sama kehitys oli odotettavissa myös Suomessa. "Enemmän kuin epäiltävää on, voidaanko tätä auttaa nykyisillä pakkoavioliitoilla ja huonekalulainoilla", Jutikkala oli kirjoittanut1934 osallistuessaan ajankohtaiseen keskusteluun Suomen väestön tulevasta rakenteesta.[45] Niinpä vähenevällä Suomen kansalla oli perusteet laajentaa elinpiiriään siinä missä saksalaisillakin.

Koska Jutikkala oli VTL:n palveluksessa, hänen kirjoituksissaan ja esitelmissään on esitellyistä tutkijoista selvimmin nähtävissä laitoksen kulloisetkin linjanvedot. Niitä tehtiin osin VTL:n johtajistossa ja osin niitä määrittivät myös maan valtaa pitävät. VTL toimi varsin itsenäisesti sen sivukuvan muotoutuessa kulloisenkin johtajan mukaan. Hyökkäysvaiheessa ja osin myös asemasotavaiheessa oli päällikkönä myöhempi poliittisen historian professori L.A. Puntila, joka loi tiedotukselle mahtipontiset teemat.

Propagandan kohteet ja teemat luonnollisesti vaihtelivat ajan kuluessa ja asioiden edetessä, mutta tärkeintä oli hyökkäyssodan ja Itä-Karjalan valtauksen perusteleminen kansalaisille yleensä ja erikoisesti työväestölle. Paljon propagandaa suunnattiin myös epäileville ruotsalaisille, jotka osaltaan rahoittivat ja ruokkivat Suomea. Ruotsissa ei välttämättä ymmärretty, miksi heidän piti rahoittaa myös hyökkäyssotaa. Elintarvike- ja rahoitusongelmat lisääntyivät sodan pitkittyessä ja toivat työtä myös VTL:lle.

---

44 Väinö Auer ja Eino Jutikkala 1941, s. 102-103.
45 Eino Jutikkala 1934b, s. 238.

Vaikea ongelma oli niin ikään sosiaalidemokraattien asema. Heti jatkosodan alettua saksalaiset maihin noustuaan ihmettelivät, että sosiaalidemokraatit samoin kuin juutalaiset esiintyivät vapaasti Suomessa. Siksi oli hankittava aineistoa, joka osoitti kyseiset ihmisryhmät kunnon kansalaisiksi. Edelleen oli toisille maille yritettävä perustella Suomen oudohkoa roolia Saksan myötäsotijana ja erikoisesti Itä-Karjalan valtaajana. Bolsevistinen hirmuvalta oli tietenkin otollista propagandan käyteainetta.

Muiden muassa Jutikkala teki työtä käskettyä. Tällaisista lähtökohdista hän kirjoitti ulkomaiseen levitykseen pari artikkelia, jotka hyvin heijastavat suomalaisen tiedotuksen päämääriä sotavuosien alkupäässä.

Bolsevistien hirmuvaltaa käsittelevässä kiertoartikkelissa Jutikkala kritisoi Leninin törkeää kielenkäyttöä talonpoikia kohtaan. Verenimijät, iilimadot ja hämähäkit olivat termejä, joilla tämä oli kuvaillut kulakkeja. Stalin jatkoi johdonmukaisesti Leninin aloittamaa tietä. Jutikkalan johtopäätös neuvostoliittolaisista talonpoikaisvainoista oli käypä tuolloin ja miksei vieläkin: ennennäkemätön sotavarustelu keräsi väestön teollisuuskeskuksiin, mikä pakotti ryöstämään maaseudun tyhjiin nälänhädän estämiseksi. Jutikkala löysi tästä selityksen paitsi vainoille myös venäläisten hämmästyttävälle sotapotentiaalille, jota saksalaiset eivät lakanneet ihmettelemästä. Jo parikymmentä vuotta oli itä valmistautunut imperialistiseen sotaretkeen. Jutikkala arveli, että vainoissa olisi kadonnut 12 miljoonaa talonpoikaa.[46]

Kolhoosit oli perustettu kertakaikkisella pakolla. Vaihtoehto kolhoosiin liittymiselle oli opintomatka Siperiaan. "Valitse itsepähän parhaiten tiedät", politrukki sanoi musikalle Jutikkalan mukaan. Maali oli selvä: "Tämä hirvittävin yhteiskuntajärjestelmä, minkä maailmanhistoria tuntee, oli istutettu myöskin meiltä Moskovan rauhassa ryöstetylle alueelle." Eikö vähintään tämän alueen takaisin valtaaminen ollut perusteltua? Artikkeli oli siksi vetävä, että se käännettiin saksaksi, ruotsiksi ja ranskaksi ja levitettiin laajalle.[47]

Perivihollisuutta käsittelevä artikkeli taas viittasi taitavasti mainetta niittäneeseen sosiaalidemokraattiin VäinöVoionmaahan. Siinä kerrottiin tämän "ulkomaillakin tunnetun sosialidemokraattisen poliitikon" kirjoittaneen 1919, että tuskin missään oli niin syvää juopaa idän ja lännen välillä kuin Suomen kohdalla. Jutikkala lienee tarkoittanut Voionmaan 1919 ilmestynyttä teosta *Suomen uusi asema* tai Kansanvalistusseuran Kalenterissa samana vuonna julkaistua kirjoitusta *Suur-Suomi*. Suomalaisten kannalta itäisen naapurin paine oli ollut ankara. Ratkaiseva käänne parempaan päin oli Jutikkalan esityksen mukaan tapahtunut vasta Saksan ja Venäjän sodan alettua: "...sitä mukaa kun Saksan armeija tunkeutuu Venäjän voimakeskuksiin, tämän jättiläisvaltakunnan voimat murskataan ja Suomi voi jälleen hengähtää."

---

46 Jutikkalan arvio saattoi myöhempien tulkintojen mukaan olla jopa alimitoitettu.
47 Eino Jutikkala 16.9.1941. VTL. U-artikkelit, Hf5. Kansallisarkisto.

Vertaamalla Suomen ja Venäjän välejä ilmanpaineisiin Jutikkala todisteli, ettei suomalaisten ollut syytä jäädä sattumanvaraiselle itärajalle, eikä luovutettava alueita, vaan heidän päinvastoin oli pidettävä paine korkealla idän suuntaan. Heikko paine oli tuhoisa. Korkean paineen kohdistuessa Suomesta lyhyelle rajalinjalle, paine Venäjän taholta ohjautuisi muualle.[48]

Valloitusta perusteltiin mahdollisin ja mahdottomin keinoin, eivätkä historioitsijat tässä suhteessa olleet kuumapäisimpiä etulinjalaisia, vaikka tavoitteet olivatkin kaukana ja korkealla. Tieteellinen kuri ja etiikka vaikuttivat kaksisuuntaisesti. Toisaalta sodan olosuhteet kehittivät ja mukauttivat ajattelua, mutta toisaalta tiedemiehet varoivat kohtuuttomia ylilyöntejä. Voi ajatella, että tiedemiehen viesti meni parhaiten perille joltisenkin asiallisessa asussa.

Kuten edellä on käynyt ilmi, Talonpoikaiskulttuurisäätiössä oli tammikuussa 1939 esitetty toivomus, että Jutikkala lisäisi tekeillä olevaan *Suomen talonpojan historia* -teokseen luvun, katsauksen, jossa verrattaisiin Suomen talonpoikaiston asemaa muihin Euroopan maihin. Jutikkala otti pyynnöstä vaarin. Lisäys ei lähtökohdiltaan ollut sotapropagandaa, koska suursota Euroopassa ja Suomen joutuminen sen pyörteisiin ei ollut tiedossa. Se niveltyi kuitenkin saumattomasti sodan ajan käyttöön, varsinkin kun kirja ilmestyi vasta vuonna 1942.[49]

Hakkapeliittain päivänä allekirjoittamassaan esipuheessa Jutikkala valitteli eurooppalaisen osion puutteellisuutta, osion joka oli laadittu historian konservoinnin hengessä pitämällä epäsuorasti silmällä sodan erilaisten lopputulosten mahdollisuutta. Propagandisti Jutikkala ei ollut niinkään varma sodan onnellisesta päätöksestä, kuten ilmaus "jos maamme jää hautautumatta idän hyökyaallon alle" paljon puhuvasti kertoo.

Teoksessaan Jutikkala tarkensi näkemyksensä siitä, että käsitys yhteisomistuksesta omistuksen alkuperäisimpänä muotona oli väärä. Tieteen välineiden kehittyessä oli erikoisesti puhtaimman germaanilaisalueen, Skandinavian, asutushistoria tullut uuteen valoon. Vallitseva talonperustustapa olikin yksinäistalot. Oli myös syytä luopua romantisoidusta taloudellisen tasa-arvon käsityksestä varhaisissa germaaniheimoissa. Sen sijaan sodan vaara on ajanut ihmisiä yhteen. Myös teknillinen kehitys, esimerkiksi ratasaura, oli pakottanut uusiin järjestelyihin ja muokannut yhteiskunnallista organisaatiota.

Kyläasutus ja yhteisomistus olivat siten verraten myöhäisiä ilmiöitä.Sen sijaan maaomistus oli pyhä. Palvottiin vainajia, palvontapaikkoina olivat kotiliesi ja haudat. Suku ja maa kuuluivat yhteen. Maan säilyttäminen jakamattomana oli lännessä voimakkainta. Missä ei ollut kehittynyt lääni-

---

48 Eino Jutikkala 4.10.41. VTL. U-artikkelit, Hf5. Kansallisarkisto.

49 Eino Jutikkala, Suomen talonpojan historia sekä katsaus talonpojan asemaan Euroopan muissa maissa. Porvoo 1942a. Laajemmalle levinneestä, vuoden 1958 painoksesta eurooppalainen osio oli poistettu.

tystä siellä oli syntynyt mahtavia talonpoikia. Idässä taas esiintyi suurperheitä, ja maanjaot olivat pirstoneet tilat liian pieniksi.

Mytologisoivat ja romantisoivat näkemykset Jutikkala tyrmäsi ja tarjosi tilalle olosuhteiden luomia paineita omistusmuotojen selittäjinä. Tästä oli seurauksena loputon moninaisuus. Onkin ilmeistä, että johdattelevan katsauksen tarkoituksena oli vain pohjustaa sitä, minkälaisen laajemman kokonaisuuden osana Suomen talonpoikaisto oli kehittynyt siksi mitä se oli.

Suurempaa lukevaa yleisöä lähestyi Kotiseutu-lehti, jonka muuten laihan vuoden 1942 numerot 1-2 täyttyivät talkooaiheisilla kirjoitelmilla. Talkoot jos mitkä oli Talonpoikaiskulttuurisäätiön ohjelman mukainen teema, jolla oli sotavuosina vankka tilaus. Niinpä Jutikkalakin kirjoitti aiheesta ja kykeni jälleen yhdistämään keskeiset teemansa ja sotatilanteen. Nyt oli kansan yhteenkuuluvuus perustelujen kohteena. Keskeistä oli, että Skandinavian ja Suomen kyliä ei ollut koskaan alistettu maaorjuuteen, ei alustalaisuuteen eikä edes tilusten yhteisnautintaan. Viimeksi mainittu oli venäläisen maaorjuuden tunnusmerkki, joka oli kolhoositaloudessa kehitetty huippuunsa. Pohjoismaissa "kylä on ollut naapuruussuhteisiin perustuva vapaiden talonpoikien vapaa yhteenliittymä".[50]

Viljankorjuun jälkeinen yhteislaidunnus oli keskinäisen työavun lähtökohtana. Talkoot olivat siis ensijaisesti kylän yhteiseksi hyväksi, ei yksityisen auttamiseksi. Jutikkala arveli, että Suomessa talkoita oli käytetty varsinkin silloin kun väenotot olivat kiivaimillaan miesten joutuessa armeijan rulliin. Näin saatiin olemassa olevat resurssit mahdollisimman tarkoin hyödynnetyiksi kaikkien parhaaksi.

Lokakuussa 1942 Jutikkalasta tuli VTL:n tuotanto-osaston päällikkö. Sodan pitkittyessä myös propagandisti Jutikkala alkoi tuskastua sotaan. Vuonna 1943 hän totesi sodat ja erikoisesti vielä sodankäynnin kaikkein brutaaleimmat muodot sivistyskansojen erikoisalaksi. Tyypillistä oli naisten ja lasten tappaminen, hyökkäys ilman sodanjulistusta, sota pysyvänä tilana jne. Toisaalta Jutikkala jatkoi reipasta linjaa, vaikka käsitykset Suomen sodasta ja sodasta yleensä alkoivat tuohon aikaan olla julkisuudessakin ristiriitaisia. Niinpä hänen mukaansa lahjakkaimmat ja kehityskelpoisimmat kansat olivat osoittaneet organisoitumiskykyä ja kukistaneet ja orjuuttaneet naapureitaan. Suomalaisissa oli ollut sama sotaisa hyökkäyshenki kuin germaaneissakin. Maa oli liittynyt tasaarvoisena Ruotsin maakuntiin, eikä siten ollut koskaan ollut orjakansana. Päinvastoin suomalaisillakin oli ollut orjia, lappalaisia, jotka olivat siksi alkeellisia etteivät olleet kyenneet vastarintaan. Varovaistunut kanta oli, että Suomesta oli ennenkin lähdetty vainolaisen ilmestyttyä kostoretkille osoittamaan, ettei tänne rangaistuksetta tulla. Suur-Suomen luomiseen tähtäävä sota oli siten saamassa puolustuksellisen leiman.[51]

---

50 Eino Jutikkala, Suurtalkoiden historiallisia juuria Pohjolassa. Kotiseutu 1942b.
51 Eino Jutikkala 1943/1977.

Gunnar Suolahden oppilaana Jutikkala kannatti edelleen vankkumattomasti pohjoismaista kanssakäyntiä. Yhteistyö Ruotsin kanssa oli takellellut pitkin sotavuosia. Vuosien edetessä kuitenkin realismi valtasi yhä enemmän alaa ja skandinaaviseen yhteyteen kuuluminen alkoi näyttää suorastaan epätoivoisen välttämättömältä. Näissä merkeissä julkaistiin toukokuussa 1944 kirja *Finland för Norden. Uttalanden om vårt nordiska samarbete*. Jutikkala viittasi siihen kirjoittamassaan artikkelissa maiden pitkään yhteiseen kulttuuriin ja yhteisiin molempia hyödyttäneisiin ja hyödyttäviin puolustustarpeisiin. Eräänlainen puolustusliitto oli siis perusteltu tältä realistiselta pohjalta, vaikkakin Jutikkala myönsi että kirjoitushetkellä (24.1.1944) se kuulosti sinisilmäiseltä. Olihan mailla yhteinen kulttuuripohja ja yksilönvapauteen perustuva pohjoismainen yhteiskuntajärjestys.[52]

Arvi Korhonen. Kyyninen romantikko ja realisti

Pienen valtion kohtalon ja selviytymismahdollisuuksien puntarointi oli Arvi Korhosen elämäntyön tärkeimpiä johtolankoja. Tätä aihepiiriä Korhonen käsitteli ja muunteli elämänsä eri vaiheissa aina olosuhteiden mukaan. Militaristisella 1930-luvulla hän toisteli miltei suurvallan äänenpainoilla "hakata tai tulla hakatuksi" -teemaa ja talvisodan kauhut saivat hänet puhumaan verisestä kulttuuritehtävästä länsimaiden hyväksi. Jatkosota ja lopulta sopupeli Neuvostoliiton kanssa muunsi teeman sitkeäksi selviytymiskamppailuksi, pinnalla pysymiseksi.[53]

Kannanotoissaan Korhonen oli usein kärkevä. Talvisodan alla hän kivenkovaan väitti, että Neuvostoliitto bluffasi, vaikka tiedustelijoiden keräämä materiaali kertoi toista. Edelleen hän varauksetta vaati jatkamaan talvisotaa juuri rauhanteon alla. Jatkosodan alussa, vuonna 1941, hän puolestaan syytti maan johtoa turhasta verenvuodatuksesta. Mutta sitten hän hyvissä ajoin, vuoden 1944 alussa, siirtyi taitavasti ja olosuhteet huomioon ottaen suorasanaisesti uudelle linjalle, joka myöhemmin nimettiin Paasikiven mukaan.

Monet Arvi Korhosen elämäntyön ainekset tähtäsivät strategisen ja taktisen ajattelun hallitsemiseen. Hän oli muun muassa palvellut Venäjän armeijassa sekä osallistunut jääkärivärväykseen ja Suomen vapaussotaan. Niin ikään hänet oli koulutettu upseeriksi aloittelevassa itsenäisen Suomen armeijassa.[54] Huomattava osa hänen tutkimustyöstään koski 1600-luvun

---

52 Eino Jutikkala 1944.
53 Vrt. Tuomo Polvinen 1990.
54 Pekka Suvanto 1990. –Tieto Korhosen palvelusta Venäjän armeijassa perustuu useamman vanhemman polven historioitsijan muisteloon, joskaan kukaan ei väitä tietävänsä asiaa.

strategista tilannetta Euroopassa ja Ruotsin armeijan osuutta siinä.

Korhonen näki, että historiantutkimuksen tehtävänä on kunkin yksityiskohdan sijoittaminen siihen kokonaisuuteen, johon se kuuluu ja siten selvittää "millä tavoin nuo kokonaisuudet ovat syntyneet, saaneet sisältönsä ja hajaantuneet joidenkin uusien kokonaisuuksien tieltä".[55] Se kokonaisuus, jota Korhonen piti omien tutkimustensa aikakautena vallitsevana oli valtio. Sekään ei hänen mielestään ollut historian viimeinen sana, sillä kehitys näytti kulkevan kohti suurempia yksiköitä.[56]

Kansallishengen nimessä ja veressä Korhonen siirtyi sotahistorioitsijaksi kirjoitettuaan ensin vuonna 1922 väitöskirjansa *Vakkalaitoksesta*, jossa hän muun muassa onnistui kumoamaan Väinö Voionmaan käsityksen laitoksen pakanallisesta alkuperästä.[57] Hän ryhtyi pönkittämään kansallista identiteettiä ja esittelemään suomalaisten varhempaa sotakuntoa hakkapeliittojen historiaa tutkimalla. Tähän työhön hänet värväsivät yleisesikunnan päällikkö K.M. Wallenius ja Sotahistoriallisen toimiston päällikkö Heikki Nurmio vuonna 1927. Asiantuntijana lienee käytetty professori Einar W. Juvaa. Korhosen löytämät Suomen armeijan perinteet elävät edelleenkin joukko-osastojen tunnuksissa.

Korhonen sopi tehtävään hyvin. Hän oli erikoistunut jo tuolloin 1500- ja 1600-lukuihin ja oli sopivasti vapaa muista tehtävistä. Aatteiltaan Korhonen oli itsenäisyysmies, aktivisti ja aitosuomalainen. Samaten heimoaate ja AKS olivat hänelle läheisiä.[58] Lisäksi Korhonen ei ollut tyytyväinen oloonsa "syrjäisen" Turun yliopistossa, vaan halusi Helsinkiin, mikäli vain sopivaa työtä löytyisi.[59] Vaihtoehtoisena suunnitelmana hänellä oli baltialaisen talonpojan aseman selvittäminen. Väitöskirjan oli tarkoitus olla tutkimustrilogian ensimmäinen osa.[60]

Sotahistoriallisen toimiston apulaispäällikkönä Korhonen kytki hakkapeliittatutkimuksensa omaan aikaansa ja käytti siten historiannäkemystään mielipiteiden muokkaamiseen jo ennen toista maailmansotaa.[61]

Historioitsijana hän oli perusteellinen samalla kun hän pyrki aikalaisena tekemään kaikissa vaiheissa realistisia tilannearvioita niin sodasta kuin muustakin yhteiskunnallisesta toiminnasta. Tämän hän näki historioitsijan velvollisuudeksi. Tutkijan oli seurattava omaa aikaansa käsittääkseen ihmishengen panoksen historian tapahtumissa ja ymmärtääkseen menneisyyttä siten paremmin.[62] Tietystä pessimistisyydestään huolimatta Kor-

---

55 Arvi Korhonen 1940, s. 299.
56 Arvi Korhonen 1939.
57 Erkki Kuujo 1990.
58 Pekka Suvanto 1990.
59 Emerik Olsoni Arvi Korhoselle 7.1.1926. Arvi Korhosen kokoelma, kansio 1. Kansallisarkisto.
60 Erkki Kuujo 1990.
61 Sotahistorian kukoistuksesta vasta itsenäistyneessä Suomessa ks. Päiviö Tommila 1989, s. 182-186.
62 Arvi Korhosen luentosarja Historianfilosofiasta ja metodiopista. Arvi Korhosen kokoelma, kansio 101. Kansallisarkosto.

honen oli suuri romantikko, joka tarkasteli historiaa ja nykypäivää sankarillisesta Suomi-keskeisestä näkökulmasta. Hän myös asetteli suomalaisille mieleisiään sankarillisia tehtäviä sekä menneisyydessä että omana aikanaan.

Historian tapahtumisen Korhonen näki suurena näytelmänä, jossa ihmisen vaikutusmahdollisuus oli rajoitettu. Jo vuonna 1922 hän viittasi Bismarckin kokemukseen elämäntyöstään: unda fert nec regitur – aalto vie mukanaan eikä alistu ohjattavaksi.[63] Se mitä Korhosen mukaan oli tehtävissä, oli ymmärtää historiaa: "Historiallisella traditsionilla on lisäksi aivan itsenäisesti vaikuttava voima, mikä kaikista selvimmin on tullut esille monien kansojen vapaustaisteluissa."[64] Kunkin ajan historiankäsitys vaikuttaa tahtoen tai tahtomattaan, tietäen tai tietämättään tulevaisuuteen. Tässä Korhonen liittyi romantiikan ja hermeneutiikan traditioon. Menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus olivat hänelle saumatonta kokonaisuutta. Vain käyttämällä nykyisyyden parhaita voimia menneisyyden ymmärtämiseen historiantutkimus kykeni vastaamaan tulevaisuuden haasteeseen ja myös jossain määrin vaikuttamaan vastaisuuteen.

Arvi Korhosen pitkäaikainen työ *Hakkapeliittain historia I-II* oli lähellä valmistumista alkuvuonna 1939 samoin kuin Jutikkalan Talonpojan historia, hetkellä jolloin Suomen kansallishistoriallisessa draamassa oli alkamassa kohtalokas näytös. Jutikkala oli korostanut vapaan talonpojan merkitystä kansanvallan kehitykselle ja niin muodoin koko silloisen Suomen synnylle ja sijoittumiselle pohjoismaiseen yhteyteen. Korhonen taas virkatyönsä hengessä vaali hakkapeliitojen muistoa ja pyrki kaikin tavoin korostamaan tämän suomalaisperäisen sotilasaineksen historiallista merkitystä, ja sen panosta Suomen valtiollisessa rakennustyössä. Aiheensa parissa hän raatoi kaksitoista vuotta. Työnantajan, Sotahistoriallisen toimiston kärsivällisyyttä epäilemättä lisäsi, että Korhonen näinä vuosina popularisoi aihepiiriään moneen otteeseen.

Usein ihminen käännytystyötä tehdessään alkaa uskoa omaa propagandaansa, sanalla sanoen hän alkaa kietoutua sanojensa vangiksi. Niin kävi Korhosellekin. Kirjoittaessaan hakkapeliittain historiaa Suomi alkoi hänen silmissään näyttäytyä soturikansana, jonka pääasiallinen tehtävä oli valmistautua idästä tulvivaan uhkaan.

Vuonna 1932 Korhonen esitteli hakkapeliittain juhlassa näkemyksiään 30-vuotisen sodan vaikutuksista Suomen kohtaloihin. Hän näki Kustaa II Aadolfin retken Alpeille "valtavaksi huitaisuksi ilmaan": "Meille on pääkysymys aiheuttiko heidän (hakkapeliittain) taistelunsa siunausta oman kansan ja ihmiskunnan jatkuvalle kehitykselle." Kustaa oli Korhosen mielestä sikäli huono mies, että hän unohti Suomen asian tuon huitaisunsa

---

63 Arvi Korhonen 1922, s. 10.
64 Sama, s. 25.

takia; olisihan itä ollut etelää luonnollisempi etenemis- ja laajenemissuunta.[65]

Korhonen ei aitosuomalaisuudestaan huolimatta halunnut liiaksi korostaa katkeruuttaan Ruotsia kohtaan: "Kaikista heikkouksistaan huolimatta tunnemme Kustaa Aadolfin perustaman suurvallan kuitenkin omaksemme. Tiedämme, että ilman kansamme osuutta se ei olisi voinut syntyä ja että olemme tällöinkin kaikki velvollisuutemme suorittaneet, vaikkakaan itse emme suurvallan eduista ole osallisiksi päässeet." Hakkapeliittojen luomaa sotilastraditiota oli syytä kunnioittaa: "Ja jos kerran aikaisemmin olemme olleet luomassa suurvaltaa, joka kuitenkin jäi vieraaksi kansallisille elinehdoillemme, kuinka paljon kiitollisemmat edellytykset ja kuinka paljon suuremmat velvollisuudet meillä itsenäisenä valtiona on hakata päälle, jos meitä uhataan."[66]

Historiantutkimuksen käytännön tehtävänä Korhonen piti mahdollisen realistista arvioimista. Tämä näkökohta johti siihen, että hän ei ajatellut Suomen saavan länsivalloilta palkkiota työstään. Palkkio – jos sellainen oli saatavissa – tuli kansakunnan eloonjäämisessä, tai jos häviö koittaisi, vuosituhantisessa maineessa. Sitä kautta läntinen kulttuuripääoma karttuisi. Siksi Korhosen mielestä Suomella ei lopultakaan ollut muuta mahdollisuutta kuin suorittaa vastikkeetonta etuvartiopalvelua länsimaitten hyväksi. Oli komeaa luoda suurvaltaa, mutta riittikö Suomen suuruudeksi se, että Suomi säilyi olemassa ja tällä tavoin lisäsi länsimaista kulttuuripääomaa?

Realisti Korhonen laskeskeli, osin romanttisen seikkailuhengen elähdyttämänä, että pitkällä tähtäimellä ainoastaan voimakas selviää. Siksi Suomen oli oltava osallisena mikäli syntyisi konstellaatio, joka loisi edellytykset Suomen tulla suurvallaksi. Hän oli tietoinen mielipiteiden muokkauksen merkityksestä. Kirjoittaessaan sotien synnystä 1939 hän oli sitä mieltä, että "silloin kun järjestelmällisellä propagandalla on ehditty laajoihin kansankerroksiin juurruttaa joku vakaumus, käyvät sovittelut ja myönnytykset jotensakin toivottomiksi". Tätä näkökohtaa vahvisti entisestään se, että yhä laajemmat massat olivat asioista päättämässä.[67] Kun siis tehdään mielipidetyötä sodan puolesta, rauha käy mahdottomaksi.

Korhosen maailma ja tosisodat

Pohdinnat Suomen asemasta ja kulttuuritehtävästä tulivat yllättävän ajankohtaisiksi Suomen jouduttua suurvaltojen tulilinjoille. Korhonen määrättiin lokakuussa 1939 Päämajan tiedustelutoimistoon. Hänen tehtä-

---

65 Arvi Korhonen 1932, s. 248 ja 251.
66 Sama, s. 252. Korhosen katkeruudenaiheista ja hakkapeliittakeskustelusta ks. Max Engman 1990a ja b.
67 Arvi Korhonen 1939, s. 10.

väkseen tuli Suomen rintamalla olevien vihollisjoukkojen vahvuuksien selvittäminen. Hän muokkasi historioitsijan pätevyydellä ja upseerin koulutuksella tiedustelumateriaalia loogisiksi kokonaisuuksiksi sotilaskäyttöön. Juuri ennen sodan alkamista Korhonen kuitenkin arvioi, ettei sota tule syttymään.[68]

Talvisodan aikana luutnantti Korhonen palveli samoissa tehtävissä, mutta ilmeisesti vastasi laajemminkin osaston kannanotoista. Samalla hän toimitti *Suomen sinivalkoisen kirjan* ensimmäisen osan. Korhosen teräviltä ja loogisilta näyttäneet johtopäätökset vaikuttivat paitsi sotilaisiin, myös ajan nousevan poliittisen eliitin ajatteluun. Esimerkiksi hänen kielteinen kantansa talvisodan rauhan mahdollisuuteen lienee ollut suurin yksittäinen tekijä kansanedustaja Urho Kekkosen sekä ulkoministeriön kansliapäällikkö Aaro Pakaslahden Moskovan rauhan hyväksymistä vastustavassa mielipiteessä.[69] "Aselepoa ei missään tapauksessa saa solmia", Korhonen alleviivasi 8.3.1940 päivätyssä muistiossa. Mutta poiketen muiden rauhanvastustajien kannasta, Korhosen mielipidettä ei sanellut nojautuminen länsivaltoihin: "Länsivaltoihin ei ole paljon luottamista. Englanti on kyllä valmis taistelemaan viimeiseen suomalaiseen sotamieheen saakka." Sen sijaan hän luotti kelirikkoon ja siihen että jos "ryssä" tietää suomalaisten taistelevan Tornionjoelle saakka, he eivät sotaa ryhdy pitkittämään. Lopulliset rauhanehdot kuitenkin riippuvat suursodan lopputuloksesta.[70]

Kanta oli johdonmukainen, mutta verinen. Se sai lisäperusteluja Korhosen kirjoituksissa ja esitelmissä talvisodan värittämissä tunnelmissa välirauhan aikana, jolloin neuvostouhka oli miltei käsinkosketeltava.

Talvisodan kokemukset vahvistivat Korhosen näkemystä historian opettavasta roolista. Hän muun muassa kirjoitti miten Persian suurkuningas oli pitänyt Thermopylain puolustajia, Lakedaimonin miehiä ensin naurettavina, sitten röyhkeinä ja järjettöminä: "Kuitenkin nuo miehet juuri kuolemallaan lunastivat kansalleen elämisen oikeuden ja vuosituhansien päähän säilyneellä muistollaan todistavat, että kuolema vapauden puolesta on parempi kuin orjan elämä. Vasta jatkuva kehitys osoittaa kunkin tapahtuman todellisen merkityksen. Se voi paljastaa suuruuden mitättömyydeksi ja korottaa pienen suureksi, se voi näyttää suurimman hulluuden olleen suurinta viisautta ja viisaan varovaisuuden vain lyhytnäköistä pelkuruutta."[71] Hakkapeliittojenkin perinne edellytti talvisodan tilanteessa veriuhria. Se myös annettiin.[72]

---

68 Raimo Heiskanen 1990, s. 29 ja Tuomo Polvinen 1990, s. 23. –Korhosen kanta on naulattu tiedustelujaoksen tilannearvioon 25.11.39.

69 Juhani Suomi 1986, s. 218.

70 Kopio Arvi Korhosen 8.3.1940 laatimasta muistiosta. L9/15. Tasavallan Presidentin Arkistosäätiö (alkuperäinen Aaro Pakaslahden papereissa).

71 Arvi Korhonen 1940, s. 301-302.

72 Vastaavanlaista antiikin jälkivaikutusta edusti myös prof. Linkomies, jonka mielestä Suomen, joka siihen mennessä ei ollut "näyttänyt valtiota muodostavaa kykyä", piti osoittaa, että uskaltaa puolustaa oikeuttaan vaikka ketä vastaan. Edwin Linkomies 1970, s. 47-48.

"Illuusioista vapaalla reaalipoliitikko" Korhosellakin oli siis ihanteensa – kaatua (so. kuolla) vapauden puolesta oli kunniakkaan "maailman parhaan sotilaskansan" tehtävä.

Sota-aikana propagandisti ja tiedemies Korhosen roolit yhtyivät. Se mitä hän oli 1930-luvulla leipätyökseen saarnannut, oli talvisodassa toteutua. Suomalainen sankarisoturi oli todella tuhoutua ja kuolemallaan antaa kulttuuripanoksensa länsimaille. Verta oli vuotanut myös Korhosen lähipiirissä. Hänen veljensä, pioneerikomppanian päällikkö Lauri Korhonen oli kaatunut 11.2.1940 Summan kylässä.[73] On mahdotonta arvioida, kuinka paljon ja miten tällainen sanojen muuttuminen vereksi vaikutti Korhosen ajatteluun jatkossa.

Jos Korhonen olikin realisti, hän ei luopunut romanttisesta katsannostaan edes talvisodan jälkeen. Tiedemiehenä hän kuitenkin pyrki säilyttämään ammattiotteensa. Kun tutkimuksen tehtävänä oli kunkin osan sijoittaminen siihen kokonaisuuteen, johon se kuului, oli Suomi-niminen valtio kiinnitettävä läntiseen Eurooppaan. Oli odotettavissa, että pienet valtiot sulautuisivat vähitellen suurempiin. Tästäkin syystä Suomen oli oltava epätoivon vimmalla osa länsimaista kulttuurijärjestelmää. Se oli myös mahdollisuus suuruuden luomiseen.

Välirauhan aikana Korhonen jatkoi työtään puolustusvoimien tiedustelujaoksessa ja vaikutti muun muassa sensuurin toimintaan, sensuurin, joka tunnetaan esimerkiksi päätöksestään jättää julkaisematta talvisodasta verekseltään kirjoitettu muistelmakirjallisuus. Hän muiden muassa katsoi vihollisen saavan siitä liiaksi tietoa suomalaisesta sissitaktiikasta.[74]

Talvisodan päätyttyä ihmeen kaltaisesti Suomen itsenäisyyden säilymiseen, ihmisten mieliin iskostui käsitys suomalaisista jonkinlaisena valittuna kansana. Kun vähitellen levisi tietoja Saksan suunnitelmista Neuvostoliiton valtaamiseksi, kaivettiin täälläkin esiin jo osin hautautunut ajatus Suuresta Suomesta. Ihmisten mielissä kehkeytyi pelon, vihan ja ahneuden sävyttämä romantiikka. Hitlerin lopulta ilmoittaessa, että Saksa aseveljineen – lukien mukaan Suomen – oli hyökännyt Neuvostoliittoon, suuren osan suomalaisista valtasi suoranainen hurmos. Tosin sanatarkasti ottaen Hitler ei edellyttänyt Suomelta hyökkäystä, vaan seisomista rajoilla.

Jatkosodan alettua Korhonen palveli aluksi päämajassa, mutta riitaantui pian ammattiupseerien kanssa, ja kun ikäkin tuli täyteen, hän jäi pois puolustusvoimien palveluksesta kesällä 1942. Osasyynä erimielisyyksiin saattoi olla, että Korhonen näki strategisen tilanteen selkeämmin kuin monet upseerit, koska hänellä ei ollut suoranaista vastuuta ja ammatillista kunnianhimoa sodan lihamyllyn veivaajana. Suomen strategian suunnittelijat näet hyvin tiesivät, että jatkosodassa omaksuttu iskulause "lyhyt raja, pitkä rauha" oli ontuva, ja kehitelty lähinnä hyökkäyssodan perustelemiseksi ja Suur-Suomi-ajattelun ajamiseksi sotateuraiden mieliin. Luulta-

---

73 Arvi Korhonen, Hakkapeliittain historia II. Porvoo 1942. Omistuskirjoitus.
74 Tuomo Polvinen 1990, s. 26-27.

vasti Korhonen havaitsi ristiriidan jo sodan alussa. Viimeistään hän tiesi tämän vuonna 1943 laatiessaan teosta *Sodan uuden kasvot*[75], jossa hän kirjoitti viivytyssodan ja voimien sitomisen merkityksestä: "Puolustukselle on saatava riittävästi syvyyttä, saarto on tehtävä tehottomaksi hankkimalla itselle riittävästi elinaluetta, ja sekä puolustusta että hyökkäystä varten on saatava edullinen strateginen asema."[76] Tämä oli kenraali Airon mukaan ollut Itä-Karjalan strateginen merkitys jo ennen jatkosotaa – saada puolustukselle syvyyttä rakentamattomana korpimaastona.

Kun sotaa oli käyty muutama kuukausi havaittiin, ettei idän karhun kaataminen käynyt niin helposti kuin oli kuviteltu. Eräässä päämajan upseereille laatimassaan muistiossa Korhonen kertasi sodan päämääriä parin kuukauden takaa: "Meidän osuutemme jäisi aivan vähäiseksi, saksalaiset itse tekisivät kaiken, meidän tarvitsisi olla vain muodollisesti mukana korjaamassa talteen kaiken sen, joka meille oikeudella ja kohtuudella kuuluu. Päämajan suurilla strategeilla siis saattoi olla syytä pelkoon, että meidän osuutemme sodassa jäisi liian pieneksi."[77]

Kylmäverisenä strategina mutta kuumaverisenä kirjoittajana Korhonen todisteli, että nyt oli tehtävä kaikki voimien säästämiseksi. Historioitsijan perspektiivillä johtopäätös oli, että vaikka sotilaallisesti Suomi voittaisi, muita teitä se häviäisi. Armeija oli liian suuri maan voimavaroihin nähden. "On pelättävää, että ylijohto ei ole katsonut tilannetta niin laajasta näkökulmasta kuin sen olisi pitänyt", Korhonen kirjoitti muistiossa, joka saatettiin myös Mannerheimin tietoon. "Kun nähtiin että ryssä ei luhistu ensi iskulla, olisi ollut syytä vähentää armeijan vahvuutta tuntuvasti, sillä päätyö joka tapauksessa on annettava saksalaisten suorittaa. Nyt me saamme tapattaa korvaamattomia miehiämme kuinka paljon tahansa, eikä tulos kuitenkaan ole suurempi kuin minkä saavuttaisimme odottamalla saksalaisten pääiskun vaikutusta." Pikemmin oli päinvastoin: "Sodassa jää voittajaksi se, joka on voittanut viimeisen taistelun." Siksi voimia oli säästettävä. Muuten oli vaarana joutua "Saksan vasalliksi ja orjaksi" ja "parasiittiruotsalaisten" nyhdettäviksi.

Nämä johtopäätökset Korhonen oli itse asiassa tehnyt jo Hakkapeliittatutkimuksissaan. Sodankäynti edellytti vahvaa taloutta, minkä sotahistoria oli kiistatta osoittanut. Suurvalta Ruotsi oli luhistunut juuri taloudelliseen mahdottomuuteensa. Hakkapeliitat olivat tehneet sankarillista työtä, mutta tulos oli valunut hiekkaan. Nyt "maailman parhaalle sotilaskansalle" oli käymässä samoin.

Kiivaiden sanojen kirjoittamista helpotti, että Korhosella oli syksystä 1940 ollut puolustuslaitoksesta riippumaton virka tiedossa. Kun hän oli leipätyökseen luonut kunniakasta menneisyyttä suomalaiselle soturille, oli luonnollista että saatuaan vakinaisen yleisen historian professuurin,

---

75 Markus P. Kato (Arvi Korhonen), Sodan uudet kasvot. Helsinki 1944.
76 Sama, s. 36.
77 Korhosen muistio 26.10.1941. Tilanteenarviointia talvisodan alkaessa. 110 A 3c. Ulkoministeriön Arkisto.

hän töräköityi moittimaan sotilasesimiehiään jatkosodan mentyä hakoteille hyvän alun jälkeen. Eikä kiivastumisen aiheena voi jättää huomiotta myöskään Korhosen meneillään ollutta avioeroprosessia.[78]

Siviiliin siirryttyään Korhonen ei suinkaan jäänyt sodan suhteen toimettomaksi. Ilmeisesti yhteistyössä VTL:n kanssa[79] hän hyödynsi osaamisensa parina tutkielmana, joissa hänen historiantutkijan taustansa ja käytävän sodan tietämyksensä yhdistyivät. Kirjoitussarja *Kolme talvisotaa* vuodelta 1943 tähtäsi samaan kuin Jutikkalankin vihollisarviot: selittämään miksi puna-armeija oli niinkin vahva ja kestävä. Tässä oli taustalla Herman Göringin esittämä väite, että talvisota vuonna 1939 oli muka ollut vain laajamittainen bluffi. Mutta kansalaisilla oli ymmärrettävä huoli sodan venymisestä aina vain pitemmäksi. Tästä syystä taistelutahtoa oli pidettävä yllä myös kotirintamalla. Kolme talvisotaa onkin ilmeinen hengen ylläpito- ja vahvistusyritys, mutta sellaisena monipuolinen ja seikkaperäinen. Korhonen ei esimerkiksi ollut luopunut kannastaan, että alkava kelirikko olisi keskeyttänyt neuvostoliittolaisten sotahankkeet kevättalvella 1940.[80]

Kirjoitus valoi optimismia, vaikka tilanne Korhosen silmissä oli äärimmäisen vaikea. "Joka miekkaan tarttuu, se miekkaan hukkuu", hän tiivisti johtopäätöksensä.[81] Toisin sanoen mitä pitempään Neuvostoliitto sotii, sitä heikompi se on oleva tulevassa rauhanteossa. Tässä piili Suomen mahdollisuus, mikä oli ollut yksi propagandan käyttämistä teemoista syksystä 1941 alkaen.

Yleensä arveltiin, että rintamamiehille tulikaste oli toiminut rokotuksena vihollispropagandaa vastaan. Kotirintamaa pidettiin tässä suhteessa heikompana. Korhonen varoittikin hermosodan vaaroista: "Kun Tiltun ja Äikiän jutut eivät herätä Suomessa muuta kuin säälivää naurua, on viime aikoina hermosodan keskus siirretty Englantiin, jossa välittömästi tai jonkun muka puolueettoman alueen kautta koetetaan murtaa Suomen kansan taistelumoraali, kun siihen ei aseellisilla keinoilla ole pystytty."[82] Niinpä kirjoitelma *Kolme talvisotaa* suunnattiin myös ruotsalaisille nimellä *Tre vinterkrig*. Toiveena oli, että länsinaapurit ymmärtäisivät suomalaisten kyllä pärjäävän, mikäli näiden keskuuteen ei leviteltäisi ja välitettäisi Suomen kotirintamaa heikentävää propagandaa. Ruotsalaiset näyttivät Suomesta katsoen olevan erikoisen alttiita englantilaisten taitavalle mieltenmuokkaukselle.[83]

---

78 Avioerosta ilmoitus varatuomari Fr. W Jyräkoskelta 28.11.41. Arvi Korhosen kokoelma, kansio 2. Kansallisarkisto.

79 Asia vaatii lisätutkimuksia, mutta koska kirjanen on painettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa, voi olettaa että se on VTL:n tilaama. Ollessaan päämajan palveluksessa Korhonen oli nimenomaan keskittynyt tutkimaan Neuvostoliiton sotapotentiaalin kehitystä.

80 Arvi Korhonen 1943a, s. 6

81 Sama, s. 16.

82 Sama, s. 15.

83 Arvi Korhonen 1943b, erityisesti s. 15.

Pahimpana taistelutahdon heikentäjänä nähtiin kannunvalannat erillisrauhasta. Korhosen mielestä yhtäkään kallisarvoista soturia ei saanut tapattaa turhaan, vaan heidät oli säästettävä sodan ratkaisuvaiheisiin, jotka selvästi olivat vielä edessä. Korhonen sanoi asian selkeästi noudattaen samalla maan johdon linjauksia: "Kun Suomi ei ole sotaa alottanut, on se myös ollut valmis keskustelemaan rauhasta, mutta noita keskustelijoita ei ole näkynyt eikä kuulunut... Itse Neuvostoliitto on ollut vaiti tai sitten antanut ymmärtää, että sen suhtautumisessa Suomeen ei ole tapahtunut mitään järkiintymistä." Niinpä Suomen armeijan ainoa tunnussana, kun mitään turvallisuustakuita ei ollut saatavissa, oli: "RYSSÄ MATALAKSI!"[84]

Samaan tapaan Korhonen vesitti erillisrauhadefaitistien vaikutusta Suomalainen Suomi -lehdessä kirjoittaessaan Suomen armeijan sotilaskunnosta: "Sitä eivät järkytä epämääräiset erikoisrauhavihjailut eivätkä uhkaukset tulipa niitä miltä taholta tahansa. Se tietää karvaasta kokemuksesta, että selvä ja reilu sota on parempi kuin huono rauha."[85] Summana: Suomi on valmis rauhaan, mikäli se saa takuut turvallisuudestaan. Tämä oli myös Linkomiehen hallituksen kanta. Julkisuudessa sotainen henki yritettiin tosin pitää mahdollisimman voimakkaana.

Tarkemmin Korhonen eritteli näkemyksiään salanimellä Markus P. Kato jo aiemmin mainitussa kirjassaan *Sodan uudet kasvot* (1944). Korhosen Hakkapeliittain historiassa osoittama yksityiskohtainen sodankäynnin eri puolien tuntemus sai jatkoa tässä teoksessa. Toisaalta hän ei nyt liittänyt sodan ilmiöitä muun yhteiskunnan kehitykseen, vaikka oli tätä muissa yhteyksissä saarnannutkin. Sodankäynti kehittyi vain sotimalla, Korhonen arveli.[86]

Neuvostoliitolle Korhonen antoi nyt tunnustuksen siitä, että se kykeni tasaveroisesti ottelemaan Saksaa vastaan, vaikka viimeksi mainittu oli käyttänyt maailmansotien välisen armonajan tehokkaimmin hyväkseen. Toisaalta, ilmeisesti propaganda- ja toivesyistä, hän esitti, että sodankäynnissä aloitteen Saksalta itselleen temmanneen Neuvostoliiton hyökkäys laantuu edetessään. Osoituksena suomalaisen sananvalvonnan joustavuudesta on nähtävä se, kuinka Korhonen kirjassaan jokseenkin suoraan sanoo, että Saksan kehitys ei voi olla johtamatta perikatoon.[87]

Ankara ryssävastaisuus ei siis estänyt historioitsija Korhosta näkemästä itäisen naapurin voimaa selkeässä valossa. Siirryttyään päämajasta yliopistolle vuonna 1942 Korhonen oli luennoinut muun muassa Venäjän laajentumisen historiasta. Suomelle oli tärkeää selvittää venäläisen ekspansion edellytykset ja päämäärät. Yleensä Korhonen oli muistiinpanojensa perusteella analyyttinen, mutta tultaessa käsityksiin läntisistä

---

84 Arvi Korhonen 1943a, s. 16.
85 Arvi Korhonen 1943c, s. 283.
86 Arvi Korhonen 1944, s. 16.
87 Sama, s. 46.

ja itäisistä vaikutteista Venäjän "koko kulttuuriorientaatiossa" Korhosen asenteellinen kanta tulee näkyviin: läntisten varjagien vaikutusta suurempi oli itäinen uskonto, joka oli kieroa, julmaa ja despoottista. Näin Venäjä ei päässyt kehittymään länsimaiden tahdissa. Korhonen kuitenkin kunnioitti venäläisten tiettyjä saavutuksia ja pahoitteli, etteivät he suunnanneet aktiviteettiaan itään, vaan aina löivät päätään seinään lännessä. Samalla hän myös korosti venäläisten kykyä selviytyä ja tarvittaessa oppia tehdyistä virheistä. "Ryssä on oppivaisin kaikista eläimistä", hän tiivisti kun kuulijakunta oli rajattu yliopistolta Suomen armeijan upseereihin.[88]

Merkittävimmän painon pienten valtioiden selviytymiskamppailussa suuria vastaan Korhonen laittoi kansan henkiselle tilalle. Hän kirjoitti vuonna 1944 nimimerkillään Markus P. Kato Neuvostoliiton erehtyneen talvisodassa, kun se oli arvioinut tekniikan merkityksen hengen mahtia suuremmaksi otellessaan Suomea vastaan.[89]

Huolimatta pienten valtioiden antamasta sivistyspanoksesta koko ihmiskunnalle, Korhonen näki niiden aseman totaalisessa sodassa nyt heikompana kuin koskaan aikaisemmin. Toisaalta valtiollinen vapaus oli niiden kulttuuripanoksen ehto: "Pienten kansojen tulevaisuus on loppujen lopuksi niiden omassa kädessä. Jos ne itse antavat kansalliselle vapaudelleen ensiarvoisen merkityksen, toimivat ne kaikissa oloissa vapautensa palauttamiseksi. Ennemmin tai myöhemmin tuollainen pyrkimys ehdottomasti onnistuu."[90]

Ennustaen lähitulevaisuuden tällä kertaa varsin oikein Korhonen arveli, ettei ole syytä hermostua, vaikka joku naapuri (kaiketi Ruotsi) hätääntyisi. Kunhan Neuvostoliiton johtomiehet järkiintyvät huomaamaan Suomen suhteen tekemänsä virheet, Suomen ja Baltian valtaamisen strategisen hyödyttömyyden, "syntyvät Suomenkin kanssa luottamukselliset suhteet": "Suomi ei pyydä Neuvostoliitolta generositeettia... vaan tervettä oman edun arviointia." Ei ole selvää kenen kanssa keskustellen Korhonen oli näihin tuloksiinsa päässyt, mutta ottaen huomioon, että kirja oli jätetty ladottavaksi ennen Leningradin saartorenkaan murtumista, se ennakoi osuvasti tulevaisuutta.

Vaikka suursodan ja siten Suomenkin kohtalo ratkaistiin muilla näyttämöillä, sisukas suomalainen taisteleva soturi oli riistänyt avaimet käsiinsä sokealta kohtalolta. "Pääasiasta olemme selvillä: meidän kohtalomme on, lähinnä Jumalaa, omissa käsissämme", Korhonen valoi uskoa itseensä ja muihin suomalaisiin. Pienikin kansa kykeni siis ratkaisemaan tulevaisuutensa suunnan ja niin sen tuli tehdäkin, olivat olot miten ahtaat

---

88 Arvi Korhosen luento alatoimistojen päälliköiden neuvottelupäivillä 25.2.1942. Arvi Korhosen kokoelma, kansio 104. Kansallisarkisto. Vrt. Korhosen Helsingin yliopistossa pitämä luentosarja Venäjän laajentumisen historiaa. Kevät 1943. Kansio 101. Kansallisarkisto.

89 Arvi Korhonen 1944, s. 40.

90 Sama 1944, s. 131.

tahansa. Paitsi nimimerkkinsä, Korhonen löysi myös moraalista voimaa antiikin Roomasta:

Si fractus illabatur orbis
impavidum ferie ruinae.[91]

Suurvallatkin tarvitsivat pieniä jonkinlaisiksi puskureiksi. Pienet eivät tietenkään saaneet muodostua sotilaallisiksi tyhjiöiksi. Tästä Korhonen sai aiheen verrata Sveitsiä ja Suomea, joilla oli tässä sodassa suorastaan maailmanhistorialliset tehtävät: edellinen esikuvana pikkuvaltiosta, joka on tahtonut ja kyennyt säilyttämään puolueettomuutensa, jälkimmäinen näytteenä pikkuvaltiosta, joka on tahtonut ja kyennyt taistelemaan vapautensa puolesta. "Niinpä Suomi ja Sveitsi tulevat kautta aikojen tulevaisuuden esikuviksi, jotka rohkaisevat ja velvoittavat."[92]

Punainen surma ja Pentti Renvallin tieteellinen anteeksianto

Pentti Renvallin väitöstä Turussa 20.12.1939 piti lykätä tunnilla ilmahälytyksen takia. Idän uhka oli siten konkreettinen itse väitöstilaisuudessa, jonka jälkeen piti uudelleen mennä pommisuojiin.[93] Sama uhka heijastui myös itse työssä. Renvall näet toi ilmi johtopäätöksenään Suomen aatelin ja Klaus Flemingin toiminnasta 1590-luvulla, että näiden ratkaisut vaihtelevissa olosuhteissa saneli pitkälle valtakunnan idänpolitiikka, lähinnä maanpuolustus. Tästä syystä he kannattivat Puolan liittoa, joka antoi turvaa Venäjää vastaan.

Yhtäällä oli siis aatelin edustaja Klaus Fleming, joka ymmärsi Suomen "todellisia" etuja, maanpuolustusta ja hyökkäystä sen osana. Toisaalla olivat äärimmilleen ahdistetut talonpojat, joilla ei ollut kykyä tarkastella asiaa laajemmasta näkökulmasta.[94] Sota-aikana Renvall huomasi, että tämä nuijasodan teema oli toistunut 1930-luvulla, kun kommunistinen kiihotus oli ajanut laman näännyttämiä suomalaisia Neuvosto-Karjalaan. Sama toistui taas 1945, kun sotaväsymys sekoitti lyhytjännitteisimpien päät.[95]

Eliitin edustajalta tai eliittiin pyrkivältä vaadittiin pitkäjännitteisyyttä ja itsekritiikkiä. Heti sodan jälkeen Renvall kysyi: "...eikö ehkä (historiantutkimuksen) kriisi osaksi johdu joistakin omista laiminlyönneistämme. Olemme ehkä tavanomaisia latuja kulkiessamme ummistaneet silmämme

---

91 Jos maailma luhistuisi, peloton mies pysyy pinnalla sirpaleiden varassa.
92 Arvi Korhonen 1944, s. 132.
93 Einar W. Juva 1940, s. 281.
94 PäiviöTommila 1989, s. 193.
95 Vrt. Kauko Pirinen 1983, s. 98.

näkemästä sitä, että meiltä olisi vaadittu uudenlaista otetta, ja olemme ehkä siten jossakin suhteessa jääneet kehityksessä jälkeen."[96] Historiantutkimus tarvitsi tieteellistämistä, Päiviö Tommila tiivistää Renvallin uudet ajatukset ja historian puolustuksen hävityn sodan ja romuttuneen maailmankuvan jäljiltä. Voisi myös tulkita Renvallin tarvinneen lujempaa tieteellistä kehystä yksistään oman selviytymisensä takia. Niinpä Renvallin ymmärtämiseksi on tutkittava hänen ajattelunsa kehitystä sotavuosina.

Edellä esitellyistä historioitsijoista poiketen Pentti Renvallin maayhteys oli enemmänkin henkistä kuin talonpoikaista laatua. Hän näet kasvoi haminalaisessa pappilassa. Yksi vuoden 1918 tapahtumista oli, että punaiset ottivat hengen Pentti Renvallin isältä, joka oli ammatiltaan kirkkoherra.[97] Tyhjentävästi ei voitane selvittää, millä tavoin kirkkoherra Uuno Mikael Renvallin väkivaltainen surma on vaikuttanut Pentti Renvallin historiankäsitykseen. Hänen tulkintakehikkoaan kuvannee Luuk. 23:34: "Isä, anna heille anteeksi, sillä he eivät tiedä mitä he tekevät." Renvallin täytyi jollain tavalla yhdistää kansallis-idealistinen ajattelu ja massojen oikosulunomainen toiminta. Murha piti ymmärtää olosuhteiden ja tekijöidensä tietämättömyyden valossa, mutta samalla se oli tekona jyrkästi tuomittava.

Renvallin tieteellisen työn tavoitteena oli kokoava tulkinta erilaisista aineksista Suomen historiassa. Yhtäällä oli suomalaiskansallinen historiankirjoitus, jota Renvallin aatemaailmassa edusti muun muassa hänen opettajansa Einar W. Juva. Tämän suuntauksen työvoitto oli Suomen itsenäistyminen. Toisaalta jos ei haluttu sokaistua siltä tosiasialta, että itsenäistymisen vaiheisiin liittyi raaka kansalaissota, oli punaisten suomalaisten käyttäytyminen jotenkin selitettävä. Punaisten tunteenomainen Renvallin isän surmaaminen ansaitsi jonkinlaisen anteeksiannon. Sitä edellytti niin kristillinen laupeus kuin poliittinen tarkoituksenmukaisuuskin. Anteeksiannolle voitiin antaa tieteellinen muoto, sotaväsymystulkinta, jota vahvistivat Renvallin omat kokemukset Itä-Karjalassa. Tätä varten piti pystyttää tiukan empiirinen rakennelma, johon tukeutua. Siihen Eino Kailan oppilas ja arkistomies Pentti Renvall tähtäsi.

Humanistin sotasaalis

Humanistien intressit kytkeytyivät monin tavoin Itä-Karjalan valtausyritykseen. Puhumatta suoranaisesta kalevalaromantiikasta monet näkivät Suomen laajentamisessa tilaisuuden laajentaa myös tieteiden elinpiiriä. Toisaalta tieteen keinoin tuli todistaa Itä-Karjalan ehdoton kuuluminen

---

96 Pentti Renvall 1945b, s. 328-329.
97 Aulis Oja 1974, s. 237-238.

Suomeen. Tässä mielessä perustettiin 11.12.1941 Valtion tieteellinen Itä-Karjala-toimikunta, joka muun muassa ohjaili taannoin perustetun Kulttuurirahaston ja tieteellisten seurojen varoja Itä-Karjala-tutkimukseen. Toimikunta oli tosin painottunut luonnontieteisiin. Siihen kuuluivat Helsingin yliopiston rehtori Kaarlo Linkola (kasvitieteilijä), professorit Pentti Eskola (geologi), Suomalaisuuden Liiton puheenjohtaja V.A. Heiskanen (geodeetikko), Viljo Kujala (metsäbiologi) ja Väinö Auer (maantieteilijä). Ainoa humanisti oli dosentti Kustaa Vilkuna (kansatieteilijä), joka hänkin lienee ollut mukana Valtion Tiedoituslaitoksen edustajana sanan käyttöä valvomassa.[98] Mutta "epävirallisen virallisen" roolinsa ohella Vilkuna myös kannusti humanistien työtä Itä-Karjalassa.[99]

Suomen Kulttuurirahasto toimi yhteistyössä Itä-Karjala-toimikunnan kanssa. Kanavoidakseen varoja lähinnä ns. kansallisten tieteiden tarpeisiin se perusti vuoden 1943 alussa oman toimikuntansa, johon kuuluivat V.A. Heiskanen puheenjohtajana, maisteri L.A. Puntila sekä tohtorit Vilkuna ja Vilho Helanen, joka oli tunnettu heimoaktivisti ja toiminut VTL:n kotimaan osaston päällikkönä sekä Itä-Karjalan Sotilasesikunnan valistusosaston päällikkönä ja myöhemmin yhteysupseerina Virossa. Hän osallistui myös inkeriläisten Suomeen siirtoon, mutta ei enää palautukseen.[100]

Yksi tukea anonut oli tohtori Pentti Renvall. Hän oli Äänislinnassa (Petroskoissa) Itä-Karjalan sotasaalisarkiston päällikkönä ja teki samalla tutkimus- ja valistustyötä.

Käydessään läpi sotasaalista hän vakuuttui "harhautuneen kansan teorian" oikeutuksesta. Suomalaisilla oli ollut yllättävän suuri osuus Neuvosto-Karjalan rakentamisessa. Asialla oli merkityksensä, kaikki oli yhtä: "Kun ymmärtääkseni sen seikan ymmärtämisellä ja yksityiskohtaisella osoittamiselle, että Neuvosto-Karjala huomattavalta osalta on rakennettu suomalaisin voimin, ei ole vain huomattavaa historiallista mielenkiintoa suomenkielisen kulttuurivoiman ehkä merkittävimpänä ekspansiivisena ilmauksena vaan sillä lisäksi saattaa nykyhetkellä ja lähitulevaisuudessa olla melkoinen sekä käytännöllinen että propagandamerkitys, rohkenen kääntyä Toimikunnan puoleen pyynnöllä että Toimikunta myöntäisi tämän työn tehokkaaseen suorittamiseen tarvittavan apurahan."[101] Sen hän myös sai.

Jotkut Renvallin kirjoituksista olivat propagandistisia, kun taas toiset palvelivat selkeämmin hänen tieteellisiä tavoitteitaan ja teoriakehitelmiään. Nämä roolit kuitenkin sulautuivat Renvallin tieteellisen ajattelun kehityksessä toisiinsa kiinteästi, kiinteämmin kuin Jaakkolalla, Jutikkalalla tai Korhosella. Selostuksessaan tieteellisen työnsä etenemisestä hän

---

98 Antti Laine 1993, s. 105.

99 Kustaa Vilkunan ja Pentti Renvallin välinen kirjeenvaihto. Kustaa Vilkunan kokoelma. L1/9. Tasavallan Presidentin Arkistosäätiö.

100 Antti Laine 1993, s.118.

101 Pentti Renvallin apuraha-anomus 24.2.1943. Valtion tieteellisen Itä-Karjalan toimikunnan arkisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Arkisto.

kirjoitti: "Velvollisuuteni esittää työni tuloksia Aunuksen radiossa ja paikallisissa esitelmätilaisuuksissa on kuitenkin pakottanut pyöristetymmin esittämään eräitä kysymyksiä, joista oheen liitän esityksen, joka käsitteli suomalaisia Petroskoin rakentajina."[102] Propaganda oli siis "pyöristämistä" eli popularisointia. Mutta myös tutkimukselliset intressit kuroutuivat lopulta tiukasti Suomen sodankäynnin päämääriin.

Esitelmissään, esimerkiksi *Suomalaiset Petroskoin rakentajina*, Renvallin ajatuksena oli todistaa vuoden 1918 jälkeen Suomesta ja Yhdysvalloista Karjalaan harhautuneet maanmiehensä pohjimmiltaan kunnon suomalaisiksi. Neuvostoliitossa he joutuivat pettymään asuntokurjuuteen ja pulaan. Mutta suomalaiset panivat venäläisten vastustuksesta ja piittaamattomuudesta huolimatta toimeksi. Rakennettiin nykyaikaisia, edes jotenkin säätä kestäviä ja paloturvallisia taloja, mikä oli seudulla ennenkuulumatonta. Muita suomalaisten uudistuksia olivat vesijohto, viemäri ja yhteinen lastenkamari, johon lapset voitiin työajaksi jättää. Vähitellen suomalaiset saivat koko rakennustoiminnan haltuunsa ja he tuottivat lisää ammattitaitoista väkeä Yhdysvalloista, jolloin tekniikka uudistui ja vauhti parani. Talkoilla laitettiin puistoja ja puisia jalkakäytäviä kuran keskelle. Yhteenvetona: Milloin vain suomalainen pääsi asioihin käsiksi, ne alkoivat luistaa. Oli toki suomalaistenkin käsistä päässyt keskentekoista, mutta silloin olivat syynä alkeelliset olot ja venäläinen keskusjohto.[103]

Renvall kehitteli teemaansa toisessa esitelmässä otsikolla *Neuvosto-Karjalan suomalaista historiaa*. Hän terästi teesiään siitä, että suomalaiset olivat itse asiassa luoneet Neuvosto-Karjalan. Suomen ja Itä-Karjalan suljetusta rajasta ja vihamielisyydestä huolimatta oli havaittavissa myös myönteisiä tapahtumia, ja juuri ne olivat suomalaisten aikaansaannoksia. Tärkein oli autonomian synty ja sen kehittyminen. Tarton rauhansopimuksessa bolsevikit olivat antaneet juhlallisen vakuutuksen itsehallinnosta, mutta vastoin lupaustaan olivatkin perustaneet työkansan kommuunin. Sitäkin rupesivat sitten suomalaiset kehittämään parempaan suuntaan.

Pitkin laajaa Neuvostoliittoa harhailleille suomalaisille kommunisteille, joilla oli suomalainen sisu, mutta myös syvä viha porvarillista Suomea kohtaan, Itä-Karjala korvasi pettymykset. Samalla Itä-Karjala oli astinlauta toiveiden toteuttamiselle. Tähtäimessä oli kotiinpaluu voittajina. Lisäksi oli syytä saada ainakin suomalaisen äärivasemmiston luottamus Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikkaan. Näistä syistä he ryhtyivät kehittämään Karjalan autonomista tasavaltaa, Renvall arvioi.

Mutta venäläiset väittivät, ettei ollut mitään Karjalan kansaa. Tämä uhkasi suomalaisten asemaa, ja venäläistäminen saatiin vain vaivoin

---

102 Pentti Renvallin selonteko 4.1.1944. Valtion tieteellisen Itä-Karjalan toimikunnan arkisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Arkisto.

103 Pentti Renvall, Suomalaiset Petroskoin rakentajina. L1/9. Tasavallan Presidentin Arkistosäätiö.

torjutuksi. Virallisiksi kieliksi ponnisteltiin suomi ja venäjä. Karjalan suomalaiset johtomiehet olivat vakuuttuneita, että ainoastaan he kykenivät tuomaan länsimaisen järjestyksen Itä-Karjalaan. Karjalaisuus itsessään ei riittänyt minkään kulttuurin ylläpitämiseen. Se oli joko suomalaistettava tai muutoin se venäläistettäisiin. Näin oli ollut 1920- ja 1930-luvulla, ja näin oli oleva myös sota-aikana. Itä-Karjalaan eri tavoin joutuneet suomalaiset vapautuivat vähin erin väärästä marxilais-venäläisestä tietoisuudestaan ja alkoivat ymmärtää olevansa suomalais-länsimaisen ajattelun ja elämäntavan airueita ja etujoukkoja alueella.

Ensimmäinen työn tehokkuutta ja suunnitelmallisuutta korostanut viisivuotissuunnitelma antoi tilaisuuden kohdistaa ratkaiseva isku venäläiseen saamattomuuteen ja kankeuteen. Alkoi uudistusten vyöry. Suomalaisia ja amerikansuomalaisia houkuteltiin Karjalaan. Alalla kuin alalla suomalaiset ottivat johtoaseman: "Viisivuotissuunnitelma edellytti pitkällemenevää motorisointia, mutta kokemus osoitti, että missä moottorit ja traktorit joutuivat venäläisten käsiin, siellä ne pysähtyivät." Maatalousuudistukset olivat mittavia. Kaikki tämä sai aikaan sen, että suomalaiset alkoivat yhä paremmin viihtyä työn tuoksinassa rajan takana. Suomen "takaisinvaltaus" siirtyi tulevaisuuden haaveeksi.

Esitelmässään Renvall viittasi suomalaisten sielullisiin voimanlähteisiin, jotka kannustivat yhä parempiin suorituksiin. Ammatti-itsetunto kohosi vertailussa venäläisiin. Takapajuinen maa muutti näköään, eikä siellä voinut luottaa muuhun kuin omaan voimaan: "Ja niin kehittyi Neuvosto-Karjalan suomalaisten keskuuteen isäntämieli, jonka ilmauksia meikäläinen panee ihmetyksellä merkille." Aiemmin maanpettureiksi luokitellut olivatkin siis kehityskelpoisia suomalaisia, jotka samaan tapaan kuin Jaakko Ilkan joukot aikanaan olivat vain harhautuneet lavealle tielle.

Isäntämieli oli korkealla, mutta uusi uhka oli kasvamassa. Vuonna 1933 Stalin oli murskannut kansallisen syntiinlankeemuksen Ukrainassa ja sama liike oli leviämässä muuallekin Neuvostoliittoon. Vainot alkoivat niittää suomalaista johtajistoa. Syyksi Renvall tulkitsi venäläisen kademielen.

Kaikkia suomalaisia ei heti tuhottu ja jotkut säilyttivät asemansa liittymällä syyttäjien rintamaan vainottuja vastaan. Tällä tavoin he saattoivat toisaalta yrittää puolustaa maanmiestensä saavutuksia niin että ne eivät häviäisi vainon kohteeksi joutuneiden suomalaisten syrjäytymisen myötä. Kuin sortovuosien toisintona Renvall näki, että tämä oli vasta alkua varsinaiselle venäläistyttämisaallolle. Tältä pohjalta Renvall perusteli Itä-Karjalan valtaamisen: "Heidän (suomalaisten) työnsä ansiosta me emme nyt ole täällä vain siksi, että sitä vaatii karjalaisen heimon yhtenäisyys, vaan meillä on oikeus katsoa olevamme täällä myöskin siksi, että ottaisimme haltuumme erehtyneitten, mutta erehdyksensä kalliisti maksaneiden maanmiestemme työn perinnön."

Renvall myös pohti missä neuvostosuomalaiset oikeastaan olivat erehtyneet: "Suurin niistä ei ollut heidän aatteellinen erehdyksensä. Suurin

oli erehdys, että he uskoivat suomalaisen ja venäläisen voivan luottamuksella toimia yhdessä." Yhteistyö oli mahdotonta, sillä "venäläistä ja suomalaista erottaa kaikki se, mikä erottaa itämaisen mielivallan länsimaisesta lainalaisesta järjestyksestä". Ajattelu oli kehittyvää renvallilaista oppia, jossa ihmismieli eteni vaistonvaraisesta lyhytjännitteisestä oliosta kohti korkeampia muotoja. Alkeellinenkin suomalainen oli kuitenkin verrattomasti kehittyneempi kuin venäläinen - karjalaisista puhumattakaan.[104]

Ominaiseen tapaansa Renvall ei pysähtynyt ensimmäiseen johtopäätökseen, vaan problematisoi aihettaan edelleen. Tästä kehkeytyi artikkeli *Neuvosto-Karjalan suomalaisuuden kriisin alkuvaiheista* (1944). Renvall näki suomalaisten johtomiesten toiminnan läpikäyvänä piirteenä sen, että "iskulauseena – milteipä hokemalla toistettuna – oli tunnus sisällöltään sosialistinen ja muodoltaan kansallinen kulttuuri, ja yhtä vilpittömiä kuin Neuvosto-Karjalan suomalaiset johtomiehet olivat sosialismissaan tai kommunismissaan ja yhtä intohimoisesti kuin he vihasivat ja mustasivat porvarillista Suomea, yhtä vakaumuksellisia taistelijoita he olivat suomenkielisyyden ja suomalaisten johtoaseman puolesta". Johtomiehet esittivät samalla, miten kansalliseen nousuun oli päästy leniniläisen kansojen itsemääräämisoikeuden perusteella tsaristisen sorron jälkeen.

Mutta keskusvalta reagoi ja varoitti harhaopeista. Renvall oli kyllä huomannut, että suomalaiset ja karjalaiset piirit "yhteisellä vaistomaisella ja tietoisella suhtautumisella" olivat rajoittaneet venäjänkielen leviämistä, joten leningradilaisten syytöksiin oli aihetta. Erikoisesti vasta Suomesta tulleiden neuvostopatriotismia epäiltiin. Renvall otti tarkoin huomioon kansallisen pohjavirran viitaten samalla keskusvallan näkökohtiin, esimerkiksi siihen että suomalaiset suomen kieltä suosiessaan sortivat paikallisia murteita. "Varomattoman paatoksellinen" taisteluasenne suurvenäläistä shovinismia vastaan oli täysin julkinen, mikä suuresti ihmetytti Renvallia. Neuvosto-Karjalan johtavat suomalaiskommunistit näköjään tunsivat tilanteen toivottomuuden. Vainotoimet niittivät järjestelmällisesti myös heitä.

Renvall uskoi vilpittömästi omaan propagandaansa kirjoittaessaan, että "sisimmän vakaumuksen äänenpainoja" kuunnellessaan Neuvosto-Karjalan suomalaiset havaitsivat äänenpainojen olevan suomalaiskansallisia. Loppu oli reaktiota olosuhteisiin – lähinnä keskusvallan määräyksiin ja marxilais-leniniläiseen teoriaan. Suomalaisten häviö johtui "melko yksinomaisesti siitä, että he kaikessa kommunismissaan eivät olleet riittävän internatsionalistisia voidakseen unohtaa kielensä ja kansallisuutensa".

Suomalaisuuskysymys oli siis rajan yli siirtyneille tärkeä. Yhtäältä punaiset kokivat alemmuutta Suomeen jääneiden suhteen, mutta toisaalta

---

104 Pentti Renvall, Neuvosto-Karjalan suomalaista historiaa. L1/9. Tasavallan Presidentin Arkistosäätiö.

"tulleina länsimaisen sivistyksen piiristä suomalaiset tunsivat ylemmyytensä venäläisten rinnalla". Vastakohtaisuus kehittyi vihamielisyydeksi vallankin kun sen perinteitä ennestäänkin virtasi sakeana suomalaisten veressä.

Tukea näkemyksilleen Renvall sai neuvostokarjalaisten julkisista itsetilityksistä, joita nämä joutuivat pitämään yrittäessään pelastaa nahkansa. Renvallin mukaan pääryhmittäin Neuvosto-Karjalassa oli neljänlaisia suomalaisia. Enimmille amerikansuomalaisille ja osalle suomensuomalaisia olo Karjalassa oli vain välivaihe, josta he palaisivat vaurastuttuaan entisille sijoilleen. Toiset olivat sellaisia, jotka eivät halunneetkaan opetella venäjää, vaan odottivat, että Suomessa tapahtuisi vallankumous ja he voisivat palata. Kolmannet kyllä uskoivat Neuvostoliittoon, mutta halu tehdä työtä Karjalassa omalla kielellä osoitti, ettei synnyinmaa ollut unohtunut. Sen sijaan "kansainvälisyyden myrkytyksen" saaneet pesiytyivät lähemmäksi keskuksia, koska siellä oli etuja helpoimmin saatavissa ja koska venäläinen ympäristö ei heitä häirinnyt. Nämä olivat Renvallin katsannossa todelliset isänmaattomat petturit.

Renvall liitti nämä tilitykset omaan näkemykseensä siten, että kommunistinen kiihotus oli sokaissut normaalisti kansallisesti ajattelevilta silmät ja että he olivat jonkinlaisen väärän tietoisuuden perusteella toimineet vastoin parempaa kansallista vaistoaan. Neuvosto-Karjalan johtomiehet tämän ounastellessaan ja tietoisesti päätellessään saivat Renvallilta ymmärtämystä. Hänen tulkintansa mukaan Kustaa Rovio ja Edvard Gylling olivat ymmärtäneet, että vallankumous muulta kuin suomalaiselta pohjalta tulisi epäonnistumaan. Siksi he olivat idealismissaan valmiita tätä näkemystä puolustamaan henkensä uhalla. Vähemmän huomiota Renvall kiinnitti venäläisten politiikassa siihen, että todennäköisesti suomalaisuusasia ei aiheuttanut suomalaisten tuhoa, vaan siihen olisi riittänyt mikä tahansa veruke. Tosin hän tajusi tietyllä tasolla tämänkin ulottuvuuden, sillä pohtiessaan kysymystä oliko poikkeama suurvenäläiseen vai paikalliseen natsionalismiin pahempi, hän huomautti Stalinin sanoneen: "Päävaara on se poikkeama, jota vastaan on lakattu taistelemasta." Vaino itse oli tarkoitus. Mikä tahansa syntiinlankeemus – kuten Stalin sanoi – kelpasi syyksi.

Renvallin työssä näkyy tiedemiehen ammattitaito, mutta myös olosuhteiden aiheuttamat sävytykset. Sota oli mahdollistanut tutkimusaiheen. Sodan voi myös tulkita olleen Renvallille oikean ja väärän, ylemmän ja alemman tietoisuuden välistä taistelua. Ne jotka olivat langenneet kansainvälisyyden syntiin, eivät olleet nähneet oikeaa eli kansallista tietä. Massoille tämä tuli antaa anteeksi, koska olot, sota, lama, yms. olivat luoneet maaperää kommunistiselle myrkynkylvölle ja vähemmän kehittyneitä nääntyneitä massoja oli ollut helppo johtaa harhaan. Vieläpä kansallisen ajattelun ymmärtäneet, kommunistisesta ideologiasta alunperin lähteneet Itä-Karjalan suomalaiset johtomiehetkin saivat synninpäästön.

Mikäli Renvall olisi pelkästään sotavuosina kirjoittanut ylemmästä ja alemmasta tietoisuudesta, olisi sen voinut olettaa olleen yksinomaan tietoista mielipiteen muokkausta, propagandaa. Sama ajatus esiintyi kuitenkin Renvallilla kantavana rakenteena niin sodan edellä kuin sodan jälkeenkin. Voidaankin otaksua, että hän saattoi soveltaa tieteellistä näkemystään myös valistusupseerina ottamatta kovinkaan paljon vapauksia tieteellisestä kurista.

Tiedemies Renvallin "ammattimiehen" otetta kuvaavat hänen arvostelunsa Historiallisessa Aikakauskirjassa muutamista ajankohtaisista poliittisista teoksista. Esimerkiksi J.W. Tuuran kirjaa *Työkansan viholliset. Suomalaisten kommunistien toimintaa ja kohtaloita* hän kritisoi siitä, ettei sen tekijä ollut osoittanut riittävää ymmärtämystä suomalaisten kommunistien toiminnalle Neuvostoliitossa.[105] Renvall arvioi myös Pekka Peitsen (Urho Kekkosen) kirjan *Suomen kansan eheytymisen tie*. Peitsestä oli kehkeytynyt puolivirallinen propagandatorvi. Vallitsevan hengen mukaan Renvall kehui Peitsen kirjan, jota hän tarkasteli maailmankuvansa pohjalta. Enimmät kiitokset sai historiaperustainen ajattelutapa, joka oli rauhan aikana ollut turhaan pimennossa. Näin sota jalosti. Se mitä Peitsi oli ajattelutavallaan todellisuudesta irti saanut, oli juuri kansan eheytymisprosessi, mikä oli niin Renvallin kuin sotapropagandankin pääteemoja. Edelleen Peitsi oli korostanut, että kansan oli seurattava kuuliaisesti ja yksimielisesti valtion johtoa. Myös tämä näkökohta sopi elitistiselle Renvallille sikäli kun valtion johto ei edustanut ajattelultaan harhautuneita.[106]

Sota eheytti ja jalosti, "mutta rauhan tultua yhteisetu, joka ei ole enää yhtä ilmeisesti kaikkea vallitsevana suunnannäyttäjänä jokaisen edessä, helposti joutuu väistymään yksityisten ja ryhmäetujen tieltä", Renvall kirjoitti heti sodan loputtua.[107] Lyhytjännitteisen kansanaineksen mielenmaltti joutui ylivoimaiselle koetukselle. Näin oli ollut jo pitkien venäläissotien jälkeisenä nuijasodan aikana, ja nyt myös toisen maailmansodan jälkeen seurasi "rauhan mukaansa tuoman lamaannuksen aiheuttama henkisen tason lasku". Koko näköpiiri muuttui ahtaammaksi. Ei tajuttu omien asioiden ja suurempien linjojen välisiä yhteyksiä. Niinpä erikoisesti vähemmän kehittyneet takamaiden asukit antautuivat "oikosulunomaisesti" ja "herkkäuskoisesti palvelemaan Suomen tarpeille vieraita päämääriä tavoittelevia voimia aikana, jolloin todellisen sisun olisi voinut näyttää, ei hetken tyytymättömyyden valloilleenpäästämisessä, vaan monta vertaa paremmin alistumisessa niitä rasituksia kantamaan, joita yhteiskunnan täytyi jäsenilleen asettaa".

---

105 Pentti Renvall 1942a, s.123-125.
106 Pentti Renvall 1942b.
107 Pentti Renvall 1945a, s. 37-51.

Rintamaiden perillisenä Pentti Renvall teoriansa mukaisesti edusti parempaa tietoisuutta. Suomen vuosisatojen mittaiseen kansalliseen kehitykseen ja nuijasotaan viitaten hän kysyi, "miten paljon enemmän suomalaisten tarpeita huomioonottavaa seuraavien vuosisatojen kehitys maassamme olisi ollut ellei kansamme rauhan herpaannuttamana tällöin olisi antanut ärtymykselleen vapaata valtaa". Asia olikin jälleen ajankohtainen vuonna 1945, kun massat sankoin joukoin ryntäsivät vaaliuurnille ja oikosulunomainen pimeys voitti valon eli kommunistit liittolaisineen saivat joka neljännen äänen. Kansa oli kuin sikalauma, johon Jeesus oli ajanut riivaajan ja joka syöksi itsensä jyrkänteeltä tuhoon.

Historiantutkimuksen uusi suunta

Hävityn sodan trauma ja maantieteelliset realiteetit

Toisen maailmansodan lopputulos asetti suomalaiskansallisen historiankirjoituksen vaikean paikan eteen. Itsetutkiskelun ja kurssinmuutoksen välttämättömyyden taustaa Päiviö Tommila on kuvannut seuraavasti:

> *"Suomen tappio sodassa merkitsi myös historian yhteiskunnallisen aseman tappiota. Etsittäessä syyllisiä sodan onnettomuuksiin joutui myös historiantutkimus välillisesti syytettyjen penkille, sillä se oli ollut osa sitä kansallista ajattelumaailmaa, jonka katsottiin kärjistäneen suhteita itäiseen naapuriin... Historiantutkimus joutui itsetilityksen eteen."*[1]

Ongelmana oli se, että historiantutkimuksen luoviessa uudelle väylälle luotseina olivat pitkälti ja pitkään samat tiedemiehet, jotka olivat tarmokkaasti juurruttaneet suomalaiskansallista historiallista ajattelua kansalaisten mieliin. Kuluneen sanonnan mukaan vanha koira ei opi uusia temppuja. Aforismi ei kuitenkaan pätenyt suomalaisiin historiantutkijoihin sellaisenaan. Uudet tulkinnat menneisyydestä otettiin nopeasti käyttöön, mutta pohjalla väijyi silti vanha peruskatsomus. Niinpä esimerkiksi Arvi Korhonen ei luopunut strategisista perusteeseistään, vaan pyrki soveltamaan niitä uuteen ulko- ja kansainvälispoliittiseen tilanteeseen. Hän toisteli edelleen, että historia oli osoittanut todeksi muinaisen viisauden, homo homini lupus. Sanonnan olisi voinut pukea myös toiseen muotoon, valtio valtiolle susi. Maailma oli nyt jakautunut kahden suurvallan hallitsemaan leiriin, ja vain suurvalloilla näytti olevan varaukseton olemassaolon oikeutus. Uusi teknologia, nimenomaan sotateknologia, vaikutti sotilaallisiin oppeihin pienten valtioiden kannalta kohtalokkaalla tavalla:

> *"Kansainvälisten suhteiden luisumista tähän suuntaan on tekniikan kehitys ollut omiaan kiirehtimään lyhentämällä välimatkojen sotilaallista merkitystä ja vaatimalla puolustukselle mahdollisimman suurta syvyyttä. Jos pienet valtiot ovat suurvaltojen strategisten*

---

1 Päiviö Tommila 1989, s. 201.

suunnitelmien tiellä, on niiden vaikea säilyttää puolueettomuuttaan, vieläpä valtiollista itsenäisyyttäkin."[2]

Suomen tilanne ei ollut kadehdittava. Se oli jäänyt yksin ja joutunut totalitaarisesti hallitun, ulko- ja puoluspolitiikkaansa pelottavan määrätietoisesti hoitavan Neuvostoliiton vaikutuspiiriin. Synkän Korhosen mielestä Paasikiven, hänen yhtä synkän tuttavansa ja keskustelukumppaninsa linja oli ainoa mahdollinen. Neuvostoliitto oli saatava vakuuttumaan, että Suomi ymmärsi naapurinsa turvallisuustarpeet ja että Suomen suunnalta sitä ei uhannut vaara. Korhosen aiemmat hyökkäyshenkiset, itään päin turvallisuusvyöhykettä työntävät näkemykset korvautuivat puolustusasenteella, joka huipentui tunnettuun ja kiisteltyyn, vuonna 1961 ilmestyneeseen teokseen *Barbarossa-suunnitelma ja Suomi*. Siinä pienen valtion katsottiin tempautuneen maailmansodan myllerrykseen ilman että se itse oli voinut sanottavasti vaikuttaa asioiden kulkuun. Sittemmin Korhosen ajopuuteoria on upotettu moneen kertaan ulkomaisten tutkijoiden toimiessa aloitteen tekijöinä.

Vaikka sodan jälkeiseen aikaan siirryttäessä historioitsijoiden töihin alkoi ilmaantua uusia painotuksia, niin peruslähtökohdiltaan ne edustivat jatkuvuutta, suomalaiseen historiankirjoitukseen juurtunutta pitkää linjaa, joka tavalla tai toisella on aina kietoutunut idänkysymystä ympäröivään ongelmavyyhteen poliittisine, taloudellisine, sosiaalisine ja mentaalisine ulottuvuuksineen.[3] Tulkinnat Suomen valtion ja yhteiskunnan kehityksestä ovat saattaneet muuttua samallakin historioitsijalla, mutta niillä on ollut koko ajan yksi yhdistävä piirre: aktuaalisen tilanteen projisoiminen menneisyyteen ja toisaalta menneisyyden soveltaminen nykyisyyteen. Tätä piirrettä voisi kutsua tarkoituksenmukaisuuden kansalliseksi traditioksi tai tieteellisemmin, muuttuneiden olojen avaamaksi tirkistyskulmaksi entisyyteen ja entisyyden kautta tähän päivään.

Loppuun saakka Korhonenkin täytti historioitsijan "asevelvollisuuttaan" suomalaisten kansallisten etujen ajajana. Selkeästä tarkoitushakuisuudesta huolimatta häntäkin elähdytti silti ajatus suomalaisen historiankirjoituksen tieteellisyyden vahvistamisesta ja vaatimus lähdetekniikan perusteellisesta taitamisesta. Yleisen historian professorina hänellä oli tässä mielessä huomattava vaikutus. Korhosen oppilaitten monissa töissä strategiset painotukset ovat olleet vahvasti esillä, mutta sen sijaan tutkimuksen spekulatiivinen aines on jo jäänyt selvästi taka-alalle. Esimerkiksi sopii vaikka Tuomo Polvisen väitöskirja *Die finnischen Eisenbahnen in den militärischen und politischen Plänen Russlands vor dem ersten Weltkrieg* (1962).

Monien Korhosen nuorempien kollegojen ja seuraavan polven tutkijoiden, joista useat olivat kytköksessä sotien jälkeen perustettuun valtiotie-

---

2 Arvi Korhonen 1951, s. 12; sama 1950a.
3 Vrt. Marcus Riska 1979, s. 102.

teelliseen tiedekuntaan, katsomuksissa oli toisaalta havaittavissa tiettyä poliittista suhdannevaikutusta, paluuta autonomianaikaisen historiankirjoituksen lähestymistapoihin. Idän uhka nähtiin kontrolloitavana asiana, mikä perustui siihen olettamukseen, että sekä Suomen että Venäjän/ Neuvostoliiton etuja palveli parhaiten keskinäisen luottamuksen ja toistensa kunnioituksen politiikka, siis rauhanomainen rinnakkaiselo ja diplomatia eikä suinkaan sapelien kalistelu. Aleksanterien I:n ja II:n toimet Suomen valtiollisen statuksen luomisessa ja vahvistamisessa sekä keisarien hallitsijanvakuutukset saattoivat luontevasti korvautua YYA-sopimuksen sisältämillä, myös historiaan viittovilla poliittisilla ja strategisilla realiteeteilla, sekä molemminpuolista hyötyä korostavilla sitoumuksilla, joihin kuului muun muassa osapuolten sisäisiin asioihin puuttumattomuuden periaate.

Valtiolliset, nimenomaan ulkopoliittiset tarpeet loivat siis paineita historiankirjoitukselle, muun muassa silloin kun Urho Kekkonen nosti Leninin kansallisuuspoliittisen ohjelman Suomen itsenäisyyden ja itsemääräämisoikeuden pyhäksi vakuudeksi. Vaikka tasavallan presidentti kovin sanoin ripitti tämän suurmiehen vaikuttimien vilpittömyyden epäilijöitä, ja vaikka hänen näkemyksensä saavutti vastakaikua historioitsijoiden ja kansainvälisen politiikan tutkijoiden keskuudessa,[4] tulkinnasta ei sittenkään tullut itsestään selvää, akateemisesti hyväksyttyä kanonista totuutta. Esimerkiksi Tuomo Polvinen, yksi harvoista härkää sarvista tarttuneista tutkijoista, kykeni osoittamaan, että Leninin Suomen politiikka ei ollut ollut pyyteetöntä ystävyyttä; itsenäisyyden lupaaminen oli bolsevikkien näkökulmasta ollut edellytys ja välikappale sosialistisen maailmanvallankumouksen edistämiseksi. Polvisen todistelun vakuuttavuus oli paitsi siinä, että ajatus liittyi ajatukseen ja dokumentti dokumenttiin loogisesti ja aukottomasti, myös siinä että lopputulos oli ilmiasultaan korrekti ja asiallinen.[5] Ero oli valtava siihen nuoreen Arvi Korhoseen, joka vuonna 1922, kommunismin aaveen säikyttämänä ja hetken hurmioituneeseen pessimismiin vaipuneena, oli epäillyt historian mielekkyyttä, koskapa kolmatta tuhatta vuotta sitten oli elänyt senkaltainen mies kuin Platon, mutta nykyajassa vaikutti "kokonainen legio Leninejä".[6]

Poliittinen todellisuus oli kyllä siivittämässä Leniniä painokkaasti Suomen historian lehdille. Tästä on osoituksena valtiovallan teettämä ja opetusministeriön julkaisema, laajan projektin tuotoksena syntynyt *Lenin ja Suomi* -teossarja, jonka ensimmäinen osa ilmestyi – kuvaavasti – Suomen itsenäisyyden ja Venäjän vallankumouksen juhlavuonna 1987 (muut osat 1989 ja 1990). "Yhteensattumasta" huolimatta tutkimuksesta ei tullut liturgista Leninin ylistystä, joka olisi ollut teettäjällekin kiusallista

---

4 Vrt. Osmo Apunen, Paasikiven-Kekkosen linja. Helsinki 1977.
5 Tuomo Polvinen, Venäjän vallankumous ja Suomi I-II. Porvoo 1967 ja 1971.
6 Arvi Korhonen, Vallankumouksellisesta ja historiallisesta ajattelutavasta. Historiallinen Aikakauskirja 1922, erityisesti s. 16.

– pitkäjänteisen tieteellisen uurastuksen viimeiset hedelmät kun olivat kypsyneet vasta väsyneen neuvostovaltion siirtyessä itsekin historiaan.

Sen sijaan sotilasmaantieteellisissä ja geopoliittisissa katsannoissa politiikan valtaapitävien ja historioitsijoiden näkemykset menivät melko tarkalleen yksiin. Viisautta saattoi hakea autonomiakauden historiallisista toimijoista saakka. Esimerkiksi J.R. Danielson-Kalmari, J.K. Paasikiven puoluetoveri ja poliittinen oppi-isä[7] oli tiivistänyt Suomen kartta-asemaan sisältyvän totuuden hyvin yksinkertaisesti. Maa oli tuomittu siirtymään Ruotsin helmasta Venäjän alaisuuteen suurvallan turvallisuustarpeiden vuoksi: "Ruotsi... oli (Venäjän) maantieteellinen vihollinen. Pietarin kaupunki oli liian lähellä Suomen rajaa."[8] Toisen tasavallan aikana puolestaan korostettiin mahdottomuutta ymmärtää autonomiakauden kahtatoista viimeistä painostuksentäyteistä vuotta, ellei ryömitty venäläisten nahkoihin. Viljo Rasila on historian yliopistollisessa oppikirjassa muotoillut asian seuraavasti:

> *"Kansainvälisten suhteiden kiristyessä kohti ensimmäistä maailmansotaa kiristyi myös Venäjän yhdenmukaistamispolitiikka, sillä kaikkinainen separatismi merkitsi valtakunnan heikkoutta ja samalla vaaraa sodan uhatessa. Suomi muodosti sotaa ajatellen aivan erityisen ongelman; alkoihan Suomen pitkä ja maihinnousulle edullinen rannikko vain tykinkantaman päässä valtakunnan pääkaupungista ja linnuntietä mitaten oli Pietarista vielä Ouluunkin sama matka kuin Moskovaan. Tällä miltei Pietarin esikaupungeista alkavalla Suomen alueella asui kaiken lisäksi kansa, joka puhui valtakunnan enemmistölle outoa kieltä, tunnusti vierasta uskontoa ja oli joidenkin väittämien mukaan jopa valmis tukemaan Venäjää vastaan hyökkäävää vihollista. Tämä selittää sen, miksi erityisesti Venäjän ja Saksan välien kiristyessä Pietarissa tunnettiin huolta suomalaisten asenteista emämaata kohtaan ja pelättiin täkäläistä separatismia."*[9]

Suomen historiallisten kohtaloiden kiinnittyminen itäiseen naapurivaltakuntaan leimasi välillisesti tai välittömästi miltei koko historiantutkimuksen kenttää sodanjälkeisenä aikana. Paljolti juuri kansallisen itsetutkiskelun tarve ja halu ymmärtää pienen ja suuren maan rinnakkaiselon luonnetta alkoivat siirtää tutkimuksen painopistettä yhä enemmän lähempää menneisyyttä ja poliittista historiaa kohti, erityisesti 1960-luvulta alkaen. Suomen autonomisen aseman perusteet, itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmenien oikeistoliikkeet ja heimoaate sekä talvi- ja jatkosotaan johtanut kehitys tulivat poliittisessa historiassa suosituiksi aiheiksi (ks. liitetaulukot).

---

7 Tuomo Polvinen 1989, s. 448-456.
8 J.R. Danielson-Kalmari 1908, s. 1-2.
9 Viljo Rasila 1980, s. 11.

Kieliryhmät hautaavat kirveensä

Suomalaiskansallisen historiankirjoituksen sodanjälkisissä hautajaisissa merkittävä piirre oli suomenkielisten ja ruotsinkielisten historioitsijoiden lähentyminen toisiaan. Jäätä oli omiaan murtamaan se, että viimeksi mainittujen edustama ruotsalaisen kulttuuriperinnön ja siihen liittyvän pohjoismaisen demokratian tärkeyden korostus alkoi saada entistä enemmän sijaa myös suomenkielisellä puolella. Syytä tähän ei tarvitse hakea kaukaa. Totalitaarinen Saksa, entinen aseveli, oli raunioina ja toinen totalitaarinen valtio, suurvalta Neuvostoliitto oli nyt lujasti kiinnittänyt pienen luoteisen naapurinsa vaikutuspiiriinsä ja mullistanut Suomen poliittisen ja yhteiskunnallisen elämän rakenteita - äärivasemmisto oli päässyt pannastaan.

Iskulause Suomesta läntisen maailman ja sen arvojen, vapauden ja demokratian etuvartiona itää vastaan tuntui ontolta jäänteeltä menneisyydestä. Kahden diktatuurin varjostamien suomalaisten oli jälleen kerran todistettava itselleen ja myös ulkomaille eurooppalaisuuttaan. Lähin ja luontevin maa, johon voitiin tukeutua, oli tietysti Ruotsi, valtakunta jonka läntisyydestä ei lännessäkään voinut olla pienintäkään epäilystä ja joka puolueettomuudellaan Neuvostoliitonkin silmissä edisti pohjoisen alueen vakautta. Pitkä historiallinen yhteys vanhaan emämaahan, sen kulttuuriin ja yhteiskunnallisiin instituutioihin, nousi näin kunniaan suomenkielistenkin tutkijoiden keskuudessa, niin että lopulta historioitsijoiden pohdittavaksi voitiin esittää vastaväitteittä "vanhasta kaunasta" vapaa "realistinen" kysymys: "Mitä Ruotsin vallan koulu on merkinnyt kansamme kehitykselle?"[10]

Koulu viittasi jo sanana historian kulun rauhanomaisiin ulottuvuuksiin. Hyökkäyshenkiseltä sodankäynniltä todella riisuttiin niitä myönteisiä varauksia, joita suomalaiskansallinen historiantutkimus sille oli antanut. Suomalaiset olivatkin perimmältään rauhaa rakastavaa kansaa! Hakkapeliittojen sotainen urhous ei enää elähdyttänyt mieliä, heidän nimensä painama leima keskieurooppalaisten kansojen keskuuteen kiistettiin.[11] Varhemman historian osalta taas häivytettiin suomalaisten sotaisuus valtiota muovaavana tekijänä. Kun aiemmassa tulkinnassa suomalaisia saatettiin luonnehtia kansaksi, joka ei valtiota luovasta sotaisesta hengestään huolimatta ollut ehtinyt yhdistyä valtioksi ennen Ruotsin yhteyttä, niin nyt termi "ehtiminen" korvattiin sanalla "kykeneminen" tai "pystyminen" – kuten Eino Jutikkala teki:

---

10 Kauko Pirinen 1964, s. 122-123.
11 Pekka Suvanto 1990.

"Suomen valtiollista historiaa ajatellen Ruotsin vallan vaikutus oli ensisijassa se, että Suomen heimot, jotka eivät olleet pystyneet luomaan yhtenäistä valtiollista kokonaisuutta, Ruotsin vallan yhteydessä liittyivät sellaiseksi. Uusi kokonaisuus oli siinä määrin realiteetti, että jo varhaisessa vaiheessa Suomea alettiin Ruotsista käsin pitää jonkinlaisena suurmaakuntana ja että se sai nimityksensä samanlaisten perusteiden mukaan kuin ruotsalaisetkin maakunnat."[12]

Entistä painokkaammin alettiin myös puhua Suomen ja Ruotsin kulttuurien yhteisistä aineksista, yhteisestä kulttuuriperinnöstä, joka oli säilynyt voimakkaana ja joka oli perusta suomalaiselle kansanvallalle. Ruotsin aika oli merkinnyt edellytysten luomista kansanvaltaisuuden ja eri yhteiskuntaryhmien keskenäisen yhteistyön kehitykselle, minkä nähtiin lopulta johtaneen yhtäläiseltä ideologiselta maaperältä ponnistaneen pohjoismaisen, kumoukselliseuutta ja radikalisuutta taltuttavan kansankotiajattelun omaksumiseen myös Suomessa. Eino Jutikkalan Tingsten-sitaatin sanoin: "Sosialisoinnin on korvannut yleinen hyvinvointi ja luokkataistelun tilalle on tullut kansankoti."[13]

Eri kieliryhmiin kuuluneiden historioitsijoiden sotakirveet joutivat siis haudattaviksi. Jo sota-ajan yhteiset ponnistukset olivat lähentäneet ryhmiä toisiinsa. Samoin erikielisiä historioitsijoita yhdisti "kolmannelta taholta" tullut uhka, jonka rinnalla aiemmat kieliriidat tuntuivat toisarvoisilta, nimittäin sodan seurauksena "suitsistaan irtipäästetyn" ja paikkaansa etsivän työväenliikkeen yhteiskunnallista vakautta järkyttänyt toiminta. Jutikkala kuvaa osuvasti tutkijakunnassa vallinneita tuntoja sodanjälkisten vuosien myrsky- ja kiihkokaudelta:

"... suomalaisesta yhteiskunnasta tuli nyt yhtäkkiä suunnattomasti voimistuneen, mutta vielä vastuuntuntoa vailla olevan ammatillisen liikkeen avuton ja vastatoimenpiteisiin kyvytön saalis."[14]

Suomen- ja ruotsinkielisten historioitsijoiden sovinnollisuutta edesauttoivat suomenkielisten tutkijoiden teoreettisissa ja metodisissa asenteissa tapahtuneet muutokset. Kansalaissodan trauma ja ensimmäisen maailmansodan kauheudet olivat pyyhkineet tieltään jatkuvan edistymisen,

---

12 Eino Jutikkala 1972, s. 17-18.

13 Eino Jutikkala, Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria. Porvoo 1965, s. 204. –Mielenkiintoista on havaita, että Jutikkalan harmoninen näkemys neljän Pohjoismaan tiestä kansankotiin on niin vahva, että hän kyseisen teoksen luvussa Työväenliikkeen tiet onnistuu sivuuttamaan Suomen historian traagiset vuoden 1918 tapahtumat ilman mainintaa.

14 Eino Jutikkala 1965, s. 198. –Jutikkalalle, Korhoselle ja Renvallille järjestövaltaisuus ja eritoten ammattiyhdistysliikkeen yhteiskunnallinen asema näyttää pitkään edustaneen sitä, mikä oli jäänyt jäljelle jatkosodan jälkeisestä "uudesta demokratiasta". Kyseessä oli siten kansallisen jatkuvuuden uhka. Ks. Pauli Kettunen 1994a, s. 101.

kansallisen yhteydentunnon sekä voittoisan joukkopohjaisen suomalaisuusaatteen varaan lasketut kehityslait. Hävitty jatkosota sekä uudet ulko- ja sisäpoliittiset realiteetit puolestaan veivät pitkälti mennessään visionäärisyyden, valkoisen kansallisen Suomen historiantulkinnat, joissa yhtäältä oli korostettu Suomen erityisasemaa Ruotsin valtakunnan yhteydessä sekä toisaalta tähdennetty ekspansiivisen Venäjän/Neuvostoliiton Suomelle muodostamaa uhkaa. Kun ruotsinkieliset historioitsijat jo 1800-luvun lopulta alkaen olivat pitäneet lähteiden palvontaa vastamyrkkynä politiikan ja tieteen yhteennivovalle suomenmieliselle tutkimukselle, niin nyt myös suomenkieliset tiedemiehet pyrkivät asiakirjamassoilla antamaan kuoliniskun tulkinnalliselle, ulkopoliittisesti arveluttavaksi käyneelle ja kieliryhmien kuilua ylläpitäneelle suomalaiskansalliselle historiankirjoitukselle.

Renvall tieteellis-objektiivisen historiankirjoituksen airueena

Renvallin kirjoittama *Historiantutkimuksen työmenetelmät* ilmestyi kuin tilauksesta vuonna 1947. Vaikka tekijä ohjelmallisesti koetti kirjassaan vapauttaa historian ulkoisista sidoksistaan, niin juuri hävityn sodan historiatieteelle aiheuttama trauma sekä uusi poliittinen ja yhteiskunnallinen tilanne toimi teoksen metodisten opetusten näkymättömänä terästäjänä.[15] Nimenomaan tämä lähteisiin ja lähderakenteisiin porautunut teos kului nousevan ja kannuksiaan hankkivan historioitsijapolven käsissä, sen joka omassa tutkimustyössään toteutti Renvallin ajatuksia oppimestariaankin tiukemmin. Oikea, Renvallin viitoittama metodi toi oikean tiedon, joka korostetussa neutraalisuudessaan ja kiihkottomuudessaan yhtäältä suojasi historioitsijaa tieteen ulkopuolisen maailman hyökkäyksiltä ja toisaalta pidätti tutkijaa ryntäämästä historiallisilla visioilla varustettuna poliittiseen elämään ja siten vaarantamasta historiatieteen lähdevuorten takaista akateemista rauhaa. Näin tulkittuna Renvallin metodioppi oli omiaan tappamaan (i) näkemyksellisyyden ja tulkinnat historiasta sekä (ii) sallimaan historiankirjoittamisen ainoastaan pienelle (oikean opin saaneelle) salasanoihin perehtyneelle tutkijakunnalle (ammattihistorioitsijoitsijoille).[16]

Seuraavan metodikirjansa, joka ilmestyi samanaikaisesti myös ruotsiksi, Renvall julkaisi vuonna 1965. *Nykyajan historiantutkimus* ei ollut ainoastaan edellisen metodikirjan täydennetty tai korjattu painos, vaan monella tavoin uusi laitos.[17] Teos liittyi Pohjoismaissa virinneeseen

---

15 Vrt. Pentti Renvall, Historiantutkimuksemme tie. Historiallinen Aikakauskirja 1945b.
16 Vrt. Pentti Renvall 1945b ja 1945c.
17 Ks. Pekka Suvanto 1983.

kiinnostukseen historiankirjoituksen periaatekysymyksiä kohtaan ja laajemmassa mielessä yhteiseen huoleen historian asemasta tiede-elämässä ja arvostuksesta voimakkaiden yhteiskunnallisten rakennemuutosten keskellä.

Ongelmaa pohdittiin lisääntyvän yhteistyön merkeissä 1960-luvun puolivälistä alkaen skandinaavisissa historian metodikonferensseissa. Ensimmäistä kokousta valmistelemaan nimettyyn työvaliokuntaan kuuluivat muun muassa norjalainen Ottar Dahl, tanskalainen H.P. Clausen ja suomalainen Pentti Renvall, jotka kaikki ovat niittäneet mainetta vuosina 1963-67 ilmestyneillä metodioppaillaan. Kun mukaan lasketaan vielä ruotsalainen Rolf Torstendahl ja hänen teoksensa *Historia som vetenskap*, niin hyvällä syyllä voidaan todeta, että aika oli kypsä laajalle prinsiippidebatille.[18] Keskustelun yhtenä tärkeänä taustavaikuttimena oli historioitsijoiden halu määrittää tieteenalansa asema yhteiskuntatutkimuksen kentässä. Raportti Tuusulassa vuonna 1968 pidetystä pohjoismaisesta metodikokouksesta tiivistää asian ytimekkäästi:

> *"...historioitsijan suhde muihin yhteiskuntatieteisiin ja ennen kaikkea sosiologiaan on tällä hetkellä mieluisimpia keskustelunaiheita historioitsijoiden keskuudessa."*[19]

Renvallinkin metodiopasta voidaan tietyssä mielessä lukea vastauksena suosiotaan kasvattaneen, systematisointiin ja mallintamiseen pyrkivän sosiologian haasteeseen. Historiantutkimus teki kirjassa tiliä mahdollisuudestaan kuvata omilla erityislaatuisilla menetelmillään menneisyyttä ja yhteiskuntaa eksaktisti, tieteellisesti ja objektiivisesti, sanalla sanoen paremmin kuin kilpailevat yhteiskuntatieteet, joiden piirissä historiantutkimuksen katsottiin vieraantuneen oman ajan ongelmista.[20]

---

18 H.P. Clausen, Hvad er historie (1963); Rolf Torstendahl, Introduktion till historieforskningen. Historia som vetenskap (1966); Ottar Dahl, Grunntrekk i historieforskningens metodlaere (1967), ilm. suom. nimellä Historiantutkimuksen metodiopin peruspiirteitä (1971). Saman metodibuumin ilmentymänä voidaan pitää myös englantilaisen Edward Hallet Carrin ja hollantilaisen Johan Huizingan kirjojen suomentamista: Carr, Mitä historia on (1963) ja Huizinga, Historian olemus (1967).

19 Dag Lindberg ja Per Schybergson 1968. –Pohjoismaisten kollegojen näkemykset tutkimuksen luonteesta eivät toki kulkeneet samoja latuja. Tuusulassa mm. Torstendahl ja Renvall kävivät kiivaan väittelyn "klassifikaation ja systematisoinnin" ongelmasta historiassa. Torstendahl esitti, että asiayhteys historiankirjoituksessa luodaan ennen kaikkea yleistämisen ja kausaliteettien avulla. Renvall puolestaan katsoi esityksen jäävän puolitiehen, ellei oteta huomioon sitä, miten "mielekkääseen kokonaisuuteen" kukin yksityistapus kuului. Riidan perus oli siinä, että Torstendahlin mukaan tuli pyrkiä yleisestä yksityiseen, kun taas Renvall lähti yksityisestä yleiseen, tai paremminkin antoi yksittäisen selittää koko yleistä kenttää. Vrt. Tuula-Maria Mokko 1984, s. 45.

20 Antti Saloniemi 1994.

Tulkinnoille tilaa antava, juurettomasti tämänpäiväisyydessä liikkuva ja poliittisille aatteille ovensa raottanut yhteiskuntatieteellinen teoretisointi jäi Renvallin ajattelussa toisin sanoen selvästi tieteellisyydessä historian jalkoihin, koska sen lähtöasettamuksia ei voitu kiinnittää tiedon tukevaan kivijalkaan, yksittäisiin tapahtumiin ja niistä kertoviin lähteisiin, joista kukin oli analysoitava erikseen ja suhteutettava toisiinsa kerroksittain erilaisiksi rakenteiksi.[21]

Renvall korosti kyllä historian kokonaisvaltaisuutta, mutta tällä hän tarkoitti nimenomaan lähteistön kokonaisvaltaisuutta, jossa lähteiden ristiriitaisuudet voitiin sovittaa ja ylittää selvittämällä kunkin lähteen mieli, eli sen tarkoitus synty-ympäristössään. Kun yksittäisen lähteen taustalla oleva ajatus oli ratkaistu ja nivottu samalla tavoin läpikäytyjen lähteiden kokonaisuuteen, voitiin määrittää kunkin lähteen todistusvoimaisuus, seuloa pois epäolennainen ja paikkansapitämätön sekä kuoria lopulta esiin ristiriidaton totuus hyvinkin monitasoisesta ja -tahoisesta aineistosta. Objektiivisuuden ongelma oli tieteellisesti asennoituneella historioitsijalla siis lähteessä, ei hänen omassa yhteiskunnallisessa ympäristössään ja taustassaan, kielessään ja mielessään, joiden poissulkemisen piti olla muutenkin itsestään selvä asia.[22]

Tukeva lähdepohja asianmukaisesti eriteltynä oli Renvallin, samoin kuin hänen virkaveljensä Arvi Korhosen ajattelussa se perusta, joka asetti sulun mielivaltaisille poliittisia suhdanteita mukaileville hypoteeseille, ja juuri siinä piili historian vahvuus. Massainformaation varassa toimiva ja tilastollisilla kokonaissuureilla operoiva sosiologi sen sijaan oli vaarassa kadottaa vivahteet ja asettaa käyttämänsä tilastolliset aineistot erottelukyvyttömästi samalle viivalle. Historiantutkimus toisin sanoen kykeni menetelmillään luomaan kestävämmän totuuden kuvan kuin yhteiskuntatieteet, joiden aikajatkumolta irrotetuilla totuuksilla oli taipumus myötäillä kunkin hetken konjuktuureja aina yhteiskuntaa hajoittavia ja historiallista jatkuvuutta uhmaavia rabulistisia suuntauksia myöten.[23]

Käytännön tutkimustyössään samoin kuin nykyajan historiantutkimuksen esimerkkiaineistossaan Renvall ei kuitenkaan ollut kyennyt tiedemiehenä riuhtaisemaan itseään irti omista affektiivisista kokemuksistaan,

---

21 Vrt. Erik Allardt 1966.

22 Puristisesta lähdeorientaatiosta on hyvänä esimerkkinä kuulun, lähinnä Renvallin ja Korhosen oppilaista koostuneen "Tannerin seminaarin" veljesjoukon jäsenen Toivo J. Paloposken arvio Jorma Kalelan metodioppaasta Historian tutkimusprosessi (1972). Paloposken mielestä tekijän sanoma jäi ohueksi, koska Kalela kirjoitti asioista joihin ei ollut perehtynyt käytännön tutkimustoiminnassaan. Lisäksi Kalela oli hänen mukaansa liiaksi syyllistynyt sen seikan pohdintaan, mikä vaikutus ja merkitys "näkökulmalla" oli historioitsijan työhön, kun järkevämpää olisi ollut miettiä, "missä määrin itse lähteet ovat näkökulmaan vaikuttava tekijä" (Norjalainen ja suomalainen metodioppi. Historiallinen Aikakauskirja 1972, s. 322-329).

23 Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen 1992, erityisesti s. 327-329 käytetyt lähteet; Antti Saloniemi 1994 ja Arvi Korhonen 1962a.

sosiaalisesta ja kulttuurisesta ympäristöstään, ajastaan, yhteiskunnastaan ja siinä vellovista poliittisista kiistakysymyksistä. Myöskään yhteiskunta- ja muiden ihmistieteiden haaste ei ollut mennyt hänen ohitseen jälkiä jättämättä. Itse asiassa Renvallin metodioppaan myöhempi vuoden 1965 versio osoittaa, kuinka hän vuosien saatossa oli entisestään laajentanut tarkastelukulmaansa poikkitieteellisesti psykologian ja filosofian suuntaan, mistä Arvi Korhonen oli arvostellut virkaveljeään jo aiemmin.[24] Ei ollut sattuma, että teos oli omistettu viimeksi mainittujen tieteiden kuuluisalle edustajalle Eino Kailalle, jonka opissa nuori Renvall 1920-luvulla oli ollut. Renvallin työ olikin sekä historian menetelmäoppi että tietoteoreettinen tutkimus historiantutkimuksen perusteista.

Renvall koetti nyt luoda syvyyttä historiallisille tapahtumasarjoille muun muassa pohtimalla ihmisten toimintojen ja käyttäytymisen sielullisia taustoja eri ajallisissa konteksteissa. Näin hän löysi paitsi eri aikoina erilaisilla henkisillä rakenteilla varustettuja ihmisiä, myös yhteisiä selittäviä tekijöitä, jotka muodostivat sillan esimerkiksi 1500-luvun lopun talonpoikaisen nuijakapinallisen ja 1940-luvun lopun yhteiskuntarauhaa uhmaavan kommunistilakkolaisen sielunmaisemien välille.[25]

Käytännössä Renvall oli siis osittain astumassa ja astunut ulos propagoimastaan objektiivisuusideaalista, jossa luotettavan historiallisen tiedon rajat eivät ulottuneet juurikaan alkuperäisaineiston turvallista piiriä kauemmaksi. Hän etsi järjestystä yksityiskohtien paljouteen psykologisilla ja osin jopa keskustelua herättäneillä aivobiologisilla[26] selitysmalleilla. Näitä ei enää edes teoriassa voitu sellaisenaan palauttaa yksittäisiin tapahtumiin, niistä kertoviin lähteisiin ja lähteistä muodostuviin lähderakenteisiin.

Kärjistäen voisi sanoa, että "vanha" Renvall löysi "nuoren" itsensä, sielutieteellisen koulutuksen saaneen psykologi Renvallin. Näin hän tavallaan päätyi lähtökohtaansa, mutta samalla levitti *Nykyajan historiantutkimuksen* varjon jälkijättöisesti myös varhempien historiallisten tutkimustensa ylle ikään kuin puolustellen sitä, ettei ollut niissä vapautunut julistamastaan objektiivisuusideaalista. Nyt Renvallin silmissä nuo

---

24 Arvi Korhonen, Arvio Pentti Renvallin teoksesta Historiantutkimuksen työmenetelmät. Historiallinen Aikakauskirja 1948. –Teoksessaan Eerikki Antinpoika (1953a) Korhonen huomautti, kuinka psykologia oli "jotensakin avuton joutuessaan käsittelemään elävää ihmistä sosiaalisessa kentässä ja vielä avuttomampi, kun kuvattavana on henkilö, jonka henkisen rakenteen tuntemus voi perustua vain kertomuksiin ja jätteisiin" (s. 6).

25 Pentti Renvall, Nykypäivän vaikutus historiantutkimukseen. Keuruu 1967, erityisesti s. 294.

26 Pentti Renvall, Totuuden valtakuntaa kohti. Abstraktisten yhteisöjen historiallisesta kehityksestä. Suomalainen Suomi (SS) 1958, s. 425-431. Artikkeli pohjautui Renvallin Pohjoismaisessa Kesäakatemiassa Otaniemessä elokuussa 1958 pitämään esitelmään, joka herätti vilkkaan mielipiteiden vaihdon. Keskustelusta ks. Pirkko Rommi, SS 1958, s. 479-480; Mauno Koivisto, SS 1958, s. 571-572; Pentti Renvall, SS 1959, s. 90-92 sekä Urpo Harva, SS 1959, s. 92-94.

varhemmatkin teokset ja kirjoitukset olivat arvokkaita – jos ei aiemmin propagoidun lähdepurismin mittakepillä, niin ainakin humanistiseen poikkitieteelliseen synteesiin vivahtavan tiedekäsityksen kriteereillä.

Viimeisen puolen vuosisadan ajan Pentti Renvall on ollut jatkuvasti esillä sekä myönteisessä että kielteisessä hengessä. Lähimmälle sodanjälkiselle historioitsijapolvelle hän oli Herra Metodi, tutkija joka vaati tiukkaa lähdekuria ja aatteellisten ennakkoluulojen sammuttamista. Uudemmalle historioitsijakaartille Renvall on kenties ollut enemmänkin historianfilosofiaa lähestyvä ajattelija, historiantutkimuksen perimmäisen luonteen ja tehtävän määrittelijä. Tämä Renvall, Nykyajan historiantutkimuksen kirjoittaja johdatti edelleenkin lukijan historioitsijan välittömimpään työympäristöön – asiakirjapinojen ääreen arkistojen kätköihin. Nuorempaa Renvallia selkeämmin hän kuitenkin samalla pohti historian erityisluonnetta osana humanistisia tieteitä. Näille hän ojensi liittolaisen käden. Sen sijaan juopa nouseviin ja itsetietoisesti esiintyneisiin yhteiskuntatieteisiin kävi entistä tunnistettavammaksi. Historiayhteisön sisällä yhteiskuntatieteellisesti suuntautuneet tutkijat ovatkin suhtautuneet Renvallin ajatteluun tuntuvasti varauksellisemmin kuin humanistis-filosofisesti orientoituneet historioitsijat.

Tieteen ja aatteen ristiaallokossa

Kuinka fennomaanit ja marxilaiset löysivät totuuden

Pentti Renvallille historiantutkimuksen objektiivisuus merkitsi tutkijan astumista tunteiden sekä poliittisten ja yhteiskunnallisten aatteiden ja arvostusten ylä- ja ulkopuolelle. Suomalaisen historiatieteen historia kuitenkin osoittaa, että tämä välillä aprioriseksi ohjenuoraksi korotettu ajatus ei suinkaan aina ole ollut itsestäänselvyys ja hyvän tutkimuksen tae. Historiografisesti on valaisevaa ottaa esille vuosisadan taitteen fennomaaninen tutkimus sekä toisaalta marxilainen historiantulkinta, joka levisi 1960- ja 70-luvulla suomalaisen opiskelijanuorison ja nuorten tutkijoiden keskuuteen. Molemmat ammensivat voimansa yhteiskunnallisista muutoksista ja ajanjaksojen kiihkeästä poliittisesta elämästä. Ja molemmat katsoivat edustavansa "kansan tahtoa", sen tarpeita ja toiveita, joiden määrittämiseen, hyväksyntään ja toteuttamiseen haettiin tukea tieteestä.

Vaikka suuntaukset olivat näennäisesti täysin erilaisia, niin tiede ja aate limittyivät kummassakin ilmiselvästi ja eksplisiittisesti lausuttuina toisiinsa. Kiintoisaa on, että tuon sidonnaisuuden välttämättömyyttä perusteltiin teoreettisesti pitkälti samansuuntaisella logiikalla, jonka yhteisenä kantaisänä oli 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alkupuolella vaikuttanut filosofian historian monumentaalihahmo G.W.F Hegel. Sekä fennomaanit että marxistit näkivät historian kulkevan eri yhteiskuntamuotojen kautta kohti täydellistymistään, tarkoitettiinpa sillä sitten tietä heimoyhteisöstä kansallisvaltioon tai kehitystä erilaisista riistojärjestelmistä tulevaan luokattomaan kommunistiseen yhteiskuntaan. Kumpikaan suuntaus ei pitänyt tutkimuksen ja poliittisen käytännön erottamatonta kytkeytymistä uhkana historian tieteellisyydelle. Kysymys oli päinvastoin symbioottisesta riippuvuussuhteesta, saman todellisuuden toisiaan täydentävistä ja toisiaan edellyttävistä ulottuvuuksista.

Niinpä fennomaaniset historioitsija-poliitikot, kuten tunnetut yliopistomiehet ja suomalaisen puolueen johtohahmot Yrjö Koskinen, J.R. Danielson-Kalmari, E.G. Palmén ja Hannes Gebhard elivät voimakkaasti mukana niissä valtiollisissa ja yhteiskunnallisissa tapahtumissa, joiden juuria he tiedemiehinä etsivät. Heidän mielestään kansallinen politiikka ja kansallinen historiantutkimus olivat olemukseltaan yhtä, koska molemmat olivat saman, vastustamattomasti tiettyyn suuntaan etenevän historiallisen

kehityksen aikaansaannoksia.[1] Yleisen historian professoriksi nimitetty Danielson-Kalmari totesikin virkaanastujaisesitelmässään helmikuussa 1881 ohjelmallisesti, että arvojen kieltäminen ei edistänyt tutkimusta, koska historioitsijan arvomaailma oli osa historiallista kehitystä. Tällä ammattikunnalla oli siten oikeus "päättää missä määrin yksityiset tai kansat olivat olleet osallisena siinä työssä, jota me katsomme ihmiskunnan tehtäväksi" - työssä joka vei humaniteetti-ihannetta eteenpäin ja määritti kullekin kansalle ja valtiolle oman kansallisen luonteensa mukaisen paikan maailmanhistoriassa.[2]

Edellinen sitaatti viittaa selvästi J.W. Snellmanin ja hänen oppi-isänsä Hegelin suuntaan. Siinä missä Yrjö Koskisen kuuluisa, vuonna 1869 ilmestynyt ja useina myöhempinä painoksina muokattu *Oppikirja Suomen kansan historiasta* muodostui puoluehistoriaksi, siinä Snellmanin *Valtio-opin* filosofia oli puoluefilosofia, joka antoi suomenmielisyydelle teoreettisen perustan: "Snellmanin oppi valtiosta on kultainen kirja, johon on painettuina... yleispätevinä ne periaatteet, jotka enemmän tai vähemmän selvästi tajuttuina ovat olleet toimintaamme johtamassa."[3]

Tieteenharjoituksen ja "oikean" politiikan välillä ei nähty ristiriitaa marxilaisessakaan tiedekäsityksessä. Asettumalla sosialismin palvelukseen tutkija asettui sen lainmukaisen kehityksen erittelijäksi, tulkiksi ja sanansaattajaksi, jonka voitto oli historiallinen välttämättömyys. Itäsaksalainen historioitsija Peter Bollhagen määritteli tutkijan asevelvollisuuden ytimekkäästi vuonna 1973 suomeksi käännetyssä teoksessaan *Marxilaisen historiatieteen perusta, kohde ja tehtävät* :

> *"Marxismi-leninismi on erottamattomasti yhteydessä historian tieteelliseen tutkimukseen... Marxilainen historiatiede on siksi velvollinen sen tietoisuuden nojalla, joka sillä on historiallisesta kehityksestä, antamaan vastauksen päivänpolttaviin kysymyksiin, joita vallankumouksellisen maailmanliikkeen ja sosialistisen maailmanjärjestyksen kehitys asettaa."*

Teos kului monen "edistyksellisen" opiskelijan käsissä ja se kummitteli aikanaan jopa Helsingin yliopiston yleisen historian kurssivaatimuksissa.[4]

Marxilaiset teoriat löysivät jossain määrin tiensä painamattomiin opinnäytteisiin. Niiden vaikutus näkyi myös monissa painotuotteissa, joista

---

1 Jukka Tervonen 1991, s. 113-116.

2 J.R. Danielson, Historiatieteestä uudella ajalla. Valvoja 1882, erityisesti s. 203-204.

3 J.R. Danielson-Kalmari, Ratkaisun edellä. Puhe suomalaisen puolueen kokouksessa Helsingissä 23.10.1906. Helsinki 1906, s. 10.

4 Peter Bollhagen 1973, s. 19-20. Teos ilmestyi Sosialistisen Opiskelijaliiton kirjasarjassa n:o 5. Alkuteos Grundlagen, Gegenstand und Aufgaben der marxistischen Geschichtswissenschaft. Kokoomateoksessa Eckermann & Mohr, Einführung in das Studium der Geschichte.

laajimmalle lienee levinnyt vuonna 1976 julkaistu ja paljon yliopistoissakin käytetty *Suomen työväenliikkeen historia*.[5] Sen lähtökohtana olivat monien nuoremman polven historioitsijoiden valmisteilla olleet tieteelliset tutkielmat, joiden alustavat tulokset ja näkökulmat oli toimituksellisesti saatettu johdonmukaisen yleisesityksen muotoon.

Teos oli terminologialtaan ja kehyksiltään julkimarxilainen ja leniniläinen hengentuote, joka oli pitkälti suunnattu työväenliikkeen omiin tarpeisiin, tietopaketiksi luottamushenkilöille ja järjestöväelle, ammatillisille ja poliittisille osallistujille. Teoksen opetukset kiteytyivät viimeiseen lukuun *Työväenliikkeen historiallinen välttämättömyys*:

> *"Työväenluokan järjestäytyminen on osoitus kapitalistisen yhteiskunnan... luokkaristiriidan sovittamattomuudesta, antagonistisuudesta... Suomen työväenliikkeen historiaa ovat hallinneet ja hallitsevat jatkuvasti samat perustekijät kuin muuallakin. Luokkien välinen vastakohta ohjaa viime kädessä historian kulkua... Myös työväenliikkeen itsensä on kyettävä tajuamaan oman menneisyytensä merkitys ja analysoimaan kapitalismin historiallista kehitystä."*

Aatteen haaste ja jatkuvuuden voima

Marxilainen historianharrastus säilyi elinvoimaisena 1980-luvulle asti, mutta se ei koskaan noussut akateemisen "normaalihistorian" todelliseksi haastajaksi valta-asemasta puhumattakaan. Itse asiassa suomalaisen historiatieteen vahva lähdekriittinen valtavirtaus piti pintansa vuosikymmenestä toiseen ja kesytti vasemmistolaisestikin sävyttyneen historiantutkimuksen niin, että väitöskirjatasolla tiukoista marxilaisista teoriarakennelmista ei enää ollut paljoakaan jäljellä.

Siitä on hyvänä esimerkkinä Pauli Kettusen, Suomen työväenliikkeen historian kirjoittajakuntaan kuuluneen tutkijan väitöskirja *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus* (1986), jossa tarkasteltiin puoluetoiminnan ja ammattiyhdistystoiminnan erikoislaatuista suhdetta suomalaisessa työväenliikkeessä vuosina 1918-30. Kettusen näkökulmana täkäläisen sosialidemokratian muutokseen ja jatkuvuuteen tuona aikana oli se, miten sosialidemokratia suhteutui työväenliikkeen edustamien ryhmien elämiseen ja yhteiskunnan hallitsemistavan asettamiin ehtoihin.

---

5 Teoksen olivat kustantaneet Työväen Sivistysliitto sekä Kansan Voima Oy. Toimituskunnan muodostivat Lauri Haataja, Seppo Hentilä, Jorma Kalela ja Jussi Turtola. Heidän lisäkseen kirjoittajakuntaan kuuluivat Eino Ketola, Pauli Kettunen, Heikki Laavola, Päivö Puhakainen ja Tero Tuomisto. Joensuu 1976. Kirjan taustaryhmän tutkimuksellisista lähtökohdista ks. Seppo Hentilä 1974.

Väitöskirja heijastelee kysymyksenasettelultaan sekä tutkimuskohteeltaan ja -otteeltaan vasemmistolaista intellektuaalista perinnettä. Se edusti ankarasti käsitteellistettyä, teoreettisesti jäsennettyä ja teoreettisesti yleistävää tutkimusta, jossa tulkinnat ja tulokset pyrittiin kuitenkin palauttamaan suorastaan perfektionistisessa hengessä massiiviseen aineistoon ja yksityiskohtaiseen lähdeanalyysiin.[6] Teos osoittaa, kuinka vakavasti tekijä suhtautui muun muassa Renvallin edellyttämiin verifiointivaatimuksiin. Uusien näkemysten oli täytettävä myös hallitsevan "tieteellis-objektiivisen" historiantutkimuksen manifestoimat lähdetekniset ja metodiset kriteerit. Tässä Kettunen olikin kenties paavillisempi kuin paavi itse.

Toisen, tuoreemman ja Kettuseen nähden erilaiseen tutkimukselliseen taustaan sijoittuvan esimerkin lähdefetisistisen tutkimusideaalin ja -perinteen syvästä otteesta maassamme tarjoaa jo aiemmin mainitun Juha Siltalan psykohistoriallinen teos *Suomalaisesta ahdistuksesta* (1992). Varsinaisen historiatieteen ulkopuolelta otetuilla psykologisilla todisteluilla ja selitysmalleilla operoiva kirja on dokumentoitu historiallisestikin äärimmäisen pikkutarkasti, ikään kuin herännäisten mielenliikkeet olisivat olleet palautettavissa yksittäisten menneisyydestä kertovien lähteiden todistusvoiman tasolle. Kyse on pitkälti puolustusasenteesta, halusta säilyttää tutkimuksen korkea historiatieteellinen status niidenkin silmissä, joiden oma tiedekäsitys nojautuu voittopuolisesti itsensä sammuttamiseen ja teoretisointia hylkivään dokumentarismiin.

Säröjä objektiivisuusideaaliin ja Renvallin paradoksi

Tieteellis-objektiivisen tutkimusideaalin ylivalta ei siis historiantutkimuksessa ole järkkynyt yhteiskunnallisten, poliittisten ja aatteellisten muutosten paineessa, mutta säröjä ja uusia vivahteita siihen on kyllä tullut. Sen sijaan sosiologian puolella jouduttiin 1960-luvun lopulta lähtien käymistilaan, jonka aiheutti pitkälti marxilaisten ajatusten tunkeutuminen yhteiskuntatieteisiin. Vaikka esimerkiksi väitöskirjat noudattelivat edelleen hyväksi koettuja metodeja haastattelu- ja kyselytutkimuksineen, niin julkivasemmistolaiset käsitykset saivat niissä selvästi enemmän tilaa kuin historiatieteessä.

Tämä suuntaus sai voimaansa sosiologian luonteesta modernisaatioon kytkeytyvänä, omaa aikaansa heijastavana "barometritieteenä". Pauli Kettunen on luonnostanut dilemmaa seuraavasti:

---

6 Vrt. Jorma Kalela 1987.

"Kokemus läsnäolevasta muutoksesta ja halu ja mahdollisuus hakea muutoksen jäsentämisvälineet sieltä, missä se oli pisimmällä, vahvistivat toisiaan, ja näin yhteiskuntatieteilijöiden kuva suomalaisesta yhteiskunnasta modernisoitui nopeammin kuin itse yhteiskunta."[7]

Toisen maailmansodan jälkeen Suomeen kotiutuneen amerikkalaisen sosiologian suuri linja ei katkennut, mutta kovalle koetukselle se kyllä pantiin. 1980-luvun kuluessa marxilainen innostus hiipui sosiologiassa. Matti Alestalo ja Teuvo Räty ovat luonnehtineet tätä kehitystä osuvasti:

"...useimmat sellaiset väitöskirjantekijät, jotka lähtivät marxilaisesta perinteestä kohti empiirisempää tutkimusta, joutuivat joko revisioimaan alkuperäisiä perusolettamuksia tai sitten varsin kauas alkuperäisistä lähtökohdista. Jotkut selvisivät matkalta jopa niin, ettei alkuperäinen lähtökohta ollut enää edes näkyvissä."[8]

Oman ajan yhteiskuntaa tutkiva, sitä selittävä ja sen ongelmiin jo luonteensa puolesta läheisesti kietoutunut sosiologia oli käymistilansa aikana horjunut, mikä näkyi 1970-luvulla muun muassa väitöskirjojen vähenemisenä. Matti Alestalo ja Teuvo Räty ovat puhuneet jopa sosiologian kriisistä. Jatkuvuuteen ja kansallisiin traditioihin lujemmin kiinnittyneen historiantutkimuksen piirissä puolestaan horjahtelusta ei voi puhua, sillä vanha tutkimusote ei ollut missään vaiheessa vakavasti uhattuna. Akateemisen marxilaisuuden ja vasemmistolaisuuden esiinmarssi ja tämän ilmiön taustalta löytyvä suomalaisen yhteiskunnan voimakas rakennemuutos jättivät kuitenkin jälkensä historiantutkimukseen, tosin lähinnä välillisesti ja poliittisesta ja dogmaattisesta painolastistaan riisuttuna. Historia ikäänkuin yhteiskunnallistui tietoisesti, samalla kun sen piiriin ujuttautui yhteiskuntatieteellisiä termejä ja ajatusmalleja, jotka näkyivät tutkimusten kysymystenasetteluissa ja joiden avulla menneisyyden tapahtumia pyrittiin jäsentämään ja luokittamaan.

Historiaa selitettiin nyt usein yhteiskunnan taloudellisista ja sosiaalisista ulottuvuuksista käsin. Jo aiemmin rakoilemisen merkkejä osoittanut kansallisen yhtenäisyyden ideaali, olettamus kaikkien kansankerrosten yhtymyksestä valtiossa, alkoi väistyä raadollisemman tulkinnan tieltä, jossa eri intressiryhmien nähtiin kamppailevan loputtomasti vallasta, etuuksista ja oikeuksista - jos kohta noille kiistoille haluttiin etsiä myös sovittelumekanismeja.

Samalla alettiin uusien näkemyksien kirvoittamina pohtia historian hyödyllisyyttä, sen kykyä tuottaa politiikkaa palvelevaa positiivista tietoa. Tämä juonne näkyi muun muassa nuoremman polven tutkijoiden Antero

---

7 Pauli Kettunen 1994a, s. 93.
8 Matti Alestalo ja Teuvo Räty 1994, erityisesti s. 239.

Heikkisen ja Heikki Ylikankaan vuonna 1971 käynnistämässä ns. *kahden historian keskustelussa.*[9] Mainitut tiedemiehet esittivät singularisoivan historian vastapainoksi vaatimuksen "toisesta historiasta". Siinä piti heidän mielestään keskittyä "toistuviin ilmiöihin" ja "ajasta ja paikasta irrotettavaan tietoon", mikä oli "sovellettavan tiedon tunnusmerkki". Tässä ajattelutavassa historiasta tuli ikään kuin säännönmukaisuuksiksi abstrahoituva kokemusvarasto, joka toi tilanteisiin ennustettavuutta. Heikkisen ja Ylikankaan virittämä debatti oli kuitenkin sikäli ajastaan jäljessä, että muun yhteiskuntatutkimuksen puolella kritiikki sosiologista insinööristrategiaa kohtaan oli saamassa jo jalansijaa.[10]

Mutta yhtä kaikki. Uudet kysymykset, kiinnostuksen kohteet ja metodit, muun muassa tilastotieteelliset menetelmät nivoutuivat lopulta melko kivuttomasti vanhaan lähdekorosteiseen traditioon, osin siihen sulautuen, osin sitä täydentäen ja osin sitä muuttaen.

Tärkein muutos oli se, että renvallilainen objektiivisuusihanne, käsitys tutkijan mahdollisuudesta asettautua tutkimuskohteensa yläpuolelle tajuttiin tiedostetusti tai tiedostamattomasti mahdottomaksi. Renvall oli tieteellis-objektiivisilla tutkimusmenetelmillään saavuttanut tuloksia, jotka vaikuttivat auttamattomasti vanhentuneilta ja menneeseen arvomaailmaan sitoutuneilta eivätkä näin ollen enää sopineet ajan henkeen. Kansanvallan ihanteisiin kasvanut, yhteiskunnallisen murroksen keskellä elänyt, opiskelijatulvan mukana yliopistoon huuhtoutunut sekä enemmän tai vähemmän vasemmistolaisista virtauksista vaikuttunut historioitsijapolvi ei oikein halunnut niellä Renvallin käsityksiä massojen arvostelukyvyttömyydestä ja eliitin johtavasta roolista Suomen historiassa. Nuoremman polven tutkijoista Matti Peltonen onkin kiinnostavalla tavalla eritellyt Renvallin ajattelun ja uudemman mentaliteettihistorian välistä kuilua:

> *"Eräät uudet sosiaalihistorialliset tutkimukset ovat saaneet myös lukevan yleisön suosion, sellaiset kirjat kuin Le Roy Ladurien 'Montaillou' (1975, suom. 1985) tai Carlo Ginzburgin 'Il formaggio e i vermi' (1976, nimi tarkoittaa suomeksi Juusto ja madot). Varmaankin Le Roy Ladurien keskiaikaisten kyläläisten kiinnostavuus tai Ginzburgin mylläri Menocchion rakastettavuus perustuu siihen, että heidät nähdään niin inhimillisinä, että lukija pystyy samastumaan heihin. Tämä on tutkijan tietoinen valinta, eikä jotain lähteistä automaattisesti esiin tulevaa. Tässä suhteessa on mielenkiintoista*

---

9 Antero Heikkinen ja Heikki Ylikangas, Kaksi historiaa. Historiallinen Aikakauskirja 1971, s. 53-59. Aiheesta käydystä keskustelusta ks. Historiallinen Aikakauskirja 1971: 158-172 (Pentti Renvall, Eino Jutikkala, Jorma Kalela), 274-287 (Toivo J. Paloposki, Kari Selén, Seppo Hentilä, Jussi Turtola, Pirkko Rommi), 355-361 (Heikkinen ja Ylikangas).

10 Pauli Kettunen 1994a, s. 110. –Politiikkaa palvelevan historiantutkimuksen vaatimuksen eri argumentaatiomalleista ks. Pauli Kettunen 1990, erityisesti s. 193-195.

tehdä vertailu mentaliteettihistorian yhteydessä usein mainittuun Pentti Renvallin työhön 'Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskäsitystensä valossa' (1949). Renvallin työstä ei voinut koskaan tulla menestysteosta, ei edes kotimaassaan. Miksi? Siksi, että Renvallin teoksen suomalainen ei ajattele. Renvallin hahmottelema keskiajan suomalainen on taikauskoinen, irrationaalisesti ajatteleva ja tunteenomaisesti reagoiva. Renvallin 1500-luvun ihminen – muodollisestihan hän puhuu yleisesti kaikista 1500-luvun ihmisistä – eli vain havaintojensa maailmassa ja reagoi havaintoihinsa vain tunteilla. Vaikka Renvallin työllä toki on monia ansioita – esimerkiksi ennakkoluuloton lähteiden käyttö – niin tämä staattinen lähtökohta sulkee pois ne mielenkiintoiset kysymyksenasettelut, joita uusi sosiaalihistoria viljelee."[11]

Eli miksi siis Renvallin teoksesta ei voinut tulla klassikkoa? Ensinnäkin hänen tulkitsemanaan 1500-luvun ja kahdennenkymmenennen vuosisadan ihmisen psyyke ja sielunmaisema poikkesivat toisistaan aivan ratkaisevasti jo ihmisen aivorakenteissa tapahtuneen oletetun kehityksen vuoksi. Näin Renvall lähestymistavallaan erkaannutti esi-isämme nykylukijasta tavoittamattomaan kaukaisuuteen, vuosisatain henkisen etäisyyden taakse. Toiseksi hän määritti menneisyydessä eläneen kehittymättömän ihmisen epiteetit negaatioiksi, olipa kyse yhteisösidonnaisuudesta, kyvystä säälivään myötäelämiseen tai taipumuksesta joutua ankaran tunneperäisen suuttumuksen valtaan oikeudentunnon tullessa loukatuksi. Toisin sanoen Renvall primitivisoi ihmisessä ne ominaisuudet, jotka ajasta riippumatta tekevät ihmisestä sellaisen kuin hän on, inhimillisen olennon. Samalla hän nosti kehittyneemmällä tasolla olevan ihmisen olennaiseksi piirteeksi ilmeettömän rationalismin, kyvyn ylittää affektit ja kaukonäköisyytensä ansiosta ajaa asioita, jotka välittömien havaintojensa vankina ollut rahvas lyhytnäköisyydessään koki inhimillisyytensä, oikeuksiensa, toiveidensa ja tarpeidensa loukkauksiksi. Renvallin *1500-luvun ihmistä* lainaten:

"1500-luvun ihminen eli pääasiallisesti havaintojensa maailmassa... Hänen omalla sisäisellä maailmallaan, hänen ajatustensa maailmalla oli hyvin vähässä määrin itsenäisyyttä ulkomaailman antamien havaintojen kanssa... –Yleensä hän piti täytenä totena kaikkea sitä, mitä hänen aistimensa hänelle välittivät. Suurtakaan eroa ei ollut sen välillä, mitä hän itse havaitsi ja mitä muut kertoivat hänelle... Koska hänellä itsellään ei ollut kehittynyttä omien ajatusten maailmaa, hän piti ilman ajattelua selvänä, ettei toisenkaan sisäinen maailma voinut muuttaa tämän havaintoja, vaan että tämän kertoma perustui kaikille yhteisiin havaintoihin... –Varsinkin hän oli herkkä kaikelle, mikä

11 Matti Peltonen 1988, s. 4-5.

häiritsevästi puuttui hänen toimiinsa ja pyrkimyksiinsä. Tällaisissa tapauksissa hänen mielensä tasapaino, mikäli siitä yleensä hänen kohdallaan voi puhua, järkkyi helposti... –Monen muunkin seikan kuin rikoksen arvostuksen kohdalla 1500-luvun ihminen antoi tunteensa eikä harkinnan ratkaista. Hän näki herkästi pahuutta toisessa, joka toimi jotenkin häiritsevästi tai oudoksuttavasti, ja yhtä herkästi hän antoi tämän havaintonsa johtaa tekojaan. Hän oli näin erityisen kärkäs vahingoniloisesti julistamaan lähimmäisessä havaitsemaansa pahuutta. Mutta samalla hän oli hyvin herkkä muiden puolelta tulevalle vastaavanlaiselle suhtautumiselle ja arka omasta maineestaan... Mikäli 1500-luvun ihminen joskus suhtautui kuulemaansa kriitillisesti eikä ottanut sitä sellaisenaan täydestä, hän jälleen antoi affektiensa vaikuttaa. Hän ei punninnut itse lausunnon todistusarvoa, vaan ratkaisi kantansa sen mukaan, miten luotettavalta kertoja tuntui... –Yhtä herkästi kuin viha ja vastenmielisyys syttyi kuitenkin myös 1500-luvun ihmisen myötätunto. Ja yhtä vapaat kädet sille annettiin aina oikeudenkäyttöä myöten. Samat ihmiset, jotka olivat valmiit affektiensa vallassa tuomitsemaan teon tekijän nähdessään tämän siinä valaistuksessa, minkä teon tulos, havainnollinen rikos loi häneen, suhtautuivat häneen aivan toisin, jos hän käräjillä pystyi saamaan ylleen toisenlaisen valaistuksen.[12]

Voidaan sanoa, että Renvallin vuonna 1949 ilmestynyt kirja sai voimansa pitkälti omasta ajastaan, kommunismin noususta ja iskusanojen lumoihin joutuneiden joukkojen oletetusta arvostelukyvyttömyydestä, minkä pelättiin murentavan suomalaisen yhteiskunnan länsimaisia perusarvoja ja rakenteita. Paradoksi on siinä, että 1940-luvun suomalainen oli Renvallin mukaan eri ihminen kuin 1500-luvulla elänyt esi-isänsä mutta samalla kertaa kovin samankaltainen. Objektiivisuuteen pyrkivänä tiedemiehenä hän lähti – ikään kuin tulevaisuudesta tietämättä –kuudenneltatoista vuosisadalta ja päätyi lopulta omaan aikaansa havaiten, että affektiivinen massaihminen ei ollutkaan kuopattu historiallinen kummajainen vaan elävää todellisuutta. Mikäli Renvall olisi, kuten hän todellisuudessa teki, lähtenyt avoimesti tästä päivästä, hänen kuvansa menneisyyden ihmisestä olisi ollut elävämpi, vakuuttavampi ja hän olisi nähnyt tämän yhtäläisyydet nykyihmiseen. Samalla hän olisi kuitenkin joutunut myöntämään, että perusolemukseltaan ihminen oli vuosisadasta toiseen sama – eikä ainoastaan samankaltainen. Toisin sanoen valioyksilöiden toiminnan sekä ihmisen ja hänen aivorakenteensa muuttumisen varaan laskettu historiallinen edistyminen olisi kyseenalaistunut ja kyseenalaistanut koko Renvallin teorian. Ongelman ydin oli kenties siinä, että

12 Pentti Renvall 1949a. Erityisesti luku 1500-luvun ihmisen sielullinen rakenne, s. 180-199.

psykologisesti orientoitunut Renvall kytki historian kehittymisen ihmiseen itseensä eikä siihen kehittyvään yhteiskuntaan, jonka puitteissa ihminen toimi.

Nuijasodan monet kasvot

Renvallille hyvä tutkija oli kehittynyt ihminen, joka kehittyneisyydessään oli vapautunut kehittymättömälle ihmiselle tunnusomaisesta affektiivisuudesta. Vaatimus oli ankara, niin ankara ettei Renvall itsekään pystynyt sitä tiedemiehenä noudattamaan. Heikki Ylikangas osoitti teoksessaan *Nuijasota* (1977), kuinka hänen opettajansa ei suomalaista talonpoikaiskapinaa kuvatessaan, rahvaan lyhytnäköisyyttä moittiessaan ja suomalaisen aatelin kaukokatseista kansallismielisyyttä kiittäessään ollut kyennyt pitäytymään kylmän ulkopuolisen tarkkailijan asemassa.[13]

Nuijasodasta (1596-97) ja sen verisistä tapahtumista tehdyt tulkinnat ovatkin oiva esimerkki historiankirjoituksen aikasidonnaisuudesta. Nuijasotaan kohdistuva selvitystyö alkoi vakavassa mielessä jo vuosina 1857 ja 1859, jolloin johtavaksi fennomaanihistorioitsijaksi ja -politiikoksi sittemmin kohonnut Yrjö Koskinen julkaisi väitöskirjansa *Nuijasota, sen syyt ja tapaukset*.[14] Kyseessä oli ensimmäinen suomenkielinen historian väitöskirja. Sittemmin aihetta on sivuttu ja tulkittu monasti. Nuijasota kuuluukin eniten tutkittuihin ilmiöihin suomalaisessa historiantutkimuksessa.[15]

Yrjö Koskisen viime vuosisadan puolella esittämässä kansallisessa nuijasota-versiossa suomalaiset, suomenkieliset talonpojat olivat sankareita ja ruotsinkieliset ylimykset riistäjiä. Vaikka Koskinen tuomitsi kapinallisten riehunnan ja "himot" toisten omaisuuteen, niin tästä huolimatta hän katsoi kyseessä olleen aatelisvallan (Fleming) ja kansanvallan (Kaarle ja nuijamiehet) välisen taistelun. Talonpojat olivat nousseet puolustamaan asemaansa ja oikeuksiaan Klaus Flemingin edustamaa tukahduttavaa aatelisvaltaa vastaan. Talonpoikaisen kansan itsenäisyys oli Koskisen konseptiossa viimekädessä se luja pohja, johon valtion, myös Suomen tulevan valtion olemassaolo ja omintakeisuus perustuivat. Tästä näkökulmasta Kaarle-herttuan toiminta merkitsi ylimystön aiheuttaman yhteiskunnallisen sekasorron lopettamista ja uuden kauden, porvarillisen yhteiskun-

---

13 Arvioinnin kohteina olivat ennen kaikkea Renvallin tulkinnat teoksissa Klaus Fleming und der finnische Adel (1939) sekä Kuninkaanmiehiä ja kapinoitsijoita Vaasa-kauden Suomessa (1949b), mutta myös Renvallin Suomen kansanedustuslaitoksen historiaan (I) kirjoittama osio Ruotsin vallan aika (1962). Heikki Ylikangas 1977, erityisesti s. 302-319. Ks. myös Ylikangas 1990, s. 15-82.

14 Täydennetty laitos ilmestyi 1877 ja 3. p. 1929.

15 Heikki Ylikangas 1990, s. 16.

nan syntymistä. Se taas oli mahdollista vain keskitetyssä kansallisvaltiossa. Aatelin taistelu herttuaa vastaan oli siis samalla maakunnallisuuden taistelua Ruotsin kansallista valtiovaltaa vastaan.

Yrjö Koskinen uskoi kansaan, sen suomalaista kulttuuria synnyttävään ja ilmentävään voimaan ja historialliseen merkitykseen. Gunnar Suolahti onkin todennut, että Koskiselle nuijasota oli ainoa aika vuosisatoihin, jolloin kansamme oli yrittänyt sellaista "omintakeista toimintaa", jota voitiin verrata myöhempään herätysliikkeiden nousuun.[16]

Vuoden 1918 kansalaissota heikensi luottamusta joukkoihin, mikä heijastui myös nuijasodan tulkintoihin. Siinä missä Koskinen ihannoi suomalaista omintakeisuutta puolustaneita talonpoikia, sotien välisen ajan kasvatti Pentti Renvall tuomitsi talonpoikaiston ja katsoi Flemingin ja suomalaisen aatelin ilmentäneen "suomalaista peruskatsomusta". Tietämätön kansa tarvitsi määrätietoisia johtajia. Suomi oli jo itsenäinen, eikä Renvallin tarvinnut enää samaistaa kansakunnan historiallista perusolemusta suomenkieliseen rahvaaseen. Joukot edustivat hänen ajalleen Neuvosto-Venäjän ja kommunismin uhkaa, yksilöt puolestaan länsimaista demokratiaa.

Tilanne oli jälleen uusi 1960- ja 70-luvulla. Opiskelijamäärien voimakas nousu, älymystön yhteiskunnallinen radikalisoituminen, tiedonvälityksen kehittyminen ja kolmannen maailman ongelmat toivat massat taas parrasvaloihin. Historiaa voitiin selittää entistä selvemmin taloudellisista ja sosiaalisista ilmiöistä käsin. Heikki Ylikangas palasi Nuijasota-teoksessaan korostamaan joukkojen merkitystä. Hänen mielestään sota liittyi eurooppalaisiin talonpoikaiskapinoihin, kruunun keskushallinnon kehittymiseen ja kasvaneisiin säätyeroihin. Talonpoikien vapaus oli jatkuvasti vähentynyt ja samalla kaikkinaiset rasitukset olivat lisääntyneet. Lopulta rahvas tarttui aseisiin sortajiaan – aatelisvaltaa – vastaan: "Heidät kukistettiin verisesti. Alkoi säätyvallan aika."[17]

Umpioitu kehä avautuu?

Edellä esitettyjen tulkintojen oikeutta tai vääryyttä on vaikea todistaa yksittäisistä lähteistä tehtyjen päätelmien avulla, sillä historiantulkintahan pohjautuu enemmän tai vähemmän tutkijan omaan kokemusmaailmaan. Nykyisyys ja tulevaisuus synnyttävät yhä uusia kysymyksiä ja selitysmalleja, jotka tulevat taas kerran muokkaamaan nuijasodankin kuvaa. Nuijasota-tulkintojen moninaisuus auttaa kuitenkin ymmärtämään sitä tosiseikkaa, ettei Pentti Renvall omissa tutkimuksissaankaan kyennyt

16 Gunnar Suolahti 1933, s. 7-24 ja 395-431. Ks. myös Pekka Ahtiainen 1991, s. 161-169.
17 Heikki Ylikangas 1987, s. 33.

noudattamaan niitä periaatteita, joita hän metodioppaissaan esitti, neuvoja jotka Renvallin omankin kertoman mukaan nojautuivat juuri hänen käytännön historioitsijana saavuttamiinsa tuloksiin:

> *" Joka härjillä kyntää, se härjistä puhuu. Silloinkin kun on puhe yleisistä tutkimusperiaatteista, jokainen puhuu ensisijassa omista tutkimusperiaatteistaan, niistä, joille hän itse antaa arvoa ja joita hän pyrkii seuraamaan omassa työssään... Kun joku omaksuu itselleen tietyt tutkimusperiaatteet seurattaviksi, on syynä se, että hän on havaitsevinaan ne tuloksellisiksi... s.o. sellaisiksi, jotka ovat tulleet esille omassa työssä... "*[18]

Näin Renvall oli luonut ajatuksellisesti umpioidun kehän, jonka sisäpuolella oli hänen totuuden valtakuntansa. Siinä omat tutkimukset osoittivat ensin tutkimusten pohjana olevat metodit oikeiksi ja metodit puolestaan tutkimukset päteviksi. Järjestelmä toimi niin kauan kuin toimittiin Renvallin itsensä asettamilla ehdoilla ja hänen määritteidensä puitteissa. Mutta kun Renvallin valtakunnan sisäisiä oloja katsottiin ulkopuolisen tarkkailijan silmin, koko hallitussysteemi vaikutti epäilyttävältä. Valtakunnan pää, lähdealamaistensa lempeäksi ja oikeamieliseksi hallitsijaksi arveltu Renvall ei ollutkaan lähteiden nöyrä, itsensä kieltävä ja intohimonsa sammuttava yhteensovittaja ja tulkki vaan itsevaltias, joka pani lähteet äänestämään – ei mielivaltaisesti mutta hallitsijan arvovallalla kylläkin – sen totuuden puolesta, johon hän oman aikansa kasvattina uskoi.

Renvallin ajattelun takaa löytyy aivan henkilökohtainenkin trauma, jonka yli hän ei tutkijana päässyt ja jota hän tiedemiehenä ei saattanut sammuttaa mielestään. Tuota traumaa on vaikea sivuuttaa arvioitaessa hänen tulkintojaan kansakunnan menneisyydestä. Käsitys alempien kansanjoukkojen kyvyttömyydestä ymmärtää yhteiskunnallisia ilmiöitä kumpusi nimittäin osittain vuoden 1918 kansalaissodan kipeistä muistoista, sodan jossa Renvallin haminalainen kirkkoherraisä oli kodistaan riistettynä ja Kouvolaan kuljetettuna kohdannut väkivaltaisen kuoleman huhtikuun 20. päivänä sikäläisen poliisivankilan lähettyvillä sijainneen suon reunalla.[19]

Jos siis Renvallin tieteellis-objektiiviseltä pohjalta tekemät historiantulkinnat olivat vääriä tai kyseenalaisia, niin silloin itse menetelmässä oli vikaa. Vika ei ollut Renvallin lähdetekniikassa tai lähderakenteissa, ne ovat paljolti ajattomia ja tarpeellisia, tutkitaanpa historiaa milloin ja missä hyvänsä. Sen sijaan, kuten todettu, vaatimus affektiivisen sillan hävittämisestä tutkijan ja tutkimuskohteen väliltä ei ole osoittautunut hyvän tutkimuksen aksiomaattiseksi edellytykseksi. Päinvastoin tutkimus,

---

18 Pentti Renvall 1947a, s. 8-9.

19 H.J. Boström. Sankarien muisto. Helsinki 1927. Vrt. Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen 1992, s. 326-329.

jonka kysymyksenasettelua ja suuntautumista ovat avoimesti ohjanneet historioitsijan oma ympäristö ja omat henkilökohtaiset mieltymykset, on monasti tuottanut syvemmän, elävämmän ja kenties todellisemmankin kuvan menneisyydestä kuin työ, jota on tehty ainakin näennäisesti sammutetuin lyhdyin. Monet fennomaanisesta ja myöhemmästä vasemmistolaisesta aatemaailmasta virikkeitä saaneet tutkimukset käyvät tästä hyvinä esimerkkeinä.

Ajan avaimet ja ovi menneisyyteen

Uudistuvan tutkimuksen dynamiikka

Viime vuosikymmeninä on ilmestynyt runsaasti sellaisia tutkimuksia, joissa on päästy hyviin tuloksiin, vaikka niissä on luovuttu itsensä sammuttamisen ideaalista, historian omien erityislaatuisten menetelmien kaikkivoipuuden vaalimisesta sekä rajojen rakentamisesta muiden tieteiden suuntaan.

Jo aiemmasta fennomaanisesta perinteestä ponnistanut historiankirjoitus oli versonut samansuuntaisia ratkaisumalleja, ja aikaansa nähden kenties yhtä suurella menestyksellä. Yrjö Koskisesta lähtien fennomaaninen historia oli yhdistänyt kansallisen historiantulkinnan, kansallisen politiikan sekä yhteiskunnallisten ongelmien, ennen kaikkea työväenkysymyksen ja tilattoman väen kysymyksen ratkaisuyritykset tieteelliseksi ja sosiaalipoliittiseksi ohjelmaksi, jonka seuraukset kantoivat kauas.

Fennomaaneille kansallinen historia ei ollut ainoastaan hallitsemisen ja hallinnoinnin, yhteiskunnallisen järjestäytymisen, sotien, aatteiden ja kansallisten herättäjien historiaa. Se oli samalla kansan historiaa sanan laajimmassa merkityksessä, joukkojen työtä, uurastusta ja ponnistelua, sanalla sanoen kansallisuusaatteen toteuttamisen aineellisen pohjan luomista ja lujittamista. Historiaa oli siis lähestyttävä laajasta perspektiivistä. Etenkin taloushistoriaan oli kiinnitettävä suurempaa huomiota jo senkin vuoksi, että nykyisen suurteollisuuden ajan tiedemies saattoi aiempia tutkijapolvia selkeämmin nähdä taloudellisten ilmiöiden vaikutuksen historian kulkuun.

Taloudellisen kehityksen kääntöpuolena olivat kuitenkin yhteiskunnallista ja kansallista yhtenäisyyttä murentavat etuvastakohtaisuudet aatelin ja talonpojan kamppailusta nykyaikaiseen työn ja pääoman ristiriitaan asti. Teollisuuden ja maatalouden sopusointuinen kehittäminen edellytti fennomaanisessa ajattelussa yksilöiden, ryhmien ja luokkien yläpuolella olevaa valtiota, kansaa vallan legitimaationa käyttävää keskusta, joka kykeni näkemään kansakunnan edun ja toimimaan sen hyväksi. Mutta valtio ei kyennyt työskentelemään menestyksellisesti tämän päämäärän puolesta, ellei sillä ollut käytettävissään historiantutkimuksen ja muiden tieteiden tarjoamaa, akateemisesti punnittua tietoa ristiriitoja sovittelevan ja alempien kansanosien elinehtoja parantavan reformi-

politiikkansa perustaksi.[1] Kansakunnan sisäinen eheys tuli erityisen tärkeäksi aikana, jolloin Suomen autonomian ylle alkoi kasaantua tummia pilviä Venäjän suunnalta.

Historiankirjoituksen uudistamiseen kohdistuneet paineet johtivat tarpeeseen hakea uusia tilanteeseen sopivia tietoja ja metodeja ulkomailta. Kun tänä päivänä monet suomalaiset tutkijat kurottautuvat eurooppalaisen tieteen sydänmaille karistaakseen ahtaaksi kokemansa kansalliset ajatuskaavat mielestään, niin viime vuosisadan lopun fennomaaniset historioitsijat käänsivät katseensa lounaaseen aivan toisista syistä. He halusivat tutustua viimeisimpään eurooppalaiseen tutkimukseen ymmärtääkseen syvällisemmin omaa kansallista menneisyyttä osana laajempaa eurooppalaista sivistystraditiota.

Samalla he halusivat käyttää modernin ulkomaisen tutkimuksen tarjoamia esikuvia suomalaisiin erityispiirteisiin sovellettuina kansallisessa rakennustyössä, niin sosiaalisen kysymyksen lietsoman sisäisen eripuran torjumisessa kuin valtiota voimistavan taloudellisen kehityksen vauhdittamisessakin. Valtiohan ei voinut, varsinkaan autonomian määreen rajoittamana, olla aidosti olemassa ellei ulkoisia institutionaalisia kulisseja täytetty kansallisella tietoisuudella, todellisella elämällä, virkeällä poliittisella toiminnalla, kansallisella kulttuurilla ja kansallisella taloudella.

Pieni maa tarvitsi siis kehittyäkseen suurten valtakuntien henkisiä voimavaroja. Historian professoreiden E.G. Palménin ja J.R. Danielson-Kalmarin kannustamina satunnaisten opintomatkailijoiden noro kasvoi nuorten tutkijoiden tasaiseksi virraksi ennen kaikkea nousevaan Saksaan mutta myös muualle, lähinnä Itävaltaan ja Englantiin. Tuskin tänä päivänäkään tuon virran vuolautta on ylitetty suhteessa väitöskirjan tekijöiden määrään. Uudet opit ja uudet nimet, historiallinen taloustiede, katederisosialismi, kollektiivinen historiantutkimus, Schmoller, Wagner, Sombart, Weber, Lamprecht, Inama-Sternegg, Webb, jopa Marx, Bernstein Luxemburg jne., kotiutuivat nopeasti täkäläiseen tiede-elämään.[2]

Vuosisadan taitteesta lähtien Suomessa ilmestyikin runsaasti talous- ja sosiaalihistoriallista, historiallis-tilastollista ja sosiaalipoliittista tutkimusta, jossa tutkijan oman ajan ongelmat ja niistä avautuvat näköalat olivat joko tieteellisen työn suoranaisina lähtökohtina tai sitten tuota työtä selvästi inspiroivina taustatekijöinä.Tilastollisilla menetelmillä, joiden

---

1 Fennomaanien vaatimus historiatieteen uudelleensuuntautumisesta sekä sen liittämisestä ajanjakson sosiaalipoliittisiin tarpeisiin käy ilmi esim. Danielsonin professorinväitöskirjasta, erityisesti sen esipuheesta sekä työn tarkastajana olleen Yrjö Koskisen lausunnosta. J.R. Danielson, Bidrag till en framställning af Englands socialpolitik och ekonomisk-sociala utveckling under XIII-XVI århundradet (1880). G.Z. Forsman (Yrjö Koskinen), Ex officio opponentens utlåtande angående Docenten Filos. Doktorn M.G. Schybergsons akademiska afhandling / Ex officio opponentens utlåtande angående Docenten Filos. Licentiaten Joh. Rich. Danielsons akademiska afhandling. Helsingfors 1880. Ks. myös Ilkka Liikanen 1995.

2 Jukka Tervonen 1981 ja Pekka Ahtiainen 1982.

omaksumiselle vanha kameralistinen tutkimusperinne oli jo valmistellut maaperää, pyrittiin kuvaamaan kokonaisten luokkien ja sosiaaliryhmien aineellisia ja henkisiä elinehtoja sekä eri kansankerrosten yhteiskunnallista asemaa ja merkitystä niin historiassa kuin nykyisyydessäkin. Kansantaloustieteellisillä ryhmitysperusteilla ja selitysmalleilla menneisyyttä taas kuvattiin mielellään prosesseina, vaiheesta toiseen kulkevina kehityslinjoina.

Sosiaalitilastollisista ja sosiaalihistoriallisista töistä on mainittava muun muassa 12-niteinen sarja *Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseudulla* (1885-93), Hannes Gebhardin johtaman, vuonna 1901 perustetun *Tilattoman väen alakomitean* laatimat laajat selvitykset yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa, Helsingin Työväenyhdistyksen inspiroimat *Työtilasto*-tutkimukset (1903-14), O.K. Kilven 1910-luvulla kirjoittamat väestötilastolliset esitykset ja hänen tutkimuksensa *Suomen siirtolaisuus ja 19. vuosisadan kansantalous* (1917), Aksel Warénin klassikkoteos *Torpparioloista Suomessa* (1898), Gunnar Suolahden Historiallisessa Aikakauskirjassa ilmestynyt artikkeli *Tilastollisia tietoja Turun Akatemian ylioppilaista* (1903), Edvard Gyllingin *Suomen torpparilaitoksen kehityspiirteet Ruotsinvallan aikana* (1909) sekä Topi Kallion *Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla* (1913).

Taloustieteellisempää ja taloushistoriallisempaa suuntaa edustivat muun muassa Herman Gummeruksen tutkimukset antiikin Rooman talous- ja yhteiskuntaelämästä (1906-1910), Ernst Nevanlinnan työt raha-asiain järjestämisestä Suomessa autonomian ajalla (1899, 1907) sekä J.H. Vennolan Ruotsin ja Suomen historiaa 1500-luvulla käsitellyt laaja teos *Luontais- ja rahataloudellinen astetaistelu kansantaloudessa ja valtion finanssit* (1908). Viimeksi mainitun tutkimuksen esikuvana oli etenkin saksalainen historiallinen taloustiede, jonka piirissä taloudellinen kehitys oli eri näkökohtien mukaan luokiteltu talousasteiksi, jaksoiksi joiden kautta talous eteni alemmilta ylemmille tasoille. Vennolan oma luokitus sijoittui puitteisiin, joissa edettiin vaihtoa vailla olevasta alkutilasta luontaistalouteen ja sen jälkeen rahatalouden kautta luottotalouteen.

Kuvatunlainen tutkimus, niin koti- kuin ulkomainenkin koettiin tarpeelliseksi yhteiskunnallista reformipolitiikkaa kehitettäessä. Sen tuloksia esiteltiin muun muassa saksalaisen *Verein für Sozialpolitikin* suomalaisessa vastineessa, Yrjö Koskisen vuonna 1884 perustamassa ja historioitsijoiden kansoittamassa *Kansantaloudellisessa Yhdistyksessä*,[3] ja sen

---

3 Kansantaloudellisen Yhdistyksen aktiivijäsenistöön kuuluneista historioitsijoista voidaan Koskisen lisäksi mainita J.R. Danielson-Kalmari, E.G. Palmén, Hannes Gebhard, Ernst Nevanlinna, Yrjö Jahnsson, J.H. Vennola ja August Hjelt. Heissä kaikissa tiedemiehen ja poliitikon roolit yhdistyivät suomalaiskansallisen aatteen toimiessa yhteisenä nimittäjänä. Kansantaloudellisen Yhdistyksen vaiheista ks. Leo Harmaja 1934.

ajatuksia sovellettiin esimerkiksi suomalaisen puolueen vuoden 1905 radikaaliin sosiaalipoliittiseen ohjelmaan. Siihen oli myös eri tahoilla ja eri puolia painottaen helppo vedota kun ehdotettiin vapaan kilpailun rajoittamista, työsuojelun tehostamista, sosiaalivakuutusjärjestelmän luomista, progressiivisen tulo- ja omaisuusveron toteuttamista, torpparin aseman turvaamista vuokraehtoihin puuttumalla tms.[4]

Samoihin aikoihin käytännöllisiin yhteiskunnallisiin tarkoitusperiin tähdännyt kansantaloustiede erkaantui historiasta omille teilleen. Uusi oppiaine säilytti pitkään historiallisen luonteensa, jonka se oli perinyt emotieteeltään. Tämä ei ollutkaan mikään ihme, sillä historioitsijat valtasivat järjestään uudet professorinvirat. J.H. Vennola nimitettiin Helsingin yliopiston kansantaloustieteen oppituolin haltijaksi vuonna 1908, Hannes Gebhard sai maanviljelyksen kansantalous- ja tilastotieteen ylimääräisen professuurin seuraavana vuonna ja Ernst Nevanlinna hoiti ensimmäisenä Turun yliopiston kansantaloustieteen professorin virkaa vuosina 1922-24 toimittuaan sitä ennen saman aineen opettajana Kauppakorkeakoulussa 1913-17. Myös Yrjö Jahnssonilla, Teknillisen korkeakoulun kansantaloustieteen professorilla (1911-36) oli historialliset opinnot taustanaan.

Pragmaattiset ulottuvuudet olivat sysäämässä historiantutkimusta myös sisäiseen, suorista käytännön kytkennöistä erkaantuvaan itsetutkiskeluun. Uusilla, pitkälti yhteiskunnan ulkoisista tarpeista lähteneillä metodeilla voitiin esimerkiksi luokitella valtavia detaljimassoja, mikä antoi poliitikoille – näin oletettiin – tilastollisella jalostuksella tuotettua yhteiskuntapoliittista tietoa ja historioitsijoille entistä paremmat mahdollisuudet hahmottaa joukkoilmiöitä ja niiden historiallista vaikutusta. Monet tutkimukset jäivät tälle kartografisen ryhmittelyn tasolle, mutta eräissä töissä pääs-

---

4 Seikko Eskola 1962, s. 391-452. –Tieteen ja käytännön politiikan läheisestä kytköksestä ja keskinäisestä vaikutusyhteydestä vrt. toisiinsa esim. Hannes Gebhardin laajaa, leveästä historiallisesta taustasta lähtevää ja Englantiin keskittyvää tutkimusta Maaseudun yhteiskuntaolojen parantamisesta muutamissa Euroopan maissa (1901) sekä saman tekijän kirjasta Suomalaisen puolueen maalaisohjelma. Yhteiskunnallisten parannustemme perustus (1907). Tästä myös Kyösti Haataja 1934, erityisesti s. 86. –Saksalaisen sosiaalireformistisesti sävyttyneen taloustieteen vaikutuksesta Suomessa vielä nuoreen, akateemisessa institutionalisoitumisvaiheessa olevaan kansantaloustieteeseen ks. Ernst Nevanlinna, Kaksi kansantalouden tutkimuksen merkkimiestä (1913b). Siinä Nevanlinna esittelee ihailevaan sävyyn historiallisen kansantaloustieteen tunnetuimman hahmon Gustav Schmollerin ja katederisosialismin näkyvimmän edustajan Adolph Wagnerin tieteellisiä töitä ja yhteiskunnallista ajattelua. Merkittävää on, että Nevanlinna oli laatinut esityksensä nimenomaisesti meritoituakseen kansantaloustieteen tutkijaksi ja akateemiseksi opettajaksi. Samoihin aikoihin hän julkaisi Historiallisessa Aikakauskirjassa arvosteluja ja kirjoituksia mm. Werner Sombartista, ja Max Weberistä. Historiallinen Aikakauskirja 1911, s. 357-361; 1913a, s. 197-199; 1914, s. 271-274. –Suomessa vallinnutta uskoa tilastojen voimaan on Pauli Kettunen kuvannut osuvasti työsuojelua teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa käsittelevässä tutkimuksessaan Suojelu, suoritus, subjekti. Vammala 1994b.

tiin pidemmällekin. Päämääräksi ei tällöin riittänyt yksittäisten tapausten koostaminen ja erilaisten ilmiöiden tiivistäminen tilastoiksi tai tilastosarjoiksi. Tavoitteeksi tuli loogisesti, selitysvoimaisesti ja pätevästi yhdistää ja suhteuttaa erilaisia tietokantoja toisiinsa sekä liittää ne osaksi yleistä aatteellista, poliittista ja sosiaalista kehitystä.

Suomalaisen yhteiskunnan muuttumista tai sen muotoutumista alettiin kuvata uusin – luokan, rakenteen, kapitalismin, riiston yms. – termein. Samalla näille, osin oman ajan yhteiskunnallisesta tilanteesta versoville käsitteille haettiin vastaavuutta menneisyydestä. Näin historian ala laajeni kysymyksenasetteluiltaan aihepiireihin, joiden tärkeyttä ei aiemmin ollut kyetty havaitsemaan ja joita ei edes olisi voitu eritellä tarvittavan käsitteistön puuttuessa. Historiallinen ongelma toisin sanoen paikannettiin uusilla kysymyksillä, otettiin haltuun tarkoituksenmukaisilla käsitteillä, työstettiin uusilla menetelmillä ja saatettiin tutkimuksen muotoon uusilla ryhmittelyperusteilla.[5]

Kuvatunkaltainen lähestymistapa ei kuitenkaan tullut historiantutkimuksen valtavirtaukseksi, vaikka esimerkiksi taloudelliset ja sosiaaliset seikat nousivatkin entistä herkemmin tutkimuksen kohteiksi vuosisadan vaihteen tieteellisen ilmaston inspiroimana.

Mies, aate ja tutkimus

Eräs niistä harvoista historioitsijoista, joka uusilla välineillä varustettuna kävi uudistamaan tutkimusta myös sisäisesti, oli tunnettu sosiaalidemokraattinen politiikko, raittius-, kansanvalistus- ja lehtimies, sanalla sanoen viimeisen päälle aatteen mies, Väinö Voionmaa (1869-1947). Aatteellisuus näkyi paitsi hänen työssään yhteiskunnallisena toimijana, niin samalla myös hänen yhteiskuntahistoriallisissa tutkimuksissaan, joissa yhdistyivät erikoisella tavalla suomalaiskansallinen ajattelu, lamprechtilainen kiinnostus kollektiivisiin instituutioihin ja kulttuurihistoriaan, historiallisen taloustieteen reformihenkisyys sekä marxilaista kapitalismi- ja luokkateoriaa lähenevä käsitteistö ja tapa hahmottaa yhteiskuntarakenteita.

Voionmaan tutkijapersoonaa on mahdoton ymmärtää, ellei siihen liitetä hänen sosialistisesti värittynyttä inhimillisyyden ihannettaan ja hänen myötätuntoaan alempia kansankerroksia kohtaan. Toimittamassaan, työstämässään ja pitkälti myös itse kirjoittamassaan teoksessa *Sosialidemokratian vuosisata* (I, 1906) Voionmaa puhuu kunnioittavasti jopa anarkistisesta "räyhähengestä" Bakuninista, jonka väkivaltaoppien ja "törkeyksien" takaa hän löysi sellaista ihanteellisuutta, jota hän ei ta-

---

5 Pekka Ahtiainen 1985, s. 28-51; Jukka Tervonen 1985; Pertti Haapala 1989, s. 16-17.

voittanut esimerkiksi Marxista, rationaalisesta teoreetikosta, jolle työväenluokan historiallinen rooli yhteiskunnan muutoksessa oli paljon läheisempi asia kuin kaikkein kurjimpien ja syrjäytetyimpien inhimillinen hätä. Esimerkiksi kirkkoa ja Jumalaakin herjatessaan Bakunin arvosti kristillistä etiikkaa. Hän lähti siitä, että ihmisen sydämen syvyydestä on löydettävä se, mitä ennen oli etsitty taivaista. Voionmaata edelleen lainaten: "Kristuksesta Bakunin lausuu jaloja ja puhtaita sanoja, mutta sitä julmemmin raivoo hän kristittyjä vastaan, jotka pitävät Jumalaansa ainoastaan hallitsemisen välikappaleena." Erästä kirjoittajaa siteeraten Voionmaa toteaa, että anarkismin "lapsellinen ihanneusko" sortui malttamattomuuteen, haluun muuttaa yhteiskuntaa yht´äkkisesti ja keinoja kaihtamatta: "Sen punaiset perkeleet ovat vain siksi niin pahoja, että niillä on niin vietävän kiire toteuttamaan ihanteitaan."[6]

Bakuninin sosiaalisista ihanteista Voionmaa tunnisti monia omakseen, ja Marxissa hän taas arvosti ennen kaikkea historiallista tarkkailijaa ja erittelijää, joka tajusi historiallisten prosessien merkityksen ja asioiden edelle kiiruhtamisen taktisen hyödyttömyyden. Bakunin oli Marxin silmissä hätäilijä, ja "siksi karkoitti Marx hänet järjestäytyneitten sosialistien riveistä". Voionmaan katsannossa Marx ymmärsi yhteiskuntaluokkien välisten jännitteiden merkityksen siirryttäessä tietyltä historialliselta kehitysasteelta toiselle, mutta erehtyi pitäessään luokkaristiriitoja sovittamattomina.

Voionmaa oli tietystä sosialistisesta painolastistaan huolimatta arvostettu tiedemies jo tieteellisen uransa alkuvaiheissa. Tämä näkyi muun muassa vuonna 1911 avoimeksi tulleen Suomen ja Skandinavian historian professuurin täyttöprosessissa, johon Voionmaa heittäytyi mukaan vahvimpana valttikorttinaan *Tampereen kaupungin historia*. Vuosina 1903-07 ilmestynyt ja myöhemmin myös neljännen osan saanut suurteos oli monella tavoin pioneerityö, ajallisesti ja rakenteellisesti eheä tutkimus, jossa historia ja nykyisyys, yksityiskohdat ja yleistykset limittyivät kokonaiskuvaksi, joka avasi näköaloja myös tulevaisuuteen. Voionmaa, joka asetti ryhmät ja joukot yksilöiden edelle, oli erityisen kiinnostunut työväen sosiaalihistoriasta, työväestön muodostumisesta osana kapitalistisen talousjärjestelmän historiaa ja sen asemasta Tampereen kaupungin kokonaiskehityksen yhtenä tärkeänä ulottuvuutena.[7] Ja aivan kuten Ilkka Liikanen on äskettäin ilmestyneessä väitöskirjassaan *Fennomania ja kansa* todennut, niin työväenliikkeestä kirjoittaessaan Voionmaa rikkoo historiantutkimusta "hallitsevan jatkuvuusteesin ja tarkastelee työväen järjestäytymismuotojen kehitystä ajan yhteiskunnallisten ja poliittisten ristiriitojen..., katkosten ja murrosten näkökulmasta".[8]

---

6 Väinö Voionmaa 1906, s. 297-298.

7 Väinö Voionmaa, Tampereen kaupungin historia. Tuloksia ja kokemuksia. Historiallinen Aikakauskirja 1911; Pekka Haatanen 1973, s. 152-157; Pertti Haapala 1986, s. 16-17.

8 Ilkka Liikanen 1995, s. 50.

Nimityskiistassa Voionmaa sai taakseen koko suomenmielisten historian ja kansantalouden professoreiden muodostaman falangin. Sekä väistyvät J.R. Danielson-Kalmari ja E.G. Palmén että J.H. Vennola ja Venäjän historian ja valtiotieteen oppituolin haltija U.L. Lehtonen tukivat rintarinnan suosikkiaan. Heidän mielestään tämä oli astunut eturiviin suorittaessaan suomalaisen historiankirjoituksen suurta tehtävää, nimittäin "kauttaaltaan tutkia ja uudestaan kirjoittaa taloudellisen viljelyn historia pitämällä johtoajatuksena nykyaikaisen talous- ja yhteiskuntatutkimuksen tarjoamia näkökohtia".[9] Voionmaa oli oman aikansa avaimilla avannut menneisyyteen oven, josta kukaan muu ei ollut vielä käynyt niin kauas sisälle kuin hän. Professoriksi Voionmaa ei kuitenkaan tuolloin päässyt, sillä virkaan valittiin vuonna 1915 tarkasti lähteisiin pitäytyvän ja yleistyksiä välttävän tutkimusotteen edustaja, ruotsinkielinen Carl von Bonsdorff.

Voionmaa sai siis suurta tunnustusta eikä edes hänen sosiaalidemokraattisia sympatioitaan pidetty vaarallisina. Nämä sympatiat eivät, kuten arveltiin, nousseet tutkimuksissa pahasti esiin, vaan pikemminkin virkistivät töitä suunnatessaan tekijän luovan tarkkaajankyvyn aineellisiin elämänilmiöihin. Suomenmielisten tiedemiesten arvioissa Voionmaan sosialistisuus ja hänen tutkimustensa marxilaisperäiset ainekset töihin vaikuttavina ja niitä jäsentävinä prinsiippeinä ikään kuin kesytettiin.

Sama kesyttäminen saatettiin ulottaa myös julkisosialistisiin ulkomaisiin tutkimuksiin. Niinpä Danielson-Kalmari laati vuonna 1900 Uuteen Suomettareen pitkän, Rosa Luxemburgin vuonna 1898 ilmestyneeseen väitöskirjaan perustuvan artikkelisarjan Puolan teollisesta kehityksestä. Siinä hän totesi, kuinka radikaalisuudestaan tunnetun "neiti Luxemburgin" työhön oli toki eksynyt "sosialistista haaveilua", mutta kun tuon "ulkoisen koristuksen" karisti mielestään, alta paljastui uraauurtava tutkimus, ensimmäinen taloustieteellis-historiallinen kokonaiskuva maan teollisuuden vaiheista.[10] Danielson-Kalmari ei toisin sanoen halunnut nähdä, että juuri tuo marxilainen "koristus" oli Luxemburgin väitöskirjaa teoreettisesti strukturoiva ja sen tuloksiin olennaisesti vaikuttava tutkimuksellinen perustus.

Katkokset ja murrokset sivuutetaan

Jo Danielson-Kalmarista lähtevä sosiaalidemokraatti Voionmaan "yhteiskuntakelpoistaminen" ja "haalentaminen" jatkui sotien välisenä ja sotien jälkeisenä aikana. Sosialistipoliitikko Voionmaasta jäi jäljelle jonkinlainen

---

9 Asiakirjoja yliopistoasioista. Handlingar i universitetsärenden 1913, n:ot 2a ja 2b; Matti Klinge 1974.

10 J.R. Danielson 1900.

vähävasemmistolainen isänmaanystävä, joka kunnon patrioottina oli muun muassa etsinyt historiasta todisteita Ahvenanmaan kuulumisesta Suomelle sekä perusteluja Suomen aluevaatimuksille idässä Tarton rauhanneuvotteluja silmällä pitäen.[11] Tiedemies Voionmaasta puolestaan jäi jäljelle uusien näkökulmien etsijä ja yleistyksiin pyrkivä empiirikko. Näillä määreillä varustettuna historiayhteisö hyväksyi hänet ja arvosti häntä yli poliittisten ja aatteellisten suhdanteiden. Samalla hänen tutkijankuvastaan häivyttyi se teoreetikko, joka toteutti ja loi teorioita omissa töissään, niistä kuitenkaan suurta ääntä pitämättä ja niitä tutkimustensa päälle ulkokohtaisesti liimaamatta.[12]

Voionmaan lujaa asemaa historiayhteisössä kuvastaa se, että hänet nimitettiin heti kansalaissodan jälkeen vuonna 1918 Suomen ja Skandinavian historian ylimääräiseksi professoriksi ja että hänet Gunnar Suolahden kuoleman jälkeen valittiin jatkamaan edeltäjänsä työtä kuulun, vuosina 1933-36 ilmestyneen *Suomen kulttuurihistoria* -teossarjan päätoimittajana. Voionmaa näytti siis olevansa kunniansa kukkuloilla, mutta millä tavoin hänen niin kiitetyt tutkimuksensa painoivat jälkensä suomalaiseen historiankirjoitukseen, sen metodeihin ja käsittelytapoihin?

Vastaus on, etteivät merkittävästi – jos kohta osin Voionmaahan vetoamalla yhteiskuntaa alettiin hahmottaa rakenteena, jonka elementteinä olivat tietyissä suhteissa toisiinsa asettuvat sosiaaliset kerrostumat. Voionmaan työt liitettiin tavallaan historiankirjoituksen kansalliseen jatkumoon, osaksi sitä tulkintaperinnettä, jossa maamme nähtiin muutamista harhapoluista huolimatta kulkevan pitkää historiallista linjaa myöten kohti yhteiskunnan sisäistä integraatiota, vaurautta ja parempia aikoja. Voionmaan pohdinnat muun muassa työn, työväen ja pääoman suhteesta sivuutettiin, ja samoin sivuutettiin myös ne katkokset ja murrokset, joita hän esimerkiksi Tampereen historiassaan käsitteli.

Valaisevaa on, että Historian Ystäväin Liiton Voionmaan 70-vuotispäivän kunniaksi julkaisemassa, hänen kollegoidensa ja oppilaittensa kirjoittamassa *Yhteiskunnallisen järjestäytymisen historiassa* (1939) vain nimi heijasteli päivänsankarin omia syvempiä tutkimusintressejä. Esimerkiksi työväestön historia kuittaantui yhdellä artikkelilla, Heikki Wariksen laatimalla deskriptiivisellä kirjoituksella *Työväen keskinäinen oma-apu*. Kuva täsmentyy edelleen, jos asetamme rinnakkain Tampereen historian ja Wariksen tunnetun teoksen *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin*

---

11 Väinö Voionmaa: Suomen historialliset oikeudet Ahvenanmaahan (1918a); Venäjän-Karjalan kysymys (1918b); Suomi Jäämerellä (1918c); Suomen uusi asema. Maantieteellisiä ja historiallisia peruspiirteitä (1919a) ja Suur-Suomi (1919b).

12 Ks. esim. Arvi Korhonen, Kaarle Väinö Voionmaa. Muistopuhe. Suomen Tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat 1947; Aimo Halila, Väinö Voionmaa. Teoksessa Suomalaisia historiantutkijoita. Porvoo 1965; sama, Väinö Voionmaa. Helsinki 1969; Liisa Voionmaa, Väinö Voionmaan ideologisesta kehityksesä. Suomalainen Suomi 1969; Päiviö Tommila, Sosiaalihistoriallisen tutkimuksen vaiheet Suomessa. Turku 1976.

Pitkänsillan pohjoispuolelle (I-II, 1932, 1934). Viimeksi mainittu työ oli sosiologi Erik Allardtin kiteytyksen mukaan "tarkoitetusti deskriptiivinen", jos kohta "sen tulokset antoivat aihetta ja esimerkkejä lukuisiin yleistyksiin, jotka koskivat esim. maantieteellistä liikkuvuutta tai naapuriston kiinteyttä".[13] Päin vastoin kuin opettajansa Voionmaa, Waris leikkasi tutkimuksestaan pois aatteelliset, poliittiset ja ideologiset ulottuvuudet, ristiriidat ja valtasuhteet. Hän tutki, kuten Pertti Haapala on todennut, "työväestöä yhteisönä, erilaisena maailmana, jossa verrattuna Voionmaahan korostui tila-aspekti: miten ihmiset tulevat ja täyttävät maan".[14]

Voionmaankin ihmiset toki tulivat ja täyttivät maan, esimerkiksi hänen toisessa klassikkoteoksessaan *Karjalaisen heimon historia* (1915). Siinä nuo ihmiset järjestäytyivät yhteisöiksi, ahersivat ja muodostivat sosiaalisen organisaationsa työn perusteella, määrittivät omistussuhteet, arvot ja normit sellaisten tarkoituksenmukaisuusnäkökohtien mukaan, jotka palvelivat elämän aineellisten tarpeiden tyydyttämistä. Samalla he elivät sosiaalisesti ja inhimillisesti täyttä elämää, hakivat turvaa toisistaan, iloitsivat ja pelkäsivät, riitelivät, erkaantuivat ja jälleen yhtyivät.

Teoksen tarkastelukulman monitahoisuutta, syvyyttä ja – tämän päivän perspektiivistä – ennakkoluulottomuutta kuvastavat jo lukujen nimet. Niinpä esimerkiksi *Karjalaisen perheen historialle* oli kirjassa uhrattu liki puolentoistasataa sivua. Luvun puitteissa tarkasteltiin seikkaperäisesti muun muassa naisen statusta ja roolia sellaisten otsakkeiden alla kuin Naisten omistus- ja perintöoikeus, Vaimon asema avioliitossa sekä Äitinä ja leskiemäntänä.

Yhteisö ei ollut Voionmaalle jähmeä sosiaalinen rakennelma, vaan dynaaminen kokonaisuus, jonka ainesosat olivat alituisessa liikkeessä. Tässä kokonaisuudessa jokaisella ryhmällä ja yksilöllä isännästä ja emännästä yhtiömieheen, vävystä ja miniästä piikaan ja renkiin oli oma työhön pohjautuva merkittävä paikkansa, jota Voionmaa myötäelävästi kuvasi ja selitti - päin vastoin kuin esimerkiksi toinen hänen kuuluisista oppilaistaan Eino Jutikkala, joka katseli kansalaissodan jälkeisessä itsenäisessä Suomessa yhteiskunnallisen järjestäytymisen historiaa voittopuolisesti maansa omistavan ja isänmaataan rakentavan vapaan talonpoikaisluokan silmin.[15]

Mihin sitten perustui Voionmaan nauttima arvonanto ja eräänlainen koskemattomuus pitkään miltei ainoana vasemmistolaisena historioitsijana? Eittämättä se on perustunut osaltaan hänen tieteellisiin ansioihinsa, mutta myös hänen vahvaan asemaansa huippupoliitikkona, valtakunnallisena ja yhteiskunnallisena vaikuttajana sekä monipuolisena järjestömie-

---

13 Erik Allardt 1966, s. 203.

14 Pertti Haapala 1989, s. 105.

15 Eino Jutikkala: Kylänkeskeisen yhteistoiminnan historiaa, Väinö Voionmaalle omistetussa juhlakirjassa Yhteiskunnallisen järjestäytymisen historiaa (1939); Suomen talonpojan historia (1958, 1. p. 1942) sekä teoksen kansanomaistettu versio Suomen talonpoika kautta aikojen (1946).

henä.[16] Voionmaa piteli siis monia lankoja käsissään ja saattoi eri rooleissaan tehdä korvaamattomia palveluksia historiayhteisöllekin historian tutkimisen, opettamisen ja popularisoimisen tarpeellisuuden propagoijana sekä sen aineellisten edellytysten puolestapuhujana.

Jos Voionmaa oli yhtäältä aktiivinen vaikuttaja, niin toisaalta hän oli myös vaikuttamisen passiivinen väline, välikappale jota käytettiin hyväksi niin politiikassa kuin tiedemaailmassakin. Niinpä jatkosodan aikana Valtion Tiedoituslaitoksessa palvelleen Eino Jutikkalan oli helppo perustella saksalaisille aseveljille suomalaisten sosiaalidemokraattien isänmaallisuutta juuri Voionmaahan viitaten. Olihan tuo kansainvälisestäkin mainetta saavuttanut vasemmistopoliitikko näyttänyt jo tiedemiehenä luotettavuutensa. Keskiajan tutkimuksissa ja Karjalaisen heimon historiassaan hän oli, Jutikkalan tulkinnassa ja tulkitsemana, osoittanut kuinka pyyntikykyyn perustuneen eräomistuksen yksityisyys oli ollut myös muinaisten karjalaisten keskeisimpiä arvoja vastakohtana kollektiiviselle yhteisomistukselle, omistusmuodolle, joka synnytti kolkon mielleyhtymän neuvostokolhooseihin ja -sovhooseihin.[17] Länsivalloille Voionmaa taas kävi todisteeksi suomalaisen demokratian sallivuudesta, josta saksalaisessa järjestelmässä ei voinut olla puhettakaan. Suomalaiset eivät siis olleet saksalaisen totalitarismin asialla.[18]

Itse historiayhteisölle Voionmaa oli passiivihahmossaan tietynlaisena mannekiinina, sovinnontekijänä ja sillanrakentajana käyttökelpoinen etenkin sotien jälkeisinä vuosina. Hänen nimeään käytettiin kilpenä sekä historiayhteisön sisältä että sen ulkopuolelta tulleita epäilyksiä vastaan, joiden mukaan tuo yhteisö oli ahdas, oikeistolainen ja suvaitsematon.[19] Yhteisön oli näytettävä avoimelta ja ennakkoluulottomalta, ja tähän tarkoitukseen hyvän tiedemiehen ja nuhteettoman sosiaalidemokraatin Väinö Voionmaan maineikkuuden vaaliminen sopi mainiosti. Poliittisella saralla Voionmaan elämäntyö huipennettiin tässä yhteisössä vuonna 1969, kun arvostettu historioitsija, professori Aimo Halila korotti hänet Helsingin yliopiston juhlasalin katederilla kansalliseksi merkkimieheksi K.J.

---

16 Väinö Voionmaan yhteiskunnallisesta toiminnasta mm: kansanedustaja 1919-47; useiden valiokuntien jäsenyyksiä ja puheenjohtajuuksia; senaattori 1917; ulkoministeri 1926-27; kauppa- ja teollisuusministeri 1937-39; Tarton (1920) ja Moskovan (1940) rauhanneuvottelujen valtuutettu; Pariisin rauhanneuvottelukunnan jäsen 1946; Yhteiskunnallisen korkeakoulun kansleri 1945-47; Suomen kulttuurirahaston kunniaesimies 1945. Eri vuosina: Kansanvalistusseuran sihteeri; Työväen sivistysliiton puheenjohtaja; Työväen Akatemian esimies; Raittiuden ystävien, Suomen historiallisen seuran, Kansantaloudellisen yhdistyksen ja Suomalaisuuden liiton esimies.

17 Eino Jutikkala 1958 s. 91-100, erityisesti s. 29. Ks. tästä myös Jutikkala, Yksityis- ja yhteisomistus maanomistuksen varhaisimpina kausina. Historiallinen Aikakauskirja 1939b.

18 Jutikkalan sodanaikaisesta toiminnasta VTL:ssä ks. Ilkka Herlinin kirjoittama luku Linjoilla ja linjojen takana.

19 Suomalaisen historiayhteisön ahdistuneesta mielentilasta, via dolorosasta ks. Pentti Renvall 1945b.

Ståhlbergin ja J.K. Paasikiven vierelle Suomen valtiollisen aseman vahvistajana ja suomalaisen demokratian tinkimättömänä puolustajana.[20] Historioitsijana Voionmaa taas julistettiin lopulta suoranaiseksi suurmieheksi.

Käsitteet hämärtyvät

Tässä kehityksessä yhteiskuntatieteilijöilläkin oli sanansa sanottavana. Vuonna 1973 ilmestyneessä *Suomalaisen sosiologian juurissa*, jossa myös vasemmistolaisille tutkimussuunnille oli annettu huomattava sija, Voionmaan työväkeä sympatisoivat yhteiskuntahistorialliset teokset nostettiin klassikon asemaan. Paljon siteerattu Sosiologian juuret vaikutti monen historioitsijan ajatteluun, ei vähiten sen vuoksi että se kuului sosiologian tutkintovaatimuksiin, tieteen josta oli tullut suosittu sivuaine historianopiskelijoiden keskuudessa.

Vasemmistolaistuneella akateemisella atmosfäärillä lienee ollut välillinen vaikutuksensa myös historiayhteisön establishmentin arvioihin. Muun muassa Eino Jutikkala ja Päiviö Tommila asettivat Voionmaan yhteiskuntahistorioitsijana maineikkaan Gunnar Suolahden rinnalle. Tätä ennen Suolahti oli henkilöinyt nimellään yksin niin sanottua kulttuurihistoriallista koulukuntaa, jonka hengenperillisiin "talonpoikaishistorioitsija" Jutikkalakin kuuluu. Suolahden koulukunnasta tuli näin Suolahden-Voionmaan koulukunta.[21] Suvaitsevainen oikeistolainen "papistotutkija" Gunnar Suolahti ja suvaitsevainen vasemmistolainen "työväestötutkija" Väinö Voionmaa löivät kansallisessa historiatraditiossa täten veljen kättä ja ikään kuin symbolisoivat sitä yhteisen kehityksen mahdollisuutta, jonka oli nähty toteutuneen poliittisessa ja yhteiskunnallisessa elämässä jo paljon aikaisemmin. Kansallisesta yhteisrintamasta on jäänyt oikeastaan puuttumaan enää kehän umpeen kurova suuri "porvarishistorioitsija", jos kohta Matti Klingen synteesinomaisesti luonnostamia kuvauksia porvariston noususta Euroopassa voi pitää avauksena tähän suuntaan.[22]

---

20 Aimo Halila, Esitelmä Väinö Voionmaan syntymän 100-vuotisjuhlassa Helsingin yliopistossa 12.2.1969.

21 Jutikkalan ja Tommilan halu laajentaa Suolahden kulttuurihistoriallisen koulukunnan käsitettä Voionmaan suuntaan havainnollistui konkreettisesti, kun allekirjoittaneet 70-80 -lukujen taitteessa jättivät omat suomalaista historiografiaa käsitelleet pro gradu -työnsä tarkastettaviksi. Opinnäytetöiden käsikirjoituksissa oli käytetty vanhaa termiä, joka lopullisissa versioissa luonnollisesti ajanmukaistettiin. Vrt. Eino Jutikkala 1983 sekä Päiviö Tommila 1989, s. 135-164. –Suolahden-Voionmaan koulukunnan ilmaus löysi tiensä myös vuonna 1992 ilmestyneeseen Suomalaisen sosiologian historiaan. Teos on modifioitu laitos vuonna 1973 julkaistusta Suomalaisen sosiologian juurista, jossa koulukunta oli vielä nimetty ainoastaan Suolahden mukaan.

22 Asetelma kuvastanee yleisemminkin "kolmannen säädyn" asemaa Suomessa ja Suomen taloudellisen harppauksen myöhäsyntyisyyttä. Ks. Matti Klinge 1985.

Samalla alettiin entistä rohkeammin puhua Voionmaasta ja Suolahdesta kollektivisteina. Termi oli vuosikymmenien kuluessa vapautunut menneisyyden rasitteistaan epäilyttävine assosiaatioineen. Jo aiemmin tuo pitkälti saksalaiseen historioitsijaan Karl Lamprechtiin takautuva ilmaus oli kyllä liitetty Voionmaan tiedemieskuvaan, mutta varovaisesti. Kollektiivisuus oli katsottu Voionmaalle luonteenomaiseksi tavaksi lähestyä historiaa joukkoilmiöiden kautta. Nyt kollektivistisuus myönnettiin hänen koko tutkijanasennettaan leimaavaksi, kokonaisuuksiin tähtääväksi tutkimusprinsiipiksi.

Eräs tärkeä puoli Voionmaan kollektivismista jäi kuitenkin huomiota vaille, nimittäin se, että historialliset ilmiöt tutkimuskohteina eivät merkinneet hänelle vain joitakin menneisyyteen, tietylle aika-akselille sijoittuneita tapahtumia, joita voitiin ymmärtää ainoastaan tuon ajallisuuden omasta dynamiikasta käsin niiden historiatieteellisten menetelmien avulla, jotka oli kehitelty juuri tuon ajallisuuden tai historiallisuuden käsittämiseksi. Voinmaalle oli näet tyypillistä, että hän toisinaan "seisautti" tutkimansa ilmiön, eli irrotti sen toviksi ajallisuuden vertikaalisuudesta ja lähti levittämään sitä horisontaaliseen suuntaan. Näin hän pyrki löytämään juuri tiettynä hetkenä yhteisön eri osaset ja toimijat sekä liittämään ne sitten yhteen funktionaalisesti toimivaksi yhteisölliseksi kokonaisuudeksi. Tuossa kokonaisuudessa jokaisella asialla ja ilmiöllä oli oma mielekäs tarkoituksensa ja toisiin asioihin ja ilmiöihin tarkoin suhteutuva paikkansa.

Tässä tarkastelutavassa Voionmaa turvautui antropologisiin, kansatieteellisiin, maantieteellisiin ja kansantaloustieteellisiin metodeihin ja jäsennysmalleihin. Niillä hän otti tutkittavan paikan ja tilan hallintaansa ja nivelsi luonnonedellytykset, taloudellisen ja sosiaalisen organisaation, käytettävissä olevan teknologian sekä yhteisön arvomaailman erottamattomasti toisiinsa. Mainittujen tieteiden systematisoivilla ja rakenteisiin porautuvilla, vertailut mahdollistavilla menetelmillä hän etsi loogisia yhteyksiä asioiden välillä ja rakensi siltoja historiallisten dokumenttien puutteesta syntyneiden aukkopaikkojen yli. Näin Voionmaa loi tavallaan mahdollisuuksien ja todennäköisyyksien kollektiivihistoriaa, jossa kokonaisuutta ei sellaisenaan voinut redusoida yksittäisten lähteiden ja "oikean" historiallisen metodin piiriin.

Kollektiiviseen tutkimusotteeseen periaatteessa myönteisestikin suhtautuneet historioitsijat kavensivat kuitenkin kollektivismin sisältöä tavalla, joka ei enää vastannut Voionmaan omaa suuntautumista.[23] Kollektivismia

---

23 Kollektiivihistorialla Ahtiainen ja Tervonen eivät tässä kirjoituksessa tarkoita ainoastaan taloudellisten tai sosiaalisten joukkoilmiöiden merkitystä korostavaa historiantutkimusta. Termi on pikemminkin ymmärretty synonyymisena vastineena vuosisadan taitteen saksalaiselle "Kulturgeschichte"-käsitteelle (vastakohtana kapea-alaisemmalle anglosaksiselle käsitteelle "Civilization"). Näin ymmärrettynä historiantutkimuksen kiinnostuksen kohteena on kaikki mikä koskee ihmistä, inhimillisen toiminnan koko kirjo jokakapäiväisestä arjesta valtiollisen elämän

ei nimittäin suinkaan mielletty voionmaalaisittain todennäköisyyksien tai selitysvoimaisten mallien historiaksi, joka levittäytyi kaikille historian osa-alueille, vaan otteeksi jossa aineelliseen ja sosiaaliseen elämään rajatut massailmiöt oli puristettava eksaktiin muotoon. Niinpä Voionmaan ja Suolahden läheinen oppilas, edellä mainitun Suomen kulttuurihistoria - teossarjan toimitussihteeri Eino Jutikkala määritteli vuonna 1964 ilmestyneessä *Yhteiskuntatieteiden käsikirjassa* talous- ja sosiaalihistorian käsitteiden avulla kokonaisvaltaista tutkimussuuntaa, kollektiivisuuden synonyymista vastinetta seuraavasti:

> *"...kummassakin historian haarassa yksityistapausten (singulaaristen ilmiöiden) sijasta käsittelyn kohteeksi tulevat ensi sijassa joukkoilmiöt... (mutta)... Joukkoilmiöitä koskevalla ... historiallisella tiedolla on vähän arvoa, ellei sitä voida ilmaista täsmällisin tai edes likimääräisin numeroin."*[24]

Saman tien poikkitieteellisyys sanan laajemmassa mielessä sai kyytiä, ja lähitieteille suotiin historiassa ainoastaan alisteisten aputieteiden asema. Ne kelpasivat kyllä tilastointiin ja erilaisiin koostamistehtäviin, mutta niiden luomia menetelmiä ja malleja ei haluttu käyttää hyväksi historiallisen tapahtumisen problematisoinnissa ja strukturoinnissa. Siinä missä Voionmaa oli pitänyt myös nykyajan kysymysten tarkastelemiseksi kehitettyjä tieteitä jo lähtökohdallisesti soveltamiskelpoisina menneisyyden tutkimuksessa, siinä esimerkiksi niinkin laajakatseiselle tiedemiehelle

---

merkittäviin tapahtumiin. Tämä tarkastelutapa pyrkii ottamaan taloudellisissa, sosiaalisissa, kulttuurisissa ja poliittisissa ulottuvuuksissaan huomioon koko sen kentän, johon tutkittava historiallinen ilmiö sijoittuu, ts. sen ympäristön johon tietty yksilö, yhteisö, kansa tai valtio kulloinkin asettuu. Nykyajan käsittein voidaan kenties puhua kaikille historian osa-alueille ulottuvasta yhteiskuntahistoriasta. –Kollektiivihistorian laajempana selityskehikkona nähdään ne instituutiot, jotka yleisellä kansan, kansanryhmän tai vaikkapa maanosan kattavalla tasolla määrittävät ihmisten toimintaa, so. kansainväliset vuorovaikutusjärjestelmät, valtiolliset ja yhteiskunnalliset laitokset, uskonnot, oikeusjärjestelmät jne. Suppeammalla yhteisöllisellä tasolla mukaan tulevat ihmisen käyttäytymiseen vaikuttavat informaalisemmat puolet, uskomukset, arvot, normit ja asenteet sekä kunkin yhteisön organisatoriset, taloudelliset ja sosiaaliset erityispiirteet, ts. ne yhteisön toimivuuden kannalta mielekkäät tekemisen ja ajattelun koordinaatit, jotka säätelevät yksilön asemaa ja toimintaa yhteisössään. –Kokonaisvaltaisuutta ei tässä konseptiossa samaisteta holismiin, jossa kokonaisuus on määräävässä asemassa osiinsa nähden. Kollektiivihistoriassa osaset nähdään vuorovaikutussuhteiden verkoston aktiivisina toimijoina, jolloin vaikutusimpulssit kulkevat paitsi horisontaalisesti myös vertikaalisesti sekä ylhäältä alas että alhaalta ylös. Niinpä esimerkiksi merkittävämmätkin yksilöt tai ryhmät vaikuttavat yhtäältä taloudellisten resurssien, institutionaalisten edellytysten, yleisten arvostusten jne. rajaamissa puitteissa, mutta toisaalta yleiset normit ja yhteiskunnalliset laitokset muuttuvat yksilöiden tai yksilöjoukkojen individuaalien tarpeiden, toiveiden ja muuttuvien ideaalien paineessa.

24 Eino Jutikkalan laatimat artikkelihakusanat Sosiaalihistoria ja Taloushistoria Yhteiskuntatieteiden käsikirjassa (II). Keuruu 1964.

kuin Jutikkalalle – tilastojen taitavalle käyttäjälle, demografille ja maantieteellisten metodien hyödyntäjälle – historian ehdottomina tukijalkoina olivat historian omista tarpeista syntyneet, vain sille ominaiset menetelmät. Teoksistaan itse suuresti arvostamassaan *Pohjoismaiden yhteiskunnan historiallisissa juurissa* Jutikkala on kosketellut kysymystä näin:

> *"Käytän runsaasti vertailua, mikä tuntuu pikemmin yhteiskuntatieteelliseltä kuin historiatieteelliseltä metodilta. Mutta vertailu on seuraavassa pikemminkin esityksen muoto kuin tutkimusmetodi."*

Väinö Voionmaa oli avannut oman aikansa avaimilla oven menneisyyteen eikä kaihtanut lähihistoriaakaan, kun taas Eino Jutikkala realistis-objektiivisen suunnan edustajana näki avoimesti tunnustetun tämän päivän näkökulman vaarantavan historiatieteen riippumattomuuden ja julisti historian tutkivan vain päättyneitä prosesseja.[25]

Voionmaa tunsi epäilemättä itsekin oman ajan perspektiiviin sisältyvät vaaratekijät. Hänen kokonaisvaltainen tutkimusotteensa levitti tutkimuksen ympärille kuitenkin jo sellaisenaan eräänlaisen turvaverkon, joka suojasi sitä liialliselta aikasidonnaisuudelta. Voionmaa lähestyi tutkimiaan ilmiöitä laveasti unohtamatta sen paremmin niiden taloudellisia ja sosiaalisia, kuin aatteellisia, poliittisia tai henkisiäkään ulottuvuuksia. Tässä kokonaiskentässä jokainen ilmiö ja jokainen ulottuvuus kontrolloi toistaan, niin ettei yksikään niistä alkanut elää omaa toisistaan riippumatonta elämäänsä. Sitä paitsi Voionmaan tarkastelukulma oli myös ajallisesti syvä, jolloin töitten lähihistoriallisetkaan tasot eivät pelkistyneet tutkimuksen lähtökohdaksi, pelkäksi astinlaudaksi nykyisyyteen.

---

25 Eino Jutikkala 1965, s. 7-8. –Jutikkalan penseys esim. modernia sosiologiaa kohtaan ilmeni hauskalla tavoin, kun hän historian metodioppia käsitelleellä jäähyväisluentosarjassaan syksyllä 1974 luonnehti aloitteleville historianopiskelijoille, joihin allekirjoittaneetkin tuolloin lukeutuivat, sosiologian työmenetelmiä seuraavasti: "Kun sosiologi etsii tietoa vaikkapa yhteisön asuinoloista, hän soittaa määrätietoisesti ovikelloa ja emännän ilmestyessä kynnykselle esittää kysymyssarjan: (a) Onko teillä WC, (b) eikö teillä ole WC:tä, (c) vai ettekö te tiedä, onko teillä WC?" –Jutikkalan anekdootti heijastaa elävästi niitä kiistoja, joita sosiologit ja historioitsijat olivat käyneet toisen maailmansodan jälkeisessä modernisoituvassa Suomessa. Näiden tieteiden kamppailu oli ollut taistelua yhteiskuntaa parhaiten ymmärtävän ja selittävän kuningastieteen statuksesta. Kamppailulle antoivat väriä myös yhteiskunnalliset ja aatteelliset arvolähtökohdat, yhtäältä epäilykset historioitsijoiden oikeistolaisesta konservatiivisuudesta ja toisaalta arvelut sosiologien epähistoriallisesta vasemmistolaisesta radikaalisuudesta. Tästä ks. Ahtiainen-Räty-Strömberg-Tervonen (toim.), Historia, sosiologia ja Suomi. Helsinki 1994.

Ylilyöntejä ja varoituksen sanoja

Se omaan aikaan liittyvä problematiikka, jonka parissa jo Voionmaa oli painiskellut, on viime vuosikymmeninä tullut entistä ajankohtaisemmaksi – lähinnä siksi, että tutkimuksen aikaperspektiivi on kavenentumistaan kaventunut. Samalla kun tutkimuksissa on erikoistumisen myötä paneuduttu entistä lyhyempiin ajanjaksoihin, samalla tutkimusten kohteet ovat lähestyneet tätä päivää. Poliittisen historian professorin Keijo Korhosen suuhun pantu siivekäs sanonta "historian on tultava niin lähelle nykyisyyttä, että hirvittää" on käynyt toteen niin hyvässä kuin pahassakin. Hyvässä sikäli, että menneisyyden tutkimuksen spesialistit ovat astuneet ajallisesti alueelle, jonka selittäminen aiemmin miellettiin pitkälti muiden yhteiskuntatieteilijöiden tehtäväksi; pahassa siinä, että eri oppituoleihin ja tiedekuntiin pirstoutuneena historiatiede ei aina ole kyennyt torjumaan vaaraa historiankirjoituksen latistumisesta tämän hetken esinäytökseksi.

Selkeimmin trendi kenties ilmenee suuren yleisön kiinnostuksen lietsomassa, kehittyvän median valikoivaa tiedontarvetta tyydyttävässä sekä valtiollisiakin tarkoitusperiä herkästi palvelevassa poliittisen historian tutkimuksessa. Esimerkistä käy ulkoministeriön virkamiehen ja ulkopolitiikan historian tutkijan Juhani Suomen vuonna 1973 ilmestynyt väitöskirja *Talvisodan tausta*, jonka alkukohdan tekijä palautti Urho Kekkosen 6.12.1967 pitämään itsenäisyyspäiväpuheeseen. Tasavallan presidentti oli tuolloin heittänyt historioitsijoille epäsuoran haasteen viime sotiemme syntyhistorian selvittämiseksi. Varmuuden vuoksi hän oli vielä evästänyt heitä omalla tulkintakehikollaan, jonka mukaan maamme ei ollut kohtalonomaisesti ajautunut näihin konflikteihin. Juhani Suomen kirjasta tulikin, vähemmän yllättävästi, manifesti paasikiveläis-kekkoslaisen ulkopolitiikan välttämättömyydestä, joka kontrastoitui suomalaisten poliitikkojen ymmärtämättömyyteen idänsuhteissa talvisodan alla.[26]

Toista laitaa ja toista aikaa edustaa Timo Vihavaisen pamfletinomainen teos *Kansakunta rähmällään. Suomettumisen lyhyt historia* (1991). Kirjan ilmestyessä Neuvostoliitto kamppaili kuolinkouristuksissaan, uudet tuulet puhaltelivat Suomen poliittisessa elämässä ja itse Kekkonenkin oli jo jonkin aikaa maannut turvallisesti jykevän paaden alla Hietaniemen hautuumaalla. Vihavaisen silmissä Kekkonen ei enää ollut kaikkinäkevä suurmies, vaan ennemminkin Neuvostoliiton ulkopoliittisiin tavoitteisiin hyvin luontuvan suomettumisen pääarkkitehti ja kansakunnan itsetunnon rämettäjä, sen kauden huomattavin vaikuttaja, jolloin kritiikitön ja suorastaan sinisilmäinen neuvostoyhteiskunnan ihailu oli levinnyt miltei kaikkiin kansalaispiireihin.

Edellä kuvattujen sekä lukemattomien muiden esimerkkien valossa menneisyyden henkilöillä ja sukupolvilla tuntuisi toisinaan olevan oikeus

---

26 Juhani Suomi 1973. Vrt. Osmo Apunen 1977, s. 335-336.

vedota historian korkeampaan tuomioistuimeen. Onhan heiltä tavallaan riistetty heidän oma identiteettinsä, heidän tekonsa on pantu palvelemaan jälkeentulevien tarpeita ja heidän toimiaan on mitattu jonkun toisen ajan mitalla ilman että heillä on ollut mahdollisuutta valittaa saamastaan kohtelusta. Eräässä luentosarjassaan, joka sittemmin on ilmestynyt kirjana, Eino Jutikkala on kiteyttänyt elämän tarkoituksen osin Herbert Butterfieldiä lainaten kauniisti. Jutikkalan kiteytys on puhutteleva, oltiinpa hänen oman ajan historiaa vieroksuvasta asenteestaan mitä mieltä hyvänsä:

> *"Kohtaamme seuraavissa luennoissa niitä pohjoismaisen yhteiskunnan iäkkäitä pohjakerroksia, joiden perustalle nykypolvi rakentaa uusia; mutta kohtaamme myös ilmiöitä, joilla tuskin välillisestikään on olennaista merkitystä nykyajalle, mutta jotka ovat askarruttaneet oman aikansa ihmisiä verrattomasti enemmän kuin ongelmat, joihin on kätkeytynyt etäisessä tulevaisuudessa ilmi tulevan kehityksen siemeniä. 'Menneitä sukupolvia ei saa syrjäyttää muka myöhempien alle alistettuina, pelkkinä nykyisyyteen johtavina askelmina, pelkkänä valmisteluvaiheena tai hakuammuntana vasta tuonnempana tapahtuvaa varsinaista suoritusta varten. Elämän tarkoitusperä ei ole kaukaisessa tulevaisuudessa eikä – kuten monesti kuvittelemme – seuraavan kadunkulman takana, vaan se on kokonaisuudessaan tässä ja nyt.' Niin se on meille ja niin se on ollut myös esi-isillemme."*[27]

Pienikin on suurta

Jutikkalan viittaus menneisyydessä eläneen ihmisen "oikeusturvaan" historiankirjoituksessa on kiinnostava. Oikeamielisyyden vaade on historioitsijoille ollut usein itsestäänselvyys, tutkimuksen sisäinen normi, jonka eri ulottuvuuksia ei ole tarkemmin pohdittu. Tutkimukselle asetetun objektiivisuuden kriteerin on katsottu jo sellaisenaan tekevän oikeutta menneille polville, jolloin ongelmaksi on jäänyt ainoastaan lähdetekniikan hallitseminen. Oikeusmurhasta tässä näkemyksessä voidaan puhua vain, mikäli historioitsija ei ole taitanut tarvittavia menetelmiä, ja on sen vuoksi saattanut tutkittavat ihmiset väärään valoon.

Kysymys ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen. Probleemaa voidaan havainnollistaa Gunnar Suolahden (1876-1933) tuotannon kautta. Suolahti, yhteiskuntahistoriallisista papistotutkimuksistaan sekä kulttuurihistoriallisista tuokiokuvistaan tunnettu tiedemies kuvasi menneisyyttä ohjelmallisesti ja myötäelävästi yksittäisestä ihmisestä käsin. Jokainen ihminen oli hänelle inhimillisesti mielenkiintoinen, olipa hänen asemansa

---

27 Eino Jutikkala 1965, s. 7-8.

jälkikäteen katsottuna kuinka vähäpätöinen tahansa, ja näin historiallisen kerronnan arvoinen.[28]

Jotta tuota ihmistä ja hänen oikeuksiaan individinä, oman aikansa kasvattina voitiin ymmärtää, historioitsijan oli rekonstruoitava se elämänpiiri, jossa menneen ajan ihminen toimi ja vaikutti. Tutkijan oli toisin sanoen selvitettävä se laaja sosiaalisten vuorovaikutussuhteiden verkosto, sekä se taloudellinen, fyysinen ja henkinen ympäristö, johon yksilö luontevasti asettui. Lopputulos, yhteisö, ei Suolahden tutkimuksissa muodostunutkaan kaikenkattavaksi suureeksi tai henkilöiden ainutkertaisuuden häivyttäväksi sosiaalisten kerrosten päällekkäin ladotuksi rakennelmaksi, vaan mosaiikiksi. Läheltä tarkasteltuna tuossa mosaiikissa yksikään kappale ei ole samanlainen kuin toinen, mutta kun katsoja siirtyy kauemmas, palasten näennäisen irrallisesta paljoudesta hahmottuu sopusointuinen, vivahteikas ja värikylläinen kuva menneisyydestä.

Suolahden mielestä historiassa elänyttä ihmistä ja hänen yksilöllisyyttään olikin vaikea kunnioittaa ja arvostaa, mikäli tutkijalta puuttuivat metodiset valmiudet tämän inhimillisyyden tajuamiseksi. Pelkkä lähdetekninen virtuositeetti ei Suolahdelle riittänyt. Historioitsijalta itseltään vaadittiin inhimillisyyttä, jotta hän kykenisi käsittämään tuota ominaisuutta myös menneisyyden toimijoissa. Häneltä vaadittiin samankaltaista myötäelämisen kykyä kuin vaikkapa intuitiota hyväkseen käyttävältä kirjailijalta, "taiteilijan sielua" joka yhdistyneenä tutkijan tarkkuuteen oli omiaan vapauttamaan historioitsijaa halusta moralisoida menneisyyden toimijan edesottamuksia.[29] Samoin tutkija tarvitsi poikkitieteellistä otetta,

---

28 Gunnar Suolahti: Suomen pappilat 1700-luvulla (1912); Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla (1919); Elämää Suomessa 1700-luvulla I ja II (1909 ja 1917); Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500-1700-luvuilta (1913). Suolahden historiallisesta ajattelusta ks. Pekka Ahtiainen 1991.

29 Suolahti ei näin kaihtanut ihmiselon raadollisempienkaan puolien tuomitsematonta kuvaamista, vaan pyrki näkemään ne ajan yleisessä sosio-, talous- ja tapakulttuurisessa kontekstissa, kuten seuraava lainaus suomalaisista viinatavoista osoittaa: "Oli kuin menneitten aikain hitaat, jurot ihmiset, joita ympäristön alituinen yksitoikkoisuus ja hiljaisuus painoi, eivät olisi kunnolla päässeet asioihinsa käsiksi, saaneet kieltänsä laukeamaan ja sydäntänsä avautumaan ilman ryyppyä. Ja oli kuin olisivat ryypyn nostattamat mielenväreet ja humalan monikirjavat vaikutteet olleet ainoana kosteikkona elämän harmaassa erämaassa. –Siksipä saattoi viina jokaista yksilöä hänen elämänsä merkkitapauksissa hamasta syntymästä hautaan. Äidille lapsivuoteessa sitä juotettiin, ristiäisissä sillä kestittiin... Mutta varsinkin olivat häät ja hautajaiset suuria viinajuhlia... Ja sitäpaitsi vastasi viinanjuonti koko silloista elämäntasoa: taloustavat olivat alkeellisia ja kulkuneuvot perin huonot. Oli hankalaa kuljettaa suurempia määriä viljaa kymmenien penikulmain takaa huonoteisiä taipaleita kauppapaikoille, ja sitäpaitsi oli yleisenä tapana elää kädestä suuhun sekä kuluttaa ilossa ja humalassa se, mikä sattui ylijäämää riittämään. Mikäpä siis luonnollisempaa, kuin että liikavilja poltettiin viinaksi, edullisin se näin oli kuljettaa, edullisin myydä ja mieluisin nauttia." Gunnar Suolahti, Viina ennen ja nykyään (1920). Ks. myös Suolahden artikkeli Vanhoja kauppatapoja (1920). Siinä Suolahti tarkastelee markkinoiden ja ns. majamieslaitoksen sekä talonpojan ja kauppiaan (porvarin) välisen suhteen muotoutumista ja alkoholin merkitystä keskiajalta aina 1800-luvun lopun metsäkauppoihin asti.

psykologista silmää ja jonkinlaista psykologista kouliintuneisuutta voidakseen ymmärtää ihmismieltä.

Ja ennen kaikkea Suolahden ajattelussa historioitsijalta oli edellytettävä taitoa, jota Suolahtea myöhemmin elänyt yhdysvaltalainen sosiologi, positivistisen tradition tunnettu kriitikko C. Wright Mills on luonnehtinut *sosiologiseksi mielikuvitukseksi*, kyvyksi yhdistellä erilaisia, näennäisesti toisiinsa liittymättömiäkin ilmiöitä, liikkua samanaikaisesti analyysin eri tasoilla, tulkita ihmisen elämän kysymykset historiallisesti, yhdistää ihmisen henkilökohtainen elämäntarina historiallisiin puitteisiin ja paikallistaa yksilön henkilökohtaiset huolet yleisiksi ongelmiksi. Nämä kyvyt omaavalle tiedemiehelle avautuu maailma, joka pelkältä lähdeteknikolta, empiristiltä tai kaavamaiselta teoreetikolta jää ainiaaksi suljetuksi. Millsin sanoin:

> *"Sosiologinen mielikuvitus tekee mahdolliseksi laajojen historiallisten ilmiöiden ymmärtämisen sen kannalta, mitä ne merkitsevät eri ihmisten sisäiselle elämälle ja ulkoiselle elämänkululle."*[30]

Lopuksi Suolahden lähestymistapaa on mielenkiintoista verrata hänen aikalaisensa Väinö Voionmaan tutkimusotteeseen. Hieman yksinkertaistaen voi sanoa, että kun edellinen lähtee liikkeelle yksilöistä ja etenee heidän kauttaan kohti kokonaisuutta, niin jälkimmäinen hahmottaa ensin tutkimuskohteensa eri elementit, nivoo ne toisiinsa ja vasta tämän jälkeen sijoittaa yksilöt ajattelevina ja tuntevina olentoina erilaisista ilmiökomplekseista muodostuvaa laajaa kehikkoa vasten.

Yhteistä Suolahdelle ja Voionmaalle oli tutkimuksissa punaisena lankana kulkenut inhimillinen eetos, usko yksilön arvon loukkaamattomuuteen. Molemmat myös lähtivät töissään liikkeelle oman aikansa ihanteista käsin, Voionmaa osin sosialistisista, osin kansallisista ihanteistaan ja Suolahti vanhan fennomaanisen aateperinnön arvomaailmasta. Ja molempiin pätee sama *ajattomuus*, joka edellä siteeratun Millsin mukaan on yhteiskuntatutkimuksen klassikoille tyypillistä:

> *"Kaikki yhteiskuntatieteen klassikot ovat olleet kiinnostuneita aikansa olennaisista piirteistä ja siitä kuinka historiaa on heidän aikanaan muokattu. He ovat pohtineet myös 'ihmisluonnon olemusta' ja oman aikansa ihmistyyppien vaihtelevuutta. Marx, Sombart ja Weber, Comte ja Spencer, Durkheim ja Veblen, Mannheim, Schumpeter ja Michels – jokainen heistä kohtasi nämä ongelmat omalla tavallaan."*[31]

---

30 C. Wright Mills, Sosiologinen mielikuvitus (The Sociological Imagination, 1959). Helsinki 1990, s. 9.

31 C. Wright Mills 1990, s. 159.

Perspektiivejä

Uudistumisen vaikeus

Historiantutkimuksen uudistuminen on hidas ja monesti näennäinenkin prosessi, vaikka pikaisella silmäyksellä voisi tehdä aivan vastakkaisen johtopäätöksen. Renvallilaisen metodiperinteen sitkeys ja voima on tästä hyvänä osoituksena. Vanhojen suuntausten kyseenalaistaminen saattaa saada nopeastikin ilmaa siipiensä alle, ja uudelta pohjalta saattaa syntyä runsaastikin tutkimusta. Mutta eri asia on, onko itse historiankirjoituksen perusteissa tapahtunut olennaisia muutoksia, ja onko näistä muutoksista lähtenyt uusi valtavirta, joka vie tutkimusta eteenpäin. Vuosisadan taitteen yhteiskunnalliseen problematiikkaan liittynyt ja siitä aineksia itseensä imenyt historiankirjoitus on tarjonnut esimerkin, jonka valossa kysymystä on tarkasteltu, mutta joka ansaitsee vielä hieman lisävalaistusta.

Tuolloin tehtiin runsaasti töitä, joissa määrä korvasi laadun. Samalla monet uusiin virikkeisiin avoimesti suhtautuneet historioitsijat valitsivat tutkimusalueiksi yhteiskuntatieteet ja valloittivat muun muassa kansantaloustieteen ja valtio-opin ensimmäiset professuurit, edellinen oli saanut Helsingin yliopistossa oman oppituolin 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä ja jälkimmäinen 1920-luvun alussa. Näin historiatiede menetti potentiaalisia uudistajiaan, muun muassa ennakkoluulottomuudestaan tunnetun Ernst Nevanlinnan, myöhemmän kansantaloustieteilijän, joka oli vuonna 1901 todennut, että historiaa ja sosiologiaa erotti vain nimi; hänen mukaansa tutkijoiden oli etsittävä yhteiskunnasta kokoavia ja järjestäviä selitysperusteita, jotka olisivat kohottaneet sosiologian ja historiantutkimuksen tieteelliselle tasolle luonnontieteiden tapaan.[1]

Historiatieteestä erkaantuneet yhteiskuntatieteet säilyttivät toki pitkään historiallisen luonteensa, mutta historiayhteisön kannalta kyse oli kaukaisuuteen vähitellen katoavista sivuraiteista. Tieteen oman dynamiikan mukaisesti nuo oppiaineet kehittyivät hiljalleen mutta vääjäämättömästi systematisoivaan ja epähistorialliseen suuntaan. Niinpä esimerkiksi modernin kansantaloustieteen ekonometrisista tutkimuksista on pitkä taival oppituolin ensimmäisen haltijan J.H. Vennolan taloushistoriallisiin töihin. Ja milloin tuo tiede on myöhemmin voinut historialle apuaan tarjota, ei se ole tehnyt sitä menneisyyttään henkiin herättämällä, vaan

1 Pekka Ahtiainen 1985, s. 38-40.

modernin taloustieteen välineistöä historioitsijoiden käyttöön luovuttamalla. Näin on tapahtunut viime vuosikymmeninä harjoitetuissa niin sanotuissa taloudellisissa kasvututkimuksissa, joissa taloustieteellisiä malleja on hyvällä menestyksellä nivottu historialliseen aineistoon ja analyysiin.

Vaikka historiatieteen luovia henkilöitä siirtyi vuosisadan alussa yhteiskuntatieteiden pariin, ei historia itsekään jäänyt osattomaksi uudistusvirtauksista. Mieluiten on vedottu Gunnar Suolahteen ja Väinö Voionmaahan ja heidän jälkivaikutukseensa, jota on jalostuneimmillaan nähty niin sanotun kulttuurihistoriallisen koulukunnan töissä.

Kysymys vaikuteyhteyksistä ja erilaisten jatkumoiden mahdollisuudesta on kiintoisa. Jo pintapuolinen tarkastelu esimerkiksi osoittaa, kuinka yleisesti tutkijat ovat pelkistäneet ja riisuneet tieteellisten esikuviensa katsomuksia, niin että tutkimus näyttää ainoastaan ulkoasultaan ja otsikoinniltaan esikuvien mallien mukaiselta. Opettaja on saattanut antaa aiheen tai virikkeen, ja tutkija on kenties itse kuvitellut toimivansa opettajansa hengessä. Jälkeen tuleva historiografi taas on tehnyt opettajan tuotannon ja oppilaan tutkimusaiheen yhtymäkohtien perusteella helposti johtopäätöksen jonkinlaisesta symbioottisesta suhteesta, joka on riittänyt todisteeksi koulukunnan synnystä, olemassaolosta ja elinvoimaisuudesta.

Suolahti ja Voionmaa ovat toki arvostuksensa ansainneet, mutta langat eivät johda heistä suoraviivaisesti oppilaisiin. Esimerkiksi suhtautuminen Voionmaahan oli alusta lähtien kaksikasvoista; häntä kiiteltiin kovasti mutta toisaalta, tohtimatta viitata häneen itseensä, arvosteltiin ankarasti niitä tieteitä ja menetelmiä, joita ilman Voionmaan työt eivät olisi nousseet tutkimuksen harmaasta massasta klassikoiksi.

Tämä merkillinen ja mahdoton yhtälö näkyy muun muassa Arvi Korhosen, Voionmaahan kunnioittavasti suhtautuneen historioitsijan eri aikoina esittämissä lausunnoissa, joissa hän väheksyi eritoten sosiologeja (so. sosiaaliantropologeja) ja epäili heidän käyttämiensä metodien pätevyyttä juuri yhteiskunnallisen organisoitumisen tutkimisessa:

> *"(Sitä) lähdekriittistä seulontaa, joka historiatieteessä on kaiken tutkimuksen edellytyksenä, sosiologia on liian vähän vaivautunut harjoittamaan. Osittain juuri tästä syystä on ollut seurauksena, että mm. valtion synnystä on voitu kehittää aivan vastakkaisia teorioja ja perustella niitä näennäisesti yhtä sitovilla todisteilla. Kannanottoon tässä kysymyksessä on ratkaisevasti vaikuttanut, lukuunottamatta tutkijan maailmankatsomusta, myöskin se yleiskäsitys, joka heillä on ollut alkuperäisten kansojen luonteesta."*[2]

2 Arvi Korhonen 1939, s. 11; sama 1965a.

Sosiologit, samoin kuin eräät heitä luottavaisesti seuranneet historioitsijat, varoittavana esikuvana saksalainen August Meitzen, olivat Korhosen mukaan menneet harhateille paitsi valtion synnyn selittämisessä, myös kun he olivat kuvanneet eri heimojen ja kansojen agraarilaitosten alkumuotoja ja varhaishistoriallista kehitystä "etupäässä myöhäsyntyiseen" materiaaliin nojauten.

Näin siis Korhonen, sotien jälkeisen historiankirjoituksemme "uudistaja", arvosti sitä tiedettä, sen metodeja sekä ns. takautuvaa tutkimusotetta, joka hänen opettajalleen, muun muassa hänen keskiaikaista vakkalaitosta koskeneen väitöskirjatyönsä (1923) ohjaajalle Väinö Voionmaalle oli ensiarvoisen tärkeä sekä yhteiskuntalaitosten analysoinnissa, ilmiöiden tyypittelyssä ja luokittelussa että samalla myös kokoavan näkemyksen luomisessa.[3] Taitavana lähteiden käyttäjänä ja lähdekriitikkona Korhonen oli saanut pontta näkemykselleen havaitessaan opettajansa liioitelleen verotushistoriaamme liittyneen vakkalaitoksen institutionaalista merkitystä. Sen avulla ei Korhosen mukaan voitu todistaa, että vanhan pakanallisen uhriyhteiskunnan laitoksia olisi sellaisenaan siirtynyt keskiaikaiseen yhteiskuntaamme.[4]

Voionmaan ja Suolahden tutkimuksen jälkiä on kieltämättä havaittavissa heidän oppilasjoukkonsa töissä ja tutkimuskohteidensa valinnoissa. Nimenomaan talous- ja sosiaalihistorian sekä kulttuurihistorian (laajasti ymmärrettynä) asema pysyi vahvana aina 1960-luvulle saakka, jolloin poliittisen historian kasvava harrastus alkoi vähentää mainittujen historian osa-alueiden suhteellista painoarvoa (ks. liitetaulukkojen a-osat). Tilastoja käyteltiin taitavan rutinoidusti ja varsinkin aineellisen elämän ilmiöitä valaisevat lähteet osattiin haparoimatta kaivaa esiin ja esittää johdonmukaisessa kokonaiskehikossa. Lähdetekniikan hallinta ei jättänyt arvostelulle juurikaan sijaa.

Jos irtaudutaan töitten nimikkeistä ja ulkoisesta toteutuksesta ja tarkastellaan seikkaperäisesti tutkimusten sisältöä, niin esipuheissa kiitettyjen oppi-isien tutkimusote näyttää kadonneen. Syrjässä on syvä poikkitieteellisyys, unohduksissa tutkimuskohteiden vivahteikas sosiaalinen suhdeverkko, kansan askareet, ilot ja murheet. Kadoksissa on myös erittelykykyinen ja rikas kieli, joka löytää kuvattavastaan sen mikä siinä on olennaisinta ja syvintä, samoin se eeppinen kertomus, inhimillisyys ja lämpö, jolla Suolahti ja Voionmaa loihtivat menneisyyden lukijoiden silmiin. Tätä eroa voi havainnollistaa Väinö Voionmaan kuvauksella Tam-

---

3 Voionmaan antropologisesta tarkastelutavasta ks. Jussi Raumolin, Väinö Voionmaa Suomen karjalaisen heimon talouden ja yhteiskuntaolojen kehitysteoreetikkona. Teoksessa Suomalaisen antropologian uranuurtajia. Helsinki 1981.

4 Arvi Korhonen, Vakkalaitos. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. Helsinki 1923. Vrt. Väinö Voionmaan arvostelu (virallisen vastaväittäjän lausunto). Historiallinen Aikakauskirja 1923, s. 465-467. Ks. myös Aimo Halila 1965, s. 108; sama 1969a, s. 120.

pereen Koukkuniemen vaivaistalon elämästä vuosisadan taitteessa ja fiktiivisellä kiteytyksellä myöhempien aikojen esityksistä:

> *"Kirjavaa ja monenlaatuista väkeä: nuoria ja vanhoja, terveitä ja tautisia, työhönkykeneviä ja -kyvyttömiä, yksityisiä ja kokonaisia perheitä, kunniallisia ja kunniattomia ihmisiä, viattomia lapsia, parantumattomia juoppoja, salavuoteudesta ripitettyjä naisia ja rangaistuja varkaita, vieläpä murhamiehiä - sekalaisen seurakunnan koko sakka. Voimme kuvitella sitä herttaista sekamelskaa, mikä köyhäintalolla vallitsi, kun koko tuo joukko yhdessä oli ja eli, työskenteli ja lepäsi, riiteli ja virsiä veisaili."*[5]

Monessa myöhemmässä teoksessa asia on ilmaistu tähän tapaan:

> *...Vaivaistalojen ja kunnalliskotien perustaminen viime vuosisadan lopulta on mitä mainioin esimerkki kunnallisen itsehallintomme historiaa. Osuvasti se ilmentää suomalaiseen talonpoikaiskulttuuriin syvälle syöpynyttä ymmärtämystä huolehtia omistaan, kylän ja pitäjän vähäosaisista...*

Suolahden ja Voionmaan "koulun" empaattinen tutkimusote ja tyyli eivät toki ole tyystin kadonneet. Esimerkistä käyvät Kaarlo Wirilanderin (1908-88) muhevat ja elämänmakuiset kuvaukset savolaisesta agraarimiljööstä (*Savo kaskisavujen kautena*, 1960) tai hänen osuvat erittelynsä nelijakoisen sääty-yhteiskuntamme muuttumisesta kaksijakoiseksi herrasväen ja rahvaan yhteiskunnaksi jo varhain 1800-luvun alussa (*Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721-1870*, 1974). Merkille pantavaa on, ettei Wirilanderilla ollut akateemista virkaa yliopistoyhteisössä.

Hukattu perintö ja valtion kaikkivalta

Miksi sitten Suolahden ja Voionmaan perintö tavallaan hukattiin? On muistettava, että mainittujen tutkijoiden pääteokset olivat syntyneet autonomian aikana. Suomi ei ollut vielä valtio, vaan pikemminkin itseään etsivä kansakunta. Kuohuavan yhteiskunnan eri osaset olivat liikkeessä, jonka käytevoimana olivat teollistuminen ja sen seurausvaikutukset, sosiaalinen kysymys, maahamme tunkeutuneet aatevirtaukset, kehittyvä järjestö- ja puolue-elämä sekä Venäjän muodostama uhka. Suomalaisen yhteiskunnan dynaamisuus oli historioitsijoille haaste, jonka haltuunottamisessa turvauduttiin uusiin kysymyksenasetteluihin ja metodeihin.

---

5 Väinö Voionmaa 1932 (1907), s. 596-597.

Niitä saatiin lähinnä ulkomailta, sillä tuolloin kansainvälinen kanssakäyminen oli vilkasta myös tiede-elämässä.

Keskustelu historiayhteisössä oli vapaata ja innostavaa, eikä sitä hallitusvallan toimesta voitu eikä haluttu juurikaan kanavoida tai rajoittaa. Tutkijoiden kiinnostus kohdistui entistä enemmän aktiivisiksi toimijoiksi, historian liikuttajiksi nousseisiin ryhmiin, kerrostumiin ja luokkiin, joita ei nähty vain valtiolle – jota sanan varsinaisessa mielessä ei ollut edes olemassa – alisteisina ja tahdottomina yhteiskunnan osasina, vaan historian luojina ja kansakunnan täysivaltaisina rakentajina.

Suomen itsenäistyminen muutti tilanteen. Suvereenin valtion muodostumisesta tuli monelle historioitsijoille se myyttinen lähtökohta ja kehys, johon menneisyyden ilmiöt oli helppo sijoittaa. Myös kansalaissodan traagiset tapahtumat ohjasivat ajatuksia tähän suuntaan. Olihan osa kansakunnan oletetuista rakentajista paljastunut valkoisen Suomen silmissä kansakunnan pettureiksi ja bolshevismin kätyreiksi, jotka edelleen nähtiin uhkana itsenäisen Suomen vastaiselle kehitykselle. Valtio, jonka tehtävänä oli määrittää suomalaisten yhteiset edut, tuli näin historioitsijoidenkin silmissä siksi ylemmäksi instanssiksi, jonka juuria oli etsittävä jo vuosisatain takaa.

Selkeimmin uusi näkökulma työntyi luonnollisesti yksittäisten henkilöiden ja yksittäisten tapahtumien sekä poliittisten kysymysten ja poliittisten instituutioiden tutkimuksen alueelle. Mutta myös taloudelliseen, sosiaaliseen ja kulttuuriseen elämään kohdistunut historiankirjoitus alkoi lisääntyvässä määrin saada valtiollisia tai hallinnollisia ulottuvuuksia, jolloin tutkittavat asiat lokeroituivat omille niille varatuille paikoilleen osaksi yhteiskunnallisen järjestäytymisen historiaa.

Tutkimus sai sabluunan, jonka muotoja ja rajoja ei kyseenalaistettu. Mahdolliset riitasoinnut oli pullon hengen tapaan suljettu näkyvistä. Valkoisen Suomen, voittajien näkökulmaa eivät edes ulkomaiset virikkeet päässeet säröttämään, mikä tosin selittyy osin hyvinkin arkipäiväisestä seikasta: taloudelliset mahdollisuudet tehdä opintomatkoja ulkomaille olivat heikentyneet olennaisesti stipendien arvon romahdettua maailmanpalon ja itsenäisen Suomen synnytystuskien aiheuttaman inflaation myötä.

Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina historiankirjoitus uudistui nopeasti. Sen on väitetty tuolloin vapautuneen myönteisellä tavalla sotien välisen ajan jähmeän kansallishenkisestä ja "sotaan syyllisestä" perusasenteestaan. Ajatukseen positiivisesta muutoksesta olisi helppo yhtyä, mikäli uudestisyntyminen olisi tapahtunut vilkkaan ja vapautuneen prinsiippikeskustelun ryydittämänä, jossa eri näkökantoja olisi pohdittu puolelta ja toiselta. Uudistaminen tapahtui kuitenkin keinoja kaihtamatta niiden historioitsijoiden toimesta, joilla oli kova henkilökohtainenkin paine hovikelpoistaa uskottavuuskriisiin joutunutta tieteenalaansa. Samalla kun he vaihtoivat sotavuosien repaloittaman kauhtanansa ajanmukaisempaan kuosiin, samalla he sonnustivat keisarinkin uusiin vaatteisiin.

Itse asiassa uudistumisessa oli kyse valtiokeskeisyyden vahvistumisesta entisestään historiankirjoituksessa, mikä oli pontimena poliittisen historian suosion jyrkälle kasvulle. Ulkoisena pontimena tuolle lähtökohdalle oli sodanjälkisen Suomen poliittinen ja yhteiskunnallinen tilanne. Valtio näyttäytyi tuolloisissa suhdanteissa viimeisenä turvana, yhteistä parasta ajavana korkeimpana tahona, joka viisaimpien miestensä luotsaamana järjesti arkoja naapurisuhteitaan. Valtio oli tässä katsannossa myös viimeinen sulku niille yhteiskuntaa hajoittaville voimille, jotka oli päästetty irti sodan lopputuloksen seurauksena.

Näin valtiosta tuli vähitellen sulattava, sopeuttava, sovitteleva, säilyttävä, valvova ja ohjaava vallan keskus, jonka vetovoimakenttään historiankirjoitus joutui entistä lujemmin, myös hengen vangitsevassa mentaalisessa mielessä. Tutkimuksessa yksilöiden oma "privaatti-identiteetti" omine elämänpiireineen hämärtyi, samalla kun heidän merkitystään historiallisina toimijoina alettiin tarkastella valtiokansalaisen näkökulmasta.

Tilanne oli tietyssä mielessä skitsofreeninen. Historioitsijat, Pentti Renvall etunenässä, pitivät tutkimuksen keskeisenä tehtävänä historiallisen kehitysprosessin selvittämistä silmämääränään edistys. Renvallille tuo edistys oli huippujen luotsaamaa kansallisen aatteen toteuttamista. Menneisyydessä suurin arvo annettiin niille valioyksilöille, jotka olivat aukoneet ennakkoluulottomasti tietä tulevaisuudelle. Nykyhetkessä eliitti ei kuitenkaan ollut enää se sama avantgarde, kärkikaarti kuin aiempina kausina vaan pikemminkin jarru, uusia aatteita pelkäävä ja uudistuksia suitsiva valtiollinen ja yhteiskunnallinen voimatekijä. Toisin sanoen: Renvall ei oman aikansa valioyksilönä soveltanut itseensä ja yhteiskunnalliseen vallasväkeen samoja kriteerejä kuin edeltävien aikojen johtohahmoihin.

Sisäisesti suomalaisen historiankirjoituksen uudestisyntyminen ilmeni lähinnä sisäänpäin käpertymisenä ja lähdefetisisminä, jonka tarkoituksena oli häätää visiot tutkimuksesta. Tässä suhteessa sodan jälkeen uraansa luonut tutkijapolvi oli opettajiaankin tunnollisempi. Kyse oli puolittain vaistonomaisesta pyrkimyksestä pysytellä turvallisilla alueilla, jotka eivät saattaisi tutkijaa yksilönä tai suomalaista historiatiedettä instituutiona huonoon tai kiistanalaiseen valoon sen paremmin valtiovallan kuin poliittisen elämän vallastahojenkaan silmissä. Pitkään ei esimerkiksi haluttu kajota kansalaissotaproblematiikkaan, haavojen aukirepimisen ja vapautuvien intohimojen pelossa. Vielä pidempään kartettiin Viron ja muiden Baltian maiden historian (vanhempia aikoja lukuunottamatta) ulkopoliittisesti kiusalliseksi koettujen aiheitten käsittelyä.

Jo luonteensa vuoksi taloudellisiin ja sosiaalisiin ilmiöihin keskittynyt historiankirjoitus selvisi poliittista historiaa vähemmällä sodan pyörteistä. Sitä paitsi talous- ja sosiaalihistoriantutkimus oli jo ennen sotia irtaantunut siitä suolahtelais-voionmaalaisesta kokonaisvaltaisesta yhteiskuntahistoriallisesta tutkimusotteesta, jossa historioitsijan luovalle tutkijanmielelle,

tulkinnalle, tunteelle ja kansallisille ideaaleille oli annettu huomattava sija. Nämä piirteet olivat korvautuneet kliinisellä, positivistishenkisellä lähestymistavalla. Tämä suuntaus asettui nyt vallan luontevasti samaan ruotuun kuin tutkimus, jota edustivat mestariselviytyjä, yleisen historian professori Arvi Korhonen sekä sodan ahdistuksen metodioppaassaan voitokseen kääntänyt, tuleva Suomen ja Skandinavian historian professori Pentti Renvall. Tutkimuksen periaatteista vallitsi nyt siis suuri yksimielisyys historian alaan katsomatta. Ja tuo yksimielisyys kiteytyi osuvasi juuri Renvallin eksakteja lähteitä korostavan tieteellis-objektiivisen historiankirjoituksen ohjelmassa, jossa tähdentyi historian omien, juuri sille ominaisten metodien ehdoton ylivalta sekä affektiivisen aineksen karsiminen historiatieteestä.

Lähteisiin ohjelmallisesti ankkuroitunut perustutkimus on toki saanut paljon hyvää ja kestävää aikaan. Sitä ei olisikaan syytä kokea linjojen kummallakaan puolella synteesinomaisemman historiankirjoituksen vihollisena vaan veljenä, joka voi rakentaa pohjaa yleistyksille sekä myönteisessä mielessä hillitä historian politisoitumista ja pamfletisoitumista. Parhaimmillaan se on sitä paitsi luonut myös kokoavaa näkökulmaa menneisyyteen, nimenomaan paljon harrastetussa ja paljon luetussa elämäkertatutkimuksessa. Viimeksi mainitulla alueella on ollut yhdistettävissä yhtäältä tutkimuksen henkilöhistoriallinen tarkkuus ja verifioitavuus sekä toisaalta ajan ja ympäristön yleiset virtaukset, jotka ovat suodattuneet tutkittavan yksilön ajatteluun sekä vaikuttaneet hänen toimintaansa. Henkilö on toisin sanoen ollut ikään kuin prisma, jonka kautta on voitu analysoida ja ymmärtää laajemminkin niitä historiallisia ilmiöitä, joiden keskellä ja vaikutuspiirissä henkilö on elänyt.[6] Näin on voitu päästä Renvallin linjaamaan tavoitteeseen: "...historiantutkimus ei pyri vain rekonstruoimaan historiallisia persoonallisuuksia, vaan myös niitä suurempia kokonaisuuksia, joihin persoonallisuudet kuuluvat."[7]

Kokonaisuuksia, yksilön ja yhteisön vuorovaikutussuhteen selvittämistä tavoittelevasta henkilöhistoriallisesta tutkimuksesta voi tuoreimmasta päästä nostaa esiin vaikkapa Tuomo Polvisen valtiomieselämäkertasarjan *J.K. Paasikivestä* (I osa 1989), josta on muotoutumassa monitahoinen kuvaus Suomen poliittisen historian tärkeistä kehitystekijöistä, tai Seppo Zetterbergin kirjan *Eugen Schaumanin elämästä ja teosta* (1986), jossa tekijä palauttaa N.I. Bobrikovin, Venäjän keisarin Suomeen asettaman kenraalikuvernöörin ampujan kansallisen myytin suhteettomista mitoista puolikuuroksi ja kompleksiseksi ihmiseksi, joka vetoaa lukijan myötäelävään tunteeseen juuri inhimillisyydellään. Samalla Zetterberg herättää teoksessaan eloon Schaumanin ajan fyysisen miljöön, hänen sosiaalisen ja henkisen elinympäristönsä sekä sen katoamassa olevan maailman

---

6 Elämäkerrallisesta historiantutkimuksesta: Jukka-Pekka Pietiäinen (1984); Ari Uino (1985 ja 1990) sekä Historiallisen Aikakauskirjan teemanumero (3/1986).

7 Pentti Renvall 1965/83, s. 340.

tapakulttuureineen, johon Schaumanin aatelinen, Venäjälläkin pitkiä aikoja oleillut kenraali- ja senaattoriperhe kuului.

Mikro- ja makrohistorian lupaus

Niin kauan kuin historiantutkimusta on hallinnut vahva valtiokeskeisyys, on näkökulma menneisyyteen ja yhteiskuntahistorialliseen tutkimusotteeseen ollut toispuoleinen. Vasta viimeaikaisten voimakkaiden muutosten ja muutospaineiden myötä valtio on "horjunut vanhalta sijaltaan", ja samalla ovat huojuneet myös valtioon kiinnittyneen historiantutkimuksen perusteet tavalla, joka on auttanut hahmottamaan maailmaa uudesta näkökulmasta ja ymmärtämään mihin klassikkohistorioitsijoiden, esimerkiksi Suolahden ja Voionmaan ajattomuus viime kädessä pohjautuu.

Yhtäältä yksittäistä valtiota suuremmat puitteet ovat saaneet huomion kiinnittymään kysymyksiin, joiden tarkastelu vanhan kehikon puitteissa on osoittautunut riittämättömäksi. Esimerkiksi Euroopan yhdentyminen ja Neuvostoliiton hajoaminen ovat viime vuosina aktualisoineet kontinentaaliset probleemit ja saaneet tutkijat perehtymään Euroopan olemukseen, eurooppalaiseen tietoisuuteen ja Euroopan käsitteen sisältöön ja sen muuttumiseen. Taustalla on epäilemättä ollut halu ymmärtää sitä kokonaisuutta, johon Suomi on entistä tiiviimmin sitoutunut ja sitoutumassa. Myös itse Suomea koskeviin kirjoituksiin ja teoksiin on entistä herkemmin ja julkilausutummin liitetty maanosallinen ulottuvuus.[8] Tähän Eurooppa-syndroomaan liittyy epäilemättä myös Helsingin yliopiston Suomen historian oppituolin muuttaminen historian, erityisesti Euroopan historian professuuriksi.

Ajatuksellisella ja maailmankuvallisella tasolla kyse on eräänlaisesta paluusta takaisin siihen maantieteelliseen ja osin poliittiseenkin asetelmaan, joka oli hajonnut ensimmäisen maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen pyörteiden sekä toisen maailmansodan synnyttämän rautaesiripun myötä. Historiankirjoituksen alaa ovat samoin laajentaneet ja globalisoineet muun muassa vakavat ympäristöongelmat, joiden juuria ja ilmenemismuotoja on alettu etsiä kaukaakin menneisyydestä.[9]

---

8 Ks. esim. Seppo Zetterberg (toim.), Euroopan historia (1993); Heikki Mikkeli, Euroopan idea. Eurooppa-aatteen ja euroopalaisuuden pitkä historia (1994); Mauno Jokipii (toim.), Suomi Euroopassa. Talous- ja kulttuurisuhteiden historiaa (1991); Tietoa, taitoa, asiantuntemusta – Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875-1917. Osa I: Marjatta Hietala, Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmenet. Osa II: Jussi Kuusanmäki, Sosiaalipolitiikkaa ja kaupunkisuunnittelua. Osa III: Kirsi Ahonen-Marjaana Niemi-Jaakko Pöyhönen, Henkistä kasvua, henkistä taitoa. Historiallinen Arkisto 99:1-3 (1992); Erkki Fredriksson, Suomi 500 vuotta Euroopan kartalla (1993).

9 Vrt. Historiallisen Aikakauskirjan teemanumero ympäristöhistoriasta (4/1991); Ilmo Massa, Pohjoinen luonnonvalloitus. Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa

Toisaalta valtion itsestään selvän ylivallan kaventuessa suuntaus on kulkenut myös valtiota pienempiä yksiköitä kohden. Muutosten mittavuuden ja lisääntyvien epävarmuustekijöiden keskeltä on etsitty jotain kestävää ja yleisinhimillistä, yksittäistä ihmistä koskettavaa, ja se jokin on ihmisarvo. Tätä asennoitumista henkii muun muassa Panu Pulman ja Oiva Turpeisen äskettäin ilmestynyt Kajaanin historia – *Pikkukaupungin unelmia* – jo saatesanoissaan:

> *"Jos olemme onnistuneet kertomaan Kajaanin ja sen asukkaiden menneisyydestä niin, että tämän päivän lukija voi kokea oivalluksia ja huvia, ja samalla oppii katsomaan ympäristöään hieman uudella tavalla, olemme tyytyväisiä. Kajaanilaisten historian tutkiminen on opettanut meille kouriintuntuvalla tavalla, kuinka ihmisten unelmat onnesta, vapaudesta ja oikeudenmukaisuudesta ovat historian oleellisimpia voiman lähteitä. Näiden unelmien kohtaloa olemme halunneet tavoittaa."*[10]

Ihmisen ei ole siis tarvinnut tehdä suuria tekoja tullakseen tärkeäksi tutkimuskohteeksi, eikä hänen arvoaan enää välttämättä mitata sillä, minkä palveluksen hän on tehnyt valtiolle ja valtion kautta itselleen uurastaessaan kansakunnan hyväksi. Viimeaikaisessa suomalaisessa mikrohistoriallisessa tutkimuksessa on selvästi havaittavissa suolahtelaisen ja voionmaalaisen ajattelun kaikuja. Näitä on kuultavissa muun muassa talous- ja sosiaalihistorioitsija Matti Peltosen historioitsijoiden työn kvaliteettia koskevassa lakonisessa arviossa:

> *"Parhaisiin tuloksiin pääsevät ne tutkijat, jotka työnsä lähtökohtana jo olettavat massatkin koostuviksi yksilöistä, ajattelevista ja toimivista ihmisistä. Selvimpänä vastakohtana ovat sellaiset tutkijat, jotka näkevät kansanjoukot tai työtätekevät vain ylempien ryhmien hallinnoinnin ja sivistämisen kohteina."*[11]

Mikrohistoriallinen konkreettinen näkökulma menneisyyteen ei ole merkinnyt automaattisesti synteesien hyljeksimistä eikä makrohistorian vähättelemistä. Esimerkiksi Seppo Aallon ja Kimmo Rentolan *Karkkilan historiassa* eri tasot, ruohonjuurinäkökulma ja lintuperspektiivi ovat koh-

---

ja Suomessa (1994). –Ekologisen näkökulman avaajiin suomalaisessa historiantutkimuksessa kuului Sven-Erik Åström teoksellaan Natur och byte. Ekologiska synpunkter på Finlands ekonomiska historia (1978). Kirjassaan Åström selvittelee, kuinka esihistoriallisesta ajasta aina meidän päiviemme hyvinvointiyhteiskuntaan saakka maamme luonto on vaikuttanut ihmisen elinehtoihin ja kuinka ihminen vuorostaan on vaikuttanut ympäristöönsä.

10 Panu Pulma ja Oiva Turpeinen 1994, s. 10.

11 Matti Peltonen 1988, s. 4. Ks. myös Historiallisen Aikakauskirjan teemanumero mikrohistoriasta (2/1995) sekä Matti Peltonen 1992.

danneet toisensa kiintoisalla ja tuloksia tuottavalla tavalla. Teos on ohjelmallisesti ihmisten historiaa, ihmisten jotka asettuivat asumaan hämäläisten vanhan meritien latvavesille, ihmisten jotka löysivät rautaa, kaivoivat sen maasta, sulattivat, valmistivat kaikenlaista tarpeellista ja muodostivat omintakeisen ruukinväen yhteisön, joka käänsi paikkakunnan kehityksen uuteen uomaan, ihmisten jotka hankkivat valistusta, muuttuivat kansalaisiksi ja halusivat kohtalonsa omiin käsiinsä. Kuva Karkkilasta rakentuu teoksessa pitkälti paikkakuntalaisten arkipäiväiselle, välittömälle elämänpiirille ja kokemusmaailmalle, samalla kun nuo mikrotason ilmiöt nivotaan yhteen ja jäsennetään yleistävämmälle tasolle kokoavan kysymyksenasettelun kautta. Yksi tärkeimmistä kirjaa tematisoivista kysymyksistä kuuluu: Miksi Karkkilasta tuli poliittisesti niin punainen kuin se oli?[12]

Parhaimmillaan mikro- ja makrohistoriassa on toisin sanoen kyse toisiaan täydentävistä ja toisiinsa vaikuttavista perspektiiveistä ja tasoista. Peltosta lainaten:

> *"Yksityiskohtiin paneutuvan mikrohistoriallisen tarkastelun etu ei ole mikrotasossa sinänsä. Pikemminkin mahdollisuus uusiin löytöihin ja oivalluksiin liittyy tarkastelun konkreettisuuteen. Konkreettisissa tilanteissa tutkija löytää uusia asiayhteyksiä, historian ja yhteiskunnan tasojen kohtaamisia, joita mikään valmis teoria ei ole vielä vakiinnuttanut. Siksi voi sanoa, etteivät rajat, reunat ja katkokset elä omaa elämäänsä irrallaan laajemmista kokonaisuuksista tai pidemmistä kestoista. Tästä syystä mikrotarkastelun ei tarvitse päätyä empirismiin, vaan se voi olla lupaus uusista suurempia kokonaisuuksia koskevista yleistyksistä."*[13]

Perimmältään lupaus kenties pitää sisällään pinttyneiden kaavojen ja standardisoivan ajattelun murtumisen, tutkijoiden halun lähestyä, mieltää ja yhdistellä asioita ei ainoastaan sen pohjalta kuka kelpaa historiaan, vaan myös sen perustalta mikä kelpaa historiaan. Vähäpätöisiksi koetut seikat voivatkin olla johtolankoja ennen tuntemattomiin "totuuksiin", joiden kautta myös kokonaiskuva menneisyydestä hahmottuu uudesta näkökulmasta.[14]

Ajan hermolla raja-aitoja ylittäen

Mikro- ja makrohistorian välille sijoittuu monitasoista tutkimusta. Eri tasoja yhdistäväksi lupaavaksi metodiseksi aluevaltaukseksi on historian

12 Seppo Aalto ja Kimmo Rentola 1992.
13 Matti Peltonen 1990, s. 26.
14 Ks. Matti Peltonen 1992, s. 33. Vrt. Carlo Ginzburg 1989, s. 8-39.

piirissä nousemassa kieli tutkimuksen kohteena ja välineenä. Kieli on historiassa entistä selvemmin ymmärretty järjestelmäksi. Se koostuu tiedostetuista ja tiedostamattomista, julki- ja piilomerkityksellisistä, kirjoitetuista ja kirjoittamattomista viesteistä ja signaaleista, joiden interpretaatio tapahtuu historiallisessa, kulttuurisessa ja yhteisöllisessä kontekstissaan. Kieli on siis ajattelua usealla ulottuvuudella ja kääntäen: looginen ajattelu on hyvin jäsennettyä kielellistä ilmaisua.[15]

Kehitystrendinä näyttää kaiken kaikkiaan olevan pyrkimys ylittää kysymyksenasetteluissa ne raja-aidat, jotka historiatieteen oppiaineittainen ja osa-alueittainen pirstoutuminen on aiheuttanut. Niinpä tutkimustenkin luokittelu on 1970-luvulta lähtien tullut yhä työläämmäksi, useissa tapauksissa suorastaan mahdottomaksi perinteisen poliittinen historia/kulttuurihistoria/talous- ja sosiaalihistoria/ -asteikon mukaan. Monet historioitsijat ovat sitä paitsi hakeneet hanakasti apuneuvoja muista oppiaineista – maantieteestä, yhteiskuntatieteistä, filosofiasta jne. Verenvaihto on parhaimmillaan ollut molemminpuolista. Esimerkeistä käyvät yhtäältä vaikkapa historioitsija Juha Sihvolan työt antiikin filosofiasta[16] sekä toisaalta sosiologi Risto Alapuron tutkimukset Akateemisesta Karjala-Seurasta tai modernin poliittisen Suomen synnystä vuosisatamme alkukymmeninä yhden satakuntalaispitäjän, Huittisten asujainten näkökulmasta[17].

Tutkimuksen kohteesta, valitusta metodista tai näkökulmasta riippumatta oman ajan haasteet, henkinen ilmapiiri sekä historioitsijan omakohtainen aatteellinen ja kulttuurinen kiinnostus voivat luovasti muovata historiantutkimuksen sisältöä ja lähtökohtia, kuten esimerkiksi Hannu Soikkasen sosialismitutkimukset, Matti Klingen aatehistorialliset työt sekä 60-luvun yhteiskunnallisen ilmaston virittämä kansalaissotakirjallisuus Jaakko Paavolaisen terrori- ja vankileiriselvityksineen osoittavat. Ne ovat avanneet uusia väyliä ja poikineet taas uutta tutkimusta, josta osa on julkilausutusti liittynyt kansallisen itsetilityksen tarpeeseen Suomen historian traumaattisista solmukohdista. Niinpä Heikki Ylikangas perustelee vuonna 1993 ilmestyneen, suurta huomiota herättäneen teoksensa *Tie Tampereelle* tavoitteellisuutta harvinaisen suorasukaisesti:

> *"Jokainen tai ainakin lähes jokainen historiateos kirjoitetaan paitsi siksi, että saataisiin tietää totuus, myös sen vuoksi, että kirjan tekijä pitää teostaan jollakin tavoin yhteiskunnallisesti tärkeänä. Kysyn, miksi tämä kirja on kirjoitettu? Missä suhteessa pidän sitä yhteis-*

---

15 Mikro- ja makrotasojen sekä kielellisen analyysin yhdistymisestä käytännön tutkimuksessa ks. Jari Ehrnrooth, Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä. Jyväskylä 1992.

16 Juha Sihvola, Decay, Progress, the Good Life? Hesiod and Protagoras on the Development of Culture. Helsinki 1989; Holger Thesleff ja Juha Sihvola, Antiikin filosofia ja aatemaailma. Helsinki 1994.

17 Risto Alapuro 1973 ja 1994.

kunnallisesti tärkeänä? Vastaan näin. Tämä kirja on kirjoitettu sen vuoksi, että vuoden 1918 yli voitaisiin vihdoinkin vetää viiva. Se on mahdollista vain paljastamalla nekin teot, joiden paljastaminen tähän saakka on pyritty välttämään. Valkoisen miehen taakka on riisuttava. Samalla kun se tehdään, vapautuu suunnaton määrä vuoden 1918 tekojen peittelyyn käytettyä yhteiskunnallista energiaa, joka on kulunut kansalaisten, tutkimuksen ja taiteen valvontaan ja paimennukseen."[18]

Jos historiatiede olisi kylmä ajalleen ja ympäristölleen, se menettäisi eittämättä dynamiikkansa, olemuksensa syvimmän ytimen ja uudistumiskykynsä, jota ilman se olisi tiensä päässä. Sen on tämän päivän avaamasta kurkistusaukosta löydettävä tuoreita tai uudelleen henkiin herätettyjä keinoja, metodeja ja näkökulmia menneisyyden ja menneisyyden kautta myös nykyisyyden valaisemiseksi – aivan samoin kuin historiankirjoituksemme klassikot ovat omana aikanaan tehneet. Suolahden ja Voionmaankaan teosten "ajattomuus" ei perustu kirjoittajien kaikkitietävyyteen vaan ennen kaikkea heidän henkiseen asenteeseensa ja avoimeen tutkijamieleensä, joka ei kaihtanut yhteiskunnallisen murroksen tutkimusta stimuloivaa vaikutusta, ei tieteidenvälisyyttä eikä kansainvälisiä tieteellisiä virikkeitä. Ehkä juuri näihin seikkoihin pohjautuu heidän ajatustensa, sellaistenkin jotka ovat olleet syrjemmällä vuosikymmeniä, työntyminen esiin osin uudesti käsitettynä ja uutta kautta. Näin on tapahtunut esimerkiksi eurooppalaisen perhehistoriallisen keskustelun ja tutkimuksen levittyä Suomeen ja kohottaessa antropologisesti sävyttyneen otteen jälleen arvoonsa.[19]

Vaatimus tutkimuksen herkkyydestä omalle ajalleen on historian lisäksi ominaista kaikelle muullekin yhteiskuntatutkimukselle, ja jos vieraantumista aktuaalisesta problematiikasta tapahtuu, siitä versoo ennemmin tai myöhemmin tieteenalan sisäinen kriisi. Sosiologian moderniksi klassikoksi kehkeytynyt Erik Allardt linjasi asian vuonna 1964 esikuvallisen selkeästi: "*Sekä yhteiskunnallisesti että tieteellisesti suuntautuneet tutkijat ovat olleet voimakkaimmin tieteellisesti motivoituneita.*"[20] Toteamukseen on kuitenkin lisättävä kääntöpuoleinen varaus: ehdoin tahdoin antautuminen nykyhetken vietäväksi johtaa tieteen instant-töineen yhtä helposti hakoteille kuin aikasidonnaisuuden jääräpäinen kieltäminen tai sen ujuttaminen objektiivisuuden kaavussa tutkimukseen.

---

18 Heikki Ylikangas 1993b, s. 526.

19 Ks. esim. Panu Pulma (red.), Den problematiska familjen (1991) ja Elina Waris, Perheen ja yhteisön jäljillä. Perhehistoriallinen tutkimus antropologian ja demografian kohtauspaikkana (1995).

20 Erik Allardt 1964, s. 88-89 (kursivointi PA/JT). Ks. myös Antti Eskola 1973, s. 286-287. –Ei olekaan ihme, että juuri Allardt on Edistyksen päivillä Tampereella (20.10.-21.10.1995) esittänyt epäilyn, tutkivatko yhteiskuntatieteilijät tällä hetkellä "oikeita asioita". Vrt. Asko Mäki, Eikö työttömyys enää kiinnosta? Sosiologia 1995.

Nähtäväksi jää, tulevatko edellä kuvatun kaltaiset lähestymistavat, tieteellisesti problematisoitu mikro- ja makrohistoria sekä niiden leikkauskohdat, metodisesti sisäistetty poikkitieteellisyys jne., olennaisesti muokkaamaan akateemisen historiankirjoituksen ja -opetuksen sisältöä, ja tulevatko nuo perspektiivit laajemmankin lukevan yleisön omaisuudeksi. On myös kysyttävä, ovatko uudet ja osittain uudelleen henkiin herätetyt ajatukset relevantti avain niihin aktuaalisiin kysymyksiin, jotka kiertyvät jatkuvasti ympäröivän yhteiskunnan vaateiden ja tieteen sisäisten tarpeiden sekä näiden vuorovaikutuksen ympärille. Ja lopuksi, onko historiatieteessä sittenkään tapahtunut tai tapahtumassa todella merkittäviä muutoksia, vai onko perinteinen, monessa suhteessa voimansa ja elinkykynsä osoittanut affektiiviton, tiukasti lähteisiin pitäytyvä ja näennäisen objektiivinen historiantutkimus edelleen se vuolas valtavirta, jonka yhteyteen uusia väyliä hakeva tutkimus ennemmin tai myöhemmin palaa ja sulautuu tai johon se vertautuu korkeintaan eräänlaisena vaihtoehtohistoriana?

Vastaus näihin kysymyksiin voidaan antaa vasta tuonnempana ajallisen perspektiivin selkiinnyttäessä tarkastelukulmaa. Tuolloinkaan vastaus ei voi olla yksiselitteinen, sillä historialliseen tietoon liittyy aina subjektiivisuuden elementti, mikä korostuu kun tutkimuskohteena ovat historian prinsiippikysymykset ja historiankirjoituksen historia, toisin sanoen se normisto ja ympäristö, jonka sisällä tutkija itsekin toimii ja vaikuttaa.

Tieteenalansa luonnetta ja sen tehtäviä miettiessään sekä menneen ajan ja nykyhetken tutkimusta arvioidessaan historioitsija joutuu siis väistämättä valintojen ja arvostusten eteen. Siksi on parempi pelata avoimin kortein kuin näyttää muille vain korttien selkämystä ja antaa heidän miettiä päänsä puhki, mitä peluri piilottelee. Pertti Haapalaa lainaten:

> *"Tutkijoiden itsensä on otettava myös tuomarin rooli: sanottava ulos mikä on hyvää tutkimusta ja mikä ei, laitettava asiat tärkeysjärjestykseen ilman ulkopuolisten apua ja lopetettava yleisön hauskuutus toisiaan kampittelemalla."*[21]

---

21 Pertti Haapala 1995b, s. 98.

Epilogi

Miksi pöyhiä historiankirjoitusta ja sen historiaa? Miksi arvioida sen edustajien edesottamuksia ja samalla väistämättä jyvittää heidän tekemisiään ja tekemättä jättämisiään? Ei ainoastaan siksi, että se on osa historiatieteen itseymmärrystä vaan myös siksi, että historioitsija on muutakin kuin nimi teostensa takana. Aktiivisena toimijana hän on vastuussa itsensä lisäksi tiedeyhteisölle ja viime kädessä niin sanotulle lukevalle yleisölle.

Historioitsijalla on suuri valta. Hän on menneisyyden vartija, toisin sanoen ammattimies tai -nainen, joka päättää mitkä menneisyyden ainekset päästetään ihmisten historiankuvan perustaksi. Samalla hän on historian tekijä, niiden puitteiden määrittäjä, joihin ihminen sijoittaa itsensä historian avaruudessa. Siksi olisikin syytä pohtia ikäkulun kysymyksen "mitä historia on" sijasta tai lisäksi kysymystä "minkälainen historioitsija on" tai "minkälainen historioitsijan pitäisi olla".

Mottona voisi käyttää kuuluisan fyysikon ja suhteellisuusteorian luojan Albert Einsteinin ohjetta, jonka mukaan tiedemiehen on hyvä asettua joskus uteliaan lapsen asemaan ja unohtaa hetkeksi se, mitä aikuiset (akateemisen establishmentin edustajat) hänelle täytenä totuutena selittävät. Einsteinin kysymys kuului, miltä maailma näyttäisi valonsäteellä ratsastaen. Tältä poikamaiselta pohjalta lähteneet mietiskelyt ja pohdinnat kantoivat lopulta kauas. Suhteellisuusteoria on syvästi muokannut maailmankuvaamme ja tullut ajattelumme erääksi peruselementiksi.

Kaikki tiedemiehet eivät ole einsteineja, mutta Einsteinin viitoittamalle tielle voi päästä omaksumalla maailmaa avoimesti tarkkailevan lapsen rooli. Tänä "kyberavaruuksien kautena" historioitsija voisi valjastaa leikkihevosekseen vaikkapa aikaratsun, mutta näin tehdessään kysyä jo lähtiessään, mikä on matkan tarkoitus. Onko matka lainkaan tarpeen, mikäli tavoitteena on ainoastaan vallitsevilla pelisäännöillä pönkittää omaa näkemystä ja kerätä sen tueksi sellainen määrä tietoa, että lähdeteknikkojen ankarimmatkin hyökkäykset kilpistyvät Konstantinopolin muurien korkuisiin lähdepinoihin?

Kaavat kangistavat ja lähteet rusentavat, ellei niiden takaa etsitä itse elävää elämää. Matkan mielekkyys syntyykin ehkä siitä, että jo sille lähdettäessä lähdetään ikään kuin pakoon auktoriteetteja, valmiita ratkaisuja ja valmiita malleja. Tämä ei tarkoita sitä, että historioitsijan tulisi olla aikajatkumolla eteen- ja taaksepäin vaeltaessaan "tabula rasa", johon vaikutelmat sensuroimattomina kiinnittyvät. Hänen on päin vastoin tunnistettava omat arvonsa, ja hyväksyttävä tutkijana oma inhimillisyytensä;

muutoin hän ei kykene luomaan tunnesiltaa historiassa tapaamiinsa ihmisiin eikä näkemään ja ymmärtämään heitä samanlaisina tuntevina, ajattelevina ja inhimillisinä olentoina kuin hän itsekin on.

Mielen avoimuus on käsitettävä ennen kaikkea kyvyksi kyseenalaistaa itsestäänselvyyksiä, uskallukseksi esittää näennäisesti tyhmiä kysymyksiä. Vastauksen etsiminen näihin voi johtaa tuloksiin, jotka poikkeavat vallitsevasta historiankuvasta ratkaisevasti. Samalla löytöretki voi muokata tutkijan omaa arvomaailmaa ja maailmankuvaa huomattavasti. Tuo arvomaailma voi taas olla lähtökohta uudelle aikamatkalle uuteen aikaan ja paikkaan. Tutkijan kehitys tiedemiehenä ja ihmisenä on näin ymmärrettynä dynaaminen prosessi, jossa yhtäältä hänen omat eettiset, yhteiskunnalliset ja poliittiset arvonsa sekä toisaalta hänen historiankuvansa ja käsityksensä historiasta tieteenä ovat alituisessa vuorovaikutussuhteessa.

Historia ei toisin sanoen synny ainoastaan lähteistä ja vallalla olevan tiedekäsityksen kanonisoimista työskentelymenetelmistä, vaan tutkijan omista kriittisistä aivoista, jotka viime kädessä määrittävät sen mikä on "oikeaa" historiaa. Tällä asenteella ei virkauralla aina päästä pitkälle. Pahimmillaan käteen saattaa jäädä ainoastaan "Korkean Tieteen Vaalijoiden Yhdistyksen" myöntämä propellihattu. Mutta parhaimmillaan, mikäli ympäristön ja tiedeyhteisön kasaamat paineet kyetään ylittämään ja voittamaan, tulokset saattavat epäsovinnaisuudestaan huolimatta, tai juuri sen ansiosta, viedä tutkimusta olennaisesti eteenpäin ja lopulta antaa suuremmallekin lukijakunnalle linjaviittoja ymmärtää entistä paremmin itseään – menneisyyttä, nykyisyyttä ja kenties myös tulevaisuutta.

Kirjallisuus

Käytetyt arkistolähteet on mainittu alaviitteissä varsinaisen tekstin yhteydessä.

Seppo Aalto ja Kimmo Rentola, Karkkilan eli Högforsin ja Pyhäjärven entisen Pahajärven ihmisten historia. Jyväskylä 1992.

Esko Aaltonen, Suomen talonpojan historia. Kotiseutu 1942, s. 109-112.

Kirsi Ahonen, Marjaana Niemi ja Jaakko Pöyhönen, Henkistä kasvua, henkistä taitoa. Teossarjassa Tietoa, taitoa, asiantuntemusta – Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875-1917. Osa III. Historiallinen Arkisto 99:3. Helsinki 1992.

Pekka Ahtiainen, Historiallisen Yhdistyksen ensimmäinen neljännesvuosisata. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Historian laitos 1982.
–, Kollektivismi vai individualismi – keskustelua Historiallisessa Yhdistyksessä vuosisadan taitteessa. Teoksessa Patriotismi, historia ja sosiaalireformismi. Historiallisen Yhdistyksen julkaisuja n:o 2. Helsinki 1985, s. 28-51.
–, Kulttuuri, yhteisö, yksilö. Gunnar Suolahti historiantutkijana. Historiallisia Tutkimuksia 162. Vammala 1991.
–, Suomalaiskansallinen historiankirjoitus. Jatkumo vai varjo menneisyydestä? Teoksessa Historia, sosiologia ja Suomi. Tampere 1994, s. 19-31.

Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen, Muokattavia alamaisia vai ajattelevia kansalaisia? Kansa historioitsijoiden silmin. Historiallinen Aikakauskirja 1992, s. 318-330.
–, –, Traditio vai muutos? Historian ja sosiologian vaikea veljeys. Teoksessa Historia, sosiologia ja Suomi. Tampere 1994, s. 7-18.

Risto Alapuro, Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla. Porvoo 1973.
–, Kansalaissota ja yhteiskuntatieteet. Teoksessa Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede. Tampere 1993a, s. 78-92.
–, Mihin kansa katosi? Kalevalaseuran vuosikirja 72. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 603. Helsinki - Pieksämäki 1993b, s. 7-12.
–, Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1933. Porvoo 1994.

Matti Alestalo ja Teuvo Räty, Sosiologian 1960- ja 1970-luvun kriisi väitöskirjojen valossa. Teoksessa Historia, sosiologia ja Suomi. Tampere 1994, s. 217-243.

Erik Allardt, Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine. Porvoo 1964.
–, Historian ja sosiologian suhde. Historiallinen Aikakauskirja 1966, s. 198-210.

Erik Anthoni, En ny finskspråkig Finlands historia. Historisk Tidskrift för Finland 1949, s. 133-145. Pentti Renvallin vastine Historisk Tidskrift för Finland 1950, s. 82-88 sekä Anthonin vastineen vastine, s. 89-97.

Osmo Apunen, Paasikiven-Kekkosen linja. Helsinki 1977.

Ernst Bernheim, Lehrbuch der historischen Methode. 2. uudistettu ja lisätty painos. Leipzig 1894.

Kaarlo Blomstedt, Yleispiirteinen esitys Suomen historiasta. Historiallinen Aikakauskirja 1941, s. 161-163.

Yrjö Blomstedt, Mitä historia on? Teoksessa Laki, suku ja yksilö. Juva 1986, s. 317-331.

Wipert von Blücher, Suomen kohtalonaikoja. Muistelmia vuosilta 1935-44. Porvoo 1950.

Peter Bollhagen, Marxilaisen historiatieteen perusta, kohde ja tehtävät. Sosialistisen Opiskelijaliiton kirjasarja 5. Tampere 1973.

Carl von Bonsdorff, Åbo stads historia under sjuttonde seklet I-II. Helsingfors 1894-1904.
–, Åbo Akademi och dess män 1808-1828 I. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 69. Helsingfors 1912.
–, Statsmän och dignitärer. Interiörer ur ämbetsmannavärlden i Finland vid ryska tidens början. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 159. Helsingfors 1921.
–, Gustav Mauritz Armfelt. Levnadsskildring I-IV. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 212, 223, 231, 241. Helsingfors 1930-34.

H.J. Boström, Sankarien muisto. Suomen itsenäisyyden ja vapauden puolesta henkensä antaneiden kansalaisten elämäkertoja. Suomen Sukututkimusseuran Julkaisuja V. Helsinki 1921.

E.H. Carr, Mitä historia on. Helsinki 1963.

A.R. Cederberg, Suomen uusinta historiaa 1898-1942. Porvoo 1943.

H.P. Clausen, Hvad er historie. Kopenhavn 1963.

Hjalmar Crohns, Till frågan om den individualistiska och den socialpsykologiska uppfattningar av historien. Föredrag vid tillträdandet av professuren i allmän historia den 29 mars 1916. Historisk Tidskrift för Finland 1916, s. 6-19.

Ottar Dahl, Gruntrekk i historieforskningens metodlaere. Gjoevik 1967.
–, Historiantutkimuksen metodiopin peruspiirteitä. Tapiola 1971

J.R. Danielson(-Kalmari), Bidrag till en framställning af Englands socialpolitik och ekonomisk-sociala utveckling under XIII-XVI århundradet. Helsingfors 1880.
–, Historiatieteestä uudella ajalla. Valvoja 1882, s. 145-149 ja 197-204.

–, Suomen sisällinen itsenäisyys. Jatkuvien hyökkäysten torjumiseksi. Helsinki 1892.
–, Uuden sataluvun kynnyksellä. Uusi Suometar 30.12.1899.
–, Puolan teollinen kehitys. Uusi Suometar 22.2., 28.2. ja 2.3.1900.
–, Ratkaisun edellä. Helsinki 1906.
–, Nykyaikaisesta sosiaalipolitiikasta. Aika 1907, s. 103-109.
–, Suomen sota. Porvoo 1908.
–, Juhana Vilhelm Snellman. Hänen merkityksensä Suomen kansalle. Porvoo 1911.
–, Maailmanhistoria IV. Arvostelu. Historiallinen Aikakauskirja 1915, s. 15-22.
–, "Kuinka on Suomen historiaa kirjoitettava?" Puolen vuosisadan takaista väittelyä. Teoksessa Uuden Suomettaren muistojulkaisu. Helsinki 1919, s. 63-91.

Jari Ehrnrooth, Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905-1914. Historiallisia Tutkimuksia 167. Jyväskylä 1992.

Max Engman, Valtakunnallinen, suomalainen vai suomenruotsalainen näkökulma. Ruotsinkielisestä historiantutkimuksesta Suomessa. Teoksessa Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta. Juva 1990a, s. 39-63.
–, Konungen eller hakkapeliterna? Gustav Adolfsminnet i Finland. Historisk Tidskrift för Finland 1990b, s. 5-8.

Antti Eskola, Suomalaisen sosiologian uudistuminen. Teoksessa Suomalaisen sosiologian juuret. Porvoo 1973, s. 269-317.

Seikko Eskola, Sosiaalipolitiikka suomalaisen puolueen ohjelmassa. Studia Historica Jyväskyläensiae 1. Jyväskylä 1962, s. 391-452.

Erkki Fredriksson, Suomi 500 vuotta Euroopan kartalla. Jyväskylä 1993.

J.A. Fridericia, Arvostelu M.G. Schybergsonin teoksesta Underhandlingarne om en evangelisk allians åren 1624-1625. Finsk Tidskrift 1880, s. 221-227.

Hannes Gebhard, Maaseudun yhteiskuntaolojen parantamisesta muutamissa Euroopan maissa. Helsinki 1901.
–, Suomalaisen puolueen maalaisohjelma. Yhteiskunnallisten parannustemme perustus. Helsinki 1907.

Carlo Ginzburg, Ledtrådar. Essäer om konst, förbjuden kunskap och dold historia. Luleå 1989.

Herman Gummerus, Der römische Gutsbetrieb als wirtschaftlicher Organismus nach den Werken des Cato, Varro und Columella. Leipzig 1906.
–, Die Fronden der Kolonen. Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar. Helsingfors 1908.
–, De Columella philosopho. Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar. Helsingfors 1910.

Edvard Gylling, Suomen torpparilaitoksen kehityksen pääpiirteet Ruotsinvallan aikana. Taloustieteellisiä tutkimuksia IX. Helsinki 1909.

Pertti Haapala, Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereelle 1820-1920. Historiallisia Tutkimuksia 133. Vammala 1986.
–, Sosiaalihistoria. Johdatus tutkimukseen. Suomen Historiallinen Seura. Käsikirjoja 12. Jyväskylä 1989.
–, Talous, valta vai valtio – johdatus vinoon katseeseen. Teoksessa Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta. Helsinki 1990, s. 9-16.
–, Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914-1920. Helsinki 1995a.
–, Suuntaviivoja. Tekijät ja näkijät. Historiallinen Aikakauskirja 1995b, s. 97-98.

Kyösti Haataja, Gebhard suurten maakysymystemme ajajana. Teoksessa Hannes Gebhardin muisto. Toim. Ilmari Rahola. Helsinki 1934, s. 82-97.

Pekka Haatanen, Sosiaalihistoria. Teoksessa Suomalaisen sosiologian juuret. Porvoo 1973, s. 148-190.
–, Suomalaisen hyvinvointivaltion kehitys. Teoksessa Sosiaalipolitiikka 2017. Juva 1992, s. 31-67.

Aimo Halila, Väinö Voionmaa. Teoksessa Suomalaisia historiantutkijoita. Porvoo 1965, s. 99-117.
–, Väinö Voionmaa. Helsinki 1969a.
–, Väinö Voionmaa. Historiallinen Aikakauskirja 1969b, s. 1-4.

Louis Halphen, Johdatus historiantutkimukseen. Historiallinen Kirjasto XIV. Porvoo 1951.

Leo Harmaja, Y.S. Yrjö-Koskisen kansantaloudelliset kirjoitukset. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1930, s. 475-509.
–, Leo Harmaja, Kansantaloudellinen Yhdistys 1884-1934. Helsinki 1934.

Urpo Harva, Muuttuuko ihminen? Suomalainen Suomi 1959, s. 92-94.

Antero Heikkinen ja Heikki Ylikangas, Kaksi historiaa. Historiallinen Aikakauskirja 1971, s. 53-59.
–,–, Aina kaksi yhden voittaa. Historiallinen Aikakauskirja 1971, s. 355-361.

Raimo Heiskanen, Arvi Korhonen tiedustelu-upseerina. Historiallinen Aikakauskirja 1990, s. 28-32.

Helsingin Yliopisto 1640-1990 I-III. Kirjoittaneet Matti Klinge sekä Rainer Knapas, Anto Leikola ja John Strömberg. Keuruu 1989-1990.

Pertti Hemánus ja Ilkka Tervonen, Objektiivinen joukkotiedotus. Keuruu 1980.

Seppo Hentilä, ´Kolmas historia´. Historiallinen Aikakauskirja 1971, s. 279-283.
–, Forskning i arbetarrörelsens historia. Historisk Tidskrift för Finland 1974, s. 244-246.

Ilkka Herlin, Kivijalasta harjahirteen. Kustaa Vilkunan yhteiskunnallinen ajattelu ja toiminta. Keuruu 1993.

Marjatta Hietala, Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmenet. Teossarjassa Tietoa, taitoa, asiantuntemusta – Helsinki eurooppalaisessa

kehityksessä 1875-1917. Osa I. Historiallinen Arkisto 99:1. Helsinki 1992.

Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta. Toim. Pekka Ahtiainen et al. Juva 1990.

Historia, sosiologia ja Suomi. Yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä. Toim. Pekka Ahtiainen, Teuvo Räty, John Strömberg ja Jukka Tervonen. Helsinki 1994.

Historiallinen Aikakauskirja. Biografisesta tutkimuksesta. Teemanumero. HAik 3/1986.

Historiallinen Aikakauskirja. Ympäristöhistoria. Teemanumero. HAik 4/1991.

Historiallinen Aikakauskirja. 1918. Yksi vai monta totuutta. Teemanumero. HAik 2/1993.

Historiallinen Aikakauskirja. Mikrohistorian tekijät ja näkijät. Teemanumero. HAik 2/1995.

Historiankirjoitus. Kehityksen pääpiirteet. Toim. Historian Ystäväin Liitto. Historian Aitta XII. Turku 1953.

Historiens studium vid Åbo Akademi. Red. Max Engman. Ekenäs 1991.

Johan Huizinga, Historian olemus. Porvoo 1967.

Jalmari Jaakkola, Maamme vanhoista valtarajoista. Historiallinen Aikakauskirja 1926, s. 192-210.
–, Suomen varhaishistoria. Heimokausi ja "Kalevala- kulttuuri". Porvoo 1935. Suomen historia II.
–, Hiukan arkeologis-historiallista probleeminasettelua. Historiallinen Aikakauskirja 1936, s. 138-155. A.M. Tallgrenin vastine, s. 231-241. Jaakkolan vastineen vastine, s. 242-249.
–, Suomen varhaiskeskiaika. Kristillisen Suomen synty. Porvoo 1938. Suomen historia III.
–, Suomen historian ääriviivat. Porvoo 1940.
–, Die Ostfrage Finnlands. Porvoo 1941a.
–, Suomen idänkysymys. Porvoo 1941b.
–, Muinaisen "Karialan" – Karjalan – alku. Karjalan nimen syntyhistoriaa. Historiallinen Aikakauskirja 1941c, s. 187-203.
–, Suomen sydänkeskiaika. Itämaan synty ja vakiintuminen. Porvoo 1944. Suomen historia IV.
–, Arvio Suomen historian käsikirjasta. Historiallinen Aikakauskirja 1950, s. 215-221. Arvi Korhosen vastine, s. 290-295. Jaakkolan vastineen vastine, s. 295-296.

Mauno Jokipii, Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä. Keuruu 1988.
–, (toim.), Suomi Euroopassa. Talous- ja kulttuurisuhteiden historiaa. Jyväskylä 1991.

Osmo Jussila, Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808-1863. Historiallisia Tutkimuksia LXXVII. Helsinki 1969.

–, Nationalismi ja vallankumous suomalais-venäläisissä suhteissa 1899-1914. Historiallisia Tutkimuksia 110. Forssa 1979.
–, Finland's Progress to National Statehood Within the Development of the Russian Empire's Administrative System. Teoksessa Studia Historica vol. 16, s. 91-103/1984.
–, Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty. Helsinki 1987.

Eino Jutikkala, Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana 1. Historiallisia Tutkimuksia XV,1. Helsinki 1932.
–, Sääksmäen pitäjän historia. Jyväskylä 1934a.
–, Väestökysymyksiä. Menneisyyttä, nykyisyyttä, tulevaisuutta 1-2. Suomalainen Suomi 1934b, s. 234-238 ja 296-298.
–, Kylänkeskeisen yhteistoiminnan historiaa. Teoksessa Yhteiskunnallisen järjestäytymisen historiaa. Jyväskylä 1939a, s. 120-130.
–, Yksityis- ja yhteisomistus maanomistuksen varhaisimpina kausina. Historiallinen Aikakauskirja 1939b, s. 259-277.
–, Suomen talonpojan historia sekä katsaus talonpoikien asemaan Euroopan muissa maissa. Porvoo 1942a.
–, Suurtalkoiden historiallisia juuria Pohjolassa. Kotiseutu 1942b, s. 30-33.
–, Suomalaisen talonpoikaisvapauden historiallinen pohja. Suomalainen Suomi 1943, s. 11-16.
–, Förr och nu. Teoksessa Finland för Norden. Uttalanden om vårt nordiska samarbete. Red. J.O. Tallqvist. Helsingfors 1944, s. 55-58.
–, Suomen talonpoika kautta aikojen. Porvoo 1946.
–, Kaarle Kustaa Tavela 1810-1872. Teoksessa Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon. Toim. Esko Aaltonen ym. Porvoo 1952, s. 322-328.
–, Suomen talonpojan historia (2. p.). Turku 1958 (1. p. 1942).
–, Sosiaalihistoria. Artikkelihakusana teoksessa Yhteiskuntatieteiden käsikirja II. Keuruu 1964.
–, Taloushistoria. Artikkelihakusana teoksessa Yhteiskuntatieteiden käsikirja II. Keuruu 1964.
–, Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria. Porvoo 1965.
–, Historiantutkijatko valtionsamaaneiksi? Historiallinen Aikakauskirja 1971, s. 164-166.
–, Luentoja Suomen valtiojärjestyksen historiasta. Hämeenlinna 1972.
–, Sota kansojen ja erityisesti oman kansamme historiassa. Teoksessa Historiantutkijan sana. Maisterista akateemikoksi. Toim. Tuula Rantanen. Historiallisia Tutkimuksia 105. Forssa 1977, s. 75-80. Julkaistu Aseveljien Kalenterissa 1943.
–, Katsaus Suomen historiantutkimukseen ja -kirjoitukseen 1900-luvun ensipuoliskolla. Historiallinen Aikakauskirja 1983, s. 83-88.

Eino Jutikkala ja Väinö Auer, Finlands Lebensraum. Das geographische und geschichtliche Finland. Helsinki 1941.

Einar W. Juva (Juvelius), Suomen puolustuskysymys ison- ja pikkuvihan välisenä aikana. Historiallisia Tutkimuksia II, 1. Kokkola 1919.
–, Suomen puolustuskysymys vuosina 1741-1747 ja G. Fr. Rosenin määrääminen Suomen kenraalikuvernööriksi. Historiallisia Tutkimuksia II, 2. Porvoo 1921.
–, Suomen sotahistorian pääpiirteet I. Aika vuoteen 1617. Yleisesikunnan Sotahistoriallisen Toimiston julkaisuja I,1. Helsinki 1927.
–, Klaus Fleming ja 1590-luvun kriisi. Historiallinen Aikakauskirja 1940, s. 281-291.

–, Suomen taistelu itää vastaan. Helsinki 1942.

Mikko Juva, Mitä on historiantutkimus. Historiallinen Aikakauskirja 1965, s. 312-317.

Jorma Kalela, Kenen hyödyksi kaksi historiaa? Historiallinen Aikakauskirja 1971, s. 166-172.
–, Historian tutkimusprosessi. Metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville. Helsinki 1972.
–, Historiallisen prosessin käsitteellistäminen ja historiallinen aika. Historiallinen Aikakauskirja 1987, s. 119-127.
–, Argumentaatio ja rekonstruktio tutkimusprosessissa. Turun yliopisto. Poliittinen historia. Julkaisuja C:43. Jyväskylä 1993a.
–, Aika, historia ja yleisö. Kirjoituksia historiantutkimuksen lähtökohdista. Turun yliopisto. Poliittinen historia. Julkaisuja C:44. Jyväskylä 1993b.

Topi Kallio, Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla. Taloustieteellisiä tutkimuksia XI. Helsinki 1913.

Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius. Vaasa 1987.

V.A.M. Karikoski, Ruotsi-Suomen sotilaspoliittinen ja strateginen asema. Yleiskatsaus ruotsalais-suomalaisen valtakunnan perustamisesta vuoteen 1700. Suomen Sotatieteellisen Seuran julkaisuja n:o 6. Helsinki 1930.

Urho Kekkonen, Suomen kansan eheytymisen tie. (Nimimerkillä Pekka Peitsi.) Helsinki 1942.
–, Kansa taistelee elämästään. (Nimimerkillä Pekka Peitsi.) Helsinki 1943.

Pauli Kettunen, Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918-1930. Historiallisia Tutkimuksia 138. Jyväskylä 1986.
–, Politiikan menneisyys ja poliittinen historia. Teoksessa Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta. Juva 1990, s. 163-207.
–, Historiallistaminen ja suunnitteleminen. Ajan hallinnan jännitteitä sodanaikaisessa ja sodanjälkeisessä Suomessa. Teoksessa Historia, sosiologia ja Suomi. Tampere 1994a, s. 75-114.
–, Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisessa ajattelu- ja toimintatavoissa. Historiallisia Tutkimuksia 189. Vammala 1994b.

O.K. Kilpi, Suomen ammatissa toimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815/1870. I Maaseutu, II Kaupungit, III Koko maa. Taloustieteellisiä tutkimuksia XII ja XX. Helsinki 1913 ja 1915.
–, Suomen siirtolaisuus ja 19. vuosisadan kansantalous. Taloustieteellisiä tutkimuksia XXII. Helsinki 1917.

Matti Klinge, Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta. Porvoo 1972.
–, Suomen ja Skandinavian historian professorinviran täyttäminen vuosina 1911-1915. Historiallinen Aikakauskirja 1974, s. 126-138.
–, K.P.T:stä jääkäreihin. Ylioppilaskunnan historia 3. 1872-1917. Vaasa 1978.

–, Muinaisuutemme merivallat. Kuvitettu historiallinen luonnos. Keuruu 1983.
–, Professoreita. 35 professoria Kuninkaallisen Turun, sittemmin Suomen Keisarillisen Aleksanterin-, nyttemmin Helsingin Yliopiston 35 vuosikymmeneltä. Helsinki 1984.
–, Porvariston nousu. Otavan suuri maailmanhistoria. Osa XIV. Keuruu 1985.
–, Kuningas ja kansa – Aaron Perttilän valtio-oppi. Teoksessa Kaksi Suomea. Keuruu 1988, s. 143-153.
–, Päivi Setälä liikkeellä. Teoksessa Historian Päiviä. Päivi Setälän 50-vuotisjuhlakirja. Jyväskylä 1993, s. 13-22.

Mauno Koivisto, "Tyrmistynyt" kesäakatemia. Suomalainen Suomi 1958, s. 571-572.

Arvi Korhonen, Katsaus itsenäisyyskirjallisuuteen. Historiallinen Aikakauskirja 1919, s. 382-393.
–, Vallankumouksellisesta ja historiallisesta katsantotavasta. Historiallinen Aikakauskirja 1922, s. 1-34.
–, Vakkalaitos. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. Historiallisia Tutkimuksia VI. Helsinki 1923.
–, N.s. Ensimmäinen ristiretki Suomeen Ruotsin edellytysten kannalta katsottuna. Historiallinen Aikakauskirja 1926, s. 85-125.
–, Henrik Gabriel Porthanin merkitys nykyajalle. Teoksessa Historian Aitta II. Helsinki 1929, s. 181-188.
–, Kustaa Aadolfin sotien suomalaista arviointia. Historiallinen Aikakauskirja 1932, s. 241-252.
–, Itäinen ja läntinen aines Suomen historiassa. Muutamia ääriviivoja. Suomalainen Suomi 1935, s. 185-190.
–, Werner Tawaststjerna. Historiallinen Aikakauskirja 1936, s. 183-186.
–, Sodan vaikutus valtion syntyyn. Teoksessa Yhteiskunnallisen järjestäytymisen historiaa. Jyväskylä 1939, s. 9-16.
–, Hakkapeliittain historia I-II. Porvoo 1939 ja 1943.
–, Historiallisen arvioinnin dualismi. Historiallinen Aikakauskirja 1940, s. 299-309.
–, Kolme talvisotaa. Helsinki 1943a.
–, Tre vinterkrig. Helsingfors 1943b.
–, Suomalaisten sotilasperinteet. Suomalainen Suomi 1943c, s. 279-283.
–, (Markus P. Kato), Sodan uudet kasvot. Helsinki 1944.
–, Kaarle Väinö Voionmaa. Muistopuhe. Suomen Tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat 1947, s. 91-107.
–, Suomalainen historian metodioppi. Pentti Renvall, Historiantutkimuksen työmenetelmät. Historiallinen Aikakauskirja 1948, s. 85-90.
–, Alkulause. Suomen historian käsikirja I. Porvoo 1949a, s. V-VIII.
–, Toisen maailmansodan aika. Suomen historian käsikirja II. Porvoo 1949b, s. 553-664.
–, Nykyajan historiallista arviointia. Suomalainen Suomi 1950a, s. 260-268.
–, Taisteleva Suomi. Omaa ja vierasta tarkastelua. Suomalainen Suomi 1950b, s. 470-476.
–, Pienten kansojen ongelma. Teoksessa Pienet kansat maailmanhistoriassa. Porvoo 1951, s. 7-16.
–, Eerikki Antinpoika. Porvoo 1953a.
–, Miksi historia muuttuu? Teoksessa Historiankirjoitus. Kehityksen pääpiirteet. Historian Aitta XII. Turku 1953b, s. 7-15.
–, Suomalaisen kansanvallan juuret. Teoksessa Suomalaisen kansanvallan kehitys. Porvoo 1956/65, s. 7-14.

–, Amerikkalainen Suomen sodanaikaisen politiikan tuomarina. Suomen Kuvalehti 1957, n:o 45.
–, Paasikivi Moskovassa. Suomalainen Suomi 1958, s. 555-558.
–, Barbarossa-suunnitelma ja Suomi. Porvoo 1961.
–, Sellaistako on sosiologia? Suomalainen Suomi 1962a, s. 303-305.
–, Suomalaiset sotureina. Oma maa 11. Porvoo 1962b, s. 87-99.
–, Paul Johansen. Historiallinen Aikakauskirja 1965a, s. 245-250.
–, Suomi suurvaltapolitiikan kohteena. Suomalainen Suomi 1965b, s. 51-53.
–, Rauhaton välirauhan aika. Suomalainen Suomi 1967a, s. 23-29.
–, Vieläkin välirauhan ajasta. Suomalainen Suomi 1967b, s. 176-184.

Keijo Korhonen, Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811-1826. Historiallisia Tutkimuksia LXV. Turku 1963.

Rafael Koskimies, Elävä kansalliskirjallisuus. Suomalaisen hengen vaiheita 1860-1940. I. Helsinki 1944.

Yrjö Koskinen, Kertomus Hämeenkyrön pitäjästä. Helsinki 1852.
–, Yrjö Maunu Sprengtportenista ja Suomen itsenäisyydestä. Helsinki 1870.
–, Työväenseikka. Kirjallinen Kuukauslehti 1874, s. 1-9, 91-97, 195-199 ja 220-227.
–, Onko Suomen kansalla historiaa? Puhe Suomen Historiallisen Seuran vuosijuhlassa 9.11.1875. Historiallinen Arkisto 5. Helsinki 1876, s. 1-9.
–, Nuijasota, sen syyt ja tapaukset. Helsinki 1877 (2. p.).
–, Suomen kansan historia. Helsinki 1881 (2. p.).

Kaarle Krohn, Kalevalastudier. Helsinki 1924-28.

Erkki Kuujo, Nuori Arvi Korhonen balttilaisen yhteiskuntahistorian tutkijana. Historiallinen Aikakauskirja 1990, s. 5-8.

Jussi Kuusanmäki, Sosiaalipolitiikkaa ja kaupunkisuunnittelua. Teossarjassa Tietoa, taitoa, asiantuntemusta – Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875-1917. Osa II. Historiallinen Arkisto 99:2. Helsinki 1992.

Antti Laine, Tiedemiesten Suur-Suomi – Itä-Karjalan tutkimus jatkosodan vuosina. Historiallinen Arkisto 102. Helsinki 1993, s. 91-102.

Karl Lamprecht, Deutsche Geschichte I-XII. Berlin 1891-1909.

Aarne Laurila, F.E. Sillanpään romaanitaide kirjailijan asenteiden ja kertojan aseman kannalta. Keuruu 1979.

Lenin ja Suomi. 1-3. Toim. Jaakko Numminen, Osmo Apunen, Christina von Gerich-Porkkala, Sune Jungar ja Toivo J. Paloposki. Helsinki 1987-1990.

Ilkka Liikanen, Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty. Historiallisia Tutkimuksia 191. Jyväskylä 1995.

Dag Lindberg ja Per Schybergson, Tuusulan pohjoismainen metodikonferenssi. Historiallinen Aikakauskirja 1968, s. 374-379.

Edwin Linkomies, Vaikea aika Suomen pääministerinä 1943-44. Helsinki 1970.

Armas Luukko, Jalmari Jaakkola. Teoksessa Suomalaisia historiantutkijoita. Porvoo 1965, s. 201-213.

Ohto Manninen, Suur-Suomen ääriviivat. Helsinki 1980.

Pauli Manninen, Kansalliset kriisit historiantutkimuksessa ja kirjallisuudessa – sekä tuntematon Väinö Linna. Teoksessa Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta. Juva 1990, s. 316-335.

Ilmo Massa, Pohjoinen luonnonvalloitus. Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa. Gaudeamus 1994.

Lennart Meri, Hopeanvalkea. Jyväskylä 1983.

Heikki Mikkeli, Metsäturkki ja sen jurot parturit. Näkemyksiä metsäluonnon ja kansanluonteen suhteesta 1800-1900-luvulla. Historiallinen Aikakauskirja 1992, s. 200-215.
–, Euroopan idea. Eurooppa-aatteen ja eurooppalaisuuden pitkä historia. Suomen Historiallinen Seura. Jyväskylä 1994.

C. Wright Mills, The Sociological Imagination. Oxford University Press, Inc. 1959.
–, Sosiologinen mielikuvitus (2. p.). Helsinki 1990.

Tuula-Maria Mokko, Renvall ja lundilainen (weibullilainen) tutkimussuunta. Historiallinen Aikakauskirja 1983, s. 115-117.
–, Pentti Renvallin historiankäsitys historismin luomaa paradigmaa murtamassa. Tampereen yliopiston Historiatieteen laitoksen julkaisuja 9. Tampere 1984.

Olof Mustelin, Studier i finländsk historieforskning. Borgå 1957.

Asko Mäki, Eikö työttömyys enää kiinnosta? Sosiologia 1995, s. 128-129.

Ernst Nevanlinna (Neovius), Suomen raha-asiain järjestämisestä Porvoon valtiopäiviä lähinnä seuranneina vuosina. Helsinki 1899.
–, Suomen raha-asiat vuosina 1863-1904. Taloustieteellisiä tutkimuksia V. Helsinki 1907.
–, Arvostelu Werner Sombartin teoksesta Die Juden und das Wirtschaftsleben. Historiallinen Aikakauskirja 1911, s. 357-361.
–, Tutkimuksia kapitalismin kehityshistoriasta. Historiallinen Aikakauskirja 1913a, s. 197-199.
–, Kaksi kansantalouden tutkimuksen merkkimiestä. Helsinki 1913b.
–, Arvostelu Werner Sombartin teoksesta Der Bourgeois. Historiallinen Aikakauskirja 1914, s. 271-274.

Gabriel Nikander, Svensk allmogekultur i Finland omkring år 1800. Årsskrift II. Utg. av Föreningen Brage 1907. Helsingfors 1908, s. 16-22.
–, Byar och gårdar i Helsinge från 1750 till 1865. Bidrag till Helsinge sockens historia I. Borgå 1916.
–, Den svenska folklivsforskningens uppgifter i Finland. Årsskrift 1922 utg av Åbo Akademi, s. 132-142.
–, Kaupunkiyhteiskunta. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria III. Jyväskylä 1935, s. 163-203.

–, Säätyläiskoti. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria III. Jyväskylä 1935, s. 204-245.
–, By och bonde i Svensk-Österbotten. Teoksessa Svensk-Finland. Bilder från svenskbygden i Nyland, Åboland, Österbotten och Åland. Utg. av Föreningen Svensk-Finlands Vänner. Redaktionskommitté Hjalmar Falk, Nils Källström och Gerhard Lindblom. Stockholm 1944, s. 109-113.

Oscar Nikula, Gabriel Nikander. Teoksessa Historiens studium vid Åbo Akademi. Ekenäs 1991, s. 61-82.

Mauri Noro, Kaitselmusaate Topeliuksen historianfilosofiassa. Porvoo 1968.
–, Esipuhe teokseen G.W.F. Hegel, Järjen ääni. Historianfilosofian luentojen johdanto. Helsinki 1978, s. 3-12.

Gerhard Oestreich, Die Fachhistorie und die Anfänge der sozialgeschichtlichen Forschung in Deutschland. Historische Zeitschrift, Bd. 208, 1969.

Aulis Oja, Pentti Renvallin paikallishistoriallisista harrastuksista. Kotiseutu 1974, s. 237-238.

Jaakko Paavolainen, Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918 I. "Punainen terrori". Helsinki 1966.
–, Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918 II. "Valkoinen terrori". Helsinki 1967.
–, Vankileirit Suomessa 1918. Helsinki 1971.

E.G. Palmén, Suomen sisällinen itsenäisyys. Valvoja 1892, s. 233-235.

Toivo J. Paloposki, Kahden historian probleemit. Historiallinen Aikakauskirja 1971, s. 274-277.
–, Norjalainen ja suomalainen metodioppi. Historillinen Aikakauskirja 1972, s. 322-329.

Matti Peltonen, Viinapäästä kolerakauhuun. Kirjoituksia sosiaalihistoriasta. Helsinki 1988.
–, Arki murroksessa. Teoksessa Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta. Toim. Matti Peltonen. Jyväskylä 1990, s. 25-29.
–, Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Tampere 1992.

Jukka-Pekka Pietiäinen, Elämäkerrallisesta historiantutkimuksesta. Teoksessa Katsauksia, tulkintoja, näkemyksiä. Historiasta historioitsijalle. Toim. Marjatta Hietala, Päivi Setälä ja Matti Viikari. Historiallinen Arkisto 82. Vammala 1983, s. 169-174.

Knut Pipping. Komppania pienoisyhteiskuntana. Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941-1944 (Kompaniet som samhälle..., 1947). Keuruu 1978.

Kauko Pirinen, Historiantutkimuksemme näköaloja. Valvoja 1964, s. 121-130.
–, Yksilön ja hänen yhteisönsä suhde Pentti Renvallin historiankirjoituksessa. Historiallinen Aikakauskirja 1983, s. 94-99.

Tuomo Polvinen, Die finnischen Eisenbahnen in den militärischen und politischen Plänen Russlands vor dem ersten Weltkrieg. Studia Historica 4. Lahti

1962.
–, Venäjän vallankumous ja Suomi I-II. Porvoo 1967 ja 1971.
–, Arvi Korhonen ja toinen maailmansota. Historiallinen Aikakauskirja 1990, s. 22-28.

Tuomo Polvinen, Hannu Heikkilä, Hannu Immonen, J.K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö I-III. Porvoo-Helsinki-Juva 1989-1995.

Panu Pulma (red.), Den problematiska familjen. Historiallinen Arkisto 97. Helsinki 1991.

Panu Pulma ja Oiva Turpeinen, Pikkukaupungin unelmia. Kajaani 1906-1976. Kainuun Sanomain Kirjapaino 1994.

Viljo Rasila, Suomen poliittisen historian vuodet 1905-1919. Teoksessa Viljo Rasila, Eino Jutikkala, Keijo K. Kulha, Suomen poliittinen historia 1905-1975. Juva 1980, s. 9-115.

Jussi Raumolin, Väinö Voionmaa Suomen karjalaisen heimon talouden ja yhteiskuntaolojen kehitysteoreetikkona. Teoksessa Anita Kelles-Viitanen (toim.), Suomalaisen antropologian uranuurtajia. Suomen Antropologisen Seuran toimituksia 7. Helsinki 1981, s. 88-140.

Pentti Renvall, Keskitetyn hallintolaitoksen kehitys. Murroksen vuosisata – Kustaa Vaasasta Kustaa Aadolfiin. Suomen kulttuurihistoria II. Jyväskylä 1934a, s. 136-156.
–, Kuningas Sigismund kulttuurihistoriallisena henkilönä. Historiallinen Aikakauskirja 1934b, s. 119-126.
–, Jaakko Ilkka. Katkeroitunut pienviljelijä vai pohjalainen suurtalonpoika. Historiallinen Aikakauskirja 1935, s. 177-198. Ks. myös Historiallinen Aikakauskirja 1936, s. 77-95 ja 249-256.
–, Milloin Klaus Fleming sai Suomen käskynhaltijan valtakirjan? Historiallinen Aikakauskirja 1937, s. 173-181.
–, Klaus Fleming und der finnische Adel in den Anfangsphasen der Krise der neunziger Jahre des 16. Jahrhunderts. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B. Osa XXIV. Turku 1939.
–, Ajan poliittista kirjallisuutta. Historiallinen Aikakauskirja 1942a, s. 122-128.
–, Arvostelu Pekka Peitsen teoksesta Suomen kansan eheytymisen tie. Historiallinen Aikakauskirja 1942b, s. 128-130.
–, Venäjän arvoituksen pohdintaa. Historiallinen Aikakauskirja 1942c, s. 237-243.
–, Arvostelu Pekka Peitsen teoksesta Kansa taistelee elämästään. Historiallinen Aikakauskirja 1943, s. 139-141.
–, Neuvosto-Karjalan suomalaisuuden kriisin alkuvaiheista. Historiallinen Aikakauskirja 1944, s. 77-106.
–, Eräitä huomioita 1500-luvun loppuvuosikymmenien talonpoikaislevottomuuksista. Historiallinen Aikakauskirja 1945a, s. 37-51.
–, Historiantutkimuksemme tie. Historiallinen Aikakauskirja 1945b, s. 328-340.
–, Paikallishistoriantutkimus ja paikallishistorian esitys. Turun Historiallinen Arkisto IX. 1945c, s. 204-228.
–, Kysymys ns. kulttuuriradikaaleille. Nimimerkillä Toivo Kyntäjä. Suomalainen Suomi 1945d, s. 658-660 ja 719.

–, Suurten koettelemusten muistoja. Nuijasota ja suuret nälkävuodet. Kansanvalistusseuran Kalenteri 1946, s. 6-21.
–, Historiantutkimuksen työmenetelmät. Teoriaa, käytäntöä, tavoitteita suomalaiseen ainekseen sovellettuina. Turku 1947a.
–, Nuijasodan legenda ja historia. Suomen Kuvalehti 1947b, s. 13-14.
–, Vastuuton virkamieslakko. Nimimerkillä Toivo Kyntäjä. Suomalainen Suomi 1947c, s. 493-495.
–, Erään nykyaikaisen elämänkatsomuksen piirteitä. Nimimerkillä Toivo Kyntäjä. Suomalainen Suomi 1948, s. 197-202.
–, Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B. Osa XXXIII. Turku 1949a.
–, Kuninkaanmiehiä ja kapinoitsijoita Vaasa-kauden Suomessa. Turku 1949b.
–, Maailmankatsomuksellis-ideologinen historiankirjoitus. Teoksessa Historiankirjoitus. Kehityksen pääpiirteet. Historian Aitta XII. Turku 1953a, s. 89-121.
–, Tieteellis-objektiivinen historiankirjoitus. Teoksessa Historiankirjoitus. Kehityksen pääpiirteet. Historian Aitta XII. Turku 1953b, s. 123-143.
–, Säätyvalta, kansanvalta ja luokkavalta uusimmassa historiassamme. Historianopettajain Liitto. Vuosikirja II. Helsinki 1955, s. 34-45.
–, Totuuden valtakuntaa kohti. Abstraktisten yhteisöjen historiallisesta kehityksestä. Suomalainen Suomi 1958, s. 425-431.
–, Historia ja biologia. Muutama huomautus. Suomalainen Suomi 1959, s. 90-92.
–, Ruotsin vallan aika. Teoksessa Suomen kansanedustuksen vaiheet 1850-luvun puoliväliin. Suomen kansanedustuslaitoksen historia I. Helsinki 1962, s. 7-448.
–, Suomalaisten historia. Eräitä periaatteellisia huomautuksia Suomen historian käsittelystä. Suomalainen Suomi 1963, s. 204-209.
–, Historian arvoista ja arvoista historiassa. Esitelmä Historianopettajain tieteen päivillä 8.1.1964. Historiallinen Aikakauskirja 1964, s. 6-18.
–, Vanhat ja uudet voimat ja niiden sosiaalinen tausta. Teoksessa Suomalaisen kansanvallan kehitys (2. p.). Porvoo 1965, s. 35-44 (1. p. 1956).
–, Suomalaisen vapauden historiaa. Teoksessa Vapauden perintö. Kalevalaseura ja Suomalaisuuden Liitto. Helsinki 1967a, s. 17-27.
–, Nykypäivän vaikutus historiantutkimukseen. Turun Historiallinen Arkisto XIX. Keuruu 1967b, s. 289-300.
–, Ns. toinen historia. Historiallinen Aikakauskirja 1971, s. 158-163.
–, Nykyajan historiantutkimus (2. p.). Juva 1983 (1. p. 1965).

Marcus Riska, Historievetenskapens sociala funktion i Finland i ljuset av debatten 1956-1966. Historian (ruots.) pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Historian laitos 1979.

Pirkko Rommi, Tyrmistynyt kesäakatemia. Suomalainen Suomi 1958, s. 479-480.
–, 'Ensimmäinen historia'. Historiallinen Aikakauskirja 1971, s. 284-287.

Pirkko Rommi ja Marita Pohls, Poliittisen fennomanian synty ja nousu. Teoksessa Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Toim. Marita Pohls ja Päiviö Tommila. Jyväskylä 1989, s. 69-118.

Hannu Salokorpi, Pietarin tie. Suomalainen puolue ja suomettarelainen politiikka helmikuun manifestista 1899 Tarton rauhaan 1920. Historiallisia Tut-

kimuksia 145. Mänttä 1988.

Antti Saloniemi, Historia ja sosiologia, tehtävä ja metodi. Kahden tieteen suhteesta 1940-luvulta 1960-luvun ensipuoliskolle. Teoksessa Historia, sosiologia ja Suomi. Tampere 1994, s. 47-64.

Annamari Sarajas, Viimeiset romantikot. Kirjallisuuden aatteiden vaihtelua 1880-luvun jälkeen. Porvoo 1962.

M.G. Schybergson, Underhandlingarne om en evangelisk allians åren 1624-1625. Ett bidrag till trettiåriga krigets historia. Helsingfors 1880.
–, Finlands historia I-II. Helsingfors 1887-1889.
–, Historiens studium vid Åbo universitet. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 19. Helsingfors 1891.
–, Historien i skolan. Finsk Tidskrift 1897, s. 217-223.
–, Karl Lamprecht och hans vedersakare. Finsk Tidskrift 1899, s. 275-291.
–, Finlands politiska historia 1809-1919. Helsingfors 1923.

Per Schybergson, Sven-Erik Åström 1921-1989. Historiallinen Aikakauskirja 1990, s. 282-283.

Kari Selén, Tutkijan tappolinja. Historiallinen Aikakauskirja 1971, s. 278.

Helge Seppälä, Puna-armeijasta sotilasmahdiksi. Porvoo 1978.

Juha Sihvola, Decay, Progress, the Good Life? Hesiod and Protagoras on the Develop-ment of Culture. Commentationes Humanarum Litterarum 89. Societas Scientiarum Fennica. Tammisaari 1989.

Juha Siltala, Suomalainen ahdistus. Huoli sielun pelastumisesta. Keuruu 1992.

Kerstin Smeds, HELSINGFORS - PARIS. Finlands utveckling till nation på världsutställningarna 1851-1900. Svenska Litteratursällskapet i Finland / Suomen Historiallinen Seura. Vammala 1996.

J.V. Snellman, Valtio-oppi. Kootut teokset II. Porvoo 1928.

Hannu Soikkanen, Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti. Porvoo 1961.

Henrik Stenius, Massorganisation och nationell sammanhållning. Sosiologia 1983, s. 112-123.

John Strömberg, Ylioppilaat. Teoksessa Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808-1917. Keuruu 1989.
–, Historiantohtorit. Väittelijöiden määrä, tausta ja sijoittuminen. Teoksessa Historia, sosiologia ja Suomi. Tampere 1994, s. 245-266.

Irma Sulkunen, Raittiusliikkeen synty Suomessa. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 105. Moniste 1977.
–, Väckelserörelserna som ett förskede och organiseringens historia. Historisk Tidskrift för Finland 1983, s. 1-14.
–, Raittius kansalaisuskontona 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. Historiallisia Tutkimuksia 134. Jyväskylä 1986.

–, Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. Teoksessa Kansa liikkeessä. Vaasa 1987, s. 157-175.

Gunnar Suolahti (Palander), Tilastollisia tietoja Turun akatemian ylioppilaista. Historiallinen Aikakauskirja 1903, s. 55-84.
–, Elämää Suomessa 1700-luvulla I ja II. Porvoo 1909 ja 1917.
–, Suomen pappilat 1700-luvulla. Porvoo 1912.
–, Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500-1700-luvuilta. Porvoo 1913.
–, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo 1919.
–, Vanhoja kauppatapoja. Uusi Aura 1920.
–, Viina ennen ja nykyään. Uusi Aura 1920.
–, Nuori Yrjö Koskinen. Porvoo 1933.

Suomalaisen kansanvallan kehitys (2. p., 1. p. 1956). Toim. Pentti Renvall. Historian Aitta XIII. Porvoo 1965.

Suomalaisen sosiologian historia. Toim. Risto Alapuro, Matti Alestalo ja Elina Haavio-Mannila. Juva 1992.

Suomalaisen sosiologian juuret. Toim. Risto Alapuro, Matti Alestalo ja Elina Haavio-Mannila. Porvoo 1973.

Suomalaisia historiantutkijoita. Historiallisen yhdistyksen 75-vuotiskirja. Toim. Päiviö Tommila, Eino Jutikkala, Eino E. Suolahti, Yrjö Blomstedt ja Pentti Papunen. Porvoo 1965.

Suomen historian käsikirja I-II. Toim. Arvi Korhonen. Porvoo 1949.

Suomen kulttuurihistoria I-IV. Toim. Gunnar Suolahti, Väinö Voionmaa sekä Eino Jutikkala, Esko Aaltonen, Lauri Kuusanmäki ja Heikki Waris. Jyväskylä 1933-36.

Suomen sinivalkoinen kirja I-II. Ulkoasiainministeriön julkaisuja. Toim. Arvi Korhonen. Helsinki 1940-41.

Suomen työväenliikkeen historia. Toim. Lauri Haataja, Seppo Hentilä, Jorma Kalela ja Jussi Turtola. Joensuu 1976.

Juhani Suomi, Talvisodan tausta. I. Helsinki 1973.
–, Myrrysmies. Keuruu 1986.

Ilmari Susiluoto, Westermarckin koulukunta kolmantena voimana eli miksi Suomessa ei syntynyt Kansallissosiologiaa ja Valtakunnanhistoriaa. Teoksessa Historia, sosiologia ja Suomi. Tampere 1994, s. 187-215.

Pekka Suvanto, Pentti Renvall historiantutkimuksen metodiopin kehittäjänä. Historiallinen Aikakauskirja 1983, s. 89-93.
–, Hakkapeliitat tutkimuskohteena ja ajan ´tilauksena´. Historiallinen Aikakauskirja 1990, s. 9-13.

A.M. Tallgren, Varhaishistoriamme. Vastinetta professori Jaakkolalle. Historiallinen Aikakauskirja 1936, s. 231-241.

Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta. Toim. Pertti Haapala. Helsinki 1990.

Jukka Tervonen, J.R. Danielson-Kalmari ja Hannes Gebhard suomalaisen historiatieteen murroksessa. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Historian laitos 1981.
–, Hannes Gebhard. Historioitsijasta kansantaloustieteilijäksi. Teoksessa Patriotismi, historia ja sosiaalireformismi. Historiallisen Yhdistyksen julkaisuja n:o 2. Helsinki 1985, s. 52-88.
–, J.R. Danielson-Kalmari. Historiantutkija ja -opettaja. Historiallisia Tutkimuksia 163. Jyväskylä 1991.
–, Kansa taisteli, historioitsija kertoo. Arvi Korhonen ja historiantutkimus kansakuntaa yhdistävien arvojen vaalijana. Teoksessa Historia, sosiologia ja Suomi. Tampere 1994, s. 33-46.

Holger Thesleff ja Juha Sihvola, Antiikin filosofia ja aatemaailma. Helsinki 1994.

Allan Tiitta, Harmaakiven maa. Zacharias Topelius ja Suomen maantiede. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 147. Tampere 1994.

Tilattoman väestön alakomitea. Tilastollinen tutkimus yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa vuonna 1901:
–, I, H. Gebhard, Maanviljelysväestö, sen suhde muihin elinkeinoryhmiin ja sen yhteiskunnallinen kokoonpano. Helsinki 1913.
–, II, H. Gebhard, Asunto-olot Suomen maalaiskunnissa v. 1901. Helsinki 1910.
–, III, H. Gebhard, Viljellyn maan ala ja sen jakautuminen Suomen maalaiskunnissa v. 1901. Helsinki 1910.
–, IV, H. Paavilainen, Karjan- ja porojen omistus Suomen maalaiskunnissa v. 1901 sekä vertailuja ulkomaiden vastaaviin oloihin. Helsinki 1918.
–, V, H. Gebhard, Työväenperheitten asunto- ja maataloudellisia oloja. Helsinki 1916.
–, VI, J.H. Vennola, Maanomistus Suomen maalaiskunnissa v. 1901. Helsinki 1918.
–, H. Gebhard, Yhteiskuntatilastollinen kartasto Suomen maalaiskunnista v. 1901. Helsinki 1908.

Päiviö Tommila, La Finlande dans la politique européenne en 1809-1815. Studia Historica 3. Lahti 1962.
–, Sosiaalihistoriallisen tutkimuksen vaiheet Suomessa. Teoksessa Sosiaalihistoria ja sen tutkimus. Toim. Päiviö Tommila ja Juhani Roiha. Turun yliopisto. Historian laitos. Suomen historia. Julkaisuja n:o 2. Turku 1976, s. 19-45.
–, Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia. Porvoo 1989.

Zachris Topelius, Kootut teokset VII (Porvoo 1930); XI (Porvoo 1931); XII (Porvoo 1949).
–, Välskärin kertomuksia I-III. Porvoo 1938.
–, Talvi-iltain tarinoita I. Porvoo 1953.
–, Maamme kirja. Porvoo 1982. Vuoden 1899 16. suomenkielisen painoksen mukaan.

Rolf Torstendahl, Introduktion till historieforskningen. Historia som vetenskap. Malmö 1966.

Taimi Torvinen, J.R. Danielson-Kalmari Suomen autonomian puolustajana. Porvoo 1965.

Oiva Turpeinen, Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866-1868. Historiallisia Tutkimuksia 136. Jyväskylä 1986.

Jussi Turtola, Ojasta allikkoon. Historiallinen Aikakauskirja 1971, s. 283-284.

Ilkka Turunen, Patriarkalismin ja sosialismin välissä. Porvarilliset yhteiskuntapoliittiset ajatusmuodot ja käytännöt vuosisadan vaihteen Suomessa. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Valtiotieteellisen tiedekunnan kirjasto 1982.

Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseudulla. Helsinki 1885-1893.

Työtilasto (Suomen virallinen tilasto D). I-XVI. Helsinki 1903-1914.

P.O. von Törne, Finlands riddarhus I. Borgå 1926.

Ari Uino, Elämäkerrallisen tutkimuksen ongelmia. Kanava 1985, s. 399-404.
–, Biografisen tutkimuksen ääriviivoja. Teoksessa Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta. Juva 1990, s. 304-315.

Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede. Toim. Heikki Ylikangas. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 603. Tampere 1993.

Eero Vallisaari, Johan Axel Palmén ja darwinismi. Suomen historian laudaturtyö. Helsingin yliopisto. Historian laitos 1982.

Aksel Warén, Torpparioloista Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 89. Helsinki 1898.

Elina Waris, Perheen ja yhteisön jäljillä. Perhehistoriallinen tutkimus antropologian ja demografian kohtauspaikkana. Historiallinen Aikakauskirja 1995, s. 125-131.

Heikki Waris, Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle I-II. Helsinki 1932-1934.
–, Työväen keskinäinen oma-apu. Teoksessa Yhteiskunnallisen järjestäytymisen historiaa. Jyväskylä 1939, s. 151-162.

J.H. Vennola, Luontais- ja rahataloudellinen astetaistelu kansantaloudessa ja valtion finanssit. Tutkimuksia talousastekehityksen esiintymisestä Ruotsi-Suomessa 16. vuosisadan jälkipuoliskolla. Helsinki 1908.

Jyrki Vesikansa, Itsenäisyyden ajan yliopisto – muhkea essee vailla kompromisseja. Historiallinen Aikakauskirja 1995, s. 76-78.

Timo Vihavainen, Kansakunta rähmällään. Suomettumisen lyhyt historia. Helsinki 1991.

Matti Viikari, Karl Lamprechtin historiateoria ja sen perustelut. Yleisen historian lisensiaattityö. Helsingin yliopisto. Historian laitos 1970.

–, Die Krise der "historistischen" Geschichtssreibung und die Geschichtsmethodologie Karl Lamprechts. Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Dissertationes Humanarum Litterarum 13. Helsinki 1977.
–, Historiallisista synteeseistä (1983). Teoksessa Matti Viikari. Historiallinen ajattelu, edistys ja yhteiskunta. Toim. Tapani Hietaniemi, Tuomas M.S. Lehtonen ja työryhmä. Tutkijaliiton julkaisusarja 79. Helsinki 1995, s. 362-409.
–, Suomalaisen historiankirjoituksen traditio ja Karl Lamprecht (1984). Teoksessa Historiallinen ajattelu, edistys... Helsinki 1995, s. 291-300.
–, Miksi historia hämmentää (1987). Teoksessa Historiallinen ajattelu, edistys... Helsinki 1995, s. 485-488.

Kustaa Vilkuna ja Eino Mäkinen, Isien työ. Maan ja veden viljaa. Helsinki 1943.

Kaarlo Wirilander, Savo kaskisavujen kautena. Savon historia III. 1721-1870. Kuopio 1960.
–, Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721-1870. Historiallisia Tutkimuksia 93. Forssa 1974.

Pentti Virrankoski, Tannerin seminaari. Historiallinen Aikakauskirja 1991, s. 99-108.

Liisa Voionmaa, Väinö Voionmaan ideologisesta kehityksestä. Suomalainen Suomi 1969, s. 254-255.

Väinö Voionmaa (Wallin), Kuvauksia Suomen kansan esihistoriasta. Kuvallinen Suomen historia I. Jyväskylä 1894.
–, Sosialidemokratian vuosisata I. Katsaus sosialismin vanhempaan historiaan. Porvoo 1906.
–, Tampereen kaupungin historia. Tuloksia ja kokemuksia. Historiallinen Aikakauskirja 1911, s. 343-353.
–, Suomen karjalaisen heimon historia. Helsinki 1915.
–, Suomen historialliset oikeudet Ahvenanmaahan. Historiallinen Aikakauskirja 1918a, s. 36-45.
–, Venäjän-Karjalan kysymys. Tuleva Suomi 1918b, s. 245-257.
–, Suomi Jäämerellä. Helsinki 1918c.
–, Suomen uusi asema. Maantieteellisiä ja historiallisia peruspiirteitä. Porvoo 1919a.
–, Suur-Suomi. Kansanvalistusseuran Kalenteri 1919b, s. 5-32.
–, Kansainliitto. Kansan Lehti 1922a, n:o 250.
–, Rauhan puolesta. Sos. dem. Eduskuntaryhmän lentolehtisiä I. Helsinki 1922b.
–, Tampereen kaupungin historia I-IV (2. p.). Tampere 1929-1935 (1. p. 1903-1907).
–, Isänmaallisuus ja kansainvälisyys. Suomen Sosialidemokraatti 1933, n:ot 125, 126 ja 128.
–, Talous – rauha – kansanvalta. Suomen Sosialidemokraatti 1935, n:o 197.
–, Työmiehet maailmanrauhan rakentajina. Kansan Lehti 1937, n:ot 270 ja 271.

Yhteiskunnallisen järjestäytymisen historiaa. Toim. Historian Ystäväin Liitto. Historian Aitta IX. Jyväskylä 1939.

Heikki Ylikangas, Nuijasota. Keuruu 1977.
–, Käännekohdat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla. Juva 1987.
–, Mennyt meissä. Suomalaisen kansanvallan historiallinen analyysi. Porvoo 1990.
–, Vuoden 1918 vaikutus historiatieteessä. Teoksessa Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede. Tampere 1993a, s. 93-106.
–, Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa. Porvoo 1993b.

Seppo Zetterberg, Viisi laukausta senaatissa. Eugen Schaumanin elämä ja teko. Keuruu 1988.
–, (toim.), Euroopan historia. Porvoo 1993.

Sven-Erik Åström, Samhällsplanering och regionsbildning i kejsartidens Helsingfors. Studier i stadens inre differentiering 1810-1910. Helsingfors stads publikationer 6. Helsingfors 1957.
–, Natur och byte. Ekologiska synpunkter på Finlands ekonomiska historia. Ekenäs 1978.

Liite

YLIOPISTOJEN HISTORIAN OPPITUOLIT, PROFESSORIT JA APULAISPROFESSORIT 1852-1994

Luettelo kattaa eri yliopistojen humanistiset (pl. taidehistoria) sekä valtio- ja yhteiskuntatieteelliset historia-aineet. Lähteinä on käytetty erilaisia painettuja luetteloita ja julkaisuja, minkä takia pienet poikkeamat ajoituksissa todelliseen tilanteeseen nähden ovat mahdollisia.

HELSINGIN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta (Historiallis-filologinen tiedekunta 1852-63, Historiallis-kielitieteellinen osasto 1863-1991)

Historia

Gabriel Rein (1834-61)

Yleinen historia

Y.S. Yrjö-Koskinen (1863-76)
Zachris Topelius (1876-78)
J.R. Danielson-Kalmari (1880-1913)
Hjalmar Crohns (1916-27)
Gabriel Rein (1930-37)
Arvi Korhonen (1940-59)
Jaakko Suolahti (1960-81)
Pekka Suvanto (1982-87)
Erkki Kouri (1989-)

Tuomo Polvinen (1974-92, erit. uusin aika)

Apulaisprofessorit:

Erkki Kuujo (1957-68)
Pekka Suvanto (1971-81)
Matti Viikari (1984-94)

Suomen ja Skandinavian historia (v:teen 1903 Suomen, Venäjän ja Pohjoismaiden historia)

Zachris Topelius (1863-76)
Y.S. Yrjö-Koskinen (1876-82)
E.G. Palmén (1884-1911)
Carl von Bonsdorff (1915-27)
Gunnar Suolahti (1929-33)
A.R. Cederberg (1935-48)
Pentti Renvall (1950-73)
Yrjö Blomstedt (1974-90)
Heikki Ylikangas (1992-)

Venäjän historia ja valtiotiede

U.L. Lehtonen (1910-24)

Yleinen historia

U.L. Lehtonen (1924-27)
Herman Gummerus (1933-38)

Historia (ruots.)

Herman Gummerus (1938-47)
Eric Anthoni (1949-62)
Jarl Gallén (1964-75)
Matti Klinge (1976-)

Suomen historia

Jalmari Jaakkola (1932-54)
Eino Jutikkala (1954-74)
Päiviö Tommila (1976-94)

Apulaisprofessorit:

Helge Pohjolan-Pirhonen (1964-83)
Ohto Manninen (1984-)

Henkilökohtaiset ylimääräiset professorit:

Zachris Topelius (1854-63, historia)
Josef Schill (1855-56, Venäjän historia ja tilastotiede)
Johan Frosterus (1867-69, yleinen historia)
M.G. Schybergson (1883-1924, yleinen historia)

Carl von Bonsdorff (1898-1915, Suomen ja Skandinavian historia)
Kustavi Grotenfelt (1905-26, Pohjoismaiden historia)
Hjalmar Crohns (1907-16, yleinen historia)
Gunnar Suolahti (1918-29, historia)
Väinö Voionmaa (1918-36, Pohjoismaiden historia)
A.R. Cederberg (1934-35, Suomen ja Baltian historia)
Eino Jutikkala (1947-50, Suomen historia)
Aimo Halila (1954-75, Suomen ja Skandinavian historia)
Armas Luukko (1955-73, Suomen historia)
Erkki Kuujo (1969-84, yleinen historia)
Anto Leikola (1988-, oppihistoria)

Valtiotieteellinen tiedekunta

Poliittinen historia

Erkki Osmonsalo (1948-49)
L.A. Puntila (1952-71)
Keijo Korhonen (1974-77)
Jukka Nevakivi (1980-)

Apulaisprofessorit:

Lauri Hyvämäki (1974-77)
Osmo Jussila (1980-83)

Henkilökohtaiset ylimääräiset professorit:

Osmo Jussila (1983-)

Talous- ja sosiaalihistoria

Henkilökohtaiset ylimääräiset professorit:

Eino Jutikkala (1950-54, taloushistoria)
Sven-Erik Åström (1960-81, sosiaali- ja taloushistoria)
Hannu Soikkanen (1976-93, sosiaalihistoria)
Yrjö Kaukiainen (1992-, taloushistoria)

Apulaisprofessorit:

Erkki Pihkala (1973-75, taloushistoria)
Yrjö Kaukiainen (1976-92, taloushistoria)

ÅBO AKADEMI

Humanistinen tiedekunta

Nordisk historia

P.O. von Törne (1918-40)
Eric Anthoni (1943-49)
Oscar Nikula (1951-74)
Sune Jungar (1976-)

Svante Dahlström (1944-50, Finlands historia, henk. koht. ylim. prof.)

Nordisk kulturhistoria och folklivsforskning

Gabriel Nikander (1921-52)
Helmer Tegengren (1953-71)

Allmän historia

Alma Söderhjelm (1927-37, henk. koht. ylim. prof.)
Patrick Bruun (1968-83)
Max Engman (1985-)

Johannes Sundwall (1921-45, antiikin historia sekä room. ja kreikk. kirjall. V:sina 1919-21 henk. koht. ylim. prof.)

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Suomen historia (v:sina 1922-29 kotimainen ja yleinen historia)

A.H. Virkkunen (1921-24)
Einar W. Juva (1928-55)
Mikko Juva (1957-62)
Päiviö Tommila (1965-76)
Pentti Virrankoski (1978-92)
Jussi T. Lappalainen (1994-)

Apulaisprofessorit:

Pentti Virrankoski (1965-78)
Jussi T. Lappalainen (1980-94)

Yleinen historia

Kaarlo Jäntere (1937-55)
Vilho Niitemaa (1955-77)
Matti Lauerma (1980-83)
Kalervo Hovi (1986-)

Apulaisprofessorit:

Matti Lauerma (1965-80)
Kalervo Hovi (1983-86)
Reino Kero (1989-)

Kulttuurihistoria

Veikko Litzen (1978-87)
Keijo Virtanen (1990-)

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Poliittinen historia

Juhani Paasivirta (1965-83)
Jaakko Paavolainen (1986-89)
Jorma Kalela (1992-)

TAMPEREEN YLIOPISTO (v:teen 1966 Yhteiskunnallinen korkeakoulu, siirtynyt Helsingistä Tampereelle v. 1960)

Humanistinen tiedekunta (per. 1964, v. 1949 perustetussa yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa historia edustettuna jakamattomana oppiaineena)

Historia

Aimo Halila (1951-54)
Aulis J. Alanen (1955-64)

Suomen historia

Aulis J. Alanen (1964-72)
Viljo Rasila (1976-89)
Toivo Nygård (1990-93)

Apulaisprofessorit:

Viljo Rasila (1969-76)
Kyösti Kiuasmaa (1979-86)
Toivo Nygård (1989-90)
Raimo Ranta (1993-)

Yleinen historia

Tuomo Polvinen (1968-70)
Olli Vehviläinen (1973-)

Apulaisprofessorit:

Seikko Eskola (1974-)

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO (v:teen 1966 Kasvatusopillinen korkeakoulu)

Humanistinen tiedekunta

Suomen historia

Mauno Jokipii (1960-91)
Toivo Nygård (1993-)

Apulaisprofessorit:

Erkki Lehtinen (1969-93)

Yleinen historia

Aira Kemiläinen (1971-86)
Erkki Kouri (1987-89)
Jorma Ahvenainen (1990-)

Apulaisprofessorit:

Aira Kemiläinen (1965-70)
Jorma Tiainen (1973-)

Taloushistoria

Apulaisprofessorit:

Jorma Ahvenainen (1971-90)

OULUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Kyösti Julku (1969-94, yleinen historia/historia, v:det 1966-68 vt:nä)
Juha Manninen (1977-, yleinen aate- ja oppihistoria)

Apulaisprofessorit:

Kalervo Hovi (1979-83, yleinen historia)
Erkki Kouri (1986-87, historia)
Jouko Vahtola (1989-, historia, erit. Suomen ja Skandinavian)

JOENSUUN YLIOPISTO (v:teen 1984 korkeakoulu)

Humanistinen tiedekunta

Yleinen historia

Heikki Kirkinen (1971-90)
Marjatta Hietala (1994-)

Apulaisprofessorit:

Seppo Rytkönen (1976-)

Suomen historia

Antero Heikkinen (1992-)

Apulaisprofessorit:

Antero Heikkinen (1979-92)
Erkki Markkanen (1993-94)

Liitetaulukot

Taulukointiperiaatteet

- vanha aika ja keskiaika on erotettu omiksi kategorioikseen sekä aiheen että ajallisten painotusten mukaan tehdyissä luokituksissa
- luokkaan poliittinen historia on sisällytetty myös sota-, hallinto- ja oikeushistoria
- luokkaan kulttuurihistoria on sisällytetty myös aate- ja oppihistoria sekä pääsääntöisesti kirkkohistoria
- luokkaan metodi on sisällytetty historiallisen tiedon tuottamiseen liittyvät periaatekysymykset sekä historiankirjoituksen historia
- luokkaan muut on sijoitettu se vaikeasti luokiteltava aines, joka sivuaa useampaa valittua luokkaa
- henkilöhistoria on sijoitettu eri luokkiin sen mukaan, miten henkilöiden elämäntyötä on tutkimuksissa lähestytty ja mitä osaa heidän toiminnastaan on kulloinkin painotettu
- luokkiin ei ole otettu mukaan historian aputieteitä eikä arkisto- ja museolaitosta, kirja-arvosteluja, kongressiselostuksia, nimityksiä yms. ilmoitusluontoisia asioita; samoin nekrologit on jätetty pois lukuunottamatta eräitä pitkiä artikkelinluontoisia muistokirjoituksia
- töitten ajallisten painotusten mukaan tehtyjen luokittelujen ulkopuolelle on jätetty monia tekstejä, jotka ovat mukana aihepiirittäisessä jaotuksessa: metodi sekä poliittisen, talous- ja sosiaalihistorian sekä kulttuurihistorian alaan kuuluvat tutkimukset ja kirjoitukset, jotka ovat lähestyneet aihettaan temaattisesti eikä kronologisesti; tämän vuoksi aihepiirittäisten ja ajallisten luokitustaulukkojen tutkimusten ja kirjoitusten määrä ei ole keskenään yhtäpitävä
- kun jako Suomen ja yleiseen historiaan on otettu taulukkoon mukaan, kategorisointi ei noudattele oppituolittaista vaan sisällöllistä jakoa; mikäli siis yleinen historia on nivottu Suomen historiaan voittopuolisesti Suomen kehityksen valaisemiseksi, työ on sijoitettu Suomen historian puolelle ja kääntäen, mikäli Suomen historiaan on käytetty jonkun toisen maan vaiheittein selittämiseksi, työ on luokiteltu yleiseen historiaan; Skandinavian, ennen kaikkea Ruotsin historia ennen vuotta 1808/1809 on pääsääntöisesti sijoitettu Suomen historian kategoriaan
- aiheen, ajallisen painotuksen sekä Suomen historia/yleinen historia mukaan suoritetussa luokituksessa on tehty lukuisia "salomonintuomioita", jos esim. tietyllä vuosikymmenellä on 8 selkeästi poliittiseen historiaan ja 6 talous- ja sosiaalihistoriaan sijoittuvaa työtä sekä 4 työtä, jossa kummatkin painotukset ovat tasavahvoja, viimeksi mainituista 2 on siirretty poliittisen historian ja 2 talous- ja sosiaalihistorian puolelle
- historiallisten tutkimusten ja kirjoitusten luokitus on enemmän tai vähemmän tulkinnanvaraista ja luokittajasta riippuvaa, mutta luokittajien ollessa samoja henkilöitä eri aineistoista on voitu luoda keskenään yhteismitallisia ja vertailukelpoisia tietokantoja, joiden avulla on mahdollista kuvata suomalaisessa historiankirjoituksessa vallinneita kehitystrendejä pitkällä aikajatkumolla.
- Liitetaulukot 1-2 perustuvat John Strömbergin keräämään materiaaliin.

Liitetaulukko 1

Historian väitöskirjojen määrä yliopistoittain ja oppituoleittain 1852-1989

	1852-59	1860-69	1870-79	1880-89	1890-99	1900-09	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	Summa
Helsingin yliopisto															
Historia (1844-61)	3	2													5
Yleinen historia (1862-)		1	2	4	2	7	3	4	2	3	8	8	13	7	64
Suom. ja Skand. hist. (1862-)			5	12	12	9	11	7	11	8	7	7	2	5	96
Suomen historia (1930-)									3	8	10	9	7	12	49
Historia, ruots. (1938-)										1	1		1	3	6
Pol. hist. (1946-)											2	8	7	13	30
Tal.- ja sos. hist. (1950-)													2	2	4
Turun yliopisto															
Suomen historia (1921-)								2	2	1	2	3	3	2	15
Yleinen historia (1930-)												2	6	5	13
Pol. hist. (1965-)													1	3	4
Kulttuurihistoria (1972-)														1	1
Åbo Akademi															
Nordisk historia (1918-)									2	2	2	3	2	1	12
Nordisk kulturhist. (1921-73)									6	3	1	1			11
Allmän historia (1927-)									1				1		2
Tampereen yliopisto															
Historia (1960-64)												1			1
Suomen historia (1964-)													7	6	13
Yleinen historia (1964-)														2	2
Jyväskylän yliopisto															
Historia / Suom. hist. (1958-)												1	6	9	16
Yleinen historia (1969-)													2	5	7
Oulun yliopisto															
Yl. hist./ Historia (1969-)													1	2	3
Yl. aate- ja oppihist. (1977-)														1	1
Joensuun yliopisto															
Yleinen historia (1971-)													1	1	2
Yhteensä	3	3	7	16	14	16	14	13	27	26	33	43	62	80	357

Liitetaulukko 2a

Historian väitöskirjat aihepiireittäin 1852-1989

	1852-59	1860-69	1870-79	1880-89	1890-99	1900-09	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	Summa
Vanha aika	1		1	2	2	2			1		3		6	2	20
Keskiaika	1		1	2				2		5	4	3	3	5	26
Pol. historia	1	2	3	2	2	5	6	7	10	7	11	27	26	45	154
Tal.- ja sos. historia		1	1	9	7	4	4	2	7	3	8	8	15	13	82
Kulttuurihistoria					2	2	3	2	6	10	6	4	7	14	56
Metodi ja historiografia			1			2	1		1		1	1	1		8
Muut				1	1	1			2	1			4	1	11
Yhteensä	3	3	7	16	14	16	14	13	27	26	33	43	62	80	357

PITÄÄ SISÄLLÄÄN:
*Helsingin yliopisto: Historiallis-kielitieteellisen osaston varsinaisissa historia-aineissa (pl. taidehistoria) julkaistut väitöskirjat (ens. 1856) sekä valtiotieteellisen tiedekunnan historia-aineiden väitöskirjat (ens. 1958)
**Turun yliopisto: Humanistisen tiedekunnan historia-aineiden väitöskirjat (ens. 1927) sekä yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan poliittisen historian väitöskirjat (ens. 1978)
***Åbo Akademi: Humanistinen tiedekunta (ens. 1929)
****Tampereen yliopisto: Humanistinen tiedekunta (ens. 1961)
*****Jyväskylän yliopisto: Humanistinen tiedekunta (ens. 1969)
******Oulun yliopisto: Humanistinen tiedekunta (ens. 1974)
*******Joensuun yliopisto: Humanistinen tiedekunta (ens. 1977)

Liitetaulukko 2b

Historian väitöskirjat ajallisten painotusten mukaan 1852-1989

	1852-59	1860-69	1870-79	1880-89	1890-99	1900-09	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	Summa
Vanha aika	1		1	2	2	2			1		3		6	3	21
Keskiaika	1		1	2				2	1	5	4	3	3	5	27
1500-luku	1		1	2	4	3	2	2	2	1	3	2	1		24
1600-luku		2	1	2	5	3	3	1	5	4	3	4	3	1	37
1700-1807		1	3	8	2	5	6	4	7	6	4	6	8	6	66
1808-1916					1	3	3	4	8	7	14	20	17	27	104
1917-									2	3	2	8	23	38	76
Muut									1				1		2
Yhteensä	3	3	7	16	14	16	14	13	27	26	33	43	62	80	357

PITÄÄ SISÄLLÄÄN:
*Helsingin yliopisto: Historiallis-kielitieteellisen osaston varsinaisissa historia-aineissa (pl. taidehistoria) julkaistut väitöskirjat (ens. 1856) sekä valtiotieteellisen tiedekunnan historia-aineiden väitöskirjat (ens. 1958)
**Turun yliopisto: Humanistisen tiedekunnan historia-aineiden väitöskirjat (ens. 1927) sekä yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan poliittisen historian väitöskirjat (ens. 1978)
***Åbo Akademi: Humanistinen tiedekunta (ens. 1929)
****Tampereen yliopisto: Humanistinen tiedekunta (ens. 1961)
*****Jyväskylän yliopisto: Humanistinen tiedekunta (ens. 1969)
******Oulun yliopisto: Humanistinen tiedekunta (ens. 1974)
*******Joensuun yliopisto: Humanistinen tiedekunta (ens. 1977)

Liitetaulukko 3a

Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia Tutkimuksia
Sisältö aihepiireittäin 1918-1989

	1920-1929*	1930-1939	1940-1949	1950-1959	1960-1969	1970-1979	1980-1989	Summa
Vanha aika								
Keskiaika	3			2	2	1	1	9
Pol. historia	6	4	3	6	9**	15***	20****	63
Tal.- ja sos. historia	4	9	4	12	9	10	16	64
Kulttuurihistoria		2	1	4	4	6**	7**	24
Metodi ja historiografia					1	1		2
Muut			1		2	1		4
Yhteensä	13	15	9	24	27	34	44	166

*Tähän kategoriaan on siirretty sarjan kaksi ensimmäistä tutkimusta, toinen vuodelta 1918 ja toinen vuodelta 1919
**Näistä yksi yleistä historiaa
***Näistä kolme yleistä historiaa
****Näistä neljä yleistä historiaa

Liitetaulukko 3b

Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia Tutkimuksia
Sisältö ajallisten painotusten mukaan 1918-1989

	1920-1929*	1930-1939	1940-1949	1950-1959	1960-1969	1970-1979	1980-1989	Summa
Vanha aika								
Keskiaika	3			2	2	1	1	9
1500-luku	4	1		2	3	2	3	15
1600-luku		2	3	3	2		3	13
1700-1807	3	7	2	4	5	8	9**	38
1808-1916	2	4	3	12	11**	12***	13***	57
1917-		1		1	1	9***	15***	27
Muut	1		1		3	2		7
Yhteensä	13	15	9	24	27	34	44	166

*Tähän kategoriaan on siirretty sarjan kaksi ensimmäistä tutkimusta, toinen vuodelta 1918 ja toinen vuodelta 1919
**Näistä yksi yleistä historiaa
***Näistä kaksi yleistä historiaa

Liitetaulukko 4a

Suomen Historiallinen Seura. Studia Historica
Sisältö aihepiireittäin 1959-1989

	1960-1969*	1970-1979**	1980-1989	Summa
Vanha aika			1	1
Keskiaika				
Pol. historia	5****	2	13****	20
Tal.- ja sos. historia	1	1***	3	5
Kulttuurihistoria	1***		4	5
Metodi ja historiografia				
Muut			2	2
Yhteensä	7	3	23	33

*Yksi tutkimus vuodelta 1959 on sijoitettu kategoriaan 1960-69
**Vuosina 1966-1977 sarjassa ei ilmestynyt ainuttakaan tutkimusta
***Näistä yksi Suomen historiaa
****Näistä kolme Suomen historiaa

Liitetaulukko 4b

Suomen Historiallinen Seura. Studia Historica
Sisältö ajallisten painotusten mukaan 1959-1989

	1960-1969*	1970-1979**	1980-1989	Summa
Vanha aika			1	1
Keskiaika				
1500-luku				
1600-luku	2	1		3
1700-1807	1***			1
1808-1916	2***	1***	10****	13
1917-	2****	1	9***	12
Muut			3	3
Yhteensä	7	3	23	33

*Yksi tutkimus vuodelta 1959 on sijoitettu kategoriaan 1960-69
**Vuosina 1966-1977 sarjassa ei ilmestynyt ainuttakaan tutkimusta
***Näistä yksi Suomen historiaa
****Näistä kaksi Suomen historiaa

Liitetaulukko 5a

Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland
Historialliset tutkimukset ja kirjoitukset aihepiireittäin 1886-1989*

	1890-99**	1900-09	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	Summa
Vanha aika											
Keskiaika	1				1	1	1	2	1		7
Pol. historia		1	1	5	11	7	3	5	3	2	38
Tal.- ja sos. hist.		2			1	1	2		2	6	14
Kulttuurihistoria	10	10	10	9	5	8	4	8	6	11	81
Metodi ja historiografia							2				2
Muut	1	6	6	1	2	2	3	2	4	3	30
Yhteensä	12	19	17	15	20	19	15	17	16	22	172

*Sarja on keskittynyt Suomea koskeviin ja Suomeen liittyviin aiheisiin
**Tähän kategoriaan on liitetty yksi tutkimus vuodelta 1886

Liitetaulukko 5b

Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland
Historialliset tutkimukset ja kirjoitukset ajallisten painotusten mukaan 1886-1989*

	1890-99**	1900-09	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	Summa
Vanha aika											
Keskiaika	1				1	1	1	2	1		7
1500-luku					2	1			1		4
1600-luku	5	3	1	1		2				1	13
1700-1807	3	3	2	2	2	3		2	3	1	21
1808-1916	1	6	8	11	10	10	6	7	1	6	66
1917-					2		2	2	3	6	15
Muut	2	7	6	1	3	2	6	4	7	8	46
Yhteensä	12	19	17	15	20	19	15	17	16	22	172

*Sarja on keskittynyt Suomea koskeviin ja Suomeen liittyviin aiheisiin
**Tähän kategoriaan on siirretty yksi tutkimus vuodelta 1886

Liitetaulukko 6a

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk
Historialliset tutkimukset ja kirjoitukset aihepiireittäin 1857-1989*

	1857-69	1870-79	1880-89	1890-99	1900-09	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	Summa
Vanha aika														
Keskiaika														
Pol. historia	3		2	1		1				2		1		10
Tal.- ja sos. historia			1	1	3	2	1			3	1	5	4	21
Kulttuurihistoria	2	1	1		1**	2			2	1	1		1	12
Metodi ja historiografia														
Muut			2							1				3
Yhteensä	5	1	6	2	4	5	1		2	7	2	6	5	46

*Vuoteen 1864 Bidrag till Finlands naturkännedom, etnografi och statistik. Mukaan on otettu ainoastaan ne julkaisut, joiden laajuus on vähintään 40 sivua
**Käsittelee yleistä historiaa

Liitetaulukko 6b

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk
Historialliset tutkimukset ja kirjoitukset ajallisten painotusten mukaan 1857-1989*

	1857-69	1870-79	1880-89	1890-99	1900-09	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	Summa
Vanha aika														
Keskiaika														
1500-luku				1	1**									2
1600-luku			1	1										2
1700-1807	1	1	2			3	1		1	2			1	12
1808-1916	1				2	2			1	1		5	2	14
1917-										2	2	1	1	6
Muut	3		3		1					2			1	10
Yhteensä	5	1	6	2	4	5	1		2	7	2	6	5	46

*Vuoteen 1864 Bidrag till Finlands naturkännedom, etnografi och statistik. Mukaan on otettu ainoastaan ne julkaisut, joiden laajuus on vähintään 40 sivua
**Käsittelee yleistä historiaa

Liitetaulukko 7a

Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia. Sarja B
Historialliset tutkimukset ja kirjoitukset aihepiireittäin 1909-1989*

	1910-19**	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	Summa
Vanha aika		1			2	2	1	1	7
Keskiaika	1	1	1	2	3	1	1	1	11
Pol. historia	6		2****		3	2	4****	3	20
Tal.- ja sos. historia	1***			1***	1***	1	1***	1	6
Kulttuurihistoria	2	1			1	1	1		6
Metodi ja historiografia			3			2			5
Muut	1		1						2
Yhteensä	11	3	7	3	10	9	8	6	57

*Mukaan on pääsääntöisesti otettu vain ne julkaisut, joiden laajuus on vähintään 40 sivua
**Yksi tutkimus vuodelta 1909 on sijoitettu kategoriaan 1910-19
***Käsittelee Suomen historiaa
****Yksi tutkimus käsittelee Suomen historia

Liitetaulukko 7b

Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia. Sarja B
Historialliset tutkimukset ja kirjoitukset ajallisten painotusten mukaan 1909-1989*

	1910-19**	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	Summa
Vanha aika		1			2	2	1	1	7
Keskiaika	1	1	1	2	3	1	1	1	11
1500-luku	6		4		1			1	12
1600-luku	2****					1			3
1700-1807		1		1***	3****	2	1	1	9
1808-1916			1***			3	4*****	2	10
1917-							1		1
Muut	2		1		1				4
Yhteensä	11	3	7	3	10	9	8	6	57

*Mukaan on pääsääntöisesti otettu vain ne julkaisut, joiden laajuus on vähintään 40 sivua
**Yksi tutkimus vuodelta 1909 on sijoitettu kategoriaan 1910-19
***Käsittelee Suomen historiaa
****Yksi tutkimus käsittelee Suomen historiaa
*****Kaksi tutkimusta käsittelee Suomen historiaa

Liitetaulukko 8a

Commentationes Humanarum Litterarum. Societas Scientiarum Fennica
Historialliset tutkimukset ja kirjoitukset aihepiireittäin 1922-1989*

	1922-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	Summa
Vanha aika		3				1	1	5
Keskiaika	1	1			4	2	3	11
Pol. historia		1	2		2			5
Tal.- ja sos. historia		1			2		1	4
Kulttuurihistoria		2**	1***				1	4
Metodi ja historiografia								0
Muut				1				1
Yhteensä	1	8	3	1	8	3	6	30

*Mukaan on otettu ainoastaan ne julkaisut, joiden laajuus on vähintään 40 sivua
**Toinen näistä käsittelee Suomen historiaa
***Käsittelee Suomen historiaa

Liitetaulukko 8b

Commentationes Humanarum Litterarum. Societas Scientiarum Fennica
Historialliset tutkimukset ja kirjoitukset ajallisten painotusten mukaan 1922-1989*

	1922-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	Summa
Vanha aika		3				1	1	5
Keskiaika	1	1			4	2	3	11
1500-luku		1	1		1			3
1600-luku					2		1	3
1700-1807		2						2
1808-1916		1**	1		1			3
1917-			1**					1
Muut				1			1	2
Yhteensä	1	8	3	1	8	3	6	30

*Mukaan on otettu ainoastaan ne julkaisut, joiden laajuus on vähintään 40 sivua
**Käsittelee Suomen historiaa

Liitetaulukko 9a

Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Dissertationes Humanarum Litterarum
Historialliset tutkimukset aihepiireittäin 1973-1989*

	1973-79	1980-89	Summa
Vanha aika	2	1	3
Keskiaika			
Pol. historia		1	1
Tal.- ja sos. historia			
Kulttuurihistoria		1	1
Metodi ja historiografia	1		1
Muut			
Yhteensä	3	3	6

*Kaikki yleistä historiaa

Liitetaulukko 9b

Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Dissertationes Humanarum Litterarum
Historialliset tutkimukset ajallisten painotusten mukaan 1973-1989*

	1973-79	1980-89	Summa
Vanha aika	2	1	3
Keskiaika			
1500-luku			
1700-1807			
1808-1916	1		1
1917-		2	2
Muut			
Yhteensä	3	3	6

*Kaikki yleistä historiaa

Liitetaulukko 10a

Kooste yleishumanististen julkaisusarjojen historiaa käsittelevistä tutkimuksista ja kirjoituksista aihepiireittäin 1857-1989

	1857-59	1860-69	1870-79	1880-89	1890-99	1900-09	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	Summa
Vanha aika								1	3		2	2	4	4	16
Keskiaika					1		1	5	3	3	6	9	5	5	38
Pol. historia	1	2		2	1	1	10	9	18	12	14	23	25	39	157
Tal.-ja sos. historia				1	1	6	2	5	11	6	18	14	19	31	114
Kulttuurihistoria	1	1	1	2	9	11	14	10	9	12	11	14	13	25	133
Metodi ja historiografia									3		2	3	2		10
Muut				2	1	6	7	1	3	3	5	4	5	5	42
Yhteensä	2	3	1	7	13	24	34	31	50	36	58	69	73	109	510

KÄSITTÄÄ SEURAAVAT JULKAISUSARJAT:
*Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia Tutkimuksia (1918-1989)
*Suomen Historiallinen Seura. Studia Historica (1959-1989)
*Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland (1886-1989)
*Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk (1857-1989, vuoteen 1864 Bidrag till Finlands naturkännedom, etnografi och statistik)
*Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia. Sarja B (1909-1989)
*Commentationes Humanarum Litterarum. Societas Scientiarum Fennica (1922-1989)
*Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Dissertationes Humanarum Litterarum (1973-1989)

Liitetaulukko 10b

Kooste yleishumanististen julkaisusarjojen historiaa käsittelevistä tutkimuksista ja kirjoituksista ajallisten painotusten mukaan 1857-1989

	1857-59	1860-69	1870-79	1880-89	1890-99	1900-09	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	Summa
Vanha aika								1	3		2	2	4	4	16
Keskiaika					1		1	5	3	3	6	9	5	5	38
1500-luku					1	1	7	3	8	2	3	4	3	4	36
1600-luku				1	6	4	2	1	2	5	3	7	1	5	37
1700-1807		1	1	2	3	3	6	6	11	7	10	9	12	12	83
1808-1916	1				1	8	10	13	16	15	19	24	24	33	164
1917-									3	1	5	7	15	33	64
Muut	1	2		4	1	8	8	2	4	3	10	7	9	13	72
Yhteensä	2	3	1	7	13	24	34	31	50	36	58	69	73	109	510

KÄSITTÄÄ SEURAAVAT JULKAISUSARJAT:
*Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia Tutkimuksia (1918-1989)
*Suomen Historiallinen Seura. Studia Historica (1959-1989)
*Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland (1886-1989)
*Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk (1857-1989, vuoteen 1864 Bidrag till Finlands naturkännedom, etnografi och statistik)
*Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia. Sarja B (1909-1989)
*Commentationes Humanarum Litterarum. Societas Scientiarum Fennica (1922-1989)
*Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Dissertationes Humanarum Litterarum (1973-1989)

Liitetaulukko 11a

Historiallinen Aikakauskirja
Sisältö aihepiireittäin 1903-1989

	1903-1909			1910-1919			1920-1929			1930-1939			1940-1949			1950-1959			1960-1969			1970-1979			1980-1989			Summa		
	Sh	Yl.h	Yht.	Sh	Yl.h	Yht.	Sh	Yl.h	Yht.	Sh	Yl.h	Yht.	Sh	Yl.h	Yht.	Sh	Yl.h	Yht.	Sh	Yl.h	Yht.	Sh	Yl.h	Yht.	Sh	Yl.h	Yht.	Sh	Yl.h	Yht.
Vanha aika		9	**9**		3	**3**		5	**5**					1	**1**		7	**7**		2	**2**		2	**2**		21	**21**		50	**50**
Keskiaika	7	1	**8**	31	1	**32**	18	1	**19**	18	1	**19**	16	2	**18**	16	3	**19**	11	4	**15**	13	1	**14**	9	3	**12**	139	17	**156**
Pol. historia	20	2	**22**	33	6	**39**	27	7	**34**	28	6	**34**	26	6	**32**	16	9	**25**	44	4	**48**	55	11	**66**	52	14	**66**	301	65	**366**
Tal. ja sos.historia	13		**13**	24	1	**25**	14	4	**18**	12		**12**	17		**17**	20		**20**	11	4	**15**	20	1	**21**	30	6	**36**	161	16	**177**
Kulttuurihistoria	28	3	**31**	42	4	**46**	22	4	**26**	26	3	**29**	21	3	**24**	20	7	**27**	28	7	**35**	15	10	**25**	31	16	**47**	233	57	**290**
Metodi ja historiografia			**25**			**22**			**34**			**15**			**17**			**33**			**48**			**79**			**92**			**365**
Muut	3	1	**4**	22	2	**24**	13		**13**	4	2	**6**	8	1	**9**	5	1	**6**	10	5	**15**	17	1	**18**	48	11	**59**	130	24	**154**
Yhteensä*	71	16	**112**	152	17	**191**	94	21	**149**	88	12	**115**	88	13	**118**	77	27	**137**	104	26	**178**	120	26	**225**	170	71	**333**	964	229	**1558**

*Suomen ja yleiseen historiaan jaoteltujen artikkeleiden määrä vaakatasossa ei kata kaikkia kirjoituksia, sillä metodi ja historiografia on lisätty kokonaissummaan jakamattomana kategoriana

Liitetaulukko 11b

Historiallinen Aikakauskirja
Sisältö ajallisten painotusten mukaan 1903-1989

	1903-1909	1910-1919	1920-1929	1930-1939	1940-1949	1950-1959	1960-1969	1970-1979	1980-1989	Summa
Vanha aika	9	3	5		1	7	2	2	21	50
Keskiaika	8	32	19	19	18	19	15	15	12	157
1500-luku	2	10	7	10	14	9	11	9	13	85
1600-luku	7	22	13	15	18	8	6	5	5	99
1700-1807	31	28	11	20	12	19	11	7	11	150
1808-1916	23	42	27	24	25	22	33	28	43	267
1917-		1	11		1	5	25	56	53	152
Muut	3	9	9	7	4	9	16	15	26	98
Yhteensä	83	147	102	95	93	98	119	137	184	1058

Liitetaulukko 12a

Historisk Tidskrift för Finland
Sisältö aihepiireittäin 1916-1989

	1916-1919	1920-1929	1930-1939	1940-1949	1950-1959	1960-1969	1970-1979	1980-1989	Summa
Vanha aika	1*		1			1*			3
Keskiaika	5	12	8	18	21*	29	25	11	129
Pol. historia	10	42	34**	13*	16	19	20	39**	193
Tal.- ja sos. historia	6	9	12	6	13	9	32	45	132
Kulttuurihistoria	10	21**	13	9*	15	8	13	22	111
Metodi ja historiografia	1	5	3	6	7	3	15	11	51
Muut	6	13	12	8	14	5	8	17**	83
Yhteensä	39	102	83	60	86	74	113	145	702

*Näistä yksi yleistä historiaa
**Näistä kaksi yleistä historiaa

Liitetaulukko 12b

Historisk Tidskrift för Finland
Sisältö ajallisten painotusten mukaan 1916-1989

	1916-1919	1920-1929	1930-1939	1940-1949	1950-1959	1960-1969	1970-1979	1980-1989	Summa
Vanha aika	1		1			1			3
Keskiaika	5	12	8	18	21	29	25	11	129
1500-luku	1	1	12	6	6	9	7	6	48
1600-luku	9	2	10	2	2	2	5	10	42
1700-1807	7	20	21	12	15	8	10	18	111
1808-1916	9	50	16	9	18	10	27	30	169
1917-			1	1		3	10	29	44
Muut	2	6	2	2	7	4	6	13	42
Yhteensä	34	91	71	50	69	66	90	117	588

Researchers of the past and guardians of the methods

A journey into Finnish historiography

Prologue

The infinitely heterogeneous nature of history has bewildered not only the general reading public but historians themselves. In fact, the attempt to find an embracing definition of history has proved so difficult that some scholars have doubted the feasibility of the whole enterprise. Nevertheless, despite the difficulties, numerous attempts to define history have been made, most of them emphasizing its most important aspect: man's desire to understand himself, his community and his society seen in the perspective of a long period of time. Indeed, history has sometimes been described as a form of human activity in which a culture takes stock of its past, or as a repository of a nation's experiences. Frequently it has been called the organized memory of the human race, and sometimes it has been referred to as a mirror in which a nation recognises itself as part of the heritage of its ancestors; without history a nation would be like a person who tried to find out what he looked like without using a mirror.

These "definitions", reiterated like slogans, have bolstered the *amour propre* of historians, and they have made a striking impact on laymen, as well. As a form of human self-investigation, history has been granted its own place among the sciences, albeit often with considerable reservations, for the real course of history has doggedly resisted the attempts of scientists to cast history in the form of developmental laws, regularities and series of events pointing to and predicting the future. Economic, social, national and ideological revolutions have time and again overthrown or modified prevailing notions of the past and replaced outmoded views of the future based on history with new visions.

Representatives of other disciplines, particularly natural scientists, have often taken such arbitrariness and contingency as unscientific. And when a historian has tried to be exact and keep to pure facts, (s)he has often been dismissed as a pedant whose descriptive approach has failed to raise history as a scientific discipline beyond some pre-scientific level.

Historians have differed in the ways they have related to the scientific nature of their subject and in the criteria they have set for it as a science. Some have even given up trying to establish commensurable principles for defining what is scientific: they have adopted the view that from a chosen standpoint it is possible to create innumerable models of "reality", each of which is equally

justifiable. Others have taken the view that the use and mastery of certain methods permits the investigator to arrive at a version of the facts that, measured by the criteria of science, is more veracious and enduring than that which would be achieved by using other procedures. In this view, objectivity is one of the most important, if not the most important, attribute that makes history a science, while conversely a lack of objectivity in a study deprives it of scientific status.

The problem is that there is no consensus about the nature of objectivity or about the methods by which it is to be achieved. Some historians have take objectivity simply to be factual validity and reliability, which can be achieved by means of professional skill in using and evaluating individual sources. Critics of this approach, however, consider that it can easily lead to a blind reverence for sources.

This definition of objectivity is indeed deficient in that it permits only a simplistic kind of problem formulation. The truthfulness of individual facts does not take one very far, because in order to go deeper, it is necessary first to justify what sources are chosen, the criteria by which they are chosen and the problem the research aims to solve by means of them. Naturally, the details and facts provided by sources must also be grouped and collated to provide a basis for historical description. And here we clearly enter the province of historical exegesis, and consequently of interpretation. Many historians have attached another, supplementary, attribute to the concept of objectivity: this requires that the investigator be detached with respect to values, that he place himself above the emotions and ideologies which direct the investigation.

However, this detachment has not always been considered an indispensable prerequisite of scientific research, for historical reality has always created the values that have themselves reflected that reality. Only by realising and recognizing those values rather than striving for impartiality can a historian arrive at the truth. Seen from this point of view, current values are a product of historical development, and they permit the investigator to see aspects of the past that have been invisible to earlier historians. Small, and in their time apparently insignificant, incidents have often been symptoms of highly significant historical processes which have their roots deep in the past, and which can only be comprehended by those who live decades, centuries or even millennia later.

The problem of objectivity, like other matters of principle related to the creation of reliable knowledge, has again and again been raised as a fundamental question in Finnish historiography, largely because its foremost exponents have been members of the political and social establishment. In Finland, historians have been accorded exceptional prestige as creators of the nation's identity and as guardians of its historical consciousness. They have created the story of the nation's development, in which the major turning points were the annexation of Finland by the Kingdom of Sweden in the twelfth and thirteenth centuries, the subjugation of the country as a Grand Duchy under the Czar of Russia in 1809, independence from Russia in 1917, a Civil War in 1918 which ended in

the defeat of the rebelling "Reds", who wished to establish a socialist state, the wars waged against the Soviet Union in 1939-40 and 1941-44 together with the ensuing political and social upheavals, the disappearance of the Soviet threat at turn of the 1980's and 1990's and Finland's admission to the European Union in 1995.

Finnish historical research has been characterized by a close symbiotic relationship between the state and the discipline itself, a bond which has only recently been severed. Although scholars have differed considerably over the years in their interpretations of the turning points in Finnish history, these widely diverse conclusions and approaches have been united by a kind of continuum, a tradition of national purpose in which each description of history has been created according to the national, political and social needs of its time.

The creation and formation of a national historiography

The tradition which bound politics and historical research together goes back to the 1840s and 1850s, when the rising Finnish national movement began to create a clear "Finnish" identity for the nation. It wanted to base this on the qualities of the Finnish-speaking section of the population, who constituted the overwhelming majority, and on their desire to create a national history, for which the movement began to search for evidence centuries back in the past. The aim was to demonstrate that the decline in power of the small minority formed by the Swedish-speaking élite, who had dominated the country, was an historical inevitability. The most influential exponent and formulator of this programme was Yrjö Koskinen (1830-1903), Professor of History at the University of Helsinki and leader of the Finnish Party.

Koskinen's ideas were mainly based on romanticism, and in particular on the philosophy of Hegel, and his Finnish disciple, J. V. Snellman (1806-1881). The course of the history of the world was determined by the goals of the *Weltgeist*. The force that directed the history of the world and the history of nations employed the aspirations, ambitions and interests of individuals to achieve its goals. In this conception, the individual had his place, the nation had its task, and history had its pre-defined purpose. Directing all this was a leader or guide, be he known as Providence, the Creator or God - some kind of hidden hand of history, or a universal historical script embracing both past and future; the past had happened as the script had dictated, and the future would come to pass as it ordained.

By the end of the nineteenth century, this approach to history had begun to appear outmoded. Providence or God as the final explanation no longer satisfied the younger generation of the Fennoman movement who had associated themselves with the ideology of the Finnish Party. They feared that Finnish national historiography would find itself in a critical situation if those who

practised it did not open themselves up to new scientific ideas. Increasing man's store of knowledge in the natural sciences and spreading the rational way of thinking that was associated with it became a major challenge. Together these endeavours threatened the credibility of the national idealistic interpretation of history, which thus became isolated not only from modern science but also from practical political reality. History was one of the foundation stones of the philosophy of the Fennoman movement, and so it, too, had to accommodate itself to the pressures of change.

The triumphant progress of the natural sciences had greatly impressed two of Yrjö Koskinen's pupils and fellow party members, E. G. Palmén (1849-1919) and J. R. Danielson-Kalmari (1853-1933), both professors of history. The latter assumed leadership of the Fennoman movement when Koskinen died. The advance of history and natural evolution were seen as one and the same thing and not as separate phenomena. Darwinian theory could be neatly adapted to accommodate both the thesis-antithesis-synthesis structure of the state philosophy of Hegel and Snellman and the genetic tradition of historiography indicated by German historicism.

Evolution in a way became the scientific equivalent of Providence or the hand of God guiding the world. The significance and relevance of exact sources for the past and of vaguer scraps of evidence only emerged when they were consistently (i) categorized, (ii) correlated and (iii) interpreted in the light of evolutionary logic. This kind of argumentation based on empirical principles thus had to be supplemented by a method which went beyond empiricism. Understood in this way, evolution appeared as the history of the organization of society governed by natural selection. The forms of social organization and life which were best adapted to each stage of development became dominant and prevailed to leaving in their turn their heritage as a basis for the next stage.

Evolution became a cultural bridge linking primitive and modern man. From this perspective, the Fennoman movement saw history as a straight line of progress, in which breaks and abrupt changes could be dismissed as transient diversions from the main flow of the historical process. Thus historians could, for example, explain the French Revolution as a mere disturbance, a birth pang in the evolution of a braver new era. The natural course of history had been artificially blocked in a country paralysed by an absolutist monarchy and a rapacious nobility, and this for a moment deflected the natural development dictated by history, i.e. the progress of the associated ideals of freedom and nationalism. But, despite the diversion, the goal had come nearer. After the fray, new sections of the people who would in any case have emerged sooner or later had stepped forth onto the stage of politics and social affairs to assume responsibility for the building and consolidation of a national state.

Adapted to society, scientific evolutionary theory together with its associated catchwords – struggle, selection, survival – inspired confidence that the Fennoman ideal would prevail. It confirmed the view of the nation state supported by a national ideal, which in the case of Finland was represented by Fennoman philosophy, as the highest creation of evolution at that stage in

time. This objective could not, however, be achieved without the same kind of struggle as was waged in the natural kingdom. Those nations would survive that could summon their resources and harness the potential hidden in the deep ranks of the people to attain common goals. And it seemed that for Finland, too, a country which in its historical development was closely linked with Europe, and which had adopted a western system of justice and social philosophy, an opportunity was opening up to free itself in one way or another from the grip of its eastern oppressor, the autocratic Russian Empire with its disparate peoples and tongues.

The logic of the natural struggle for survival also made it easier to see social conflicts from a new point of view. Even within the Finnish-speaking majority of the population, the elements of a struggle for survival and a battle for power between the different sections of society were apparent. This, under growing pressure from Russia, threatened to weaken the nation internally. Conflicts of interest and the spread of Socialism threatened the role of the Fennoman élite as the natural leaders of the Finnish-speaking section of the people. The dispute about the relative status of Finnish and Swedish as national languages, which was already turning in the favour of the former, was no longer the only front on which interest groups were divided, nor were the independent farmers the only social class that represented the "ordinary" people.

An appreciation of the rough-hewn and multifarious nature of society by the Fennoman movement and the historians who were its leaders helped them to learn the rules of political organization before the first parliamentary elections in 1907, when the country's form of government abruptly changed from the old Diet of the Estates to a parliamentary system based on universal suffrage. The new concept of the political party already contained the dimension of struggle, with the party leadership as the General Staff, and a well-honed party organization as the means of combat. Social conflicts existed, but modern politics offered the means offered for containing them. The bait, the carrot, was the promise of material and spiritual well-being, the creation of a radical social policy based on the reformism of German economics. This, adapted according to the Darwinian theory of survival, was used to try to convince the lower strata of society that their interests would be served best by cooperation and avoiding a struggle that would tear society apart. The propaganda no longer sought so much to appeal to some incomprehensible and vague national sentiment, but rather relied on concrete arguments concerning people's everyday livelihood.

The triumph of the natural sciences and the progress of industrialism had the concrete effect of directing Finnish historiography into new areas. Historians attempted to understand the major issues of the times, such as the position of the landless population of the countryside and the problems of industrial workers, as historical phenomena from the perspective offered by the past. From the spy hole opened by the present they perceived lines of development in the past, the significance of which earlier generations of historians had failed to notice. At the same time, they began more purposefully to look at the

development of society, and hence the events of history, from an empirical point of view: they sought causal and effect relations, their explanations were based on material relationships and they turned their focus from the unique to the typical.

There was a debate among historians in many European countries about which area of historiography should be accorded the central place in explaining historical events and which spheres of society should be considered structurally and causally fundamental. In the German scientific community, the debate developed into a "Methodenstreit", or doctrinal dispute. The major figure in the dispute was Karl Lamprecht (1856-1915), Professor of History at Leipzig University. He fiercely criticized the old individualistic view of history of Leopold von Ranke and the so-called Prussian School, taking issue with its methods, the emphasis of its research and its strong links with ideas about Prussia-Germany's predestined "mission" and the unification and strengthening of the state into a European *Machtstaat*.

For Lamprecht, economic, social and cultural history was central, and he emphasized the correspondence of methods in all the sciences. The representatives of the old individualistic school emphasized the primacy of political history, and they believed that historical research had special methods unique to its own discipline. Lamprecht and the other "collectivists" thought that methods should be more universally applicable and thus that historians, too, could exploit methods characteristic of the natural sciences. For those who espoused the collectivist view, the development of a society and a community followed certain laws and was independent of the individual. The historicists, on the other hand, emphasized the crucial significance of the individual and the non-causality of historical events.

The Lamprecht controversy soon reached Finland, where the time was ripe for new ideas. Here, too, it was felt that traditional individualistic political history and antiquarian cameralistic economic history were in a state of crisis. They were no longer able to respond to the challenges of the times, such as the problems caused by Russian duress and by economic and social processes. In Finland, as in Germany, the historical school of economics was the discipline that blazed the trail for a new, more comprehensive approach to research. Unlike in Germany, however, the most passionate opponents of Lamprechtianism were not the historians of the conservative school who had been aroused by a spirit of nationalism and a more or less pragmatic concept of science but the scholars of the Swedish-speaking community who had donned the cloak of liberalism. This seems strange in view of the fact that the collectivist approach to scientific research identified with Lamprecht was characterized by its attempt to make history scientific and to rid research of subjective elements and interpretations.

The suspicion of the Swedish-speaking scholars was aroused by the very fact that it was the Fennoman professors E. G. Palmén and J. R. Danielson-Kalmari who supported and encouraged the young scholars like Gunnar Suolahti, U. L. Lehtonen, Ernst Nevanlinna and Väinö Voionmaa to go to Germany, where they listened to Lamprecht and then brought back and

disseminated his teachings, becoming professors themselves. But a more fundamental reason for the hostile attitude to Lamprecht's methods among Swedish-speaking scholars is to be found in the central tenets of the approach. These constituted a unified doctrine which, if "correctly" interpreted, would lend support to the political ideas of the Fennoman movement as being based on a very natural view of the history of Finland and the Finnish people. First, a broad Lamprechtian approach to history and its social, economic and cultural elements had succeeded in creating what were claimed to be scientific means and arguments for pushing the country's history far back beyond 1809 to the period before its position as an autonomous Grand Duchy of the Russian Empire, a time for which, in their view, there could be no Finnish political or national history in the real sense. Secondly, as the Swedish-speaking scholars rightly suspected, Lamprechtianism had produced a means by which it was possible for the Fennoman movement to create a scientifically sanctified vision of the past and the future that was freed from the encumbrances of God and metaphysics. Its focus on the historical significance of mass phenomena and on those developmental aspects of economic and social history which were most directly related to mass phenomena meant that the masses, i.e. the Finnish-speaking majority, stepped forward into the limelight of historical interest as an actor of the utmost importance. From this it was but a short step to a conclusion that entailed powerful consequences for politics and political history: that the strength of the nation and its capacity for progress lay ultimately with the masses, in other words, with the qualities of the Finnish-speaking population – qualities which could be mobilized to benefit the nation through a national awakening, an expansion of the educational system, an increase in social welfare policy and social mobility and a democratization of political life – exactly as the 1905-07 programme of the Finnish Party proclaimed.

Seen in this way, the whole edifice could easily be crowned with the concept of historical necessity, for the acceptance of contingency as a factor directing the historical process would have undermined the concept of the power of the masses and the inevitable progress of the national (i.e. the Fennoman) ideal. The belief in the laws of historical development was thus indissolubly entwined with an emphasis on mass phenomena because it was believed that the concept of development was only applicable to mass phenomena. In this view, even the greatness of great men who incarnated the conscious and unconscious needs of the masses stemmed from the fact that with their strong individual knowledge and skills, their will and their intuition they had taken up causes and ideals the triumph of which seemed to be dictated by irresistible historical forces.

It is hardly an accident that a belief in the power of statistics to explain social phenomena became an integral part of the Fennoman concept of science at an early stage. Statistics became an indicator of the development and governability of society. Among the generation of researchers who grew up at the turn of the century there emerged a way of thinking, whose influence has extended up to the present day, according to which the activities of the individual and the community were observed with an eye to control and guidance by the

nation state that was set above them.

In the hands of Fennoman historians, first God, then Providence and finally scientific theories from Darwin to Lamprecht seem to have been converted into ideological weapons to be used in the political and social arena and in the political struggle. Thus it is understandable that Swedish-speaking historians sought to barricade themselves behind an approach to historical research that was strictly dependent on sources, avoided generalizations and emphasized the significance of individuals and the freedom of choice of historical actors. It was not only a question of the approach to research but also of the adoption of a position of entrenchment in order to defend historiography from becoming politicized and dominated by the Fennoman movement.

Although pragmatic Fennoman historiography quickly became obsolete in many respects, it was a contributory factor in forcing the discipline into an internal self-examination that became alienated from practice. With the help of new methods that mainly originated in the external needs of society and tools borrowed from sister disciplines, it was possible to fill the gaps where written sources were lacking and to classify enormous masses of detailed information. This improved the ability of historians to describe different phases in the development of societies and communities and to delineate mass phenomena and their historical influence. Certainly, many studies never rose above the level of cartographic classification. Some works, however, went beyond this, considering it no longer enough to classify individual cases into simple categories or to reduce diverse phenomena to statistical sets, but rather aiming to collate and relate different bodies of information to each other and to combine them to form part of the picture of general social development.

At the same time, the formation of Finnish society and changes in it began to be described in new terms like "class", "structure", "capitalism", etc. Thus the scope of history expanded in its problematics to cover subjects which previously it had not even been possible to distinguish because the very concepts were lacking. In other words, the historical problem was defined by new questions, apprehended through appropriate concepts, handled by means of new methods and worked into a form suitable for research according to new principles of classification.

This approach never became one of the main trends in historiography, but it did produce some of the most celebrated works of Finnish social, economic and cultural history: the anthropologically influenced *History of the Karelian People of Finland* (1915) by Väinö Voionmaa (1869-1947) and the investigations of Gunnar Suolahti (1876-1933) into the social and mental structures of the Finnish Clergy: *Finnish Parsonages* (1912) and *The Finnish Clergy in the 17th and 18th Centuries* (1919).

Common to both Voionmaa and Suolahti was a human ethos, a belief in the inviolability of the dignity of the individual, which ran though their research like a thread. Both were also inspired in their work by the ideals of their time, Voionmaa by ideals that were partly socialist and partly nationalist, and Suolahti whose ideals were inherited from the old Fennoman ideology. And both were

characterized by that same timelessness that the American sociologist C. Wright Mills has called sociological imagination, an ability to combine different, apparently unrelated phenomena, to operate simultaneously on different analytical levels, to interpret the questions of human life historically, to situate a person's personal life story in its historical setting and to see the personal cares of the individual as general problems. To a scholar with such abilities is revealed a world that would for ever remain closed to the pedantic slave to sources as well as to the pure theoretician.

Independent Finland seeks it roots

The independence of Finland in the turmoil after the Russian Revolution was a high point in the history of the nation and in the national historiography that interpreted it. However, the bloody Civil War that followed it, ending in the victory of the Whites over the Reds, demolished some of the pillars on which the Fennoman concept of history rested. The ideal of national unity was dramatically shattered, for the war was considered to have afforded a tangible proof of the immaturity of the lower classes, who had been lead along by the Socialists, and of their inability to understand that their own interests as a group and the overall interests of the nation coincided. The view of history that was based on the capacity for development of the masses and on the conformity of mass phenomena to historical laws had lived its day.

The past and the present began to be seen as a history of choices and different solutions, a history of conflicting wills pulling in different directions, of a struggle between the rational and the irrational. It was the task of historians to relate who in the past had piloted Finland towards its emerging national sovereignty, which persons or what groups had been in the forefront of that struggle, and on what values the efforts that pointed the way to the present and the future had been based.

Such sentiments were interpreted by one of the most celebrated Finnish historians, Pentti Renvall (1907-74), who in the 1930s described from a psychological point of view the significance of individual leaders for the development of the country. He believed that in every society there was a small élite whose psychic make-up raised them above the irrational masses. They were mostly those who wielded power and those who aspired to it because they could foresee the needs of the future, in a word a decision-making, ruling élite. In this model, the people, the ruled were dismissed as mere extras; their way of thinking was old and static, not an ideal that advanced the progress of society.

Renvall's concept of the outstanding individual only partly satisfied the requirements of a national history, for a need was felt to uncover from the past some quality of Finnishness borne by wider sections of the people, a quality that enabled Finns to endure hard times and to survive the vicissitudes of history. Numerous historians believed they had found that fundamental quality that

carried the nation through its history in the independent landowning farmers, who had proved their calibre in the Civil War. They represented, it was thought, the cream of the "ordinary" people, the avantgarde of the masses, whose merits constituted a worthy base on which to build a national identity located in agrarian Finland. Thus problems like the countryside and the farmers' seasonal cycle rather than the length of time between workers' pay packets became central in Finnish historical research.

The most important historian of the farming population was Eino Jutikkala (b. 1907). He was the first investigator to study the independent farmers as a clearly defined, recognizable unit distinguished from the rest of the rural population. They were no longer seen as a passive target of the work of those who sought to promote a national awakening or to provide popular enlightenment and refinement, but as a section of the people in its own right, a class that had taken an active role in creating its own history. In this interpretation, which was to a great extent rooted in Jutikkala's approach, the independent farmer was highlighted as the defender of Western and Nordic democracy, the creator and guardian of Finnish independence, who on the long road through history had finally risen from his log cabin to the offices of the nation's government and even to the seat of the President of the Republic.

From the perspective offered by independence, many historians began to consider the state the major actor, and the history of Finland as a state was pushed back to the period of Swedish rule and beyond as a kind of state prehistory. At the same time, historians began to emphasize war as the fundamental reason for the organization of society, arising from people's concrete need to protect themselves against an enemy and their desire to gain advantages for themselves. Because Sweden was not able to protect Finland from Russian attacks, it had had to surrender the country, and because later Russia tried to deprive Finland of its autonomy, Finland had been forced to break away from it. Thus Finnish history characteristically began to be studied from the point of view of national security.

The achievement of the country's independence and statehood did not, however, solve its security problem. For example, in the vision of Professor Arvi Korhonen (1890-1967), a well-known war historian, a conflict between Finland and the Soviet Union with its promotion of Bolshevism and its strict attention to its own security requirements was by no means a distant or impossible notion. Finland was seen as the outpost of the West, defending it against an East that represented an alien culture and social order, an East that historically had constituted both a natural object for expansion and at the same time an ever-present threat to its security. According to this interpretation, there was a constant tension between such neighbours. From the point of view of Finland, it would disappear only when the Soviet Union had fallen or been crucially weakened. Correspondingly, the Soviet Union saw Finland as a potential threat, which it could attempt to eliminate by annexing it into its giant dominion.

It is no accident than many historians took an active role in national defence work and military research. This cooperation between historians and the state

was most strikingly illustrated during the Second World War when a group of leading researchers were recruited for the propaganda and information services. These included Arvi Korhonen, who was coopted to work in the Intelligence Bureau of the General Staff and the Armed Forces Intelligence Section, Eino Jutikkala, who worked for the State Information Agency and Pentti Renvall, who was head of the war spoils archives in the territory of Eastern Karelia, which Finland had captured during the war. Jalmari Jaakkola, a visionary Professor of Finnish History, was, at the request of the President of the Republic, Risto Ryti, given the task of investigating the historical and geographical basis for Finnish expansionist aspirations.

Defeat in the war and a new direction for historiography

The position of Finland after the Second World War was not an enviable one, although she had managed to preserve her independence. The country was isolated and within the sphere of influence of a totalitarian Soviet Union that pursued its foreign and defence policies with frightening determination. Defeat in the war also meant a loss of status for the discipline of history. And when the culprits for the misfortunes of the war were sought, some of the blame was laid at the doorstep of the historians. They had been a part of that nationalist intellectual climate that was thought to be responsible for acerbating Finland's relations with her eastern neighbour and for alienating her from her western ties with Sweden.

An "unbiased" approach to research that stressed the omnipotent status of original archive materials now became more unequivocally the main trend in historical investigation. The avoidance of generalizations, theories, syntheses, and broad visions, together with the treatment of delicate subjects like the Civil War or the recent history of the Baltic countries, was partly a result of the current foreign and domestic political situation. Historians tried to secure the sphere of influence, the social status and the scientific credibility of their discipline by removing from it anything that conflicted with the spirit of the times or that was open to interpretation, such as nationalist visions that emphasized on the one hand the special position of Finland and the excessive sacrifices she had made under the rule of Sweden, and on the other the threat to Finland created by the expansionism of Russia and of its successor, the Soviet Union.

In these circumstances, Finnish-language historiography drew closer to the approach of the Swedish-language historians who earlier at the end of the nineteenth century had adopted a reverence for sources as an antidote to the Fennoman conception of history, which mingled politics and science. This approach was advanced by the fact that historians in Finland, a country living under the shadow of the communist Soviet Union, wished to demonstrate both to their own people and to sceptics abroad that the country's democracy and

Western culture were based on a long historical tradition. The closest and most natural country from which support could be sought for this was obviously Sweden, a realm whose Western status was totally unquestioned in the West itself. Therefore, the centuries-long historical bond with this former mother country and the ties with its culture and social institutions began to be extolled by Finnish-language scholars, too.

An abundance of sources and a high level of scholarship in using them were thus emphasized as the qualities that guaranteed the objectivity and scientific status of research not only in political history but also in economic and social history. For the young generation of researchers who made their mark after the war, this approach became a norm within the discipline whose external causes went largely unquestioned. It has, indeed, continued to exert an influence right up to the present day, in that even more theoretical works have been "over-documented" with a massive apparatus of source material, as if explanatory models that adopt a broad approach, such as those that lean in the direction of sociology or psychology, were validated by the probative force of individual sources with respect to mere details.

The change in the direction taken by Finnish historiography did not take place as the outcome of a comprehensive debate over principles in which different views were weighed and assessed, but as a result of the ruthless endeavours of those historians – among others, Pentti Renvall and Arvi Korhonen – who felt a strong personal need to restore credibility to their discipline and make it respectable again. Once again, history, despite the goal of objectivity that had been set for it, was tied with new bonds to the national interest, and its orientation towards the state was further increased. In this view, the state was abstracted into the final refuge of the people, the highest will promoting the common good, which with the wisest at its helm would put its troubled relations with it neighbours in order. In this view, the state was also seen as the last barrier against those forces that sought to render society asunder, in other words, the extreme left of the political labour movement and the trades unions, which had been reinstated from its earlier proscription as a result of the outcome of the war.

It can justifiably be claimed that historiography aligned itself with cultural conservatism and spiritual reconstruction to defend the continuity of the national ethos, unlike the social sciences, which had broken away from history and anthropology and set themselves the task of producing knowledge to serve the ends of industrial modernization. Thus the state gradually became an assimilating, integrating, mediating, regulating, conserving, protecting and guiding centre of power within whose gravitational pull historiography was ever more strongly drawn. In research, the private identity of individuals became obscured at the same time as their significance as historical actors began to be studied from the point of view of the citizen of the state.

The winds of change and the mainstream of research

As long as Finnish historical research has been strongly linked to state interests, its attitude to the past has inevitably taken second place. It is not until the upheavals of recent times and the pressures for change that they have created that the state seems to have been toppled from its old supremacy. At the same time, the principles of an historiography that was linked to the state have been undermined in a way that permits the discipline to view both the world as a whole and the Finnish nation itself from a new point of view.

On the one hand, conditions which transcend the single state have forced historians to focus on questions for which the old framework was inadequate. For example, European integration and the dissolution of the Soviet Union have created problems on a continental scale, and have led researchers to investigate such concepts as the essential nature of Europe, the European consciousness, and the concept of Europe and how it has changed. Behind this has undoubtedly been a desire to understand that entity to which Finland has bound herself and continues to binding her ever more closely. Moreover, a continental dimension has to an increasing extent, and ever more programmatically, been attached to writings and books about Finland. Intellectually and ideologically, this is in some way a return to a geographical, and in part political, order that was broken up first in the turmoil of the First World War and the Russian Revolution and later with the Iron Curtain that came down after the Second World War. The scope of historiography has been further broadened and globalized by serious environmental problems, and historians have begun to seek the roots of these problems and explanations for the forms in which they manifest themselves in the distant past.

On the other hand, as the self-evident supremacy of the state has been circumscribed, the has also been a trend in the direction of units below the level of the state. In the midst of huge changes and increasing uncertainty, there has been a search for something more lasting and more broadly human, something that affects the individual, in a word a search for human values. It is this outlook that informs a work like Panu Pulma's and Oiva Turpeinen's recently published history of the city of Kajaani, *Dreams of a Small Town*, as the preface makes clear: "If we have succeeded in telling about the past of Kajaani and its inhabitants in such a way as to provide the readers of today with insights and entertainment and at the same time to make them look at their surroundings in a slightly different way, then we are satisfied. Studying the history of the people of Kajaani has taught us in a palpable way that people's dreams of happiness, freedom and justice are the most essential sources for history. It is the destiny of those dreams that we have sought to capture."

Thus it is no longer the case that individuals must have accomplished great deeds to be considered an important object of historical research, nor is their worth any longer necessarily measured by the services they have rendered the state or by their advancement in public life through their working for the benefit of the nation. In recent Finnish micro-historical research, it is possible to discern

the influence not only of the on-going international scholarly debate but also a return to the socio-historical research approach of classic Finnish historians like Gunnar Suolahti and Väinö Voionmaa, who drew their inspiration from the upheavals that took place at the turn of the century.

The concrete micro-historical perspective on the past has not automatically meant a rejection of generalizing syntheses or an underestimation of macro-history. At their best, micro- and macro-history are approaches and levels that complement and influence each other, as one of the younger generation of Finnish historians, Matti Peltonen, has noted. The advantage of micro-historical study with its attention to detail does not lie in the level of micro-history itself, but rather in that the concrete nature of the investigation offers the opportunity for new discoveries and insights. In concrete situations, the investigator finds new correspondences, correlations between the levels of history and society, such as no pre-defined theory has as yet established. Thus frontiers, boundaries and breaks do not exist independently of greater entities or longer periods. Micro-historical research need not therefore end up as mere empiricism, for it holds the promise of new generalizations about broader entities.

In the end, perhaps, this promise implies on the one hand the breaking down of rigid patterns and standardization, and on the other the desire of historians to approach, perceive and relate things not just from the point of view of who deserves to go down in history but also of what deserves to go down in history. Seemingly insignificant matters may be clues to previously ignored "truths" through which an overall picture of the past is also revealed from a new point of view.

All in all, the tendency seems to be an attempt to push the formulation of problems beyond the barriers that were created by the fragmentation of the discipline of history into political, cultural, and economic and social history. Moreover, many historians have eagerly borrowed methods from other disciplines like geography, sociology and philosophy. At best, both sides have benefited from the infusion of new blood.

At the same time, there has been a call for those engaged in the study of society to be sensitive to the requirements of their own times. In this view, an alienation from current problems will sooner or later land the subject in a situation of internal crisis. Erik Allardt, who has become a classic of modern Finnish sociology, put it with exemplary clarity as early as 1964: "The researchers who have been most powerfully scientifically motivated have been those who are both socially and scientifically oriented." To this must, however, be added a corollary warning: a total surrender to the requirements of the moment will works of merely ephemeral value and lead science as easily astray as a stubborn denial of science's connection with its own time, or an attempt to smuggle this connection into research under the cloak of objectivity.

It remains to be seen whether these approaches, micro- and macro-history each incorporating its own scientifically define problematic, and intersecting with them a methodologically internalized interdisciplinary approach, will significantly change the writing and teaching of history in this country. One

can also ask whether new and partly resurrected ideas can provide an answer to those current questions that continually revolve around the demands of the surrounding society, the internal needs of the discipline and the interrelations between these two. Finally, one can ask whether truly significant changes have really taken place, or are taking place, in Finnish historiography, or whether a traditional approach to historical research emphasizing methods peculiar, indeed unique, to the subject – an approach which is restricted by a one-sided reliance on individual sources, neutral in tone and objective, and which has in many respects demonstrated its vitality – is not still the mainstream to which a research that seeks new outlets will sooner or later return, and beside which it stands at best as some kind of alternative history.

The answers to these questions can only be given later, when the passing of time affords us a vantage point from which we can see things more clearly. Even then the answer cannot be a simple one, for historical information always involves the element of subjectivity, a fact which becomes emphasized when the object of study concerns questions of principle in the discipline and the history of historiography itself, in other words the norms and the environment within which the historian works.

Translated by Gerard McAlester

Henkilöhakemisto

Aalto, Seppo 169
Aaltonen, Esko 71, 93, 95
Ahonen, Kirsi 168
Ahvenainen, Jorma 202, 203
Airo, A.F. 86, 107
Alanen, Aulis J. 201
Alapuro, Risto 17, 45, 63, 171
Aleksanteri I 122
Aleksanteri II 63, 96, 122
Alestalo, Matti 135
Allardt, Erik 151, 172, 234
Anthoni, Eric 28, 79, 198, 200
Auer, Väinö 83, 93, 96, 113

Bakunin, Mihail 147-148
Bernheim, Ernst 19-21
Bernstein, Eduard 144
Bismarck, Otto von 103
Blomstedt, Kaarlo 92
Blomstedt, Yrjö 11, 198
Bobrikov, N.I. 167
Bollhagen, Peter 132
Bonsdorff, Carl von 58-59, 149, 198, 199
Breznev, Leonid 22
Bruun, Patrick 200
Buckle, Henry Thomas 55
Butterfield, Herbert 158

Carpelan, Tor 55
Carr, Edward Hallet 127
Cassel, K.G. 71
Castrén, Reino 89
Cederberg, A.R. 27, 79, 83, 198, 199
Clausen, H.P. 127
Clausewitz, Karl von 83
Comte, Auguste 56, 160
Crohns, Hj. 59-60, 197, 199

Dahl, Ottar 127
Dahlström, Svante 200
Danielson-Kalmari, J.R. 30-32, 48, 50, 53, 56-58, 63-65, 76, 123, 131-132, 144-145, 149, 197, 224, 226
Darwin, Charles 48-51, 56, 74, 224-225, 228
Delbrück, Hans 82
Durkheim, Èmile 56, 160

Ehrnrooth, Jari 171
Einstein, Albert 174
Engman, Max 56, 200
Eskola, Pentti 113
Eskola, Seikko 202
Fleming, Klaus 68, 111, 139-140
Fredriksson, Erkki 168
Fridericia, J.A. 57
Frosterus, Johan 198

Gallén, Jarl 198
Gebhard, Hannes 61, 65, 74, 131, 145-146
Geijer, Erik Gustaf 38
Ginzburg, Carlo 136
Grotenfelt, Kustavi 199
Gummerus, Herman 145, 198
Gylling, Edvard 90, 117, 145
Göring, Hermann 108

Haanpää, Pentti 96
Haapala, Pertti 55, 62, 151, 173
Haataja, Lauri 133
Haavio, Martti 71
Hakulinen, Lauri 71
Halila, Aimo 75, 150, 152, 199, 201
Halphen, Louis 12
Harva, Urpo 129
Heckscher, Eli F. 71
Hegel, G.W.F. 38, 41, 43, 45, 48-50, 131-132, 223-224
Heikkinen, Antero 136, 203
Heinrichs, A.E. 86
Heiskanen, V.A. 113
Helanen, Vilho 113
Hentilä, Seppo 133, 136
Herder, Johann Gottfried von 38
Hietala, Marjatta 168, 203
Hitler, Adolf 106
Hjelt, August 145
Hohenzollernit 55
Horn, Arvid Bernhard 81

Hovi, Kalervo 201, 203
Huizinga, Johan 12, 21, 127
Hyvämäki, Lauri 199

Inama-Sternegg, Karl Theodor von 144

Jaakko Ilkka 115
Jaakkola, Jalmari 27-28, 31, 46-47, 78, 80-81, 83-84, 86-93, 95, 97, 113, 198, 231
Jahnsson, Yrjö 145-146
Jokipii, Mauno 168, 202
Julku, Kyösti 203
Jungar, Sune 200
Jussila, Osmo 29, 199
Jutikkala, Eino 14, 26, 32, 65, 70-72, 75-76, 78-79, 83-84, 86, 92-101, 103, 108, 113, 124-125, 136, 151-153, 155-156, 158, 198, 199, 230-231
Juva, Einar W. 27, 79, 81-83, 102, 112, 200
Juva, Mikko 31, 200
Jäntere, Kaarlo 201

Kaarle-herttua 139
Kaila, Eino 67, 112, 129
Kalela, Jorma 14, 50, 128, 133, 136, 201
Kallio, Kyösti 72
Kallio, Topi 145
Karikoski, V.A.M. 82
Kaukiainen, Yrjö 199
Kekkonen, Urho 22, 68, 71, 105, 118, 122, 157
Kemiläinen, Aira 202
Kero, Reino 201
Ketola, Eino 133
Kettunen, Pauli 21, 133-134, 146
Kilpi, O.K. 145
Kirkinen, Heikki 203
Kittsteiner, Hans-Dieter 41
Kiuasmaa, Kyösti 202
Kivimäki, T.M. 89
Klinge, Matti 23, 47, 91, 153, 171, 198
Koivisto, Mauno 129
Korhonen, Arvi 24-28, 63, 69-71, 78-84, 86, 88, 92-93, 95, 101-111, 113, 120-122, 125, 128-129, 150, 162-163, 167, 197, 230-232
Korhonen, Keijo 29, 157, 199
Korhonen, Lauri 106
Koskinen, Yrjö 41-48, 51, 54, 57-58, 75, 94-95, 131-132, 139-140, 143-145, 197, 198, 223-224
Kouri, Erkki 197, 202, 203
Kujala, Viljo 113
Kustaa II Aadolf 79, 88, 103-104
Kuujo, Erkki 197, 199
Kuusanmäki, Jussi 168

Laavola, Heikki 133
Lamprecht, Karl 51-53, 55-56, 60, 80, 144, 147, 154, 226-228
Lappalainen, Jussi T. 200
Lauerma, Matti 201
Lehtinen, Erkki 202
Lehtonen, Joel 63
Lehtonen, U.L. 53, 149, 198, 226
Leikola, Anto 199
Leino, Eino 64
Lenin, V.I. 98, 116, 122, 133
Le Roy Ladurie, Emmanuel 136
Lesch, Bruno 79
Leskinen, Eino 90
Liikanen, Ilkka 42, 148
Linkola, Kaarlo 113
Linkomies, Edwin 105, 109
Linna, Väinö 70
Litzen, Veikko 201
Loimu, Keijo 90
Luukas 112
Luukko, Armas 87, 199
Luxemburg, Rosa 144, 149

Machiavelli, Niccolo 82
Mannerheim, C.G.E. 22, 85-86, 89, 107
Mannheim, Karl 160
Manninen, Juha 203
Manninen, Ohto 198
Manninen, Pauli 63
Markkanen, Erkki 203
Marx, Karl 94, 115-116, 131-135, 144, 147-149, 160
Massa, Ilmo 168
Meitzen, August 163
Meri, Lennart 91
Meurman, Agathon 50
Michels, Robert 160
Mikkeli, Heikki 168
Mills, C. Wright 160, 229
Mäkinen, Eino 73

Nevakivi, Jukka 199
Nevanlinna, Ernst 53, 145-146, 161,

226
Niemi, Marjaana 168
Niitemaa, Vilho 201
Nikander, Gabriel 60-61, 200
Nikula, Oskar 200
Nurmio, Heikki 102
Nurmio, Yrjö 79
Nygård, Toivo 201, 202

Osmonsalo, Erkki K. 79, 199

Paasikivi, J.K. 25-26, 96, 101, 121, 123, 153, 157, 167
Paasivirta, Juhani 27, 201
Paavolainen, Jaakko 171, 201
Paavolainen, Olavi 37
Pakaslahti, Aaro 105
Palmén, E.G. 30, 48, 50, 53, 58, 63-64, 131, 144-145, 149, 198, 224, 226
Palmén, J.A. 48
Paloposki, Toivo J. 128, 136
Peltonen, Matti 136, 169-170, 234
Pietari Suuri 88
Pihkala, Erkki 199
Pipping, Knut 70
Pirinen, Kauko 27, 29, 31
Platon 122
Pohjolan-Pirhonen, Helge 198
Polvinen, Tuomo 121-122, 167, 197, 202
Porkka, Woldemar 48
Porthan, H.G. 40
Posti, Lauri 71
Puhakainen, Päivö 133
Pulma, Panu 169, 172, 233
Puntila, L.A. 97, 113, 199
Pöyhönen, Jaakko 168

Raleigh, Walter 12
Ranke, Leopold von 14, 52, 226
Ranta, Raimo 202
Rasila, Viljo 123, 201, 202
Reenpää, Heikki 84
Rein, Gabriel 197
Rein, Gabriel (nuorempi) 197
Rentola, Kimmo 169
Renvall, Pentti 14, 19-21, 23-25, 28, 31, 67-69, 76, 78-80, 83-84, 86, 92, 95-96, 111-119, 125-131, 134, 136-141, 161, 166-167, 198, 229, 231-232
Renvall, Uuno Mikael 112, 141
Rommi, Pirkko 129, 136
Rosén, Ragnar 27
Rovio, Kustaa 117
Runeberg, J.L. 40, 63-64
Ryti, Risto 83, 86, 89, 91, 93, 231
Rytkönen, Seppo 203
Räty, Teuvo 135

Schauman, Eugen 167-168
Schill, Josef 198
Schmoller, Gustav 144, 146
Schumpeter, Joseph 160
Schybergson, M.G. 55, 57-59, 198
Selén, Kari 136
Seppälä, Helge 22-23
Sigismund III 68
Sihvola, Juha 171
Sillanpää, Frans Emil 63
Siltala, Juha 23, 134
Smith, Adam 43
Snellman, J.V. 45, 48, 50, 67, 132, 223-224
Soikkanen, Hannu 171, 199
Sombart, Werner 144, 146, 160
Spencer, Herbert 160
Sprengtporten, G.M. 71
Stalin, Josef 98, 115, 117
Ståhlberg, K.J. 153
Sundwall, Johannes 200
Suolahti, Gunnar 46, 53, 56, 59-61, 64-65, 71, 80, 93, 95, 101, 140, 145, 150, 153-155, 158-160, 162-164, 166, 168-169, 172, 198, 199, 226, 228, 234
Suolahti, Jaakko 197
Suomi, Juhani 157
Suvanto, Pekka 197
Söderhjelm, Alma 200

Tallgren, A.M. 88
Tanner, Väinö 28, 128
Tavela, Kaarle Kustaa 96
Tegengren, Helmer 200
Thesleff, Holger 171
Tiainen, Jorma 202
Tingsten, Herbert 125
Tommila, Päiviö 29, 112, 120, 150, 153, 198, 200
Topelius, Zachris 33-43, 48, 54, 57, 64, 72, 89, 91, 197, 198
Torstendahl, Rolf 127
Tudeer, O.E. 48
Tuomas-piispa 88
Tuomisto, Tero 133
Turpeinen, Oiva 169, 233

Turtola, Jussi 133, 136
Tuura, J.W. 118
Törne, P.O. von 60, 200

Wagner, Adolph 144, 146
Vahtola, Jouko 203
Wallenius, K.M. 102
Warén, Aksel 145
Waris, Elina 172
Waris, Heikki 93, 95, 150-151
Vasenius, Valfrid 48
Webb, Beatrice 144
Webb, Sidney 144
Weber, Max 144, 146, 160
Veblen, Thorstein 160
Vehviläinen, Olli 202
Weibullit 25, 71
Vennola, J.H. 145-146, 149, 161
Vihavainen, Timo 157
Viikari, Matti 13, 41, 52-53, 197
Vilkuna, Kustaa 71, 73, 95, 113
Wirilander, Kaarlo 164
Virkkunen, A.H. 200
Virrankoski, Pentti 200
Virtanen, Keijo 201
Voionmaa, Liisa 150
Voionmaa, Väinö 14, 44, 53, 56, 58-59, 65, 71, 74-75, 89, 94, 98, 102, 147-157, 160, 162-164, 166, 168-169, 172, 199, 226, 228, 234

Ylikangas, Heikki 17, 136, 139-140, 171, 198

Zetterberg, Seppo 167-168

Åström, Sven-Erik 21-22, 169, 199

Äikiä, Armas 108